

FRANZ
KAFKA

Dvorac

Biblioteka Jutarnjeg lista

Franz Kafka

DVORAC

Glava prva

Bilo je kasno navečer kad je K. stigao. Selo je ležalo u dubokom snijegu. Od brijega na kojem se nalazi dvorac nije se ništa vidjelo; bio je obavijen maglom i tminom, i ni najmanji tračak svjetlosti nije odavao veliki dvorac. K. je dugo stajao na drvenom mostu koji s drumu vodi u selo i gledao uvis u prividnu prazninu.

Onda je pošao tražiti prenoćište. U gostionici su još bili budni. Istina, gostioničar nije imao sobu za izdavanje, ali, u najvećoj mjeri iznenađen i zbunjen posjetom kasnoga gosta, htio je pustiti K. da spava u samoj gostionici, na slamarici. K. se složio. Nekoliko je seljaka još pilo pivo, ali on nije htio ni s kim razgovarati, sam je s tavana donio slamaricu i legao u blizini peći. Bilo je toplo, seljaci su bili mirni, on ih je još neko vrijeme umornim očima ispitivački promatrao, a onda je zaspao.

Ali ga probudiše već poslije kratkog vremena. Pokraj njega su stajali gostioničar i neki mladić, odjeven gradski, s licem kao u glumca, sitnih očiju i gustih obrva. I seljaci su još bili tu; neki su okrenuli stolice da bi bolje vidjeli i čuli. Mladić se vrlo pristojno ispriča K. što ga je probudio, predstavi mu se kao sin upravitelja dvorca i onda reče: »Ovo selo je vlasništvo dvorca; tko ovdje stanuje ili noći, u izvjesnom smislu stanuje, odnosno noći, u dvorcu. A to nitko ne smije bez grofove dozvole. Međutim, vi tu dozvolu nemate, ili je barem niste pokazali.«

K. se bijaše napola pridignuo, zabacio kosu i, gledajući ljude odozdo, reče: »U kakvo sam to selo zalutao? Zar ovdje postoji dvorac?«

»Postoji, svakako«, odgovori mladić polako, dok su neki vrtjeli glavom zbog postavljenog pitanja, »dvorac grofa Westwesta.«

»I za prenoćište treba imati dozvolu?« pitao je K., kao da se htio uvjeriti da nije sanjao što je prethodno čuo.

»Dozvolu treba imati«, glasio je odgovor, a bilo je prilično podrugivanja na račun K. kad mladić raširenih ruku upita gostioničara i goste: »Ili se,

valjda, ne mora imati dozvola?»

»Onda moram nabaviti dozvolu«, reče K. zijevajući i podiže pokrivač kao da želi ustati.

»Da, ali od koga?« upita mladić.

»Od gospodina grofa«, reče K. »ne preostaje mi ništa drugo.«

»Sada, u pola noći, tražiti dozvolu od gospodina grofa!« uzviknu mladić i ustuknu jedan korak.

»Zar to nije moguće?« upita K. ravnodušno. »Zašto ste me onda budili?«

Mladića obuze bijes. »To je mangupsko ponašanje!« uzviknu on. »Zahtijevam da se poštuje grofovska vlast. Probudio sam vas zato da vas obavijestim da morate odmah napustiti grofoviju.«

»Dosta gluposti«, reče K. upadljivo tiho, ispruži se i navuče , pokrivač preko sebe. »Vi ste, mladi čovječe, malo pretjerali i mi ćemo sutra još razgovarati o vašem ponašanju. Gostioničar i ova gospoda su mi svjedoci, ako mi svjedoci uopće trebaju. Inače, primite na znanje da sam ja zemljomjer kojeg je grof pozvao. Moji pomoćnici s aparatima stići će sutra kolima. Nisam htio propustiti priliku za pješačenje po snijegu, ali sam, na žalost, nekoliko puta zalutao i skretao s puta, pa sam zato stigao tako kasno. Da je sada kasno da se prijavim u dvorac znao sam i sam, bez vaše pouke. Zato sam i pristao ovdje prenoćiti, u čemu ste me vi — blago rečeno — neljubazno omeli. S tim sam završio svoje izlaganje. Laku noć, gospodo.« I K. se okrene prema peći.

Još je čuo kako se iza njegovih leđa s ustručavanjem pitaju: »Zemljomjer?«, a onda nastupi opća tišina. Ali mladić se brzo pribra i glasom koji je bio dovoljno prigušen da bi izgledalo kao da je to iz obzira prema zaspalom K., i dovoljno glasan da ga ovaj ne prečuje, reče gostioničaru: »Pitat ću telefonski«. Što, ova seoska gostionica ima i telefon? Baš je sve savršeno uređeno! U pojedinostima to je iznenadilo K., ali, uzevši u cjelini, to je i očekivao. Pokaže se da je telefon bio gotovo iznad njegove glave, što on onako pospan nije ni primijetio. Ako je već mladić morao telefonirati, onda ni uz najbolju volju to nije mogao učiniti a da mu ne omete san. U pitanju je bilo samo hoće li mu K. dopustiti telefoniranje ili ne, a on je odlučio dopustiti. Ali tada, naravno, nije više imalo smisla glumiti da spava, i on se okrene i opruzi na leđa. Vidio je seljake kako se, začuđeni, pribijaju jedan uz drugog i došaptavaju — dolazak zemljomjera nije bio nevažan događaj. Vrata na kuhinji bila su otvorena i sav otvor ispunjavala je krupna prilika gostioničarke koja je ondje stajala. Gostioničar joj se na prstima približi da je obavijesti. A onda počne telefonski razgovor. Upravitelj je spavao, ali podupravitelj,

odnosno jedan od podupravitelja, neki gospodin Fritz, bio je tu. Mladić, koji se predstavi kao Schwarzer, ispriča da je našao K., čovjeka tridesetih godina, prilično odrpanog, kako mirno spava na slamarici, s malenom torbom kao uzglavljem i jednim čvornatim štapom nedaleko od sebe. To je njemu, naravno, bilo sumnjivo, i kako je gostioničar očigledno zanemario svoju dužnost, to je njegova, Schwarzerova dužnost, bila da stvar temeljito ispita. Buđenje, saslušavanje, prijetnju po dužnosti protjerivanjem iz grofovije, sve je to K. vrlo neljubazno primio, kako se na kraju pokazalo, a možda i s pravom, jer on tvrdi da je zemljomjer kojeg je grof pozvao. Naravno, dužnost je u najmanju ruku formalno provjeriti tvrdnju, i Schwarzer zato moli gospodina Fritza da se u glavnom uredu raspita očekuje li se doista takav zemljomjer i da mu se odgovor odmah telefonski priopći.

Onda je nastala tišina: ondje je Fritz primao obavijesti, a ovdje se čekao odgovor. K. ostade ležeći, nijednom se ne okrene, izgledalo je da nije nimalo radoznao, i gledao je preda se. Schwarzerov govor, mješavina zajedljivosti i obazrivosti, dade mu predstavu o izvjesnom diplomatskom obrazovanju koje u dvorcu u priličnoj mjeri imaju i mali ljudi kao Schwarzer. A bili su ondje i marljivi: glavni ured ima noćnu službu. I, očito, dao je brzo odgovor, jer Fritz je već zvonio. Istina, izgledalo je da je njegov izvještaj vrlo kratak, jer Schwarzer odmah bijesno baci slušalicu: »Jesam li ja kazao!« uzviknu on. »Kakav zemljomjer! Obična lažljiva skitnica, a vjerojatno i nešto gore!« K. pomisli da će sad svi navaliti na nj, Schwarzer, seljaci, gostioničar i gostioničarka, svi. Da bi izbjegao barem prvi nalet, on se sav zavuče ispod pokrivača. Međutim, telefon još jednom zazvoni i, kako se K. učini, ovaj put posebno glasno. On polako izvuče glavu ispod pokrivača. Iako nimalo nije bilo vjerojatno da je opet u pitanju K., svi zašute i Schwarzer se vrati aparatu. On sasluša podužu obavijest i onda reče polako: »Dakle, pogreška? To mi je zaista neugodno. Šef ureda osobno telefonira. Čudno, čudno. Kako da to objasnim, gospodinu zemljomjeru?«

K. posluša. Dakle, dvorac ga je imenovao zemljomjerom. To je za njega s jedne strane bilo nepovoljno, jer se pokazalo da, j u dvorcu znaju o njemu sve što je potrebno, da je odnos snaga f odmjen i da je borba prihvaćena s osmijehom. Ali s druge strane, to je bilo povoljno jer je, po njegovu mišljenju, pružala dokaz daje bio podcijenjen, a da će imati više slobode nego što je smio očekivati. Međutim, prevarili su se ako vjeruju da će ga tim doista promućurnim priznanjem njegova profesionalnog statusa « stalno držati u strahu. To ga je samo malo žacnulo, i to je sve.

K. odmahnu rukom Schwarzeru koji mu se bojažljivo približavao, odbi i ponudu da prijede u gostioničarevu sobu, uze samo od gostioničara nekakav napitak za spavanje, a od njegove žene umivaonik sa sapunom i ručnikom; što

se tiče gostionice, nije morao čak ni tražiti da se ona isprazni, jer svi navališe na vrata, okrećući glave od njega da ih ujutro ne bi prepoznao. Lampa bi ugašena i oko njega napokon zavlada mir. Spavao je čvrsto sve do jutra, samo jednom ili dvaput lako uznemiren u snu šuškanjem štakora.

Htio je otići u selo odmah poslije doručka, koji se kao i sva njegova prehrana i prenoćište, po navodima gostioničara, plaćao na račun dvorca. Ali kako je gostioničar — s kojim je on progovorio samo nekoliko neophodnih riječi, sjećajući se njegova sinoćnjeg ponašanja — s nijemom molbom na usnama neprestano oblijetao oko njega, on se sažali i dopusti mu da sjedne pokraj njega.

»Još se nisam upoznao s grofom«, reče K., »kažu da dobro plaća dobar rad, je li to istina? Kad netko, kao ja, ode tako daleko od žene i djeteta, onda hoće nešto i donijeti kući.«

»Sto se toga tiče, gospodin ne treba ništa brinuti, nitko se ne žali da je slabo plaćen.«

»Istina«, dodade K., »ja nisam baš stidljiv i znao bih reći grofu svoje mišljenje, ali, naravno, puno je bolje izići na kraj s gospodom mirnim putem.«

Gostioničar je sjedio prema K. na samom rubu prozorske daske, kao da se nije usuđivao sjesti udobnije, i neprestano je gledao K. svojim velikim, mrkim, plašljivim očima. Najprije se trudio da dođe do K., a sad je izgledalo da bi najradije od njega pobjegao. Je li se bojao da ga ovaj ne ispituje o grofu? Je li bio siguran u ovog »gospodina«, kakvim je on smatrao K. K. ga je morao razonoditi. On pogleda na sat i reče: »Uskoro će stići moji pomoćnici, možeš li ih ovdje smjestiti?«

»Svakako da mogu, gospodine«, odgovori gostioničar, »ali zar neće i oni stanovati s tobom u dvorcu?«

Zar se to on tako laka srca odriče svojih gostiju, a posebno K., kad ga bezuvjetno prepušta dvorcu?

»To još nije sigurno«, uzvratila K., »prvo moram znati kakav posao imaju za mene. Ako trebam, na primjer, raditi ovdje dolje, onda je pametnije da ovdje dolje i stanujem. Osim toga, bojim se da mi život gore u dvorcu neće odgovarati. Želim uvijek biti slobodan.«

»Ne znaš ti dvorac«, reče gostioničar tiho.

»Svakako«, reče K., »ne treba prerano suditi. Zasad o dvorcu ne znam ništa više nego da oni ondje umiju izabrati pravog zemljomjera. Imaju možda oni i druge prednosti.« I on ustade da bi oslobodio gostioničara, koji je nemirno grizao usne. Nije bilo lako zadobiti povjerenje tog čovjeka.

Izlazeći, K. primijeti na zidu tamni portret u tamnom okviru. Primijetio ga je još dok je ležao, ali sa svog ležaja nije mogao razlikovati pojedinosti i činilo mu se da je prava slika bila izvađena iz okvira i da se vidi samo crna podloga. Ali kao što se sada pokazalo, to je ipak bila slika, poprsje nekog čovjeka pedesetih godina. Glavu je držao tako duboko pognutu na grudi da su se oči jedva vidjele. U tom pognutom stavu najviše su se, izgleda, isticali visoko izrazito čelo i jak povijen nos. Brada, zbog položaja glave pritisnuta o grudi, bila je znatno niže. Lijeva ruka, zavučena u gustu bradu, služila je kao podupirač, ali glavu nije mogla više podići. »Tko je to?« upita K. »Grof?« On je stajao ispred slike i nije ni obraćao pozornost na gostioničara. »Ne«, reče ovaj, »to je upravitelj dvorca.« »Istina, imate lijepog upravitelja u dvorcu, ali je šteta što ima onakvog sina«, dodade K. »He«, uzvratu gostioničar, privuče K. malo k sebi i šapne mu na uho: »Schwarzer je sinoć malo pretjerivao, njegov otac je samo podupravitelj i to posljednji po rangu.« U tom trenutku gostioničar mu je izgledao kao kakvo dijete. »Mangup«, reče K. kroz smijeh, ali gostioničar se nije smijao, nego reče: »Ali i njegov otac je moćan.« »Hajde, ti misliš da je svatko moćan«, reče K. »Možda smatraš da sam i ja?« »Ne«, odgovori ovaj začuđeno, ali odlučno, »ne smatram da si i ti moćan.« »Znači, umiješ dobro opažati!«, reče K. »U povjerenju rečeno, doista nisam moćan. Valjda zbog toga i ja uvažavam moćne isto koliko i ti, samo nisam tako iskren kao ti i ne želim to uvijek priznati.« K. potapša gostioničara lako po obrazima da bi ga utješio i pokazao se blagonakloniji prema njemu. Tada se ovaj ipak malo nasmija. Sa svojim mekanim golobradim licem, on je uistinu bio mladić. Kako li je samo došao do svoje družice, postarije žene, koja se kroz kuhinjski prozorčić mogla vidjeti kako razmahuje rukama i posluje u kuhinji. Međutim, K. nije htio više ispitivati gostioničara, da ne bi s njegova lica otjerao s mukom izazvan osmijeh. On mu još samo dade znak da mu otvori vrata, pa iziđe u lijepo zimsko jutro.

Sada je gore vidio dvorac, jasno ocrtan u čistom zraku, još jasniji na snijegu koji je, prilagođavajući se svim oblicima, svuda ležao u tankom sloju. Uostalom, izgledalo je da je na brijegu i mnogo manje snijega nego ovdje u selu, gdje se K. isto onako s' mukom kretao kao jučer po drumu. Ovdje je snijeg dopirao do prozora krovinjara i odmah se opet prostirao po niskom krovu, ali ondje na brijegu sve je slobodno i lako stršalo uvis, barem je tako ovdje izgledalo.

Dvorac, kako se odavde iz daljine činilo, odgovarao je posve njegovim očekivanjima. To nije bio stari utvrđeni plemićki dvorac, a ni nova raskošna građevina, nego izduženi niz zgrada koji je činilo malo advokatnih, ali mnogo niskih zgrada, pribijenih jedna uz drugu; kad se ne bi znalo da je to dvorac, moglo bi se smatrati da je gradić. K. je vidio samo jedan toranj, ali se nije moglo razaznati pripada li taj kakvoj stambenoj zgradi ili crkvi. Oko njega su

oblijetala jata čavki.

K. je išao dalje, pogleda uprta u dvorac, jer ga ništa drugo nije zanimalo. Ali kad je prišao bliže, dvorac ga je razočarao. Bio je to ipak zaista bijedni gradić, sklepan od seoskih kuća, koji se odlikovao samo po tome što je valjda sve bilo zidano od kamena, ali žbuka bijaše već odavno otpala i kamen se počeo osipati. K. se letimično sjeti gradića iz svog zavičaja: jedva je zaostajao za ovim tobožnjim dvorcem. Da je njemu stalo samo do razgledavanja, bilo bi šteta ovako dugo pješačiti, i on bi bolje učinio da je opet posjetio svoj stari kraj u kojem odavno nije bio. U mislima uspoređi crkveni toranj iz svog zavičaja s tornjem ondje gore. Onaj toranj bio je određen, smjelo istanjen prema vrhu, široka krova, završen crvenim crijepom, prava ovozemaljska zgrada — što drugo možemo zidati? — ali s višim ciljem nego niske gomile kuća, i izražajniји od tmurnog radnog dana. Međutim, ovaj toranj gore — jedini koji se vidi — toranj na jednoj stambenoj zgradi, kao što se sad pokazalo, možda glavnoj zgradi dvorca, samo je jednolika okrugla građevina, dijelom milostivo pokrivena bršijanom, s malim prozorima koji su sada blistali na suncu — bilo je u tome nešto luđačko — i jednim tavanastim završetkom, čiji su zidni zupci stršali prema plavom nebu, nesigurni, nejednaki, trošni, kao da su nacrtani bojažljivom i nesigurnom dječjom rukom. Izgledalo je kao da je neki ukućanin pomućena uma, koji je s pravom morao biti zatvoren u najzabačenijoj prostoriji kuće, probio krov i digao se da se pokaže svijetu.

K. je opet zastao, kao da je imao veću moć rasuđivanja kad stoji. Ali je u tome bio ometen. Iza seoske crkve pokraj koje je zastao — to je zapravo bila samo kapela, proširena po uzoru na koš da bi mogla primiti vjernike — nalazila se škola. Oniža duga zgrada, koja je čudnovato ujedinjavala karakter privremenog i vrlo starog, stajala je iza nekog vrta sa željeznom ogradom, koji je sada bio snježna poljana. Baš tada izlazila su djeca s učiteljem. U zbijenoj grupi djeca su okružila učitelja, sve oči su ga gledale, neprekidno su sa svih strana čavrljale, a K. uopće nije razumio njihov brz govor. Učitelj, mlad omanji čovjek, uskih ramena, ali ne toliko da bi izgledao smiješan, vrlo uspravan, promatrao je K. još izdaleka; istina, osim njegove grupe djece, K. je bio jedini čovjek koji se mogao vidjeti u cijeloj okolici. Kao namjernik, K. pozdravi prvi, iako je bio u pitanju mali čovjek sklon zapovijedanju. »Dobar dan, gospodine učitelju«, reče on. Djeca učas zamukoše i ova iznenadna tišina, kao priprema za njegove riječi, svakako je godila učitelju. »Promatrate dvorac?« upita on blažim glasom nego što je K. očekivao, ali takvim tonom kao da ne odobrava to što K. čini.

»Da«, reče ovaj, »nisam odavde, tek sam od sinoć u ovom mjestu.«

»Ne sviđa vam se dvorac?« upita učitelj brzo. »Kako?« uzvratila K., malo

zbunjeno, i ponovi pitanje u blažem obliku: »Sviđa li , mi se dvorac? Zašto pretpostavljate da mi se ne sviđa?« — »Ni jednom koji nije odavde se ne sviđa«, reče učitelj. Da ne bi na to rekao nešto neumjesno, K. okrene razgovor i upita: »Vi svakako poznajete grofa?«— »Ne«, odgovori učitelj i htjede se udaljiti. Ali K. nije popuštao, nego još jednom upita: »Kako? Ne poznajete f grofa?« — »Kako bih ga poznavao?« odgovori učitelj tiho i ,» dodade glasno, na francuskom: »Vodite računa o prisutnosti nevine djece.« K. to iskoristi kao povod da upita: »Bih li vas mogao jednom posjetiti, gospodine učitelju? Ostajem ovdje dulje i osjećam se već sada malo usamljen: ne pripadam seljacima, a isto tako ni dvorcu.«— »Između seljaka i dvorca nije velika razlika«, reče učitelj. »Možda, ali to nimalo ne mijenja moj položaj. Mogu li vas jednom posjetiti?« — »Stanujem u Schwanengasse, kod mesara.« To je bio, istina, više podatak o adresi nego poziv u posjet, ali K. ipak reče: »Dobro, doći ću.« Učitelj klimnu glavom i produži s gomilom djece koja odmah počеше ponovno vikati na sav glas. Ubrzo se izgubiše u strmoj uličici. Međutim, K. je bio rastresen i ozlovoljen razgovorom. Prvi put od svog dolaska osjetio je pravi zamor. Izgledalo je najprije da ga dug put dovde , nije nimalo izmorio — kako je on pješao danima, mirno, korak po korak! Ali sad su se pojavljivale posljedice prevelikog napora, i to u nezgodno vrijeme. Nešto ga je neodoljivo gonilo da traži nova poznanstva, ali svako novo poznanstvo povećavalo je zamor. Bilo je već previše i to što sebe u takvom stanju ipak prisiljava da produži šetnju barem do ulaza u dvorac.

I tako je opet pošao dalje, ali to je bio dug put. Ulica, to jest ova glavna seoska ulica, nije vodila na brijeg, nego samo u blizinu brijega, a onda je kao namjerno vijugala i premda se nije udaljavala od dvorca, nije mu se ni približavala. K. je stalno očekivao da ulica skrene prema dvorcu i kako je to očekivao, išao je dalje. Očigledno, onako umoran on se nije usuđivao napustiti ulicu, a i čudio se dužini sela, koje kao da je bilo bez kraja, stalno iznova kućerci sa zaleđenim prozorskim oknima i snijeg, a nigdje *t* ljudi. Napokon se otrže od ove ulice koja kao da ga je vezala za sebe i nade se u nekoj uskoj uličici: snijeg još dublji, bilo je teško izvlačiti noge koje su upadale, obli ga znoj, on napokon stade, i više nije mogao dalje.

Ali K. nije bio sam — desno i lijevo bile su seoske kućice. Napravi od snijega grudu i baci je u jedan prozor. Vrata se odmah otvoriše — prva vrata koja se otvoriše za vrijeme puta kroz selo — i pred njima je stajao neki stari seljak u mrkom gunju, s glavom malo nagnutom u stranu, ljubazan i slabašan. »Smijem li malo k vama?« reče K. »Vrlo sam umoran.« On uopće ne ču što je stari rekao, nego zahvalno prihvati pruženu dasku, koja ga odmah spasi od snijega, i on se u nekoliko koraka nađe u sobi.

Velika soba u polutami. Onaj tko ulazi izvana ne može isprva ništa vidjeti.

K. se spotaknu o neko korito i jedna ženska ruka ga zadrža. Iz jednog ugla čula se dječja vika; u drugom se valjala gusta para i od polusvjetlosti činila mrak. K. je stajao kao u oblacima. »On je pijan«, reče netko. »Tko ste vi?« upita jedan osoran glas, a onda, obraćajući se starcu: »Zašto si ga pustio unutra? Zar treba puštati unutra svakoga tko luta ulicama?« — »Ja sam grofov zemljomjer«, reče K., pokušavajući se opravdati pred nekim koji je bio još nevidljiv. »Ah, to je zemljomjer«, reče jedan ženski glas, a onda nastade potpuna tišina. »Vi me poznajete?« upita K. »Svakako«, reče kratko isti glas. To što su ga poznavali nije, izgleda, značilo preporuku.

Napokon, para se malo prorijedi i K. se mogao pomalo snaći. Ovo je, izgleda, bio dan općeg pranja. U blizini vrata pralo se rublje. Ali para je dolazila iz drugog ugla, gdje su se u drvenom koritu toliko velikom da takvo K. još nikad nije vidio — imalo je obujam dva kreveta — kupala dva čovjeka u vodi koja se pušila. Ali još veće iznenađenje — nije se znalo točno što je u tome iznenađujuće — predstavljao je desni kutak. Iz velikog otvora, jedinog na zadnjem zidu sobe, dopirala je, vjerojatno iz dvorišta, blijeda snježna svjetlost i davala sjaj svile odjeći neke žene, umorno zavaljene u visokom naslonjaču sasvim u uglu. Na grudima je držala dojenče. Nekoliko djece igralo se oko nje, seljačka djeca kao što se moglo vidjeti, ali ona kao da njima nije pripadala. Svakako, bolest i umor profinjuju i seljake.

»Sjedite«, reče jedan od muškaraca, bradonja, uz to još nakostriješenih brkova ispod kojih je, zadihano pušući, držao stalno otvorena usta. Držeći ruku iznad vjedra s vodom — što je bilo smiješno vidjeti — on pokaza na jedan kovčeg, i pri tom poprskao K. po cijelom licu toplom vodom. Na kovčegu je već sjedio starac koji je K. pustio u sobu. K. je bio zahvalan što može napokon sjesti. Sada više nitko nije o njemu vodio računa. Žena koja je prala rublje, plavojka, mladenački jedra, tiho je pjevala radeći; muškarci u drvenom koritu pljuskali su se i vrtjeli; djeca su im htjela prići, ali ih je u tom stalno ometalo uporno prskanje vodom, što nije mimoišlo ni K.; žena u naslonjaču ležala je kao bez života, ne spuštajući pogled čak ni na dijete na grudima, nego gledajući neodređeno u visinu.

K. je dugo gledao tu neporecivo lijepu, žalosnu sliku, a onda mora da je zaspao, jer kad ga je trgao jedan jak glas, glava mu je ležala na ramenu starca pokraj njega. Muškarci su završili kupanje u koritu — u kojem su se sada brčkala djeca pod nadzorom plavokose žene — i stajali odjeveni ispred njega. Pokaza se da je od njih dvojice onaj bradonja što se derao bio manje važan. Drugi, naime, iste veličine kao bradonja, ali s mnogo kraćom bradom, bio je tih čovjek, sporih misli, zdepast, punašan i u licu, pognute glave. »Gospodine zemljomjere«, reče on, »vi ovdje ne možete ostati. Oprostite za neljubaznost.« — »Nisam ni htio ostati«, reče K., »nego se samo malo odmoriti, to sam

učinio i sad idem.« »Vas svakako čudi nedostatak gostoljubivosti«, reče čovjek, »ali gostoljubivost nije naš običaj, nama gosti nisu potrebni.«

Malo osvježen spavanjem, a i malo prijemčiviji za dojmove nego dotad, K. se razveseli tim otvorenim riječima. On se sad kretao slobodnije, zabadao štap ovamo-onamo, približio se ženi u naslonjaču, a uostalom, bio je rastom najviši u sobi.

»Naravno«, reče K., »gosti vam nisu potrebni. Ali tu i tamo netko vam je ipak potreban, kao na primjer ja, zemljomjer.« »Ne znam ja to«, reče čovjek polako, »budući da su vas zvali, vjerojatno ste potrebni, ali to je izuzetak, a mi, mi mali ljudi držimo se pravila, to nam ne možete zamjeriti.« — »Ne, ne«, uzvratila K., »mogu vam samo biti zahvalan, vama i svima ovdje.« A onda, neočekivano za sve, K. se doslovno jednim pokretom okrene i nade pred ženom u naslonjaču. Ona gaje promatrala umornim plavim očima, prozirna svilena marama padala joj je do polovice čela, dojenče je spavalo na njezinim grudima. »Tko si ti«, upita je K. Odmahujući rukom — nije bilo jasno znači li to prijezir prema K. ili se odnosilo na njezin odgovor — ona reče: »Djevojka iz dvorca.«

Sve je to trajalo samo jedan trenutak, a K. je već imao s desna i lijeva ona dva muškarca, koji su ga, kao da ne postoji drugo sredstvo za sporazumijevanje, šutke svom snagom vukli prema vratima. Starac je vidio u tome nešto što ga je razveselilo i on je pljeskao rukama. Smijala se i pralja, uz paklenu dreku koju su iznenada digla djeca.

Međutim, K. se brzo nade na ulici, dok su ga seljaci s praga kuće pratili pogledom. Opet je padao snijeg, pa ipak je izgledalo malo svjetlije. Bradonja je doviknuo nestrpljivo: »Kamo ćete? Ovuda se ide u dvorac, ovuda u selo.« K. ne odgovori njemu, ali reče onom drugom koji je uza svu svoju zakopčanost izgledao pristupačniji: »Tko ste vi? Kome da zahvalim što sam bio prihvaćen?« »Ja sam štavilac koža, Lasemann«, glasio je odgovor, »ali nemate kome zahvaljivati.« »Dobro«, reče K., »možda ćemo se još koji put naći zajedno.« — »Ne vjerujem«, uzvratila ovaj. U tom trenutku bradonja uzviknu, uzdignuvši ruku: »Dobar dan, Arture! Dobar dan, Jeremias!« K. se osvrne — ipak u ovom selu ima još ljudi koji se pokazuju na ulici! Putem koji vodi iz dvorca dolazila su dva mladića, srednjeg rasta, obojica vrlo vitka, u tijesnim odijelima, vrlo slična jedan drugom, čak i u licu. Boja njihova lica bila je tamnomrka, ali šiljata bradica odudarala je ipak osobitom crnom bojom. S obzirom na stanje putova, oni su išli iznenađujuće brzo, izbacujući u taktu tanke noge. »Kamo ste naumili?« viknu bradonja. Sporazumijevati se s njima bilo je moguće samo dovikivanjem, tako su brzo išli, a nisu se zaustavljali. »Poslovi!« doviknuše oni kroz smijeh. »Gdje?« »U gostionicu!« »I ja idem onamo!« uzviknu K. glasnije od drugih, osjetivši veliku želju da ga

ona dvojica povedu. Istina, poznanstvo s njima nije mu se činilo posebno preporučljivo, ali očigledno su dobri i ugodni suputnici. Oni čuše njegove riječi, ali ipak samo kimnuše glavama i produžiše.

K. je još stajao u snijegu, bez mnogo volje da podigne nogu da bi ona korak dalje ponovno utonula u duboki snijeg. Štavlac koža i njegov drug, zadovoljni što su se napokon otresli K., povlačili su se, stalno se osvrćući, polako u kuću, kroz samo malo otvorena vrata, i K. se nade sam sa snijegom koji ga je opkolio. »To bi bila prilika za malo očajavanje«, pomisli on, »kad bih ovdje stajao samo slučajno, a ne namjerno.«

Tada se na kućerku s lijeve strane otvori majušan prozor. Zatvoren, on je, valjda zbog odbljeska snijega, izgledao plav, i bio je tako malen da se sada, kad je bio otvoren, u njemu nije moglo vidjeti cijelo lice onog koji je gledao, nego samo oči, staračke mrke oči. »On stoji ondje«, ču K. kako govori jedan drhtavi ženski glas. »To je zemljomjer«, reče jedan muški glas. Onda čovjek priđe prozoru i upita, ne baš neljubazno, ali ipak tako kao da mu je stalo da na ulici, ispred njegove kuće, bude sve u redu: »Koga čekate?« »Čekam saonice koje bi me povezle«, reče K. »Ovdje nema saonica«, odgovori čovjek na prozoru, »ovdje nema prometa.« — »Ali to je ipak put koji vodi u dvorac«, primijeti K. »Pa ipak, ovdje nema prometa«, uzvratila čovjek s izvjesnom upornošću. Onda obojica zašutješe. Ali čovjek na prozoru se očito nešto pomišljao, jer je još ostavio otvoren prozor iz kojeg je kuljao dim. »Loš put«, reče K., da bi mu pomogao. Ali ovaj samo odgovori: »Da, zaista«. Međutim, poslije kratke stanke, ipak reče: »Ako hoćete, povest ću vas svojim saonicama.« »Učinite to, molim vas«, reče K. veselo, »a koliko tražite za to?« »Ništa«, odgovori čovjek. K. se veoma začudi. »Pa vi ste zemljomjer i pripadate dvorcu«, objasni čovjek. »Kamo hoćete da vas odvezem?« »U dvorac«, odgovori K. brzo »Onda ne vozim«, reče čovjek bez razmišljanja. »Ja pripadam dvorcu«, reče K., ponavljajući riječi koje mu je on sam rekao. »Možda«, uzvratila ovaj, ostajući pri svome. »Odvezite me onda do gostionice«, reče K. »Dobro«, pristade čovjek, »odmah dolazim sa saonicama.« Sve to nije ostavljalo dojam neke posebne ljubaznosti, nego prije sebične, plašljive i gotovo pedantne želje da se K. ukloni ispred kuće.

Dvorišna vrata se otvore i kroz njih izadoše male saonice za lak teret, sasvim ravne, bez ikakvog sjedišta, koje je vukao konjić, a pokraj njih jedan čovjek, pogrbljen, slabašan, pjegav, mršava crvena nazebla lica, koje je izgledalo izuzetno sitno zbog vunenog šala čvrsto omotanog oko glave. Čovjek je bio očito bolestan i izišao je samo da bi odvezao K. Ovaj spomenu nešto o tome, ali čovjek samo odmahnu rukom. K. dozna samo da je to kočijaš Gerstacker i da je uzeo ove neudobne saonice zato što su baš one stajale spremne, a izvlačenje drugih trajalo bi dugo. »Sjedajte«, reče on i

pokaza na zadnji dio saonica. »Sjest ću pokraj vas«, reče K. »Ja ću hodati«, uzvratila Gerstacker. »Ali, zašto?« upita K. »Hodat ću«, ponovi Gerstacker i dobi takav napad kašlja da se sav tresao i rukama se morao držati za saonice. K. ne reče ništa više, sjede otraga u saonice, kašljanje se polako stiša, i oni krenuše.

Dvorac ondje gore, već zagonetno zamračen, u koji se K. nadao da će dospjeti još danas, opet se udaljavao. Ali kao da su mu htjeli prilikom tog privremenog rastanka pružiti još jedan znak, ondje gore odjeknu zvuk zvona, razdragan zvuk zvona koji učini da barem za trenutak srce zadrhta, kao da mu prijete — jer u zvuku je bilo i nečeg bolnog — ispunjenje onog za čim je nesigurno težilo. Ali ubrzo utihnu veliko zvono i zamijeni ga slabo monotono malo zvono, možda još ondje gore, a možda već u selu. Istina, to zvonjenje bolje je odgovaralo sporij vožnji i bijednom, ali nezadrživom vozaču.

»Slušaj«, uzviknu K. iznenada — već su bili u blizini crkve, do gostionice nije bilo više daleko, K. se već mogao ponešto osmjeliti — »veoma me čudi kako si me odlučio voziti na vlastitu odgovornost. Zar to smiješ?« Gerstacker ne pokloni pažnju tome što K. govori i produži mirno koračati pokraj konjića. »Hej!« doviknu mu K., napravi grudicu od snijega koji je ležao na saonicama i pogodi njom Gerstackera posred uha. Sada ovaj stade i okrene se. Međutim, kad ga K. vidje tako izbliza — saonice su otišle još malo naprijed — tu pogrbljenu i u izvjesnoj mjeri osakaćenu prilikom, to crveno umorno sitno lice s nekako različitim obrazima, jednim plosnatim a drugim upalim, usta, otvorena kao da osluškuje, nekoliko rijetkih zuba, on ponovi suosjećajno ono što je malo prije rekao zajedljivo, da Gerstacker neće možda biti kažnjen što je njega vozio? »Što ti hoćeš?« upita Gerstacker, ne shvativši pitanje, ali i ne pričekala daljnje objašnjenje, nego podviknu konjiću i oni opet krenuše.

Glava druga

Kad su se sasvim približili gostionici — K. je to znao po jednom zavoju — bilo je već potpuno mračno. Zar je tako dugo bio izvan gostionice? Prema njegovu računu jedva sat ili dva, a otišao je još jutros i nije bio gladan, i do maloprije je bila jednolična svjetlost, a sada je mrak. »Kratki dani, kratki dani!« reče u sebi, skliznu sa saonica i uputi se u gostionicu.

Gore na malim vanjskim stepenicama zgrade stajao je gostioničar, koji ga je tu čekao da bi mu poželio dobrodošlicu, i sa svjetiljkom u uzdignutoj ruci osvjetljavao mu prilaz. Sjećajući se djelomično kočijaša, K. zastade: odnekud je dopirao kašalj, to je bio on. Dobro, uskoro će ga već opet vidjeti. Tek kad je bio gore kod gostioničara, koji ga ponizno pozdravi, primijeti s obje strane vrata po jednog čovjeka. On uze gostioničaru svjetiljku iz ruke i osvjetli tu dvojicu: to su bili isti ljudi koje je već sreo i koji su bili oslovljeni imenima Artur i Jeremias. Oni ga pozdraviše vojnički. Prisjećajući se vremena kad je služio vojsku, tog sretnog vremena, on se nasmija. »Tko ste vi?« upita i zagleda se u jednog i drugog. »Vaši pomoćnici«, odgovoriše oni. »To su vaši pomoćnici«, potvrdi tiho gostioničar. »Kako?« upita K. »Vi ste rnoji stari pomoćnici koje sam ja pozvao i koje čekam?« Oni to potvrdiše kimanjem glave. »Onda dobro«, reče K. poslije kraće šutnje, »dobro je što ste došli. Uostalom«, nastavi on poslije još jedne kratke šutnje, »puno ste zakasnili, vrlo ste nemarni.« »Bio je dug put«, reče jedan. »Put je dug«, ponovi K. »ali ja sam vas sreo kad ste dolazili iz dvorca.« »Da«, odgovoriše oni bez nekog detaljnijeg objašnjenja. »Gdje su vam aparati?« upita K. »Mi ih nemamo«, odgovoriše oni. »Aparati koje sam vam povjerio na čuvanje?«, pitao je K. »Mi ih nemamo«, ponoviše oni. »Al ste mi vi neki ljudi!« reče K. »Razumijete li se vi što u premjeravanje zemlje?« »Ne«, glasio je odgovor. »Ali ako ste vi moji stari pomoćnici, onda se morate razumjeti.« Oni su šutjeli. »Hajde, dođite«, reče K. i ugura ih ispred sebe u kuću.

Onda su u gostionici sjedili utroje za jednim stolićem, uz pivo, prilično šutljivi, K. u sredini, desno i lijevo pomoćnici. Inače su samo još za jednim stolom sjedili seljaci, kao i sinoć. »Teško je s vama«, reče K. i opet, kao već često dotle, usporedi njihova lica: »Kako ću vas razlikovati? Vi se razlikujete samo po imenima, inače ste jedan drugome slični kao«, zamuca, a onda j. nehotice nastavi, »da, inače ste slični jedan drugome kao zmije.« Oni su se smješkali. »Obično nas ne miješaju«, rekoše kao da se pravdaju. »Vjerujem«, reče K. »U to sam se i sam uvjerio. Ali ja vidim samo svojim očima, a njima

vas ne mogu razlikovati. Zbog toga ću s vama postupati kao da ste jedan čovjek, obojicu ću zvati imenom Artur, kao što se jedan od vas zove. Ti valjda?» »Ne«, reče ovaj, »ja se zovem Jeremias.« »To je svejedno«, reče K. »Imenom Artur zvat ću obojicu. Pošaljem li nekamo Artura, ići ćete obojica; dam li nešto Arturu da napravi, radit ćete obojica. Za mene je veliki nedostatak što vas ne mogu upotrijebiti za odvojene radove, ali i prednost, jer za sve što vam stavim u zadatak odgovarate zajedno i složno. Kako ćete vi podijeliti posao među sobom, meni je svejedno, samo se ne smijete jedan na drugog izgovarati, jer za mene ste jedan čovjek.« Oni su razmišljali, a onda rekoše: »To će nam biti vrlo nezgodno.« »Kako da ne«, reče K., »naravno da će biti nezgodno, ali tako ostaje.« Već od nekog vremena K. je primijetio jednog seljaka kako se šulja oko stola. Seljak se na kraju odluči, priđe jednom pomoćniku i htjede mu nešto šapnuti. »Oprostite!«, uzviknu K., tresnu rukom o stol i ustade. »To su moji pomoćnici i mi sada imamo poslovni razgovor. Nitko nam nema pravo smetati.« »O, molim, molim«, reče seljak sa strahom i, idući natraške, vrati se svom društvu. »To prije svega morate imati na umu«, reče K. pošto je opet sjeo, »bez moje dozvole ne smijete ni s kim razgovarati. Ja sam ovdje tuđinac, a i vi, ako ste moji stari pomoćnici, onda ste i vi to isto. Zbog toga se nas tri tuđinca moramo držati zajedno. Dajte mi zato ruke.« Oni ih brže-bolje ispružiše. »Ostavite svoje ručerde«, reče K., »ali moja naredba vrijedi. Idem sada spavati, a i vama to savjetujem. Danas smo propustili jedan radni dan, ali sutra posao počinje vrlo rano. Morate naći jedne saonice za vožnju u dvorac i s njima čekati spremni, ovdje ispred kuće, u šest sati.« »Dobro«, reče jedan. Ali drugi doda: »Kažeš dobro, a znaš da nije moguće.« »Mir!«, reče K. »Da se niste, valjda, već počeli međusobno razlikovati«. Ali sada i onaj prvi reče: »Ima pravo, nije moguće, bez dozvole nijedan tuđinac ne smije u dvorac.« »Od koga treba tražiti dozvolu?« »Ne znam, valjda od upravitelja dvorca.« »Onda ćemo je zatražiti telefonski, odmah telefonirajte upravitelju, obojica!« Oni potrčaše aparatu, dobiše vezu — kako su se gurali! U takvim stvarima bili su pretjerano poslušni — i upitaše može li K. s njima doći sutra u dvorac. Odgovor »Ne!« dopre čak do stola za kojim je K. sjedio. Istina, odgovor je bio još potpuniji i glasio je: »Ni sutra, ni bilo koji drugi dan.« »Sam ću telefonirati«, reče K. i ustade. Dok se dotle na njega i njegove pomoćnike malo obraćala pažnja — osim slučaja s onim seljakom — njegova posljednja primjedba izazva opću radoznalost. Kad se K. podiže, podigoše se i svi drugi, i, premda je gostioničar pokušavao zadržati seljake, oni se približiše telefonskom aparatu, tiskajući se u polukrug oko K. Kod njih je prevladavalo mišljenje da K. neće dobiti odgovor. On ih je morao moliti da budu mirni i uvjeriti da mu ne treba njihovo mišljenje.

Iz slušalice je dopiralo zujanje kakvo K. još nije čuo pri telefoniranju. Izgledalo je kao kad se brujanje bezbrojnih dječjih glasova — ali ni to opet

nije bilo bruhanje, nego pjesma dalekih, beskrajno dalekih glasova — kao kad se to bruhanje na neki gotovo nemoguć način slije u jedan jedini visok, ali snažan glas koji udara na uho, kao da traži da prodre dublje, a ne samo do bijednog sluha. K. nije telefonirao, nego je osluškivao oslonjen lijevom rukom o naslon telefona, i tako slušao.

Nije znao koliko dugo; uostalom sve dotle dok ga gostioničar ne povuče za kaput — jedan momak je došao s porukom za njega. »Bježi«, dreknu K., ne mogavši se obuzdati. Možda se to čulo i kroz telefon, jer baš tada se netko javi. Razvi se ovakav razgovor: »Ovdje Oswald. Tko je ondje?«, ču se jedan strog, ohol glas, s malom govornom manom, kao što se K. učini, a koju je glas nastojao nadoknaditi povećanom strogošću. K. se ustručavao reći tko je, jer ga je telefon činio bespomoćnim; onaj ondje mogao ga je zasuti grdnjom, spustiti slušalicu i na taj mu način zatvoriti jedan put koji možda nije bio nevažan. Ali njegovo oklijevanje izazvalo je nestrpljenje onog drugog. »Tko je ondje?«, ponovi on i dodade: »Bilo bi mi vrlo milo kad se odatle ne bi toliko telefoniralo; maloprije je netko telefonirao«. K. se ne odluči odgovoriti na tu primjedbu, nego reče, stvorivši iznenadnu odluku: »Ovdje je pomoćnik gospodina zemljomjera.« »Koji pomoćnik? Kojega gospodina? Kakav zemljomjer?« K. se prisjeti jučerašnjeg telefonskog razgovora. »Pitajte Fritza«, reče on kratko. To je pomoglo, na njegovo čuđenje. Ali još više nego što je pomoglo, njega začudi usklađenost službe ondje. Odgovor je glasio: »Znam sad. Vječiti zemljomjer! Da, da, pa dalje. Koji pomoćnik?« »Josef«, reče K. Malo mu je smetalo mrmljanje seljaka iza njegovih leđa; očigledno, oni se nisu slagali s tim što se on lažno predstavio. Međutim K. nije imao vremena baviti se njima jer je bio potpuno zauzet razgovorom. »Josef?« ču se pitanje. »Pomoćnici se zovu...« — nastade mala stanka; očigledno, onaj ondje tražio je imena od nekog drugog — »Artur i Jeremias.« »To su novi pomoćnici«, reče K. »Ne, to su stari.« »To su novi, a ja sam stari koji je danas došao gospodinu zemljomjeru.« »Ne«, odjeknulo je u aparatu. »Tko sam onda ja?« upita K., mirno kao i dosad. Poslije izvjesne šutnje reče taj isti glas, s istom govornom manom, pa ipak kao da je kakav drugi, dublji i više poštovanja dostojan glas: »Ti si stari pomoćnik.«

K. je osluškivao zvuk glasa i pritom gotovo preču pitanje: »Što si htio?« On bi najradije već spustio slušalicu. Od ovog razgovora ništa više nije očekivao. Ali stjecajem okolnosti on još upita: »Kad moj šef može doći u dvorac?« »Nikad!«, glasio je odgovor. »Dobro«, reče K. i spusti slušalicu.

Seljaci koji su stajali iza njega već su se sasvim primakli. Pomoćnici, gledajući ga ispod oka, bili su zauzeti tjeranjem seljaka od njega. Međutim, izgledalo je da je sve to samo komedija, a i seljaci, zadovoljni razgovorom, polako popustiše. Tada, otraga, jedan čovjek, hodajući brzo, razdvoji njihovu

grupu, pokloni se pred K. i preda mu jedno pismo. K. zadrža pismo u ruci i gledaše u donositelja, koji mu se na trenutak učini važniji. Između njega i pomoćnika postojala je velika sličnost: i ovaj je bio vitak kao i oni, isto onako oskudno odjeven, gibak i okretan kao i oni, pa ipak sasvim drukčiji. Kad bi K. imao njega za pomoćnika! On ga je malo podsjećao na ženu s dojenčecom koju je vidio kod štavioca koža. Bio je odjeven u bijelo, istina, njegovo odijelo nije bilo od svile, nego zimsko kao sva druga, ali je imalo finoću i svečan izgled odijela od svile. Lice mu je bilo svijetlo i vedro, oči vrlo krupne, a njegov osmijeh je imao nešto nevjerojatno ohrabrujuće; on prijede rukom preko lica kao daje htio rastjerati taj osmijeh, ali u tome ne uspije. »Tko si ti?«, upita K. »Zovem se Barnabas«, reče on. »Ja sam momak.« Dok je govorio, njegova usta otvarala su se i zatvarala muški, pa ipak blago. »Sviđa li ti se ovdje?«, upita K. i pokaza na seljake čiju je radoznalost još pobuđivao i koji su sa svojim potpuno izmučenim licima — lubanja kao da im je odozgo udarcem spljoštena i kao da su crte lica nastale pri tom udarcu — sa svojim pohlepnim usnama i otvorenim ustima, gledali, ali opet i nisu gledali, jer neki put njihov pogled je lutao uokolo i zaustavio bi se na nekom nezanimljivom predmetu. K. zatim pokaza i na pomoćnike koji su se držali zagrljeni, obraz uz obraz, i smješkali se, nije bilo jasno iz poniznosti ili podsmijeha. Sve mu to pokaza, kao da mu predstavlja svoju pratnju koju su mu izuzetne prilike nametnule, i očekivaše — u tome je ležala povjerljivost do koje mu je bilo stalo — da Barnabas stalno uviđa razliku između njega i njih. Ali Barnabas ne odgovori na pitanje — istina iz bezazlenosti, što se moglo vidjeti — nego kao dobro odgojeni poslužitelj shvati to kao uobičajenu riječ gospodara, samo što u smislu pitanja baci pogled uokolo, pozdravi znakom ruke poznanike među seljacima i izmijeni nekoliko riječi s pomoćnicima, sve to slobodno i prirodno, ne miješajući se s njima. K. se — odbijen, ali ne i postuđen — vrati pismu koje je držao u ruci i otvori ga. Ono je glasilo: »Vrlo poštovani gospodine! Vi ste, kao što znate, primljeni u grofovsku službu. Vaš prvi pretpostavljeni je općinski načelnik u selu koji će vam iscrpnije priopćiti uvjete vašega rada i nagrade, i kojem ćete vi polagati račune o svome radu. Ipak, ja vas neću gubiti iz vida. Barnabas, donositelj ovog pisma, raspitivat će se kod vas s vremena na vrijeme da bi doznao vaše želje, i meni će ih priopćavati. Vi ćete me uvijek naći spremnog da vam budem na usluzi, ako je to moguće. Meni je stalo do toga da imam zadovoljne radnike.« Potpis nije bio čitak, ali je uz potpis stajalo: »Upravitelj ureda X«. »Pričekaj!«, reče K. Barnabasu, koji se pokloni, a zatim zovnu gostioničarku da mu pokaže jednu sobu, jer želi neko vrijeme biti sam s pismom. Istovremeno se prisjeti da je Barnabas, uza svu naklonost koju on ima prema njemu, ipak samo momak, i on mu naruči pivo. Obrati pažnju kako će Barnabas to primiti; ovaj to primi sa zadovoljstvom i odmah popi pivo. Onda K. ode s gostioničarem. U kućici mu nisu mogli staviti na raspolaganje ništa

drugo osim male sobe na tavanu, a i tu je bilo teškoća jer je trebalo smjestiti na neko drugo mjesto dvije sluškinje koje su tu dotle spavale. Istina, trebalo je samo udaljiti sluškinje, inače, soba je ostala nepromijenjena, bez pokrivača na jednom krevetu, samo dva jastuka i jedna konjska deka, i to sve onako kako je ostalo od prošle noći. Na zidu nekoliko svetih slika i fotografija vojnika. Nije čak bilo ni provjetreno, očigledno se nije ni očekivalo da novi gost tu ostane dugo, i ništa nije učinjeno da bi on ostao. Međutim, K. je pristajao na sve; on se zamota u deku, sjede za stol i pri svijeći poče čitati pismo.

Pismo nije bilo ujednačeno, imalo je mjesta u kojima se s njim razgovaralo kao s ravnopravnim, kao s nekim čija se volja poštuje. Takav je bio naslov, takvo ono mjesto koje se odnosilo na njegove želje. Ali bilo je opet mjesta u kojima se otvoreno ili prikriveno postupalo prema njemu kao prema kakvom radniku koji je s mjesta onog upravitelja jedva primjetan i upravitelj se mora naprezati da ga »ne gubi iz vida«; njegov pretpostavljeni nije nitko viši nego seoski načelnik, kojem on mora čak i račune o sebi polagati, a njemu je ravan valjda samo seoski policajac. To su nesumnjivo bile proturječnosti, i one su tako očite da su morale biti namjerne. Jer za njega je bilo gotovo nemoguće da prema jednoj takvoj ustanovi gaji suludu pomisao daje tu možda djelovala i neodlučnost. Štoviše, on je u tome vidio da mu je otvoreno pružen izbor i ostavljeno na volju što da učini s uputama u pismu: želi li biti seoski radnik s, istina, označenom, ali samo prividnom vezom s dvorcem, ili samo prividno seoski radnik koji u stvarnosti sav svoj radni odnos zasniva na izvještajima koje prenosi Barnabas. K. nije oklijevao s izborom, ne bi oklijevao ni da nije imao dosadašnja iskustva. Samo kao seoski radnik, po mogućnosti što dalje od gospode iz dvorca, on je bio u stanju postići nešto u dvorcu. Ovi ljudi u selu, koji su još tako nepovjerljivi prema njemu, progovorit će opet kad on postane ako ne baš njihov prijatelj, a ono barem njihov sugrađanin, i kad se jednom ne bude razlikovao od Gerstackera ili Lasemanna — a to se treba dogoditi brzo, jer o tome sve ovisi — onda će mu se svakako najednom otvoriti svi putovi koji bi mu, da je upućen samo na onu gospodu gore i njihovu milost, ostali ne samo zauvijek zatvoreni, nego i nevidljivi. Istina, postojala je jedna opasnost, i ona je u pismu bila dovoljno naglašena, čak s izvjesnim veseljem prikazana kao neizbježna. To je bio položaj radnika. Služba, pretpostavljeni rad, odredbe o nadnicama, radnici, o tome je vrvjelo u pismu, i čak kad je rečeno ono drugo, o osobi, rečeno je s toga stajališta. Ako je K. želio biti radnik, on je to mogao, ali sa svom strahovitom ozbiljnošću i bez ikakvih drugih izgleda. K. je znao da se ne prijeti otvorenom prisilom, nje se nije ni bojao, najmanje ovdje, ali sila obeshrabrujućih okolnosti, navikavanje na razočaranja, djelovanje neprimjetnih utjecaja svakog trenutka — toga se nesumnjivo bojao, pa ipak, morao je s tom opasnošću prihvatiti se borbe. U pismu također nije prešućeno

da ako treba doći do borbe, K. mora imati smjelosti da je počne; to je rečeno s finoćom i samo nemirna savjest — nemirna, ne nečista — mogla je to primijetiti. To su bile one tri riječi »kao što znate, u vezi s njegovim prijemom u službu«. K. se prijavio i otada je znao, kao što je u pismu bilo naglašeno, da je primljen.

On skide sliku sa zida i objesi pismo o čavao. U ovoj sobi će stanovati, tu može visjeti pismo.

Onda side u gostionicu. Barnabas je sjedio s pomoćnicima za jednim stolićem. »Ah, tu si«, reče K. bez nekog povoda, nego samo zato što mu je bilo drago vidjeti Barnabasa. Ovaj odmah skoči. Čim je K. ušao, podigoše se i seljaci da bi mu se približili, jer im je već ušlo u običaj da ga prate. »Ali što hoćete stalno od mene?«, uzviknu K. Oni se ne uvrijediše, okrenuše se i polako se vratiše svojim mjestima. Odlazeći, jedan, s neodređenim osmijehom koji neki drugi prihvatiše, olako reče, kao da objašnjava: »Čuje se uvijek nešto novo«, i on obliznu usnu, kao da je »novo« neko jelo. K. ne reče ništa u znak pomirenja s njima — bilo je dobro da ga se malo boje. Međutim, tek što je sjeo za Barnabasov stol, osjeti iza leđa nekog seljaka; došao je, kaže, uzeti soljenku, ali K. tresnu ljutito nogom i seljak umakne bez soljenke. Zaista je bilo lako ovladati njime; trebalo je samo nahuškati seljake na njega. Njihovo uporno sudjelovanje činilo mu se gore nego zatvorenost drugih, a uostalom, i to je bila zatvorenost, jer kad bi K. sjeo za njihov stol, oni sigurno ne bi ostali sjediti. Samo ga je Barnabasova prisutnost zadržavala da ne diže galamu. Ipak se, i dalje prijeteci, okrene prema njima; i oni su se bili okrenuli prema njemu. Ali kad ih vidje kako sjede svaki na svome mjestu, razgovarajući međusobno, bez neke vidljive međusobne veze, povezani jedni s drugima samo time što u njega zure, njemu se učini kao da ih uopće zlonamjernost ne navodi da ga proganjaju. Možda bi zaista htjeli nešto od njega, ali nisu u stanju to reći, a ako nije to, onda je možda samo djetinjarija — djetinjarija koja se ovdje izgleda udomaćila. Zar nije djetinjast i gostioničar koji stoji kao ukopan, držeći objema rukama čašu piva koju treba donijeti nekom gostu, gleda K. i ne čuje dozivanje gostioničarke, koja je promolila glavu kroz kuhinjski prozorčić?

Nešto malo smireniji, K. se obrati Barnabasu. Pomoćnike bi rado isključio, ali nije mogao pronaći povod. Uostalom, oni su mirno gledali svoje pivo. »Pročitao sam pismo«, reče K. »Znaš li ti sadržaj?« »Ne«, odgovori mu Barnabas, ali izgledalo je da njegov pogled kaže više nego njegove riječi. Možda se K. varao ovdje u ocjeni dobra, kao što se kod seljaka varao u ocjeni zla, ali i dalje se osjećao ugodno u Barnabasovoj prisutnosti. »U pismu se govori i o tebi. To jest, ti moraš povremeno prenositi vijesti između mene i upravitelja, pa sam zato mislio da ti je poznat sadržaj.« »Ja sam«, reče

Barnabas, »samo dobio nalog da pismo predam, da čekam dok bude pročitano i da prenesem tvoj odgovor, bilo usmeni ili pismeni, ako se tebi učini da je to potrebno.« »Dobro«, reče K., »nije potrebno ništa pismeno, ali isporuči gospodinu upravitelju — kako se on zove? Nisam mogao pročitati potpis.« »Klamm«, reče Barnabas. »Isporuči, dakle, gospodinu Klammu moju za hvalnost za prijem u službu i za njegovu iznimnu ljubaznost koju ja, kao netko tko se ovdje još nije imao priliku pokazati, znam cijeniti. Ja ću se potpuno ravnati prema njegovim smjernicama. Posebne želje danas nemam.« Barnabas, koji je pažljivo slušao, zamoli K. za dozvolu da ponovi njegov nalog. K. pristade, i on ponovi sve doslovno. Onda ustade kako bi se oprostio.

Cijelo vrijeme K. je promatrao njegovo lice i učini to sad posljednji put. Barnabas je bio gotovo isto toliko visok kao i K., pa ipak je izgledalo kao da se njegov pogled spušta na K., ali to se događalo gotovo ponizno, jer je bilo nemoguće da taj čovjek hoće nekog postidjeti. Istina, on je bio samo momak, prenositelj poruka, nije čak znao ni sadržaj pisma koje je morao isporučiti, ali sam njegov pogled, njegov osmijeh, njegov hod, izgledali su već kao neka poruka, iako on ni o njoj ništa nije znao. K. mu pruži ruku, što njega očigledno iznenadi, jer se htio samo pokloniti.

Čim je Barnabas otišao — prije nego što će se otvoriti vrata, on se još malo osloni ramenom o njih i preleti sobu jednim pogledom koji nikome nije bio namijenjen — K. reče pomoćnicima: »Donijet ću iz sobe svoje crteže, a onda ćemo razgovarati o sljedećem poslu.« Oni htjedoše poći. K. je morao još odlučnije ponoviti svoju naredbu. Barnabas više nije bio u hodniku. Ali ipak, tek što je izišao. Međutim, ni pred kućom — padao je novi snijeg — K. ga ne vidje. On viknu: »Barnabase!« Nema odgovora. Da nije još u kući? Izgledalo je da je to jedina mogućnost koja još ostaje. Pa ipak, K. je vikao njegovo ime iz sve snage. Ime je odjekivalo kroz noć. Iz daljine dođe jedva čujan odgovor; znači Barnabas je već odmakao toliko daleko. K. ga ponovno zovnu i istovremeno mu pode u susret; kad su se sreli, gostionica se više nije vidjela. »Barnabase«, reče K., ne mogavši svladati izvjesno podrhtavanje glasa, »htio sam ti još nešto reći. Primjećujem i to da je ipak vrlo loše uređeno to što sam ja, ako mi nešto zatreba, upućen samo na tvoj slučajni dolazak iz dvorca. Da te sad slučajno nisam stigao — a ti letiš, ja sam mislio da si još u kući — tko zna koliko bih morao čekati dok se ti ponovno ne pojaviš.« »Ali ti možeš moliti upravitelja da dolazim uvijek u vrijeme koje ti odrediš.« »Ni to nije dovoljno«, reče K., »možda ja neću imati ništa reći cijelu jednu godinu, a da četvrt sata poslije tvog odlaska iskrсне nešto neodgodivo.« »Treba li onda reći upravitelju da se između njega i tebe uspostavi neka druga veza, a ne preko mene?« »Ne, ne«, reče K. »Ja sam tu stvar spomenuo samo usput, ovaj put ipak sam te sretno stigao.« Barnabas reče: »Hoćemo li se vratiti u gostionicu da bi mi mogao dati novi nalog?« On već učini jedan korak u pravcu

gostionice. »Nije potrebno, Barnabase«, reče K., »ja ću te pratiti jedan djelić puta.« »Zašto nećeš u gostionicu?« upita Barnabas. »Smetaju mi ljudi ondje«, reče K. »I sam si vidio kako su seljaci nametljivi.« »Mogli bismo otići u tvoju sobu«, reče Barnabas. »To je soba za sluškinje, prljava i pljesniva; da ne bih morao ondje biti, htio sam otići malo s tobom. Ti sarntt moraš dopustiti«, dodade K., da bi sasvim svladao njegovo oklijevanje, »da se dobro uhvatim za tebe, jer ti ideš sigurnije.« K. se objesi o njegovu ruku. Bilo je sasvim mračno, K. uopće nije mogao vidjeti njegovo lice, jedva je nazirao njegovo tijelo, a još maloprije mu je pokušavao napipati ruku.

Barnabas je popustio, udaljavali su se od gostionice. Istina, K. je osjećao da unatoč najvećem naprezanju ne može držati korak s Barnabasom, da otežava njegovo slobodno kretanje i da u sličnim okolnostima zbog ovakve sitnice može sve propasti, osobito u sporednim ulicama, kao u onoj u kojoj je K. prije podne upao u snijeg, te da se samo uz Barnabasovu pomoć može iz njih izvući. Ali sada se otresao takvih strahova, a tješilo ga je i to što je Barnabas šutio. Budući da idu šuteći, onda i za Barnabasa samo hodanje mora predstavljati svrhu njihova udruživanja.

Išli su, ali K. nije znao kamo; ništa nije mogao vidjeti. Nije znao čak ni jesu li prošli pokraj crkve. Zbog napora koje je hodanje iziskivalo, on nije bio u stanju gospodariti svojim mislima. Umjesto da budu upravljene prema cilju, one su lutale. Stalno je iskrsavao zavičaj, i on bi obuzet sjećanjem na njega. I ondje je na glavnom trgu stajala crkva koja je dijelom bila opkoljena starim grobljem, a ono jednim visokim zidom. Samo malo koji dječak uspijeva se uspeti uz taj zid; to ni njemu nije bilo pošlo za rukom. Dječake na to nije tjerala radoznalost, groblje za njih nije više predstavljalo nikakvu tajnu. Oni su često ulazili u groblje, kroz njegova mala vrata sa željeznim rešetkama. Jedino je glatki visoki zid bio ono što su oni htjeli svladati. Ali jedno prije podne — miran, prazan trg bio je kao obliven svjetlošću; kad ga je K. prije ili poslije vidio takvog? — on u tom uspije iznenađujuće lako. Na jednom mjestu, na kojem je već nekoliko puta uzalud pokušavao, on odmah uspuza uza zid, držeći među zubima jednu malu zastavu. Još se žbuka odronjavala pod njim, a on je već bio gore. Zabode zastavicu, koja zaleprša na vjetru; pogleda naokolo, a i preko ramena, na križeve koji kao da su tonuli u zemlju; ovdje sada nitko nije bio veći od njega. Tada slučajno naiđe učitelj i skine ga sa zida jednim ljutitim pogledom. Pri skakanju malo ozlijedi koljeno i s mukom je uspio doći kući, ali na zidu je ipak bio. Tada mu se činilo da će mu taj osjećaj pobjede služiti kao podrška dugo kroz život, što nije bilo sasvim budalasto, jer ono mu dođe u pomoć sada poslije toliko godina, u snježnoj noći, dok je držao Barnabasa ispod ruke. On se još više pripri uz njega, Barnabas ga je gotovo vukao, šutnja nije prekidana. Što se tiče puta, K. je, sudeći po stanju druma, mogao samo zaključiti da nisu skretali na sporedne

putanje. On se zavjetova da ga nikakve tegobe hodanja, još manje briga zbog povratka, neće odvratiti od nastavka puta. A imat će već dovoljno snage da dalje tetura. Ni put valjda nije beskrajan? Po danu, dvorac je ležao kao meta koju je lako doći, a momak je svakako znao najkraći put.

Tada Barnabas stade. Gdje su sad? Može li se dalje? Hoće li ga Barnabas ostaviti? U tome neće uspjeti. K. je držao Barnabasa ispod ruke tako čvrsto da je i njega samog boljelo. Ili se dogodilo ono nevjerojatno, pa su oni već u dvorcu, ili pred vratima dvorca? Ali koliko je K. znao, uopće nisu išli uzbrdo. Ili ga je možda Barnabas vodio nekim putem koji se neprimjetno penje? »Gdje smo mi«, upita K. tiho, više sebe nego njega. »Kod kuće«, reče Barnabas isto tako. »Kod kuće?« »Ali sad pazi, gospodine, da se ne okliznem. Put ide nizbrdo.« »Nizbrdo?« »Još samo nekoliko koraka«, dodade on, i već zakuca na vrata.

Otvori ih jedna djevojka. Stajali su na pragu velike sobe koja je bila gotovo u mraku, jer je samo u dnu, iznad jednog stola, lijevo gorjela majušna uljana svjetiljka. »Tko dolazi s tobom, Barnabase?«, upita djevojka. »Zemljomjer«, odgovori on. »Zemljomjer«, ponovi djevojka glasnije prema onima za stolom. Nato se odatle podigoše dvoje starijih ljudi, čovjek i žena, i još jedna djevojka. Pozdraviše K., a Barnabas mu ih sve predstavi; to su bili njegovi roditelji i njegove sestre, Olga i Amalija. K. ih jedva pogleda. Skinuše mu moker kaput da se suši pokraj peći. On to dopusti.

Dakle, nisu bili oni kod kuće, nego je kod kuće bio samo Barnabas. Ali što će oni ovdje? K. povede Barnabasa sa strane i upita ga: »Zašto si došao kući? Ili možda vi stanujete već u krugu dvorca?« »U krugu dvorca?«, ponovi Barnabas kao da nije razumio pitanje. »Ali, Barnabase, ti si htio iz gostionice otići u dvorac?«, reče K. »Ne, gospodine«, uzvratila Barnabas, »htio sam otići kući; ja tek ujutro idem u dvorac. Nikad ondje ne noćim.« »Tako«, reče K., »ti nisi htio u dvorac, nego samo ovamo?« Barnabasov osmijeh učini mu se sad manje vedar, a i on sam manje ugledan. »Zašto mi to nisi rekao?« »Ti me nisi pitao, gospodine«, reče Barnabas. »Htio si mi dati još jedan nalog, ali nisi htio ni u gostionicu ni u svoju sobu, pa sam onda pomislio da mi nalog možeš nesmetano dati i ovdje, kod mojih roditelja. Oni će odmah otići, ako ti zapovjediš. Ti bi mogao, ako ti se kod nas više sviđa, ovdje i prenoćiti. Zar nisam postupio kako treba?« K. nije mogao odgovoriti. To je, dakle, bio nesporazum, gadan, nizak nesporazum, i K. je potpuno nasjeo. Dopustio je da ga zanese Barnabasov uski svileni sjajni kaputić koji je ovaj sad otkopčao i ispod kojeg se na koščatim grudima seoskog sluga pojavila gruba košulja, siva od prljavštine s mnogo zakrpa. I sve unaokolo ne samo daje bilo kao ta košulja, nego još i gore; stari rahitični otac, koji se primicao pomažući se više rukama kojima je pipao nego ukočenim nogama koje su se polako vukle, i

majka, s rukama prekrštenim na grudima, koja je zbog svoje punoće mogla praviti samo majušne korake. Oboje, otac i majka, čim je K. ušao, pošli su iz svoga kutka k njemu, a još su bili daleko od njega. Sestre, plavojke slične jedna drugoj, a obje Barnabasu, ali s oštrijim crtama lica od Barnabasovih, visoke snažne djevojke, stajale su oko pridošlih i očekivale koju pozdravnu riječ od K. On, međutim, nije mogao ništa reći. Vjerovao je da ovdje, u selu, svatko ima značenja za njega, i tako je zaista i bilo, jedino ovi ljudi ovdje nisu ga se nimalo ticali. Da je mogao svladati put do gostionice sam, otišao bi odmah. Mogućnost da ujutro rano ode s Barnabasom u dvorac nije ga nimalo privlačila. On je htio dospjeti u dvorac sada, u noći, neprimijećen, pod vodstvom Barnabasa, ali onakvog Barnabasa kakav mu se dosad prividao, čovjeka koji mu je bio bliži nego svi drugi koje je dosad ovdje vidio i za kojeg je vjerovao da je usko povezan s dvorcem, mnogo više nego što bi se moglo suditi prema njegovu položaju. Ali sa sinom ove obitelji, kojoj je on potpuno pripadao i s kojom je već sjedio za stolom, s jednim čovjekom kojeg karakterizira i to da nije smio u dvorcu čak ni noćiti — da ode s njim u dvorac ruku pod ruku i po danjem svjetlu, predstavljalo bi smiješan, beznadan pokušaj.

K. sjede na naslon prozora, odlučan da i noć provede tu, a da inače ne prima nikakve usluge od obitelji. Ljudi iz sela, koji su ga tjerovali od sebe ili su ga se bojali, izgledali su mu manje opasni, jer su ga u osnovi upućivali na njega samog. Pomagali mu da drži pribrane snage; međutim, ovakvi prividni pomagači koji ga, zahvaljujući jednoj maloj maskaradi umjesto u dvorac, vode obitelji, samo ga dovode u zabunu i, htjeli oni to ili ne htjeli, rade na razbijanju njegovih snaga. On uopće ne odgovori na jedan poziv s obiteljskoga stola, nego ostade sjediti pognute glave.

Tada ustade Olga, ona nježnija od sestara, koja pokaza čak izvjesne znakove djevojačke nesnalažljivosti, priđe mu i zamoli ga da dođe za stol. Kruh i slanina stoje ondje spremni, a ona će sad donijeti pivo. »Odakle?«, upita K. »Iz gostionice«, reče ona. To ga razveseli. On je zamoli da za njega ne donosi pivo, ali da ga otprati do gostionice, jer ga ondje čekaju važni poslovi. Pokaza se, međutim, da ona nije htjela ići tako daleko, ne u njegovu gostionicu, nego u jednu drugu, mnogo bližu, u Gospodski konak. K. je ipak zamoli daje može pratiti, možda će mu se, mislio je, ondje pružiti mogućnost da prenoći. Kakva god bila ta mogućnost, on bi je pretpostavio najboljoj postelji ovdje u kući. Olga ne odgovori odmah, nego gledaše prema stolu. Ondje bijaše ustao brat, koji kimnu glavom odobravajući i reče: »Kad gospodin hoće.« Ta suglasnost zamalo ne navede K. da povuče svoju molbu, jer onaj ondje mogao je davati suglasnost samo manje važnom od sebe. Međutim, kad se povede razgovor o pitanju hoće li K. biti primljen u gostionicu, i svi u to izraziše sumnju, on uporno ostade pri tome da ide, ne

trudeći se svojoj molbi naći neki razumljiv razlog, jer ova obitelj morala ga je primiti onakvog kakav je, on je prema njoj u izvjesnoj mjeri bio lišen osjećaja srama. Istina, samo ga je Amalija pomalo zbunjivala svojim ozbiljnim, otvorenim, hladnim i možda malo tupim pogledom.

Na kratkom putu do gostionice — K. se bio pripio uz Olgu, jer drukčije se nije mogao pomoći, i ona ga vukla gotovo isto onako kao njen brat prije — on doznade da je ta gostionica određena u stvari samo za gospodu iz dvorca, koja se kad imaju u selu neka posla, hrane u njoj, a poneki put i noće. Olga je govorila tiho i kao u povjerenju, i njemu je bilo ugodno ići s njom, gotovo isto onako kao i onda kad je išao s njenim bratom. K. se branio od tog osjećaja ugone, ali on je bio tu.

Gostionica je izvana bila vrlo slična onoj u kojoj je stanovao K. U selu, izgleda, uopće nije bilo velikih vanjskih razlika, ali male razlike ipak su se mogle odmah primijetiti. Ulazne stepenice imale su ogradu, a jedna lijepa svjetiljka visjela je iz«Sd vrata. Kad uđoše, jedna zastava s grofovskim bojama zaleprša nad njihovim glavama. U hodniku ih odmah susrete gostioničar, koji je očigledno pregledao sve po kući. On u prolazu pogleda K. svojim malim očima, ispitivačkim ili sanjivim, i reče: »Gospodin zemljomjer ima pristup samo u krčmu.« »Svakako«, reče Olga, koja se odmah zauze za K., »on samo mene prati.« Međutim, onako nezahvalan, K. se odvoji od Olge i pozva gostioničara na stranu. Olga ostade strpljivo čekajući na kraju hodnika. »Rado bih htio prenoćiti ovdje«, reče K. »Na žalost, to je nemoguće«, odgovori gostioničar. »Vama, izgleda, to još nije poznato. Cijela kuća je namijenjena isključivo gospodi iz dvorca.« »Možda je to propis«, reče K., »ali me sigurno možete pustiti da spavam u nekom kutku.« »Ja bih vam izvanredno izišao u susret«, reče gostioničar, »ali bez obzira na strogost propisa o kojem vi govorite na način neupućenoga, to nije ostvarivo ni zato što su gospoda u krajnjoj mjeri osjetljiva; uvjeren sam da ona nisu u stanju, u najmanju ruku su nepripremljena, podnijeti ni samu pojavu nekoga stranog čovjeka. Kad bi vas ja, dakle, pustio da prenoćite ovdje, i vi slučajno — a slučaj je uvijek na strani gospode — bili otkriveni, to ne bi bila propast samo za mene, nego i za vas samog. To zvuči smiješno, ali je istina.« Taj visoki, do grla zakopčani gospodin koji je, s jednom rukom uprtom o zid a drugom podbočenom o kuk i s prekrštenim nogama, govorio u povjerenju s K., malo nagnut prema njemu, izgledao je gotovo tako kao da ne pripada više selu, iako je njegovo tamno odijelo još imalo izgled prazničkog seljačkog odijela. »Vjerujem vam potpuno«, reče K., »a nimalo ne podcjenjujem ni značaj propisa, premda sam se nevjesto izrazio. Ali bih vam na jedno htio skrenuti pažnju: u dvorcu imam jake veze i imat ću još veće, one vas osiguravaju od svake opasnosti koja bi mogla nastati zbog mog noćenja ovdje, i pružaju vam ujedno jamstvo da sam ja u stanju potpuno se odužiti za učinjenu malu

uslugu.« »Znam«, reče gostioničar i ponovi još jednom: »Ja to znam.« Sada je trebalo da K. svoje traženje još energičnije iznese, ali njega zbuni baš ovakav odgovor gostioničara, i on samo upita: »Ima li danas mnogo gospode iz dvorca ovdje na prenoćištu?« »U tom pogledu danas je bolje«, reče gostioničar s izvjesnim zadovoljstvom. »Ostao je samo jedan gospodin.« K. još nije bio u stanju navaljivati, ali se već nadao da je skoro primljen i zato samo još upita za ime gospodina. »Klamm«, reče gostioničar kao usput, obraćajući se svojoj ženi koja je dotrčala u iznošenoj staromodnoj haljini, pretrpanoj naborima, ali varoški otmjenoj. Došla je pozvati gostioničara, jer gospodin upravitelj ima neku želju. Prije nego što će otići, gostioničar pogleda K., kao da sam K., a ne više on, treba odlučiti o prenoćištu. Međutim, K. nije bio u stanju išta reći, posebno ga je šokirala okolnost da je baš tu njegov pretpostavljeni. Iako ni sam sebi nije mogao to sasvim objasniti, on se prema Klammu nije osjećao onako slobodan kao inače prema dvorcu. Da ga Klamm zateče ovdje, ne bi istina značilo ništa užasno u gostioničarevu smislu, ali bi mu to ipak bilo mučno i neugodno, kao kad bi lakomisleno nanio bol nekome kome duguje zahvalnost. Pritom ga je teško pritiskivalo to što vidi da se u tim obzirima već odražavaju posljedice stanja podređenosti, radničkog stanja, posljedice kojih se bojao i koje nije mogao svladati čak ni ovdje gdje su se one tako jasno primjećivale. Stajao je tako, grizao usne i šutio. Još jednom, prije nego što će iščeznuti iza jednih vrata, gostioničar baci pogled na K. Ovaj je gledao za njim i nije se micao s mjesta sve dok nije došla Olga i povukla ga. »Što hoćeš od gostioničara?«, upita Olga. »Htio bih ovdje prenoćiti«, reče K. »Ali ti ćeš noćiti kod nas«, reče Olga začuđeno. »Da, svakako«, reče K., ostavljajući joj da tumači njegove riječi.

Glava treća

U krčmi, jednoj velikoj sobi, potpuno praznoj u sredini, sjedilo je nekoliko seljaka pokraj zidova, uz bačve i na njima. Ali ti seljaci su izgledali drukčije nego oni iz gostionice u kojoj je K. odsjeo. Bili su čistiji i djelovali skladnije, odjeveni u sivožučkasto grubo sukno, kaputići su bili debeli, hlače pripijene uz tijelo. To su bili mali, na prvi pogled međusobno vrlo slični ljudi, s plosnatim, koščatim, a ipak punašnim licima. Svi su bili mirni i gotovo se nisu micali, samo su pogledima pratili pridošle, polako i ravnodušno. Pa ipak, zato što ih je bilo toliko i što je sve bilo tako mirno, oni ostaviše izvjestan dojam na K. On opet uze Olgu pod ruku da bi ljudima objasnio svoju prisutnost. Iz jednog ugla se podiže neki čovjek, jedan Olgin poznanik, i htjede joj prići, ali je K. rukom kojom ju je držao okrene na drugu stranu. Osim nje, nitko to nije mogao primijetiti, a ona to primi s prikrivenim pogledom i osmijehom.

Pivo je točila mlada djevojka po imenu Frieda; neugledna, sitna, plava djevojka s tužnim očima i mršavim obrazima, ali koja je privlačila svojim pogledom koji je odavao izuzetnu promišljenost. Kad se njezin pogled zaustavi na K., njemu se učini da je taj pogled već raspravio stvari koje se njega tiču, o čijem postojanju on sam dotle ništa nije znao, ali u što ga je uvjerio taj pogled. K. je neprestano i sa strane promatrao Friedu, čak i kad je ona počela govoriti s Olgom. Prijateljice, reklo bi se, Olga i Frieda nisu bile; one izmijeniše jedva nekoliko hladnih riječi. K. im htjede pomoći, i zato upita iznenada: »Poznajete li gospodina Klamma?« Olga se nasmija. »Zašto se smiješ?«, upita K. ljutito. »Pa ja se ne smijem«, reče ona i nastavi se smijati. »Olga je još sasvim djetinjasta djevojka«, reče K. i nagne se preko šanka da bi još jednom čvrsto privukao Friedin pogled. Ona je, međutim, imala spušten pogled, i reče tiho: »Biste li htjeli vidjeti gospodina Klamma?« K. je zamoli za to. Ona pokaza rukom na jedna vrata odmah lijevo do nje. »Ovdje je jedna mala rupa na vratima kroz koju možete gledati unutra.« »Ali ovi ljudi ovdje?«, upita K. Ona napući donju usnu i svojom neobično mekom rukom privuče K. vratima. Kroz malu rupu, koja je očigledno bila probušena zato da bi služila za virenje, on sagleda gotovo cijelu susjednu sobu. Za jednim pisaćim stolom u sredini sobe, na udobnoj okrugloj stolici s naslonom, sjedio je, blistavo osvjetljen električnom sijalicom koja je visjela ispred njega, gospodin Klamm. Debeli, tromi gospodin srednjeg rasta. Njegovo lice još nije imalo bora, ali obrazi su bili malo opušteni pod težinom starosti. Crni brkovi

dugi i usiljeni. Oči pokrivene nakrivljenim naočalama čija su stakla bljeskala. Daje gospodin Klamm potpuno sjedio za stolom, K. bi mogao vidjeti samo njegov profil. Ali kako je bio gotovo okrenut prema njemu, K. ga je gledao ravno u lice. Klammov lijevi lakat ležao je na stolu, a desna ruka, u kojoj je držao cigaru, počivala je na koljenima. Na stolu je stajala pivska čaša. Kako je rub susjednog stola bio visok, K. nije mogao vidjeti leže li na stolu spisi i kakvi su, ali mu se činilo da je stol prazan. Da bi to provjerio, zamoli Friedu da i ona pogleda kroz rupu i kaže mu što vidi. Međutim, s obzirom na to da je ona bila u sobi kratko vrijeme prije toga, mogla je odmah potvrditi da ondje ne leže nikakvi spisi. K. je upita je li vrijeme da se skloni, ali mu ona reče da može viriti kroz rupu dokle ga je volja. K. je sad bio sam s Friedom, jer Olga je, kako je on letimičnim pogledom mogao utvrditi, ipak našla put do svojih poznanika, i sjedila na jednoj visokoj bačvi, mašući nogama. »Friedo«, upita K. šapatom, »poznajete li vi gospodina Klamma dobro?« »O da«, reče ona, »vrlo dobro.« Ona se nasloni na K. vragolasto, kao što on tek sad primijeti, dovede u red svoju tanku, izrezanu sivkastu bluzu, koja je visjela na njezinu mršavom tijelu kao da mu ne pripada. Onda reče: »Ne sjećate li se Olgina smijeha?« »Da, vražica«, reče K. »Ah«, reče Frieda pomirljivo, »ona je imala i razloga da se smije.

Vi ste pitali poznajem li Klamma, pa zaboga«, tu se ona nehotice malo uspravi, i opet na K. pohrli njezin pobjedonosni pogled koji nije bio ni u kakvoj vezi s onim što se govorilo, »pa ja sam Klammova ljubavnica.« »Klammova ljubavnica?« reče K. Ona kimnu glavom. »Onda ste vi za mene jedna uvažena osoba«, reče K., smiješeći se da razgovor među njima ne bi izgledao previše ozbiljan. »Ne samo za vas«, reče Frieda ljubazno, ali ne prihvati njegovo smješkanje. On je imao sredstvo protiv njezine ponesenosti i upotrijebi ga, upitavši: »Jeste li već bili u dvorcu?« Ali to nije upalilo, jer ona odgovori: »Nisam, ali zar nije dovoljno da sam ovdje, u krčmi?« Ona je, očigledno, bila ludo ponosna i htjela je, izgleda, to pokazati, posebno u odnosu prema K. »Zaista«, reče K., »ovdje u krčmi. Pa vi se razumijete u gostioničarski posao.« »Svakako«, reče ona. »A počela sam u gostionici Kod mosta, kao djevojka za staju.« »S tim nježnim rukama«, reče K. upola pitajući i ni sam ne znajući laska li on to samo ili ga je ona doista osvojila. Njezine ruke su bile uistinu male i nježne, ali isto tako bi se moglo reći i slabašne i neupadljive. »O tome onda nitko nije vodio računa«, reče ona, »pa čak ni sad.« K. je pogleda upitno. Ona zavrti glavom i ne htjede dalje govoriti. »Vi, naravno«, reče K., »imate svoje tajne i ne želite o njima razgovarati s nekim koga poznajete tek od prije pola sata i koji još nije imao priliku da vam kaže tko je i kakav je.« Ali, kao što se pokaza, to je bila neumjesna primjedba, jer je izgledalo kao da je Friedu probudio iz sanjarenja koje je njemu bilo ugodno. Iz kožne torbice, koja je visjela o njenu pojasu, ona izvadi jedno

drvce, začepi njime rupu na vratima i reče, očigledno prisiljavajući se da K. ne primijeti promjenu u njenu raspoloženju: »Sto se vas tiče, ja ipak znam sve, vi ste zemljomjer.« A onda dodade: »Ali sad moram na posao«, i ode na svoje mjesto za stolom, dok se tu i tamo podiže ponetko od gostiju da mu ona natoči praznu čašu. K. je htio još jednom neupadljivo govoriti s njom, i zato uze sa stola jednu praznu čašu i priđe joj. »Samo još nešto, gospođice Friedo«, reče on, »izvanredan je slučaj i zaista je potrebna izuzetna snaga uzdići se od djevojke za staju do krčmarice, ali je li time dostignut krajnji cilj za jedno takvo ljudsko stvorenje? Besmisleno pitanje. Nemojte mi se smijati, gospođice Friedo, ali iz vaših očiju više govori borba koja vas čeka u budućnosti nego ona koja je već prošla. Međutim, u svijetu su prepreke velike, one su sve veće ako su veći ciljevi, i zato nije sramota osigurati pomoć jednog malog, beznačajnog, ali isto tako borbenog čovjeka. Možda bismo mogli jednom nasamo i u miru razgovarati, bez tih mnogih očiju koje bulje u nas.« »Ne znam što hoćete«, reče ona, ali je izgledalo da ovaj put i protiv njene volje u njenu glas ne odjekuju pobjede njena života, već prije beskrajna razočaranja. »Hoćete me, valjda, odvojiti od Klamma? Gospode Bože!« i ona sklopi ruke. »Vi ste me prozreli«, reče K. kao zamoren tolikim nepovjerenjem, »baš to bila je moja potajna namjera. Vi trebate ostaviti Klamma i postati moja ljubavnica. Ali, naravno, sad mogu ići. Olga!« vikne K. »Hajdemo kući.« Olga poslušno side s bačve, ali se nije mogla odmah osloboditi svojih prijatelja koji bijahu napravili krug oko nje. Tada Frieda reče tiho, gledajući ga prijetećim pogledom: »Kad mogu razgovarati s vama?« »Mogu li ovdje prenoćiti?« upita K. »Da«, odgovori Frieda. »Mogu li odmah ostate?« »Izidite s Olgom da bih mogla ispratiti ove ljude. Onda se malo poslije možete vratiti.« »Dobro«, reče K. i čekaše nestrpljivo Olgu. Ali seljaci je nisu puštali. Oni su izmislili jednu igru čiji je centar bila Olga. Uhvaćeni u kolo, plesali su oko nje i uvijek, na zajednički usklik, jedan bi priskočio Olgi, obuhvatio je jednom rukom oko bokova i obrnuo je nekoliko puta. Kolo je bivalo sve brže, usklici pohlepni, promukli, slijevali su se postupno gotovo u jedan jedini. Olga, koja je maloprije bez muke mogla probiti krug, sada je još samo razbarušene kose teturala od jednog do drugog. »Evo kakve mi ljude šalju ovamo«, reče Frieda i od ljutnje ugrize svoje tanke usne. »Tko su oni?« upita K. »Klammova posluga«, reče Frieda. »Stalno mi dovodi taj svijet čija me prisutnost uznemirava. Ne znam što sam danas s vama govorila, gospodine zemljomjere. Da nisam možda rekla nešto ružno? Oprostite mi, ali tome je kriva prisutnost tih ljudi. Oni su najgori i najodvratniji za koje uopće znam. I njima ja moram točiti pivo u čaše! Koliko sam puta već molila Klamma da ih ne dovodi; ako već moram podnositi sluge druge gospode, bar on bi mogao imati obzira prema meni, ali sve su molbe uzalud, i cijeli sat prije nego što će on stići, oni navale ovamo kao stoka u staju. Ali sada zaista neka idu u staju, gdje im je i mjesto. Da niste vi tu, ja bih razvalila ova vrata i

Klamm bi ih sam morao istjerati.« »Zar ih on ne čuje?« upita K. »Ne«, reče Frieda, »on spava.« »Kako!« uzviknu K. »Spava? Kad sam gledao kroz rupu u sobu, on je još bio budan i sjedio za stolom.« »Tako on sjedi i dalje«, objasni Frieda, »ali i onda, kad ste ga vi gledali, on je već spavao. Zar bih vas ja inače pustila da gledate kroz rupu? To je njegov način spavanja, gospoda spavaju vrlo mnogo, upravo neshvatljivo. Uostalom, da ne spava toliko, kako bi mogao podnositi ove ljude? Ali sada ću ih sama istjerati. «Ona uze iz ugla bič i priskoči plesačima jednim jedinim visokim, ne baš sigurnim skokom kao, na primjer, kad janje skače. Oni je najprije dočekaše kao kakvu novu plesačicu i za trenutak je zaista izgledalo kao da će Frieda ispustiti bič, ali onda ga ona opet podiže. »U ime Klamma«, uzviknu ona, »u staju! Svi u staju!« Sada su vidjeli da nema šale. Obuzeti jednim za K. nerazumljivim strahom, oni se počеше tiskati prema zadnjem dijelu krčme, gdje se, pod pritiskom prvog koji je navaljivao, otvoriše jedna vrata, svjež noćni zrak prodre unutra i oni svi iščeznuše iz krčme, zajedno s Friedom, koja ih je očito tjerala kroz dvorište u staju.

U tišini koja iznenada nastade, K. ču korake u hodniku. Da bi se nekako sklonio, on skoči iza stola s pićem, gdje se jedino mogao skriti. Istina, zadržavanje u krčmi nije mu bilo zabranjeno, ali kako je htio prenoćiti ovdje, bilo je dobro izbjeći svaki neželjeni susret. I zato, kad se vrata otvoriše, on se zavuče pod stol. Biti tu pronađen nije naravno bilo sasvim bezopasno, ali ipak u tom slučaju ne bi bio neuvjerljiv ni izgovor da se skrio od seljaka koji su bili podivljali. To je bio gostioničar. »Friedo!« vikao je i nekoliko puta prošao kroz sobu.

Srećom, ubrzo dođe Frieda, koja i ne spomenu K., nego se samo požali na seljake i onda ode za stol, u želji da nade K. Tu je K. mogao dodirivati njezinu nogu, i odsad se osjećao sigurnim. Kako Frieda nije spomenula K., morao je to na kraju učiniti gostioničar. »A gdje je zemljomjer?« upita on. To je uopće bio pristojan čovjek, lijepo odgojen stalnim i u izvjesnoj mjeri slobodnim ophođenjem s daleko višima od sebe, ali je s Friedom govorio s posebno mnogo uvažavanja, što je upadalo u oči najviše zbog toga što se on u razgovoru neprestano ponašao kao poslodavac prema namještenici, uz to jednoj ne baš smjerno namještenici. »Sasvim sam zaboravila zemljomjera«, reče Frieda i stavi svoju malu nogu K. na grudi. »Sigurno je već odavno otišao.« »Ali ja ga nisam vidio«, reče gostioničar, »a gotovo cijelo vrijeme bio sam u hodniku.« »Ovdje svakako nije«, reče Frieda hladno. »Možda se skrio«, reče gostioničar. »Sudeći po dojmu koji sam o njemu stekao, može se za njega mnogo što povjerovati.« »Ali tu smjelost on zacijelo nema«, reče Frieda i pritisnu K. jače nogom. Bilo je nečeg ugodnog i neusiljenog u njenu biću, što K. prije uopće nije zapazio, a što se posebno pokazalo kad se ona odjednom nasmija i s riječima: »Možda se ovdje skrio«, sagne se prema

njemu, letimice ga poljubi, a onda opet uspravi i kao razočarana reče: »Ne, nije ovdje.« Ali sad i gostioničar dade povod za čuđenje, kad reče: »Vrlo mi je neugodno što ne znam sigurno je li otišao. Nije to samo zbog gospodina Klamma, nego i zbog propisa. Ali propis vrijedi za vas, gospođice Friedo, kao i za mene. Za krčmu odgovarate vi, a sve ostalo u kući ja ću još pretražiti. Laku noć. Ugodan san!« On još pošteno nije ni napustio sobu, a Frieda već ugasi električnu svjetiljku i nade se pokraj K. ispod stola. »Dragi moj, mili moj!« šaputala je ona, ali uopće ne dodirnu K., već je kao opijena ljubavlju ležala na leđima, raširenih ruku; za njihovu sretnu ljubav vrijeme je bilo beskrajno i ona je više uzdisala nego pjevala neku pjesmicu. Onda se prestraši što je K. ostao miran i predan mislima, i poče ga vući kao dijete. »Dođi, pa mi ćemo se ugušiti ovdje dolje!« Oni se zagriše, njeno malo tijelo gorjelo je u njegovim rukama, i oni se kao u besvijesti — iz koje se K. neprestano, ali uzalud pokušavao spasiti — otkotrljaše nekoliko koraka dalje, lupiše tupo o Klammova vrata, a onda se nađoše ležeći u jednoj lokvici piva i smeću koje je pokrivalo pod. Tu prodoše sati, sati u kojima je K. stalno imao osjećaj da luta ili da je već toliko daleko u tuđini kao nijedan čovjek prije njega, u tuđini u kojoj čak ni zrak nije kao zrak u zavičaju, u kojoj se od tuđinstine čovjek mora ugušiti, i protiv čijih se bezumnih omamljivanja ne može učiniti ništa drugo nego ići dalje, dalje lutati. I zato, barem u prvom trenutku, njega ne preplaši, nego je prije djelovalo kao utješno buđenje, kad Friedu iz Klammove sobe pozva dubok, zapovjednički i ujedno ravnodušan glas. »Friedo«, reče joj K. na uho, i tako prenese poziv iz sobe. S potpuno urođenom poslušnošću Frieda htjede skočiti, ali onda se prisjeti gdje je, opruzi se, tiho se nasmija i reče: »Neću valjda, nikad više neću mu otići.« K. joj je htio proturječiti, nagovarati da ide Klammu; poče već skupljati krajeve njene bluze, ali nije mogao ništa reći, bio je previše sretan što drži Friedu u svojim rukama, ali previše prestrašeno sretan, jer mu se činilo, ako ga Frieda napusti, napustit će ga sve što ima. I Frieda, kao da je ojačala njegovim pristankom, stisnutom šakom zalupa na vrata i viknu: »Ja sam kod zemljomjera! Ja sam kod zemljomjera!« Zaista, Klamm ušuti na to. Ali onda se podiže K., kleknu pokraj Friede, zagleda se u tmurnu svjetlost praskozorja. Sto se dogodilo? Gdje su bile njegove nade? Što je mogao očekivati od Friede sada kad je sve bilo izgubljeno? Umjesto da najopreznije ide naprijed, s obzirom na veličinu neprijatelja i cilja, on se ovdje cijelu noć valjao u lokvama piva čiji ga je zadah sada ošamućivao. »Što si učinila?«, reče on kao da govori za sebe. »Sad smo oboje propali.« »Ne«, reče Frieda, »samo sam ja propala, ali sam ipak dobila tebe. Budi miran, gledaj samo kako se ona dvojica smiju.« »Tko?« upita K. i okrene se. Na stolu su sjedila oba njegova pomoćnika, malo neispavani, ali veseli; to je bilo veselje koje je proizlazilo iz odanog ispunjavanja dužnosti. »Što ćete ovdje?« dreknu K., kao da su oni za sve krivi. On potraži bič koji je Frieda sinoć imala. »Morali smo te tražiti«, rekoše

pomoćnici, »jer nisi došao k nama u gostionicu. Onda smo te tražili kod Barnabasa i na kraju našli ovdje. Sjedimo ovdje cijelu noć. Služba zaista nije laka.« »Vi ste meni potrebni danju, ne noću«, reče K. »Gonite se odavde!« »Sada je dan«, rekoše oni, ne pomaknuvši se. Bio je zaista dan, vrata koja vode u dvorište otvoriše se i unutra pohrliše seljaci s Olgom koju K. bijaše potpuno zaboravio. Olga je bila živahna kao i sinoć, iako su joj haljina i kosa bile u strašnom neredu, i ona s vrata potraži K. pogledom. »Zašto nisi sa mnom išao kući?«, upita ona gotovo u suzama. »Zbog jedne takve ženetine!«, reče zatim i ponovi to nekoliko puta. Frieda, koja je za trenutak bila iščezla, vrati se s jednim malim zavežljajem rublja. Olga se povuče u stranu, žalosna. »Sada možemo otići«, reče Frieda. Bilo je po sebi razumljivo daje mislila na gostionicu Kod mosta u koju su trebali otići. K. s Friedom, iza njih pomoćnici — to je bila povorka. Seljaci pokazaše veliki prijezir prema Friedi, što je bilo po sebi razumljivo, jer ona je s njima dosad strogo postupala. Jedan seljak čak uze svoj štap i namjesti ga tako kao da je nije htio pustiti da prođe dok ne preskoči štap, ali jedan njen pogled bio je dovoljan da ga otjera. Vani, u snijegu, K. malo odahnu. Sreća što je vani, u prirodi, bila je tako velika da je ovom prilikom činila podnošljivim teškoće puta; da je bio sam, pješao bi još bolje. U gostionici on odmah ode u sobu i leže u krevet, dok Frieda napravi ležaj na podu pokraj kreveta. Pomoćnici su se također uvukli u sobu, bili izbačeni, ali se onda opet vratili kroz prozor. K. je bio previše umoran da ih još jednom izbací. Gostioničarka sama dođe gore da pozdravi Friedu, koja je nazva »mamice«. Počeše se pozdravljati, neshvatljivo srdačno, s ljubljenjem i dugotrajnim grljenjem. U sobici je uopće bilo malo mira, često su ulazile i sluškinje, lupajući muškim cokulama koje su imale na nogama, da bi nešto unijele ili iznijele. Ako im je trebalo bilo što od raznih stvari koje su služile kao posteljina u krevetu, one su to bezobzirno izvlačile ispod K. Friedu su pozdravile kao sebi ravnu. Ali usprkos ovom uznemiravanju, K. ostade u postelji cijeli dan i cijelu noć. Za sitne potrebe pobrinula se Frieda. Kad je, napokon, iduće jutro ustao, sasvim osvježen, to je bio već četvrti dan njegova boravka u selu.

Glava četvrta

On je želio s Friedom govoriti u četiri oka, ali u tome je bio sprječavan već samom nametljivom prisutnošću pomoćnika s kojima se Frieda, uostalom, tu i tamo šalila i smijala. Istina, njima nije mnogo trebalo: smjestili su se u jednom uglu, na dvije stare ženske haljine prostrte na podu. Njihova je želja bila, kao što su često o tome s Friedom razgovarali, da ne smetaju gospodinu zemljomjeru i da zauzimaju što je moguće manje mjesta. U tom pogledu su činili razne pokušaje, istina, uvijek uz došaptavanje i hihotanje, stiskali ruke i noge, pripijali se jedan uz drugog, i, u sumraku, u njihovu uglu vidjela se samo velika gomila. Ipak, iz iskustva po danu znalo se, na žalost, da su oni vrlo pažljivi promatrači, da uvijek zure u K., makar i na svoj prividno djetinjast način, upotrebljavajući ruke kao dalekozore i čineći slične besmislice, ili samo namiguju i prave se kao da su mnogo zauzeti njegovanjem svojih bradica, do kojih im je mnogo stalo, i čiju su dužinu i gustoću bezbroj puta upotrebljavali i pozivali Friedu da ona presudi. Sa svoje postelje, K. je često potpuno ravnodušno promatrao što njih troje rade.

Kad se osjetio dovoljno okrijepljen da bi mogao napustiti postelju, oni svi pritrčaše da mu budu na usluzi. On nije bio toliko okrijepljen da bi mogao odbiti njihove usluge, i primijeti da zbog toga dolazi u izvjesnu ovisnost o njima, što je moglo imati loše posljedice; ali se morao s tim pomiriti. A i nije bilo baš neugodno piti za stolom dobru kavu koju je Frieda donijela, grijati se pokraj peći koju je Frieda naložila, gledajući pomoćnike kako se žustro i nespretno deset puta penju uza stepenice i silaze niz njih, da bi donijeli vodu za pranje, sapun, češalj, ogledalo i, na kraju, jer je K. izrazio tihu i jasnu želju, čašicu ruma.

Usred tog naređivanja i posluživanja, K. više u dobrom raspoloženju nego što se nadao uspjehu, reče pomoćnicima: »Hajdete sad van, vas dvojica, više mi niste potrebni, želim razgovarati nasamo s gospođicom Friedom«. Kad na njihovim licima ne vidje neki poseban otpor, kao odštetu za to, on pridoda: »Onda ćemo nas trojica ići općinskom načelniku, čekajte me dolje u gostionici«. Začudo, oni poslušашe, samo što pri izlasku rekoše: »Mogli smo i ovdje čekati.« K. odgovori na to — »Znam, ali ja to neću.«

K. je ljutilo, ali mu je u određenoj mjeri i godilo, kad Frieda, koja mu odmah nakon izlaska pomoćnika sjede u krilo, reče: »Dragi moj, što ti imaš protiv pomoćnika? Mi ne moramo ništa kriti od njih. Oni su odani« — »Ah,

odani«, reče K., »stalno njuškaju za mnom, to je besmisleno, odvratno.« — »Vjerujem da te razumijem«, reče ona, objesi mu se o vrat i htjede još nešto reći, ali nije mogla govoriti; i kako je stolica stajala pokraj samog kreveta, oni se prevališe u krevet. Ondje su ležali, ali ne onako zaneseni kao onda u noći. Ona je tražila nešto, i on je tražio nešto, tražili su bijesno, praveći grimase, zarivajući glavu u grudi jedno drugom, tražili su, i njihovo grljenje i njihova razdražena tijela nisu im pomagala da zaborave, nego su ih naprotiv podsjećala na dužnost da traže; i kao što psi očajno čeprkaju zemlju, čeprkali su oni po svojim tijelima; i bespomoćni, razočarani, da bi još izvukli posljednju sreću, njihovi jezici po koji put prelazili bi svom širinom lica drugog. Tek ih umor smiri i učini zahvalnim jedno drugom. Onda se i sluškinje popeše gore. »Gle, kako ovi ovdje leže«, reče jedna, i iz sažaljenja baci preko njih pokrivač.

Kad se K. poslije oslobodio pokrivača i pogledao oko sebe, pomoćnici su — što ga nije začudilo — opet bili u svom uglu, opominjali jedan drugog na ozbiljnost, pokazujući prstom na K., i vojnički ga pozdravljali, osim toga, uza sam krevet sjedila je gostioničarka i plela čarapu, sitan rad koji je malo bio u skladu s njezinim golemim tijelom koje je gotovo zamračivalo sobu. »Već odavno čekam«, reče ona i podiže svoje široko, mnogim staračkim borama izbrazdano lice, ali koje je, uzeto onako veliko u cjelini, još bilo svježije, a nekad možda i lijepo. Riječi su zvučale kao prijekor, istina neumjestan, jer K., naravno, nije tražio da ona dođe. Ona zato samo kimanjem glave potvrdi njene riječi, podiže se i sjede. Ustade i Frieda, ali ostavi K. i nasloni se na stolicu gostioničarke. »Zar ne bi moglo, gazdarice«, reče K. rastreseno, »to što mi hoćete reći biti odgođeno dok se ne vratim od općinskog načelnika. Imam tako važan razgovor.« »Ovo je važnije, vjerujte mi, gospodine zemljomjere«, reče gostioničarka. »Ondje je u pitanju svakako samo neki posao, ali ovdje je riječ o jednom ljudskom biću, o Friedi, mojoj dragoj sluškinji.« »A, tako«, reče K., »onda naravno; samo ne razumijem zašto se ta stvar ne prepusti nama dvoma.« »Zbog ljubavi, zbog brige«, reče gostioničarka i privuče sebi glavu djevojke koja je stajala, a njena glava dopirala je samo do ramena gostioničarki koja je sjedila. »Budući da Frieda ima takvo povjerenje u vas«, reče K. »ni ja ne mogu drukčije. A kako je Frieda tu nedavno moje pomoćnike nazvala odanim, to smo mi svi ovdje prijatelji između sebe. Onda, gazdarice, mogu vam reći da ja smatram kao najbolje da se Frieda i ja vjenčamo, i to vrlo brzo. Na žalost, na žalost, ja time ne mogu nadoknaditi Friedi što je zbog mene izgubila službu u Gospodskom konaku i Klammovo prijateljstvo.« Frieda podiže glavu, oči su joj bile pune suza, ničeg pobjedničkog nije bilo u njima. »Zašto ja? Zašto sam baš ja izabrana?« »Kako?« upitaše K. i gostioničarka istovremeno. »Zbunjena je, siroto dijete«, reče gostioničarka, »zbog toliko nakupljene sreće

i nesreće.« I kao u potvrdu ovih riječi, Frieda sad jurnu na K., poče ga divlje ljubiti, kao da u sobi nema nikog, i onda, plačući, držeći ga stalno u zagrljaju, pade pred njim na koljena.

Milujući objema rukama Friedinu kosu, K. upita gostioničarku: »Rekao bih da mi dajete za pravo?« »Vi ste častan čovjek«, reče gostioničarka, i onda sa suzama u glasu, malo oronula i teško dišući, ipak nade snage da kaže: »Trebalo je sada još samo promisliti o jamstvima koja ćete morati dati Friedi, jer ma koliko bilo veliko moje poštovanje prema vama, vi ste ipak ovdje strani, ne možete se ni na koga pozvati, vaše domaće prilike ovdje nisu poznate. Dakle, jamstva su potrebna, to uvidate i vi, dragi gospodine zemljomjere, vi ste sami istaknuli što sve gubi Frieda zbog veze s vama.« »Svakako, jamstva, naravno«, reče K., »najbolje je dati ih preko javnog bilježnika, ali i grofovska uprava umiješat će se valjda u to. Uostalom, i ja imam nešto neizostavno obaviti prije svadbe. Moram razgovarati s Klammom.« »To je nemoguće«, reče Frieda, podiže se malo i pribi uz K. »Što ti pada na pamet!« »To mora biti«, reče K. »ako je meni nemoguće to ostvariti, morat ćeš ti.« »Ja ne mogu, ja ne mogu«, reče Frieda, »nikad Klamm neće razgovarati s tobom. Kako možeš uopće vjerovati da će Klamm razgovarati s tobom?!« »A hoće li razgovarati s tobom?« upita K. »Neće, isto tako«, uzvratila Frieda, »neće ni s tobom ni sa mnom, to je jednostavno nemoguće.« Ona se raširenih ruku obrati gostioničarki: »Vidite, gazdarice, što on traži!« Vi ste osobenjak, gospodine zemljomjere«, reče gostioničarka i bilo je strašno vidjeti kako je sada izgledala, sjedeći uspravno, raširenih nogu sa snažnim koljenima koja su se probijala kroz tanku suknju. »Vi tražite nemoguće.« »Zašto je to nemoguće?« upita K. »Ja ću vam to objasniti«, reče gostioničarka, ali takvim glasom kao da to objašnjenje nije posljednja usluga koju čini, nego prije prva kazna koju izriče, »rado ću vam objasniti. Istina, ja ne pripadam dvorcu, samo sam žena i samo gazdarica ovdje u jednoj gostionici posljednjeg reda — nije baš posljednjeg, ali nije ni daleko od toga — i zato se može dogoditi da vi ne pridate posebnu važnost mome objašnjenju, ali ja sam kroz život išla otvorenih očiju i imala sam posla s mnogim ljudima i sav teret posla ovdje sama sam nosila, jer moj muž je dođuše dobar čovjek, ali za gostioničara nije, i što znači odgovornost, to nikad neće shvatiti. Vi, na primjer, možete zahvaliti samo njegovoj nemarnosti — ja sam te večeri bila već umorna do iznemoglosti — što ste ovdje u selu, što ovdje na krevetu sjedite mirno i udobno.« »Kako?« upita K., budeći se iz neke rastresenosti, potaknut više radoznalošću nego ljutnjom. »Samo njegovu nehaju to zahvalite!«, uzviknu gostioničarka još jednom, s kažiprstom uprtim u K. Frieda je pokušala stišati. »Što ti hoćeš?« reče gostioničarka, naglo se okrenuvši cijelim tijelom. »On me je pitao i moram mu odgovoriti, kako će inače razumjeti ono što je nama po sebi razumljivo, da gospodin Klamm nikad s njim neće razgovarati; što ja

kažem, neće! — ne može nikad s njim razgovarati. Čujte, gospodine zemljomjere! Gospodin Klamm je gospodin iz dvorca, to po sebi znači nešto, da i ne govorim o položaju koji Klamm inače zauzima, a koji je vrlo visok. A što ste vi, za čiji se pristanak na ženidbu mi ovdje tako ponizno otimamo? Vi niste iz dvorca, vi niste iz sela, vi niste ništa. Ali, na žalost, vi ste ipak nešto, tuđinac, netko prekobrojan, i svuda na putu, netko zbog koga ima stalno nezgoda, zbog koga se sluškinje moraju iseljavati, netko čije namjere nisu poznate, netko koji je zaveo našu najmiliju malu Friedu i koju mu, na žalost, moramo dati za ženu. Zbog svega toga ja vam u stvari ne dijelim nikakve prijekore. Vi ste ono što ste. Ja sam u svom životu previše vidjela, pa bih mogla podnijeti i ovaj prizor. Ali recite sami po sebi što vi upravo tražite. Čovjek kao što je Klamm treba s vama razgovarati! Boljelo me je kad sam čula da vas je Frieda pustila da virite kroz rupu na vratima, već što je to učinila, znači da ste je vi zaveli. Recite, ipak, kako ste se osjećali kad ste vidjeli Klamma? Ne možete odgovoriti. Znam, osjećali ste se dobro. Vi uopće niste u stanju Klamma vidjeti onakvog kakav jest, to nije oholost s moje strane, jer ni ja nisam u stanju. Klamm treba razgovarati s vama, ali on nikad ne razgovara čak ni s ljudima iz sela, još nikad on sam nije razgovarao ni s kim iz sela. To je, naravno, bila velika počast za Friedu, počast zbog koje ću ja biti ponosna sve do svoje smrti, što je on imao običaj uzvikivati barem Friedino ime, i što mu je ona mogla reći što god je htjela, i što je dobila dopuštenje viriti kroz rupu, ali, on nije razgovarao čak ni s njom. I to što je on ponekad zvao Friedu, ne mora imati onu važnost koja se tome rado hoće pridati, jer on je samo Friedino ime uzvikivao — tko zna njegove namjere? — a što je, naravno, Frieda trkom dolazila, to je njena stvar, i što je Klamm nju i bez protivljenja puštao k sebi, to je njegova dobrotu; ali da je on baš nju zvao, to se ne može tvrditi. Istina, sada je i to što je bilo zauvijek prošlo. Možda će Klamm i dalje izgovarati ime Frieda, to je moguće, ali pristup k njemu ona sigurno neće više imati — djevojka koja se upustila s vama. I samo jedno, samo jedno ja ne mogu shvatiti ovom mojom sirotom glavom, kako je jedna djevojka za koju se govorilo da je Klammova ljubavnica — uostalom ja smatram da je to obilježje vrlo pretjerano — kako je dopustila da je vi čak i dodirnete.«

»Zaista, to je čudno«, reče K. i privuče u krilo Friedu, koja mu se odmah prepusti, istina spuštene glave, »ali smatram da to dokazuje da i sve drugo nije baš točno onako kao što vi vjerujete. Tako, na primjer, vi ste svakako u pravu kad kažete da sam ja prema Klammu nitko i ništa; i kad ja sad tražim razgovor s Klammom i od toga me ne mogu odvratiti čak ni vaša objašnjenja, time još nije rečeno da sam ja u stanju izdržati Klammovu prisutnost bez zatvorenih vrata koja nas dijele, i da neću pobjeći iz sobe čim se on pojavi. Ali jedan takav strah, ma koliko opravdan, za mene još nije razlog da se ne

usudim učiniti jednu takvu stvar. Međutim, uspijem li ja ne ustuknuti pred njim, onda uopće nije potrebno da on sa mnom razgovara, meni je dovoljno da vidim dojam koji moje riječi ostavljaju na njega, a ako ne ostave nikakav ili ih on uopće ne čuje, ipak sam u dobitku, jer sam slobodno govorio pred jednim od moćnih. Ali vi, gazdarice, sa svojim velikim poznavanjem života i ljudi, i Frieda, koja je do jučer bila Klammova ljubavnica, ja ne vidim zašto bih odbacivao tu riječ — vi biste mi svakako mogli lako stvoriti mogućnost da razgovaram s Klammom, ako ni na koji drugi način, a ono barem u Gospodskom konaku, vjerojatno je on još i sad ondje.«

»To je nemoguće«, reče gostioničarka, »i ja vidim da vama nedostaje sposobnost da to shvatite. Ali recite, napokon, o čemu hoćete razgovarati s Klammom?«

»O Friedi, naravno«, odgovori K.

»O Friedi?« upita gostioničarka ne shvaćajući i obrati se Friedi: »Jesi li čula, Friedo, on, on hoće s Klammom razgovarati o tebi, s Klammom!«

»Ah, gazdarice«, reče K. »vi ste vrlo pametna žena, i svima ulijevate poštovanje, a ipak vas prestraši svaka sitnica. Pa eto, hoću razgovarati s njim o Friedi, i to nije toliko nečuveno koliko je po sebi razumljivo. Jer vi ste sigurno u zabludi kad vjerujete da je Frieda izgubila svaku važnost za Klamma od trenutka kad sam se ja pojavio. Kad to vjerujete, podcjenjujete ga. Dobro razumijem daje s moje strane neskromno što vas poučavam u tome pogledu, ali ipak to moram činiti. U odnosu između Klamma i Friede ništa se zbog mene nije moglo izmijeniti. Ili nije postojala nikakva stvarna veza — a to u stvari govore oni koji Friedi oduzimaju počasni naziv ljubavnice — lijepo, onda ne postoji ni danas; ili je, međutim, postojala, a kako je onda mogla biti pokvarena zbog mene koji sam, kako ste vi točno rekli, nitko i ništa u Klammovim očima. U takvo što ne vjeruje se u prvom trenutku straha, ali, već najmanje razmišljanje postavi stvar na pravo mjesto. Uostalom, pustimo Friedu da ona kaže svoje mišljenje o tome.«

S pogledom koji je lutao u daljinu, s obrazom na grudima K., Frieda reče: »Sigurno je onako kako je rekla mamica: Klamm za mene više ne želi znati. Istina, ne zato što si došao ti, dragi moj, tako nešto ne bi moglo njega uzdrmati. Međutim, ja vjerujem da je njegovo djelo što smo se mi našli zajedno pod stolom... blagoslovljen, a ne proklet, neka je taj čas!« »Ako je tako«, reče K. polako, jer slatke su bile Friedine riječi i on na koji trenutak zatvori oči da bi pustio riječima da ga svega prožmu, »ako je tako, onda ima još manje razloga bojati se razgovora s Klammom.«

»Zaista«, reče gostioničarka i pogleda K. s visine, »vi me po koji put podsjećate na mog muža, prkosni ste i djetinjasti kao i on. Samo ste nekoliko

dana u ovome mjestu, i već želite sve znati bolje nego domoroci, bolje nego ja stara žena i bolje nego Frieda, koja je u Gospodskom konaku toliko vidjela i čula. Ne poričem da je izuzetno moguće i postići nešto protiv propisa i utvrđenih običaja; ja takvo što nisam doživjela, ali valjda ima takvih primjera, može biti; međutim, sigurno je da se to ne događa na način kako vi to radite, stalno govoreći ne, ne, tvrdoglavo ostajući pri svome i ne slušajući ni najdobronamjernije savjete. Mislite li da su moje brige vas radi? Jesam li ja vodila računa o vama dok ste bili sami? Premda bi bilo dobro da sam to činila, jer ponešto bi se moglo izbjeći. Jedino što sam onda rekla svome mužu u vezi s vama, bilo je: 'Drži se daleko od njega! To bi vrijedilo za mene i danas da nije sada Frieda uvučena u vašu sudbinu. Njoj trebate zahvaliti — sviđalo se to vama ili ne — za moje staranje, čak i obzire koje imam. prema vama. I vi mene ne možete jednostavno isključiti, jer ste mi vi strogo odgovorni kao jedinoj koja s materinskom brigom bdije nad malom Friedom. Možda Frieda ima pravo, i da je sve što se dogodilo Klammova volja, ali o Klammu ja sad ništa ne znam; nikad neću s njim razgovarati, on je za mene potpuno nedostižan; međutim, vi sjedite ovdje, držite moju Friedu i ja ću vas — zašto to prešućivati — izdržavati. Da, izdržavati, jer pokušajte, mladiću, ako vas ja ispratim iz kuće bilo gdje u selu naći sklonište, pa makar i u psećoj kućici.«

»Hvala vam«, reče K. »to su neuvijene riječi i ja vam potpuno vjerujem. Dakle, tako je nesiguran moj položaj i s njim u vezi i položaj Friedin.«

»Ne!« upade gostioničarka bijesnim uzvikom. »Friedin položaj u ovom pogledu ne stoji ni u kakvoj vezi s vašim. Frieda pripada mojoj kući i nitko nema prava njezin položaj ovdje nazivati nesigurnim.«

»Dobro, dobro«, reče K., »ja vam i u tome dajem za pravo, posebno zato što se Frieda, iz meni nepoznatih razloga, previše, izgleda, boji vas da bi se umiješala. Ostanimo, dakle, privremeno samo pri meni. Moj položaj je u najvećoj mjeri nesiguran, vi to ne poričete, nego se štoviše trudite to dokazati. Kao i sve što vi kažete, i ovo je točno najvećim dijelom, ali ne sasvim. Tako, na primjer; ja znam za jedno sasvim dobro prenoćište koje mi stoji na raspolaganju.«

»Gdje to? Gdje to?«, povikaše i Frieda i gostioničarka, i to u jedan glas i toliko radoznalo kao da imaju iste pobude za to pitanje.

»Kod Barnabasovih«, reče K.

»Propalice!« viknu gostioničarka. »Prepredene propalice. Kod Barnabasovih! Čujete li vi«, i ona se okrene prema uglu, ali pomoćnici su se već odavno primakli i držali se za ruke iza gostioničarke koja sada, kao da joj je potrebna podrška, uhvati jednog od njih za ruku; »Čujete li vi gdje

gospodin skita, kod Barnabasove obitelji! Naravno, ondje on dobiva prenoćište! Ah, što ga ipak prije nije imao ondje nego u Gospodskom konaku! A gdje ste vi bili?»

Prije nego što pomoćnici odgovoriše, K. reče: »To su, gazdarice, moji pomoćnici, ali vi postupate s njima tako kao da su vaši pomoćnici, a moji čuvari. Ja sam spreman u svemu drugom u najmanju ruku najpristojnije raspravljati o vašem mišljenju, ali ne što se tiče mojih pomoćnika, jer je tu stvar sasvim jasna. Molim vas zato da ne razgovarate s mojim pomoćnicima, a ako moja molba nije dovoljna, zabranjujem svojim pomoćnicima da vam odgovaraju.

»Dakle, ne smijem s vama razgovarati«, reče gostioničarka, i sve troje počеше se smijati, gostioničarka ironično, ali mnogo blaže nego što je K. očekivao, a pomoćnici na svoj uobičajen i potpuno neodgovoran način, koji je mogao značiti mnogo i ništa.

»Nemoj se ljutiti«, reče Frieda, »ti moraš pravilno shvatiti naše uzbuđenje. Ako hoćeš, mi samo Barnabasu moramo biti zahvalni što sada pripadamo jedno drugom. Kad sam te prvi put vidjela u krčmi — ušao si pod ruku s Olgom — ja sam o tebi već ponešto znala, ali uglavnom sam bila prema tebi potpuno ravnodušna, ali ne samo prema tebi, prema gotovo svemu bila sam ravnodušna, gotovo svemu. I onda sam, istina, s mnogo čim bila nezadovoljna, a ponešto me je i ljutilo, ali kakvo je bilo to nezadovoljstvo i ta ljutnja! Vrijeđao bi me neki gost u krčmi, oni su uvijek jurili za mnom — ti si vidio te derane ondje, ali su dolazili još gori, Klammova posluga nije bila ono najgore — dakle, netko bi me vrijeđao, ali što je to značilo za mene? Bilo mi je kao da se to dogodilo prije mnogo godina, ili da se ne događa meni, ili kao da čujem da se samo priča, ili da sam i sama već to zaboravila. Ali sve se toliko promijenilo otkad me je Klamm ostavio, da ja to ne mogu opisati, čak više ni sebi predstaviti.«

I Frieda prekide svoju priču, glavu je bila tužno pognula, a ruke držala prekrižene na krilu.

»Vidite«, uzviknu gostioničarka i to tako kao da ne govori ona sama, nego svoj glas samo posuđuje Friedi, čak se i primače bliže i sjede sasvim pored Friede, »vidite li sada, gospodine zemljomjere, posljedice vaših postupaka, a za svoju pouku mogu gledati i vaši pomoćnici, s kojima ja, naravno, ne smijem razgovarati! Vi ste Friedu istrgli iz najblaženijeg stanja u kojem se ikad nalazila, i to ste uspjeli prije svega zato što Frieda, u svom djetinjasto pretjeranom sažaljenju, nije mogla podnijeti da visite Olgi o ruku, i tako budete prepušteni Barnabasovoj obitelji. Ona je vas spasila i time sebe žrtvovala. I sada, kad se to dogodilo, i Frieda zamijenila sve što je imala, za sreću da sjedi na vašim koljenima, vi dolazite i bacate kao svoj veliki adut u

igri to što ste čak imali mogućnosti noćiti kod Barnabasa. Time valjda želite dokazati da niste o meni ovisni. Svakako, da ste zaista noćili kod Barnabasa, vi biste bili neovisni o meni toliko da biste odmah, ali u tren oka, morali napustiti moju kuću.«

»Meni nisu poznati grijesi Barnabasove obitelji«, reče K., i Friedu, koja je bila kao bez života, pažljivo podiže, polako stavi na krevet, a sam ustade, »možda vi u tome imate pravo, ali sam nesumnjivo i ja bio u pravu kad sam od vas tražio da naše stvari, Friedine i moje, pustite nama samima. Vi tada spomenuste nešto o ljubavi i brizi, ali ih ja poslije toga nisam mnogo osjetio, više je bilo mržnje, oholosti i prijetnje izbacivanjem iz kuće. Ako ste ciljali na to da odbijete Friedu od mene ili mene od Friede, onda ste postupali vrlo vješto; pa ipak, uvjeren sam da vam to neće poći za rukom; a ako bi vam i pošlo, vi ćete se — dopustite jednom i meni jednu mračnu prijetnju — za to gorko kajati. Što se tiče stana koji mi stavljate na uživanje — vi pritom možete imati na umu samo ovu odvratnu rupu — nije nimalo sigurno davi to činite po vlastitoj volji, štoviše, izgleda da o tome postoji jedna uputa grofovske vlasti. Ja ću javiti ondje da mi je ovdje otkazano, i kad mi poslije toga bude dodijeljen drugi stan, vi ćete, naravno, moći slobodno odahnuti, ali ja još dublje. A sada zbog ove i drugih stvari idem općinskom načelniku; molim vas, pobrinite se za Friedu, koju su vaši takozvani materinski govori dobro udesili.«

Onda se on obrati pomoćnicima. »Hajdete!« reče im, uze s čavla Klammovo pismo i htjede krenuti. Gostioničarka ga je šuteći gledala i tek kad on stavi ruku na kvaku, ona reče: »Gospodine zemljomjere, još nešto ću vam dati da ponese: ma što vi govorili i ma koliko me htjeli vrijeđati, mene, staru ženu, vi ste ipak Friedin budući muž. Samo zato vam kažem da ste vi strahovita neznalica u pogledu prilika ovdje, glava se čovjeku vrti kad vas sluša i kad u mislima uspoređi sa stvarnošću to što vi govorite i mislite. Nemoguće je to neznanje ukloniti najednom, a možda nije moguće uopće, ali mnogošto bilo bi bolje kad biste vi meni barem malo vjerovali i svoje neznanje stalno imali pred očima. Vi biste, na primjer, odmah postali pravedniji prema meni i počeli shvaćati kakav je užas to za mene predstavljalo — a posljedice tog užasa još traju — kad sam doznala da je moja najmilija mala, da se tako izrazim, napustila orla da bi se vezala s gušterom. Uistinu, stvarni odnos je još mnogo gori, i ja se moram stalno truditi da to zaboravim, inače ne bih mogla nijednu mirnu riječ s vama progovoriti. Ah, vi ste sad opet ljuti. Ali ne, ostanite trenutak da biste čuli još samo ovu molbu: kamo god išli, budite toga svjesni da vi ovdje najmanje znate od svih, i budite oprezni; ovdje kod nas, gdje vas Friedina prisutnost štiti od nezgoda, možete od sveg srca slobodno brbljati, ovdje nam možete, na primjer, ispričati kako namjeravate razgovarati s Klammom, ali u stvarnosti,

samo u stvarnosti ne činite to, ja vas molim, molim vas.«

Ona ustade, posrćući malo od uzbuđenja, priđe mu, uhvati ga za ruku i gledaše u njega molećivo. »Ja, gazdarice«, reče K. »ne razumijem zašto se vi zbog jedne takve stvari ponižavate i molite me. Ako je nemoguće da ja razgovaram s Klammom, kao što vi kažete, onda neću uspjeti razgovarati, molili me ili ne molili. Ali ako je ipak moguće, zašto to ne bih učinio, posebno kad s propadanjem vašeg glavnog prigovora postaju sumnjivi i ostali vaši strahovi. Neznalica sam, nema sumnje, ta istina svakako postoji i to je vrlo žalosno za mene; ali postoji tu ipak prednost što neznalica ima više smjelosti, i zbog toga ću ja rado neko vrijeme, dok snage traju, ostati pri neznanju i njegovim nesumnjivo lošim posljedicama. Međutim, te posljedice uglavnom pogađaju samo mene, i najviše zbog toga ne razumijem zašto vi molite. Vi ćete se svakako uvijek brinuti o Friedi, i ako ja potpuno iščeznem iz njezina vidika, to s vašega stajališta može značiti samo sreću. Čega se, dakle, bojite? Ne bojite se valjda — neznalici sve izgleda moguće«, i K. pritom već otvori vrata, »valjda se ne bojite za Klamma?« Gostioničarka je šuteći promatrala kako on žuri niz stepenice, u pratnji pomoćnika.

Glava peta

Razgovor s općinskim načelnikom nije zadavao K. osobite brige, što je gotovo i njega samog začudilo. Pokušavao je to objasniti time što je, prema njegovu dosadašnjem iskustvu, službeni dodir s grofovskom vlašću bio za njega vrlo jednostavan. To je, s jedne strane, potjecalo otuda što je u raspravljanju njegove stvari postavljeno načelo koje je naizgled bilo vrlo povoljno za njega, s druge strane, zbog divljenja dostojnog jedinstva službe, koje se kao napose savršeno naslućivalo baš tamo gdje ga prividno uopće nije bilo. Kad bi s vremena na vrijeme razmišljao o tim stvarima, K. je bio sklon svoj položaj smatrati zadovoljavajućim, premda bi uvijek poslije takvih nastupa lagodnosti brzo govorio sebi da baš u tome leži opasnost.

Neposredan odnos s vlastima nije, naravno, bio posebno težak, jer ma koliko da su bile dobro organizirane, vlasti su branile njima daleke nevidljive stvari u ime daleke nevidljive gospode, dok se K. borio za nešto najživotnije i blisko, za samog sebe; uz to još, bar sasvim na početku, on je to činio po vlastitoj volji, jer je bio napadač; i ne samo da se jedino on borio za sebe nego su to činile i druge snage, koje on nije poznao, ali u koje je mogao vjerovati zbog mjera koje su poduzimale vlasti. Međutim, time što su mu mnoge izlazile ususret u nevažnim stvarima — o važnim dotad uopće nije bilo govora — vlasti su mu uskraćivale mogućnost sitnih lakih pobjeda, a s tom mogućnošću i odgovarajuće zadovoljstvo, kao i dobro zasnovanu sigurnost u daljnje, veće pobjede, koja proizlazi iz tog zadovoljstva. Umjesto toga, dopuštale su mu, istina samo u okviru sela, da se provlači gdje god je htio, i time ga razmazile i oslabile, odstranjujući ovdje svaku borbu, ali su je zato prenijele u jedan stran život, izvan službenih odnosa, potpuno nedogledan i mutan. Na taj način moglo bi se dogoditi, ako ne bude stalno na oprezu — usprkos svoj ljubaznosti vlasti i usprkos potpunom ispunjenju svih tako pretjerano lakih službenih obaveza, a zavarano prividnom blagonaklonošću koja mu se ukazuje — da jednog dana svojim ostalim životom upravlja tako neoprezno da se ovdje skrha, i da vlasti, još blage i prijateljske, možda i protiv svoje volje, ali u ime nekog njemu nepoznatog javnog poretka, budu prisiljene doći i ukloniti ga s puta. A što je upravo ovdje značio taj ostali život? Nigdje još K. nije vidio da su služba i život toliko isprepleteni, uistinu isprepleteni toliko da se neki put činilo da su služba i život zamijenili svoja mjesta. Što je, na primjer, dosad značila samo formalna moć koju je Klamm vršio u službenom odnosu prema K. kad se usporedi s moći koju je Klamm u punoj

stvarnosti imao u spavaćoj sobi K. I tako se pokazalo da su u određenoj mjeri lakomislenije postupanje i izvjestan nemir dopušteni ovdje samo u neposrednom dodiru s vlastima, a inače je uvijek potreban veliki oprez, osvrtnje na sve strane prije svakog koraka.

K. nade da načelnik potpuno potvrđuje njegovo dosadašnje shvaćanje o vlastima. Načelnik, jedan ugodan izbrijan debeljko, bio je bolestan, imao je težak napad kostobolje, i bio je u postelji kada je primio K. »To je, dakle, naš gospodin zemljomjer«, reče on, htijući se pridići radi pozdrava, ali nije mogao; ponovno se baci na jastuke i ispriča se, pokazujući na svoje noge. Jedna žena, mirna, gotovo kao sjenka u sumraku sobe s malim prozorom, još više zamračene zavjesama, donese K. stolicu i stavi je pokraj kreveta. »Sjedite, sjedite, gospodine zemljomjeru«, reče načelnik, »i recite mi svoje želje.« K. pročita Klammove pismo i poprati ga nekim primjedbama. Opet je imao osjećaj iznimne lakoće u dodiru s vlastima. One su doslovce nosile svaki teret, sve im se moglo natovariti, a da čovjek sam ostane netaknut i slobodan. Načelnik se nelagodno meškoltio u krevetu, kao da je i on to na svoj način osjećao. Napokon reče: »Gospodine zemljomjere, kao što ste i sami primijetili, ja sam znao o cijeloj toj stvari. Tome što još ništa nisam poduzeo, razlog je ponajprije u mojoj bolesti, a zatim u tome što vi tako dugo niste došli, pa sam mislio da ste odustali od toga. Ali sada, budući da ste bili tako ljubazni da me posjetite, morat ću vam reći cijelu, ali neugodnu istinu. Vi ste primljeni za zemljomjera, kao što kažete; samo, na žalost, nama zemljomjer nije potreban. Granice našega malog gazdinstva su povučene, sve je uredno uvedeno. Prenošenja imanja gotovo nema, a sitne prepirke oko razgraničenja rasprave se same od sebe. Zašto bi nam onda bio potreban zemljomjer?«

Iako o tome svakako prije nije razmišljao, K. je u duši bio uvjeren da je sličan odgovor očekivao. Baš zato je mogao odmah reći: »To me jako čudi. To kvari sve moje planove. Mogu se samo nadati da je posrijedi nesporazum.« »Na žalost, nije«, reče načelnik, »onako je kako kažem.« »Ali, kako je to moguće!«, uzviknu K. »Nisam valjda prevalio taj beskrajn put zato da biste me sada poslali natrag.« »To je drugo pitanje«, reče načelnik, »pitanje o kojem ja ne odlučujem, ali, naravno, mogu vam objasniti kako je bio moguć ovaj nesporazum. U jednoj tako velikoj upravi kao što je grofovija može se dogoditi da jedan odjel naredi ovo, drugi ono, a jedan ne zna za drugi; viša kontrola je, doduše, neobično točna, ali po svojoj prirodi stiže kasno, i tako ipak može nastati mala zabuna. Naravno, uvijek su to samo majušne sitnice, kao, na primjer, vaš slučaj. Meni još nije poznata nijedna greška u velikim stvarima, ali i sitne su često vrlo neugodne. Sto se, međutim, vašeg slučaja tiče, ja ću vam, ne praveći nikakve službene tajne — zato nisam dovoljno birokrat, ja sam seljak i ostajem to — ispričati otvoreno kako je sve teklo. Prije mnogo vremena, bio sam onda načelnik tek nekoliko mjeseci,

dode nalog, ne mogu se više sjetiti od kojeg odjela, u kojem gospoda priopćavaju, na njima svojstven kategoričan način, da jedan zemljomjer treba biti postavljen, i općini se nalaže da pripremi sve potrebne planove i skice za njegove radove. Taj nalog, naravno, nije se odnosio na vas, jer to je bilo prije mnogo godina i ja se toga više ne bih sjećao da sad nisam bolestan pa imam dovoljno vremena razmišljati i o najbeznačajnijim stvarima.« »Mizzi«, reče on, prekidajući iznenada svoj izvještaj, ženi koja je još tumarala po sobi u nekoj neshvatljivoj zaposlenosti, »molim te, pogledaj tamo u ormaru, možda ćeš naći nalog. On je, naime«, reče zatim, okrećući se prema K., »iz mog prvog razdoblja, kad sam ja još sve čuvao.« Žena odmah otvori ormar. K. i načelnik promatrali su je. Ormar je bio nakrcan papirima. Pri otvaranju sletješe dva velika svežnja spisa, povezana onako kako se povezuje drvo za potpalu, a žena, prestrašena, odskoči u stranu. »Dolje bi trebao biti, dolje«, reče načelnik, upravljajući s kreveta. Da bi došla do donjih papira, žena je poslušno bacala sve iz ormara, dohvaćajući spise s obje ruke. Već je pola sobe bilo pokriveno papirima. »Mnogo rada je uloženo«, reče načelnik kimajući glavom, »a ovo je samo jedan mali dio. Glavnu masu držim u košu, ali najveći je dio propao. Tko će sve to zajedno držati! Ali u košu ima još jako mnogo. Možeš li naći nalog?«, obrati se on zatim ponovno svojoj ženi. »Trebaš tražiti spis na kojem je riječ *zemljomjer* podvučena plavim.« »Ovdje je premračno«, reče žena, »moram donijeti svijeću«, i ode iz sobe gazeći preko papira. »Moja mi je žena«, reče načelnik, »velika pomoć u ovom teškom službenom poslu, koji se ipak mora obavljati samo uzgred. Istina, za pismene radove imam još jednog pomoćnika, učitelja, ali ipak je nemoguće stići, uvijek se mnogo nesvršenog gomila, u onom sanduku«, i on pokaza na jedan drugi ormar. »A naročito se ne može savladati sad kad sam bolestan«, reče i zavalio se umorno, ali ipak ne bez ponosa: Kad se žena vrati sa svijećom i klečeći pred ormarom nastavi s traženjem, K. reče: »Mogu li ja pomoći vašoj ženi pri traženju?« Načelnik zavrti glavom, smiješeći se: »Kao što sam vam već rekao, pred vama nemam službenih tajni, ali pustiti vas da sami tražite među spisima, tako daleko ipak ne mogu ići.« Sada je u sobi bilo mirno, čulo se samo šuškanje papira, i načelnik je čak možda malo i dremuckao. Tiho kucanje na vratima navede K. da se okrene. To su, naravno, bili pomoćnici. Ipak su postali malo pristojniji, ne navališe odmah u sobu, već su najprije šaputali kroz odškrinuta vrata: »Hladno nam je vani«. »Tko je to?«, upita načelnik, trгнуvši se. »Samo moji pomoćnici«, reče K., »ne znam gdje da ih ostavim da me čekaju, vani je hladno, a ovdje su smetnja.« »Meni ne smetaju«, reče načelnik ljubazno. »Pustite ih unutra. Uostalom, ja ih poznajem. Stari poznanici.« »Ali meni dosađuju«, reče K. otvoreno i prijede pogledom od pomoćnika na načelnika i onda opet na pomoćnike i vidje da se sva trojica podjednako i na isti način smješaju. »Ali, kad ste već ovdje«, reče probe radi, »onda ostanite i pomozite načelnikovoj gospodi da nade spis na

kojem je plavim podvučena riječ *zemljomjer*.« Načelnik ne reče ništa protiv. Ono što K. nije smio, smjeli su pomoćnici. Oni se odmah baciše na papire, ali više su premetali po gomili nego što su tražili, i dok je jedan sricao jedan napis, drugi bi mu uvijek istrkao spis iz ruku. Žena je, međutim, klečala pred praznim sandukom, izgledalo je kao da više i ne traži spis. U svakom slučaju, svijeća je stajala vrlo daleko od nje.

»Pomoćnici«, reče načelnik, »s mi je pomunim samozadovoljstva kao da se sve odvija onako kako je on uređio, ali nitko nije u stanju to čak ni naslutiti, dakle, oni vam dosađuju, ali to su ipak vaši vlastiti pomoćnici.« »Ne«, odgovori K. hladno, »oni su mi tek ovdje došli.« »Kako to došli«, reče načelnik, »dodijeljeni, hoćete reći.« »Dobro, onda dodijeljeni«, reče K. »Ali mogu od mene biti i odijeljeni, toliko je nepromišljeno bilo to dodjeljivanje.« »Nepromišljeno se ovdje ne događa ništa«, reče načelnik, zaboravi čak da ga noge bole i ispravi se. »Ništa«, reče K., »a kako ono stoji s mojim imenovanjem?« »To vaše imenovanje bilo je dobro promišljeno«, odgovori načelnik, »samo su usputne okolnosti unijele zabunu, ja vam to mogu dokazati na temelju spisa.« »Spis neće biti nađen«, reče K. »Neće biti nađen!«, uzviknu načelnik. »O Mizzi, molim te, potraži malo brže! A ja vam ipak mogu prethodno ispričati cijelu povijest i bez spisa. Na ovaj nalog, o kojem sam vam govorio, mi smo se zahvalili i odgovorili da nam zemljomjer nije potreban. Čini se, međutim, da nalog nije stigao u prvotni odjel — nazovimo ga A — nego zabunom u jedan drugi, u B. Odjel A, dakle, ostao je bez odgovora, ali ni B, na žalost, nije dobio cijeli naš odgovor; je li se izgubio putem — u samom odjelu sigurno nije, ja jamčim za to — ali u odjel B stigao je samo omot spisa na kojem ništa drugo nije bilo zabilježeno osim daje u njemu priloženi predmet — kojeg, na žalost, u stvarnosti više nije bilo — koji se odnosi na imenovanje jednog zemljomjera. U međuvremenu, odjel A je čekao naš odgovor; on je, istina, imao bilješke o tom predmetu, ali kao što se to, razumljivo, često događa i može se dogoditi i uza svu točnost u obavljanju svih poslova, referent se oslonio na to da ćemo mi ipak odgovoriti i da će on onda ili postaviti zemljomjera ili o toj stvari voditi dalje s nama prepisku. Zbog toga je zanemario bilješke i na cijelu stvar zaboravio. Međutim, u odjelu B omot spisa dopao je u ruke referentu koji je poznat po svojoj savjesnosti; zove se Sordini, Talijan je. Čak je i meni, posvećenom, neshvatljivo kako je čovjek takvih sposobnosti ostavljen najjednom, gotovo podređenom položaju. Naravno, taj Sordini poslao nam je omot natrag, kako bismo ga ispunili. Međutim, od onog prvog spisa iz odjela A prošlo je već mnogo mjeseci, ako ne i godina. To je razumljivo jer kad spis ide normalnim putem, kao što je pravilno, dopiše u svoj odjel najkasnije isti dan i još je tog dana riješen; ali ako jednom pogriješi put — a zbog savršenosti organizacije on zaista mora s naprezanjem tražiti krivi put — onda to, naravno, traje vrlo dugo. I zato, kad

smo dobili Sordinijevu notu, mogli smo samo neodređeno sjećati se svega; to jest Mizzi i ja — učitelj mi tada još nije bio dodijeljen — čuvali smo kopije samo najvažnijih predmeta. Ukratko, mogli smo odgovoriti samo vrlo neodređeno da mi o jednom takvom imenovanju ništa ne znamo i da kod nas ne postoji nikakva potreba za zemljomjerom. «

»Ali«, prekinu se ovdje načelnik kao da je u žaru govorenja predaleko otišao ili bar može izgledati da se prebacio, »da vama ova priča nije dosadna?«

»Ne«, reče K. »Zabavlja me.«

Na to će načelnik: »Ja vam je ne pričam da bih vas zabavljao.« »Ona me zabavlja time«, reče K., »što mi pruža uvid u onu smiješnu zbrku koja stjecajem okolnosti odlučuje o sudbini jednog čovjeka.«

»Uvid još niste dobili«, reče načelnik ozbiljno, »i mogu vam dalje pričati. Naš odgovor, naravno, nije mogao zadovoljiti jednog Sordinija. Ja se divim tom čovjeku premda je on za mene pravo mučenje. On, naime, sumnja u svakog, i kad, na primjer, upozna nekog u bezbroj prigoda kao čovjeka dostojnog najvećeg povjerenja, on već u sljedećoj sumnja u njega, kao da ga uopće ne poznaje, to jest kao da ga zna kao propalicu. Smatram da je to pravilno, činovnik mora tako postupati; na žalost, po svojoj prirodi, ja se ne mogu pridržavati takva načela. Vi vidite kako ja vama, nepoznatom čovjeku, sve otvoreno iznosim, ne mogu drukčije, pa eto. Naprotiv. Kod Sordinija naš je odgovor odmah izazvao nepovjerenje. Razvila se velika prepiska. Sordini je pitao zašto sve otvoreno iznosim; ne mogu drukčije, pa eto. Naprotiv, sada je najedanput palo na pamet da zemljomjer ne treba biti imenovan. Ja sam mu odgovorio, pomažući se izvrsnim sjećanjem koje ima Mizzi, da je prvi poticaj potekao od uprave (da je u pitanju bio drugi odjel, to smo potpuno bili zaboravili). Sordini opet: zašto taj službeni podnesak tek sad spominjem; ja opet: jer sam se tek sad njega sjetio; Sordini: to je vrlo čudno; ja: nimalo nije čudno kad se jedan predmet toliko povlači; Sordini: ipak je čudno, jer podnesak kojeg sam se sjetio uopće ne postoji; ja: naravno da ne postoji, jer se cijeli spis izgubio; Sordini: morala bi postojati barem neka zabilješka o onom prvom podnesku, ali ne postoji. Tu sam zapeo, jer da se u Sordinijevu odjelu potkrala neka greška, nisam se usuđivao niti tvrditi niti vjerovati. Možda vi, gospodine zemljomjere, prebacujete u sebi Sordiniju da se, s obzirom na moje tvrdnje, trebao raspitati o tom predmetu u drugim odjelima. Međutim, baš bi to bilo nepravilno, i ja ne želim da makar samo u vašim mislima ijedna mrlja padne na tog čovjeka. Jedno od osnovnih načela u radu vlasti jest da se uopće ne računa na moguće pogreške. To načelo opravdava izvrsna organizacija cjeline, i ono je potrebno da bi sepostigla krajnja brzina pri obavljanju poslova. Sordini se uopće nije smio raspitivati po drugim

odjelima; uostalom, oni mu ne bi ništa odgovorili jer bi odmah primijetili da je riječ o istraživanju moguće greške.«

»Oprostite, gospodine bilježnice, prekinut ću vas jednim pitanjem«, reče K. »Niste li maloprije spomenuli kontrolnu vlast? Sudeći prema vašem izlaganju, upravljanje je takvo da se čovjeku smuča pri pomisli da kontrola može izostati.«

»Vi ste vrlo strogi«, reče načelnik, »ali uhiljadustručite svoju strogost i ona opet neće biti ništa u usporedbi sa strogošću koju vlast primjenjuje prema samoj sebi. Samo netko posve neupućen može postaviti vaše pitanje: ima li kontrole? Postoji samokontrola. Istina, ona nije tu da pronalazi greške u doslovnom smislu, jer grešaka i nema, a čak i ako se jedna dogodi, kao u vašem slučaju, tko smije nepobitno tvrditi daje to greška!« »To je za mene nešto posve novo!«, uzviknu K.

»Za mene je nešto posve staro«, reče načelnik. »Ni ja nisam ništa manje od vas uvjeren da je greška učinjena, i Sordini se iz očajanja zbog toga teško razbolio i prva nadležna kontrola, kojoj Svaljujemo pronalaženje izvora greške, također ovdje priznaje grešku. Ali tko smije tvrditi da će druga kontrola imati isto mišljenje, i treća, i redom sve ostale?«

»Možda«, reče K., »ali bolje da se ne upuštam u ta razmišljanja. Uostalom, prvi put čujem o tim kontrolnim ustanovama i, naravno, ne mogu ih još razumjeti. Samo mi se čini da ovdje treba razlikovati dvije stvari; naime, prvo je to što se događa u samim upravama i što se službeno može shvatiti ovako ili onako, i drugo, moja stvarna ličnost, ja koji stojim izvan uprave i kojem uprava može nanijeti štetu, koja bi bila takva besmislica da ja još ne mogu vjerovati da je opasnost ozbiljna. Za ono prvo vrijedi valjda to što vi, gospodine bilježnice, govorite s takvim izvrsnim poznavanjem stvari da to zaprepašćuje, ali ipak bih htio čuti koju riječ o sebi.«

»Doći ću i na to«, reče načelnik, »ali ipak vi to nećete razumjeti ako još nešto prethodno ne iznesem. Bilo je preuranjeno i to što sam već sad spomenuo kontrolne vlasti. Vraćam se, dakle, na nesuglasice sa Sordinijem. Kao što sam naveo, moja obrana je polako popuštala. A kad Sordini dobije u ruke ma i najmanju prednost pred nekim, on je već pobijedio, jer tada se još više povećaju njegova pažnja, energija i prisebnost duha; on, pak, za napadnutog predstavlja jeziv, a za neprijatelje napadnutog divan prizor. Samo zato što sam ja i ovo posljednje doživio u drugim slučajevima, u stanju sam o njemu ovako govoriti. Uostalom, ja ga još nisam uspio vidjeti očima; on ne može sići ovamo, odviše je pretrpan poslovima; meni su njegovu sobu opisali tako kao da su svi zidovi pokriveni stupovima od naslaganih velikih svežnjeva spisa, i to su samo oni na kojima Sordini radi, a kako se spisi bez prestanka odnose i domeću, to se stupovi neprestano ruše, i to stalno rušenje,

koje se svaki čas događa, postalo je karakteristično za Sordinijevu radnu sobu. Naravno, Sordini je radin čovjek, on posvećuje istu pozornost i najmanjem i najvećem predmetu.«

»Gospodine bilježnice«, reče K., »vi stalno nazivate moj slučaj jednim od najsitnijih, pa ipak, on je zaposlio tolike činovnike i iako je možda u početku bio malen, revnošću činovnika poput gospodina Sordinija postao je veliki slučaj. Na žalost, i sasvim protiv moje volje, jer moje častoljublje nimalo ne ide za tim da se stvaraju i ruše veliki stupovi spisa nastali zbog mene, već da kao mali zemljomjer radim u miru za malim crtaćim stolom.«

»Ne«, reče načelnik, »to nije velik slučaj. U tom pogledu nemate se razloga žaliti, jer to je jedan od najvećih slučajeva među malima. Opseg rada ne određuje važnost predmeta, kad to vjerujete, vi ste još vrlo daleko od razumijevanja vlasti. Ali, čak i ako se uzme opseg rada, vaš slučaj bi bio jedan od najsitnijih i najobičnijih, jer oni bez takozvane greške zadaju mnogo više posla i mnogo više napornog rada. Uostalom, vi još ne znate ništa o stvarnom poslu koji je iziskivao vaš slučaj, eto, o tome ću vam sada pričati. U prvo vrijeme Sordini me je ostavio na miru, ali su dolazili njegovi činovnici, protokolarna saslušanja uglednih žitelja vršena su svakodnevno u Gospodskom konaku. Oni su uglavnom meni držali stranu, ali neki su se pokolebali. Pitanje premjeravanja zemlje je tugaljivo za seljake; oni su naslućivali neki tajni dogovor i nepravednosti, uostalom, našli su sebi i vođu, i Sordini je iz njihovih iskaza mogao steći dojam da neće svi biti protiv postavljanja zemljomjera kad bih ja to pitanje iznio općinskom odboru. I tako je ono što je samo po sebi bilo razumljivo — naime, da zemljomjer nije potreban — ipak, u najmanju ruku, postalo sumnjivo. U tome se posebno isticao neki Brunswick — i vi ga, svakako, ne poznajete — on možda nije loš čovjek, ali je glup i zanesenjak, on je Lasemannov šurjak.«

»Štavioca kože?«, upita K., i on opisa bradonju kojeg je vidio kod Lasemanna.

»Da, to je taj«, reče načelnik.

»Poznajem i njegovu ženu«, reče K., onako više nasumce.

»Moguće je«, reče načelnik i zašuti.

»Ona je lijepa«, nastavi K., »ali malo blijeda i boležljiva. Ona je, zar ne, iz dvorca?« To je bilo rečeno poluupitno.

Načelnik pogleda na sat, usu medicinu u žlicu i proguta je na brzinu.

»Vi u dvorcu poznajete svakako samo uredska uređenja?«, upita K. grubo.

»Da«, odgovori načelnik i ironičnim, pa ipak zahvalnim osmijehom. »Ali

to i jest najvažnije. A što se tiče Brunswicka: kad bismo ga mogli isključiti iz općine, mi bismo gotovo svi bili sretni, a osobito Lasemann. Ali onda je Brunswick imao određeni utjecaj; govornik, istina, nije, ali je grlat, a nekima je i to dovoljno. I tako se dogodilo da sam bio prisiljen stvar iznijeti pred općinski odbor, što je, uostalom, bio jedini Brunswickov uspjeh jer, naravno, većina u općinskom odboru nije htjela ni čuti za zemljomjera. I od tada su već prošle godine, ali cijelo to vrijeme stvar nije mirovala, djelomice zbog Sordinijeve savjesnosti, jer on se trudio najbrižljivije istražiti i ocijeniti kako pobude većine tako i pobude opozicije, a djelomice i zbog Brunswickove gluposti i taštine, jer on ima razne osobne veze s vlastima i stvara joj posla stalno novim pronalascima svoje mašte. Naravno, Sordini nije dopuštao da ga Brunswick vara — kako može jedan Brunswick varati Sordinija? Ali kako baš ne bi dopustio da bude prevaren, bila su potrebna nova provjeravanja, i prije nego što bi ona bila završena, Brunswick bi izmislio opet nešto novo, jer on je vrlo aktivan, što je obilježje njegove gluposti. A sada ću vam govoriti o jednoj posebnoj osobini našeg upravnog aparata. Zbog svoje preciznosti, on je u krajnjoj mjeri osjetljiv. Kada se o jednom predmetu predugo raspravljalo, i prije nego što se raspravljanje završi, može se dogoditi da on iznenada, munjevito, nade svoj završetak na nekom nepredviđenom mjestu, koje se poslije ne može utvrditi, a koje, iako uglavnom pravilno, ali ipak samovoljno, predmet riješi. Reklo bi se: kao da upravni aparat nije više mogao podnositi naprezanje i uznemiravanje koje traje godinama zbog jednog te istog, samog po sebi možda beznačajnog predmeta, i stvar je riješio sam od sebe, bez pomoći činovnika. Naravno, čuda nema, i neki činovnik je svakako napisao rješenje ili donio pismenu odluku; u svakom slučaju, međutim, barem odavde od nas, a ni iz uprave, ne može utvrditi koji je činovnik u ovom slučaju odlučivao i iz kojih razloga. Tek kontrola ustanovi to znatno kasnije; mi, međutim, to više ne saznamo, uostalom, tada jedva da bi to još koga i zanimalo. Ali, kao što je rečeno, baš te odluke najčešće su odlične, a ono što im smeta jest da se za njih, kao što se obično događa, kasno dozna i da se zbog toga i dalje strasno raspravlja o predmetima koji su već davno riješeni. Ne znam je li i u vašem slučaju došlo do jedne takve odluke — ponešto govori za, ponešto protiv; ali da je došlo, onda bi vam bio upućen poziv; i vi biste činili velik put dovde i pritom bi proteklo mnogo vremena, a u međuvremenu bi Sordini ovdje i dalje do iznemoglosti obrađivao istu stvar, Brunswick spletkario, a obojica mu dosađivala. Ja samo naznačujem tu mogućnost, ali sigurno znam sljedeće: kontrola je otkrila da je iz odjela A prije mnogo godina upućeno jedno pitanje općini u vezi s jednim zemljomjerom i odgovor nije stigao. Nedavno su se raspitivali kod mene i tako je cijela stvar objašnjena, odjel A zadovoljio se mojim odgovorom da nam zemljomjer nije potreban i Sordini je morao uvidjeti da u ovom slučaju nije bio nadležan i da je, istina bez vlastite krivnje,

uložio toliki trud beskorisno i kidajući si živce. Da nisu, kao uvijek, novi poslovi pritiskali sa svih strana i da vaš slučaj nije bio samo jedan mali slučaj — moglo bi se gotovo reći najmanji među malima — svi bismo odahnuli, vjerujem čak i Sordini. Samo je Brunsvvick gundao, ali to je bilo smiješno. E, sada, gospodine zemljomjere, zamislite moje razočaranje kad se poslije sretnog završetka cijele stvari — a i nakon što je već proteklo toliko vremena — vi sada najednom pojavljujete i izgleda kao da će sve opet početi ispočetka! Da sam ja čvrsto odlučio, koliko to ovisi o meni, da to ni u kojem slučaju neću dopustiti, svakako razumijete?»

»Svakako«, reče K., »ali još bolje razumijem da me se ovdje užasno zloupotrijebilo, a možda se zloupotrijebilo i zakone. Znat ću se braniti od toga.«

»Što hoćete činiti?«, upita načelnik. »Ne bih to htio odati«, odgovori K.

»Neću se nametati«, reče načelnik, »samo vam stavljam na znanje da imate u meni — neću reći prijatelja, jer mi se jedva poznajemo — ali u određenoj mjeri poslovnog prijatelja. Ne dopuštam samo da vi budete primljeni za zemljomjera; inače možete se uvijek u povjerenju obratiti meni, istina u granicama mojih mogućnosti, koje nisu velike.«

»Vi stalno govorite o tome«, reče K., »da me tek treba primiti za zemljomjera, međutim, ja sam već primljen. Ovdje je Klammovo pismo.«

»Klammovo pismo«, reče načelnik. »Ono ima vrijednost i zaslužuje uvažavanje zbog Klammova potpisa, koji je, čini se, pravi, ali ja se ne usuđujem sam o tome izjašnjavati — Mizzi!«, viknu on, a onda: »Ali što vi tu radite?«

Pomoćnici i Mizzi, na koje tako dugo nije obraćana pozornost, valjda su u međuvremenu bili pronašli traženi spis i htjeli su opet sve zatvoriti u ormar, ali to nisu uspijevali zbog povećane gomile nesređenih predmeta. Onda su sigurno pomoćnici došli na ideju koju su sada ostvarivali. Položili su ormar na pod, natrpali sve spise unutra, posjedali svi na vrata ormara i tako ih sad pokušavali polako pritisnuti.

»Spis, dakle, nije nađen«, reče načelnik. »Šteta, ali nama je već poznata cijela povijest predmeta, spis nam više i nije potreban, uostalom, on će se svakako još pronaći, vjerojatno je kocfučitelja, kod kojeg se nalaze još brojni spisi. Ali, Mizzi, dođi ovamo sa svijećom i pročitaj mi ovo pismo...«

Mizzi dođe i izgledala je još uvelija i neuglednija sjedeći na rubu kreveta, priljubljena uz snažnog muža, punog života, koji je bješe ogrlio. Pri svjetlosti svijeće padalo je sada u oči njeno sitno lice, s jasnim oštrim crtama koje je jedino ublažavao zub vremena. Tek što je pogledala pismo, ona sklopi ruke.

»Od Klanima«, reče. Zajedno su pročitali pismo, malo među sobom šaputali, a onda baš kad su pomoćnici uzvikivali »hura« jer su uspjeli zatvoriti vrata i Mizzi ih je gledala s tihom zahvalnošću, načelnik reče:

»Mizzi je potpuno moga mišljenja i sada se i ja usuđujem izreći to mišljenje. Ovo pismo nije uopće službeni dokument, nego privatno pismo. To se već jasno vidi i u oslovljavanju: Vrlo poštovani gospodine. Osim toga, u njemu ni jednom riječi nije rečeno da ste vi primljeni za zemljomjera, nego je samo u kratkim crtama govor o službi u grofoviji, a i to nije obavezno rečeno, već ste vi samo primljeni, kao što sami znate, što znači da je na vama teret dokazivanja da ste primljeni. Napokon, u službenom pogledu, vi ste isključivo upućeni na mene, načelnika, kao svog neposredno pretpostavljenog koji vam treba sve pobliže priopćiti, što je najvećim dijelom već učinjeno. Za nekoga tko umije čitati službene spise i prema tome još bolje razumije privatna pisma, to je jasno kao dan. Da vi, kao tudinac, to ne uviđate, ne čudi me. Sve u svemu, pismo znači samo to da Klamm namjerava osobno voditi računa o vašem slučaju ako budete primljeni u grofovsku službu.«

»Vi, gospodine bilježnice«, reče K., »tumačite pismo tako dobro da od njega, na kraju, ne ostaje ništa drugo osim potpisa na praznom listu papira. Zar ne primjećujete kako time omalovažavate Klammovo ime za koje se pravite da ga uvažavate?«

»To je nesporazum«, reče načelnik. »Ja ne poričem važnost pisma, niti ga omalovažavam svojim razlaganjima, naprotiv. Privatno Klammovo pismo ima, naravno, mnogo veću važnost nego službeni akt; samo, važnost koju mu vi pridajete, ono nema.«

»Poznajete li Schwarzera?« upita K.

»Ne«, reče načelnik. »Možda ti, Mizzi? Ni ti. Ne, ne poznajemo ga.«

»To je čudno«, reče K. »On je sin jednog podupravitelja.«

»Dragi gospodine zemljomjere«, reče načelnik, »odakle ja poznajem sve sinove svih podupravitelja?«

»Dobro«, reče K., »onda mi morate vjerovati daje to on. S tim Schvvarzerom imao sam neugodan sukob još na sam dan svoga dolaska. On se onda telefonski raspitao kod podupravitelja koji se zove Fritz i dobio je obavijest da sam ja primljen za zemljomjera. Kako to objašnjavate, gospodine bilježnice?«

»Vrlo jednostavno«, odgovori načelnik. »Radi se o tome da vi još nikad niste došli u pravi dodir s našim vlastima. Ovakvi dodiri su svi samo prividni, ali ih vi zbog svoje neupućenosti smatrate stvarnima. A što se tiče tog telefona: vidite, kod mene, koji zaista imam mnogo posla s vlastima, nema

telefona. U krčmama i tome sličnom telefon može vršiti dobru službu, kao što je, recimo, vrši automat za muziku, ali nešto više od toga nije. Jeste li već jednom ovdje telefonirali? Da? Lijepo, onda ćete me valjda razumjeti. Očigledno, telefon u dvorcu funkcionira izvrsno. Pričali su mi da se tamo telefonira bez prekida, što, naravno, ubrzava rad. To neprekidno telefoniranje mi čujemo u ovdašnjim telefonima kao šuštanje i pjesmu, to ste već zacijelo čuli. Ustvari, to šuštanje i to pjevanje, to je jedino ispravno i uvjerljivo što nam ovdašnji telefoni prenose, sve ostalo je varljivo. Ne postoji nikakva stvarna telefonska veza s dvorcem, nikakva centrala koja prespaja naše pozive: kad odavde telefonom pozovete nekog u dvorcu, onda zvoni na svim aparatima u najnižem odjelu ili, bolje rečeno, zvonilo bi kad ne bi gotovo kod svih aparata zvonice bilo isključeno, kao što ja to točno znam. Istina, tu i tamo neki premoreni činovnik osjeti potrebu da se malo rasonodi, osobito uvečer i noću, i uključi zvono; tada mi dobijemo odgovor, ali odgovor koji je samo šala. To je, naravno, sasvim razumljivo. Tko smije prisvojiti sebi pravo da zbog svojih sitnih briga zvoni usred najvažnijih poslova koji se obavljaju pornamnom brzinom? Ja također ne razumijem kako netko sa strane može vjerovati, kad, primjerice, zove telefonom Sordinija, da je zaista Sordini taj koji mu odgovara. Veća je vjerojatnost da je to neki mali registrator nekog posve drugog odjela. S druge strane, opet, u izuzetnim trenucima, može se dogoditi da kad zovete malog registratora, odgovori vam osobno Sordini. Istina, bolje je onda pobjeći s telefonom prije nego što se čuje prva riječ.«

»Ja svakako na to nisam tako gledao«, reče K., »te pojedinosti nisam znao; međutim, u te telefonske razgovore nisam mnogo vjerovao i uvijek mi je bilo jasno da stvarnu važnost ima ono što se u samom dvorcu dozna ili postigne.«

»Ne«, reče načelnik, hvatajući se za jednu riječ, »stvarnu važnost nesumnjivo imaju ti telefonski razgovori, kako i ne bi? Kako može biti bez važnosti obavijest koju daje jedan činovnik iz dvorca? Rekao sam to već i u povodu Klammova pisma; sve te izjave nemaju službenu vrijednost; kad im pridajete službenu vrijednost, onda griješite; ali s druge strane, njihova je vrijednost u prijateljskom ili neprijateljskom smislu vrlo velika, najčešće veća nego što službena ikada može biti.«

»Dobro«, reče K., »pretpostavimo da je sve to tako, onda ja imam podosta dobrih prijatelja u dvorcu; kad se točno stvar gleda, još je ideja onog odjela otprije mnogo godina, da bi se jednom mogao pozvati zemljomjer, predstavljala prema meni prijateljski akt i oni su se tijekom vremena nizali jedan za drugim, dok onda nisam, istina s lošim završetkom, namamljen ovamo, a sad mi se prijete izbacivanjem.«

»Ima izvjesne istine u vašem shvaćanju«, reče načelnik. »Vi imate pravo

kad kažete da se izjave dvorca ne smiju uzimati doslovno. Ali obazrivost je svuda potrebna, ne samo ovdje, i utoliko je potrebna ukoliko je važnija tvrdnja o kome je riječ. Ono, međutim, što zatim kažete o namamljivanju, meni je neshvatljivo. Da ste moja izlaganja bolje pratili, morali biste uvidjeti da je pitanje vašeg prizivanja previše teško da bi moglo biti razjašnjeno tijekom jednog malog razgovora.«

»Proizlazi, dakle, iz toga«, reče K., »da je sve nejasno i nerješivo, osim izbacivanja.«

»Tko bi se usudio izbaciti vas, gospodine zemljomjere?«, upita načelnik. »Baš nejasnost podrijetla pitanja osigurava najučtiviji postupak prema vama, ali izgleda samo da ste vi previše osjetljivi. Nitko vas ovdje ne zadržava, ali to ipak ne znači istjerivanje.«

»Ah, gospodine bilježnice«, reče K., »sad ste opet vi onaj koji sve suviše jasno vidi. Ja ću vam nabrojati nešto od toga što me ovdje zadržava: žrtva koju sam učinio da bih otišao od kuće, dug i tegoban put, opravdanje nade koju sam stvarao u vezi s ovdašnjim imenovanjem, potpuna odsutnost materijalnih sredstava, nemogućnost da sada opet nađem drugi odgovarajući posao kod kuće i, napokon, ali ne na posljednjem mjestu, moja zaručnica koja je odavde.«

»Ah, Frieda«, reče načelnik nimalo iznenađen. »Znam. Ali Frieda bi svuda išla s vama. Što se ostalog tiče, tu bi trebalo nešto učiniti i ja ću o tome govoriti u dvorcu. Ako dođe neko rješenje ili ako bude potrebno da vas prethodno još jednom saslušam zvat ću vas. Slažete li se s tim?«

»Ne, ni najmanje«, reče K., »neću nikakve darove iz dvorca, nego svoje pravo.«

»Mizzi«, obrati se načelnik svojoj ženi, koja je još sjedila privijena uz njega i rastreseno se igrala Klammovim pismom, praveći od njega lađicu, a koje joj K., prestrašen, istrgnu sad iz ruku. »Mizzi, noga me počinje strašno boljeti, moramo promijeniti oblog.«

K. ustade. »Onda ću se oprostiti«, reče on. »Da«, reče Mizzi, koja je već stavljala neki melem, »a i velik je propuh.« K. se okrene, pomoćnici su u svojoj službenoj žustrini, kao uvijek neumjesnoj, odmah na primjedbu svog šefa otvorili oba krila vrata. Da bi bolesnikovu sobu poštedio hladnog zraka koji je naglo navirao, K. se oprostio samo nabrzinu od načelnika. Onda istrči iz sobe, vukući za sobom pomoćnike, i brzo zatvori vrata.

Glava šesta

Pred gostionicom ga je čekao gostioničar. On se ne bi usudio govoriti kad mu se ne bi postavilo pitanje i zato ga K. upita što hoće. »Jesi li već našao nov stan?«, upita gostioničar, gledajući u zemlju. »To ti pitaš po nalogu svoje žene«, reče K., »ti si potpuno ovisan o njoj?« »Ne«, uzvratu gostioničar, »ne pitam to po njezinu nalogu. Ali ona je zbog tebe vrlo uzbuđena i nesretna, ne može raditi, leži u krevetu, uzdiše i neprestano jadikuje.« »Trebam li otići k njoj?«, upita K. »Ja bih te molio«, reče gostioničar, »htio sam te još od načelnika zvati, osluškivao sam na vratima, ali vi ste razgovarali, pa nisam htio smetati, a i brinuo sam se zbog žene, pa sam se brzo vratio, ali ona me nije htjela pustiti k sebi, tako mi ništa drugo nije preostalo nego da te čekam.« »Požuri onda«, reče K., »ja ću je brzo umiriti.« »Kad bi to mogao«, reče gostioničar.

Prodoše kroz svijedu kuhinju, u kojoj se tri ili četiri služavke, svaka pri svom trenutnom poslu, daleko jedna od druge, naprosto ukočiše kad ugledaše K. Uzdisanje gostioničarke čulo se već u kuhinji. Ležala je u sobičku bez prozora, odijeljena od kuhinje tankom pregradom od dasaka. U njemu je bilo mjesta samo za jedan veliki bračni krevet i ormar. Krevet je bio postavljen tako da se s njega mogla vidjeti cijela kuhinja i pratiti rad u njoj. Međutim, iz kuhinje jedva da se išta moglo vidjeti u sobičku. U njemu je sve bilo potpuno mračno, samo je nešto svjetliji bio krevetski pokrivač s bijelim i crvenim kockama. Tek nakon što se ude i oči se priviknu, mogle su se razlikovati pojedinosti. »Napokon ste došli«, reče gostioničarka slabim glasom. Ležala je na leđima, imala je očigledno teškoće s disanjem, a perinu bješe odgurnula od sebe. U postelji je izgledala znatno mlada nego u haljinama, ali noćna kapica od nježnog veziva koju je nosila, iako joj je bila premala te je stajala nakrivo na njenoj kosi, isticala je oronulost lica i ono je pobuđivalo sućut. »Kako sam mogao doći?«, reče K. blago. »Uopće me niste zvali.« »Niste me trebali pustiti da vas čekam tako dugo«, reče gostioničarka s tvrdoglavošću bolesnika. »Sjedite«, teče ona i pokaza rukom na rub kreveta, »a vi drugi idite!« Osim pomoćnika, u međuvremenu su se ugurale i služavke. »I ja ću otići, Gardena«, reče gostioničar. To je bilo prvi put da je K. čuo gostioničarkino ime. »Naravno«, reče ona polako, a zatim doda rastreseno, kao da je obuzeta drugim mislima: »Zašto bi morao baš ti ostati?« Ali kad se svi povukoše u kuhinju — ovaj put i pomoćnici odmah poslušашe, istina bacili su bili oko na jednu služavku — Gardena je bila dovoljno obazriva da uvidi

kako se iz kuhinje može čuti sve što se ovdje govori, jer odaja nije imala vrata, i zato naredi svima da i kuhinju napuste. To odmah bi i učinjeno.

»Molim vas, gospodine zemljomjere«, reče zatim Gardena, »tu u ormaru, odmah sprijeda, visi jedan šal, dodajte mi ga, hoću se pokriti, ne podnosim perinu, dišem teško.« I kad joj K. doda šal, ona reče: »Vidite, lijepi šal, zar ne?« K. se činilo da je to samo običan vuneni šal, opipa ga još jednom, iz pristojnosti, ali ne reče ništa. »Da, lijep je to šal«, reče gostioničarka i omota se njime. Sada je ležala zadovoljna; sve što ju je boljelo kao da je rukom bilo odneseno, sjeti se čak i svoje kose koja je zbog ležanja bila u neredu, podiže se za trenutak i uredi je malo oko kapice. Imala je gustu kosu.

K. postade nestrpljiv i reče: »Vi ste, gazdarice, rekli da me pitaju jesam li već našao drugi stan.« »Ja rekla da vas to pitaju?«, začudi se gostioničarka. »Ne, to nije točno.« »Vaš muž me je to baš sad pitao.« »Vjerujem to«, reče gostioničarka, »on mi je podvalio. Kad nisam htjela da vi ostanete ovdje, on vas je zadržavao; sad kad sam sretna što ovdje stanujete, tjera vas. Takav je uvijek.« »Znači, dakle, da ste svoje mišljenje o meni mnogo promijenili? Za sat, dva?« »Nisam promijenila mišljenje«, uzvratila gostioničarka, opet slabijim glasom, »pružite mi ruku. Tako. A sada mi obećajte da ćete biti potpuno iskreni, a i ja ću biti iskrena prema vama.« »Dobro«, reče K., »ali tko će početi?« »Ja«, odgovorila gostioničarka. Nije se činilo da mu time želi izaći ususret, nego je to učinila zato što prva želi govoriti.

Ispod jastuka izvuče fotografiju i pruži je K. »Pogledajte ovu sliku«, reče molećivo. Kako bi bolje vidio, K. kroči korak u kuhinju, ali ni tamo nije bilo lako raspoznati što je na slici jer je bila izbljedjela od starosti, izlomljena na više mjesta, izgužvana i zamrljana. »Nije baš u dobrom stanju«, reče K. »Na žalost«, reče gostioničarka, »tako je to kad se nešto godinama stalno sa sobom vuče. Ali ako pažljivo gledate, sve ćete moći vidjeti, uvjeren sam. Mogu vam, uostalom, pomoći, recite mi samo što vidite, vrlo mi je ugodno slušati o slici. Dakle, što?« »Jednog mladića«, reče K. »Točno je«, potvrdila gostioničarka. »A što on radi?« »Leži, rekao bih, na nekoj dasci, raširio je ruke i zijeva«. Gostioničarka se nasmija. »To je sasvim pogrešno«, reče ona. »Ali, evo; ovdje je daska i ovdje leži on«, ostade K. uporno pri svom gledištu. »Ipak zagledajte bolje«, reče gostioničarka ljutito, »leži li zaista?« »Ne«, priznade sad K., »ne leži, nego lebdi, a evo sada vidim, to uopće nije daska, nego vjerojatno razapet konopac i mladić ga preskače.« »Naravno«, reče gostioničarka obradovana, »on skače, tako se vježbaju službeni raznosači poruka. Znala sam da ćete vidjeti. Pogledajte njegovo lice.« »Od lica jedva da se nešto vidi«, reče K., »on se, čini se, jako napreže. Usta su mu otvorena, oči stisnute, a kosa mu leprša.« »Vrlo dobro«, reče gostioničarka; odajući priznanje. »Netko tko ga nije osobno poznao i ne može vidjeti više. Ali bio

je to lijep mladić, ja sam ga samo jednom letimice vidjela i nikad ga neću zaboraviti.« »Tko je to?«, upita K. »On je bio poslužitelj preko kojeg me je Klamm prvi put pozvao k sebi«, reče gostioničarka.

K. nije mogao dobro čuti jer mu je pozornost odvrćalo zveckanje stakla. Odmah je vidio što je uzrok smetnji. Pomoćnici su stajali u dvorištu i cupkali s noge na nogu. Pravili su se kao da su sretni što opet vide K., od sreće ga pokazivali jedan drugome i pritom neprestano lupkali o kuhinjski prozor. Na jedan njegov prijeteći mig, odmah prestadoše, počеше se odguravati, ali uvijek bi jedan umaknuo drugom i već bi opet bili kod prozora. K. se brzo vrati u sobičak, gdje ga pomoćnici izvana nisu mogli vidjeti, a ni on njih nije morao gledati. Međutim, tiho, kao molećivo lupanje o prozorsko okno još dugo ga je i tamo progonilo. »Opet ti pomoćnici«, reče on, ispričavajući se gostioničarki, i pokaza rukom prema dvorištu. Ali ona nije obraćala pozornost na njega, uzela mu je fotografiju, gledala je, pogladila i opet gurnula pod jastuk. Njeni pokreti postali su sporiji, ali ne od zamora, nego pod teretom sjećanja. Zvala je K. da mu priča, a zbog priče je zaboravila na njega. Igrala se resama svog šala. Tek nakon nekog vremena ona podiže pogled, prijecfe rukom preko očiju i reče: »I ovaj šal je od Klamma. Kapica isto tako. Slika, šal i noćna kapica, to su tri uspomene koje imam od njega. Nisam tako mlada kao Frieda, nisam ni tašta kao ona, ni tako osjetljiva, ona je vrlo osjetljiva; ukratko, znam se snaći u životu, ali moram priznati: bez te tri stvari ne bih ovdje dugo izdržala... Da, ne bih valjda izdržala ni jedan dan. Vama ove tri uspomene možda izgledaju sitne, ali vidite: Frieda, koja je toliko dugo bila s Klammom, nema nikakvu uspomenu, pitala sam je, ona je prevelika sanjalica i teško se zadovoljava; ja, naprotiv, ja koja sam samo triput bila kod Klamma — poslije me više nije zvao, ne znam zašto — ja sam, kao sluteći kratkoću svog vremena, donijela ove darove. Istina, mora se čovjek sam potruditi, Klamm sam od sebe ništa ne daje, ali ako se tamo vidi nešto prigodno, onda se to može izmoliti.«

K. se osjećao nelagodno zbog tih priča, koliko god su se i njega ticale. »Prije koliko je vremena sve to bilo?«, upita on s uzdahom.

»Prije više od dvadeset godina«, reče gostioničarka. »Mnogo više od dvadeset godina.«

»Tako dugo traje vjernost prema Klammu«, reče K. »Ali je li vama jasno, gazdarice, da vi meni ovakvim svojim priznanjima zadajete teške brige kad mislim na svoj budući brak?«

Gostioničarka nade kako je neumjesno da K. miješa u to svoje osobne stvari i pogleda ga osorno sa strane.

»Ne ljutite se, gazdarice«, reče K. »Ništa ne kažem protiv Klamma, ali ja

sam stjecajem prilika doveden u izvjesnu vezu s njim; to ne može poreći ni najveći Klammov obožavatelj. Eto, zbog toga kad god se spomene Klamm, moram i na sebe misliti, drukčije ne ide. Uostalom, gazdarice«, ovdje on uhvati njenu sramežljivu ruku, »mislite na to kako se loše završio naš prethodni razgovor i kako se ovaj put želimo rasti u miru.

»Imate pravo«, reče gostioničarka i pognu glavu. »Ali imajte obzira prema meni. Ja nisam osjetljivija od drugih, naprotiv, svatko ima osjedjiva mjesta, moje je samo ovo.«

»Na žalost«, reče K., »ono je istovremeno i moje, ali znat ću se svladati. A sada mi objasnite, gazdarice, kako ću ja u braku podnositi tu jezivu vjernost prema Klammu ako pretpostavim da je Frieda slična vama?«

»Jezivu vjernost?«, ponovi gostioničarka mrgodno, »je li to baš vjernost? Vjerna sam svom mužu, ali Klammu? Klamm me je jednom učinio svojom ljubavnicom, mogu li taj ugled ikada izgubiti? I kako ćete vi to podnijeti kod Friede? Ah, gospodine zemljomjere, tko ste uopće vi da se usuđujete takvo što pitati?«

»Gazdarice!«, opomenu je K.

»Znam«, reče ona, pokoravajući se, »ali moj muž nije postavljao takva pitanja. Ne znam koga bi trebalo smatrati nesretnim, mene onda ili Friedu sada; Friedu koja je samovoljno napustila Klamma, ili mene koju on više nije htio zvati. Možda ipak Friedu, premda i ona, čini se, nije toga još potpuno svjesna. Ali ipak, moja nesreća je onda bila potpuno ovladala mojim mislima, jer sam se stalno morala pitati i u biti još ni danas nisam prestala pitati se: zašto se to dogodilo? Triput me je Klamm zvao, a četvrti put nije, i nikad više četvrti put! Što me tada još moglo zanimati? O čemu sam drugom mogla razgovarati sa svojim mužem, za kojeg sam se ubrzo nakon toga udala? Danju nismo imali vremena, gostionicu smo preuzeli u žalosnom stanju i morali smo se potruditi da je podignemo, ali noću? Godinama, naši noćni razgovori odnosili su se samo na Klamma i na razloge promjene njegove ćudi. A kad bi moj vmuž zaspao pri tim razgovorima, ja bih ga budila i razgovarali smo dalje.«

»Ja bih sada«, reče K., »ako mi dopustite, postavio jedno vrlo grubo pitanje!«

Gostioničarka je šutjela.

»Dakle, ne smijem pitati«, primijeti K., »i to mi je dovoljno.«

»Naravno«, reče gostioničarka, »da vam je dovoljno i još kako. Vi sve krivo tumačite, čak i šutnju. Drukčije i ne možete. Dopuštam vam da pitate.«

»Ako sve krivo tumačim«, reče K., »možda sam onda krivo protumačio i svoje pitanje, možda ono uopće nije grubo. Htio sam samo znati kako ste upoznali svog muža i kako je ova gostionica došla u vaše vlasništvo?«

Gostioničarka se namršti, ali reče ravnodušno:

»To je vrlo obična priča. Otac mi je bio kovač, a Hans, moj sadašnji muž, koji je bio konjušar kod jednog bogatog seljaka, dolazio je često mom ocu. To je bilo poslije mog posljednjeg sastanka s Klammom, bila sam vrlo nesretna, iako nisam trebala biti, jer sve se odigravalo korektno, i Klammu više nisam smjela ići zato što je on tako odlučio; dakle bilo je korektno, samo su razlozi bili mutni, po njima sam smjela čeprkati, ali biti nesretna, to nisam smjela. Ali, eto, ipak sam bila nesretna i nisam mogla raditi. Sjedila sam u našem vrtiću pred kućom po cijeli dan. Tu me je viđao Hans, sjeo bi kojiput pokraj mene, nisam mu se žalila, ali on je znao o čemu se radi i kako je on dobar dečko, događalo se da je zajedno sa mnom plakao. A kad je tadašnji gostioničar, kojem je umrla žena pa je morao napustiti posao — bio je već star čovjek — prošao jednom pokraj našeg vrtića i vidio nas kako tamo sjedimo, zastao je i bez okolišanja nam ponudio da unajmimo gostionicu. Nije tražio novac unaprijed jer je imao povjerenja u nas, a odredio je i nisku najamninu. Nisam htjela ocu biti na teretu, sve drugo mi je bilo svejedno, i tako, u mislima na gostionicu i na novi posao koji će vjerojatno donijeti malo zaborava, dala sam Hansu ruku. To je cijela priča.«

Na trenutak je zavládala tišina, a onda K. reče: »Gostioničarevo postupanje bilo je lijepo, ali neoprezno, ili je imao posebne razloge da vjeruje vama dvoma.«

»On je dobro poznao Hansa«, reče gostioničarka, »bio mu je ujak.«

»Onda, svakako«, reče K., »Hansovoj obitelji je očigledno bilo jako stalo do te veze. «

»Vjerojatno«, uzvratí gostioničarka, »ne znam, nisam o tome nikad vodila računa.«

»Pa ipak, sigurno je bilo tako«, reče K., »kad je obitelj bila spremna podnijeti takvu žrtvu i naprosto vam, bez jamstva, predati gostionicu u ruke.«

»Nije baš bilo neoprezno, kao što se kasnije pokazalo«, reče gostioničarka. »Bacila sam se na posao, bila sam snažna, ja, kovačeva kći; nisu mi bili potrebni ni služavka ni sluga; bila sam svuda, u gostionici, u kuhinji, u staji, u dvorištu, kuhala sam tako da sam privukla čak i goste iz Gospodske kavane. Vi još niste objedovali u gostionici, ne poznajete goste koji kod nas objeduju, onda ih je bilo još više, otad su se već mnogi razišli. A rezultat je bilo to da smo mogli ne samo na vrijeme platiti najamninu nego i

sve otkupiti nekoliko godina kasnije, i danas je sve gotovo bez duga. Rezultat toga je nadalje, istina, da sam pritom propala, dobila srčanu bolest i, eto, postala stara žena. Vi sigurno mislite da sam puno starija od Hansa, a ustvari on je samo dvije ili tri godine mladi i zacijelo nikad neće ostarjeti jer od njegova rada — pušiti lulu, slušati što pričaju gosti, onda isprazniti lulu i kojiput donijeti pivo — od takvog rada se ne stari.«

»To što ste vi postigli zaslužuje divljenje«, reče K., »u to nema sumnje, ali mi smo govorili o vremenu prije vaše udaje, a tada je ipak bilo čudno da je Hansova obitelj, žrtvujući novac ili barem prihvaćanjem velikog rizika poput ustupanja gostionice, navaljivala da se vjenčate i pritom nikakvu drugu nadu nije imala osim nadu u vašu radnu sposobnost, koja tada uopće još nije bila poznata, i u Hansovu radnu sposobnost, za koju se ipak moralo znati da ne postoji.«

»Pa dobro«, reče gostioničarka umorno, ja znam na što vi ciljate i kako pritom griješite. U ovim stvarima nema ni traga od Klamma. Zašto je on o meni trebao brinuti ili bolje rečeno: kako bi on uopće mogao o meni brinuti? Pa on više nije ni znao za mene. To što me više nije zvao, bio je znak da me je zaboravio. Kad on nekog prestane zvati, zaboravi ga potpuno. O tome nisam htjela govoriti pred Friedom. Ali to nije samo zaborav nego i nešto više. Jer ako nekoga zaboravite, možete ga opet poznavati. Kod Klamma to nije moguće. Koga više ne zove, toga je on potpuno zaboravio, ne samo za prošlost, nego, doslovce, i za cijelu budućnost. Ako se silno potrudim, mogu se uživjeti u vaše misli, u misli koje su besmislene ovdje, ali su možda ispravne tamo, u tuđini iz koje dolazite. Možda vas one tjeraju na suludo uvjerenje da mi je Klamm dao Hansa za muža baš zato da ne bih imala mnogo smetnje da mu dođem ako me jednom u budućnosti pozove. Ali ni suludost ne može ići dalje. Gdje je taj čovjek koji bi me mogao spriječiti da ne otrčim Klammu kad bi mi on dao samo jedan znak? Besmislica, potpuna besmislica; sami postajemo smeteni kad se tom besmislicom bavimo.«

»Ne«, reče K., »nećemo postati smušeni, jer nisam u svojim mislima išao tako daleko kao što ste vi pretpostavili, premda sam, istinu govoreći, bio na tom putu. Mene je najprije začudilo samo to što se rodbina toliko uzdala u taj brak i što su se ta uzdanja ustvari i ispunila, istina, po cijenu vašeg srca, vašeg zdravlja. Meril se, istina, nametala misao o tim činjenicama s Klammom, ali ipak ne, ili bar još ne onako grubo kao što ste vi to predstavljali, očigledno s ciljem da mi opet predbacite, jer vam to čini zadovoljstvo. Neka vam bude! Ali moja misao bila je ovo: očigledno je da je prvotni poticaj za udaju bio Klamm. Bez Klamma vi ne biste bili nesretni i utučeno sjedili u vrtiću, bez Klamma ne bi vas Hans tamo vidio, bez vaše utučenosti stidljivi se Hans nikad ne bi usudio osloviti vas, bez Klamma ne biste se nikad našli rasplakani

s Hansom, bez Klamma stari dobri ujak gostioničar nikad ne bi vidio Hansa i vas kako tamo smireno sjedite jedno uz drugo, bez Klamma vi ne biste bili tako ravnodušni prema životu, ne biste se, dakle, udali za Hansa. Lijepo; rekao bih, u svemu tome ima dovoljno Klamma. Ali ima i više. Da niste pokušavali sve to zaboraviti, ne biste radili s tolikom bezobzirnošću prema sebi i toliko razradili posao. Dakle, i tu je Klamm. Ali neovisno o tome, Klamm je također uzrok i vašoj bolesti, jer još prije udaje vaše srce je bilo iscrpljeno zbog nesretne strasti. Ostaje još pitanje zašto je Hansovoj rodbini brak bio tako primamljiv. Vi ste sami jednom spomenuli da biti Klammova ljubavnica predstavlja uzdizanje ugleda koji se više ne gubi; dakle, možda ih je to primamljivalo. A osim toga, mislim, i nada da dobra zvijezda koja vas je odvela Klammu — pod pretpostavkom da je to bila dobra zvijezda, ali vi tako tvrdite — pripada vama, da, dakle, mora s vama ostati, a ne onako vas iznenada i brzo napustiti, kao što je to Klamm učinio.«

»Mislite li sve to ozbiljno«, upita gostioničarka.

»Ozbiljno«, odgovori K. brzo, »samo vjerujem da Hansova rodbina nije bila sasvim u pravu sa svojim nadama i čini mi se da vidim grešku koju je učinila. Izvana izgleda da je sve kako treba. Hans je dobro zbrinut, ima dobru ženu, uvažavanje, gazdinstvo je bez dugova. Ali, uistinu, sve nije kako bi trebalo biti, on bi sigurno bio mnogo sretniji s jednom običnom djevojkom kojoj bi bio prva velika ljubav; kad on, kao što mu vi prebacujete, stoji u gostionici kao izgubljen, to je zato što se osjeća izgubljen — iako se, barem koliko ga ja dosad poznajem, zbog toga svakako ne osjeća i nesretan — ali je isto tako sigurno da bi s nekom drugom ženom taj ljepušasti, razumni čovjek bio sretniji, pod čim ja podrazumijevam samostaliji, marljiviji i muževniji. Ali svakako ni vi sami niste sretni i, kako sami rekoste, bez one tri uspomene uopće ne biste više živjeli, a imate uz to još i bolesno srce. Dakle, je li se rodbina preračunala u svojim nadama? Ja ne mislim tako. Blagoslov je bio nad vama, trebalo ga je samo znati skinuti.«

»Ali što se propustilo učiniti?«, upita gostioničarka. Ležala je sada ispružena na leđima i gledala u tavanicu.

»Pitati Klamma«, reče K.

»Sad smo opet došli do vas«, reče gostioničarka. »Ili do vas«, reče K. »naši se slučajevi dodiruju.«

»Što hoćete, dakle, od Klamma?«, upita gostioničarka. Ona se uspravila, protresla uzglavnike da bi se na njih mogla nasloniti sjedeći i gledala je K. ravno u oči. »Ja sam vam otvoreno ispričala svoj slučaj, iz kojeg ste mogli nešto naučiti. Recite mi sad jednako tako otvoreno što želite pitati Klamma. S mukom sam nagovorila Friedu da se popne u svoju sobu i ostane tamo; bojala

sam se da u njezinoj prisutnosti nećete htjeti dovoljno otvoreno govoriti.«

»Nemam što kriti«, reče K., »ali najprije bih vam htio na nešto skrenuti pozornost. Klamm odmah zaboravi, rekoste. Prvo, to mi izgleda sasvim neuvjerljivo, drugo, to je nedokazivo, očigledno je samo legenda koju je izmislio mozak onih djevojaka koje su baš sada u milosti kod Klamma. Mene čudi da vi vjerujete u jednu banalnu izmišljotinu.«

»To nije legenda«, reče gostioničarka, »naprotiv, to je proizašlo iz općeg iskustva.«

»Ali i da bi bilo opovrgnuto, novim iskustvima«, reče K. »Zatim, postoji izvjesna razlika između vašeg i Friedina slučaja. Nije se dogodilo u izvjesnom smislu da Klamm nije više zvao k sebi Friedu, štoviše, zvao ju je, ali ona mu se nije odazvala. Moguće je čak da je on još čeka.«

Gostioničarka je šutjela i pogledom premjeravala K. Onda reče: »Sve što imate reći, mirno ću saslušati. Bolje je da govorite otvoreno nego mene da štedite. Imam samo jednu molbu. Ne upotrebljavajte Klammovo ime. Zovite ga on ili tako nekako, ali ne imenom.« »Dobro«, reče K., »ali teško je reći što od njega hoću. Najprije, želim ga vidjeti izbliza, onda želim čuti njegov glas, onda želim znati što on misli o našem vjenčanju. Što ću ga, možda, još moliti, ovisi od tijeku razgovora. Mnogo toga može postati predmetom razgovora, ali za mene je najvažnije da se nađem s njim licem u lice. Naime, ja nisam još neposredno razgovarao ni s jednim činovnikom. Izgleda da je postići to teže nego što sam vjerovao. Ali moja je dužnost razgovarati s njim kao s privatnim čovjekom, a to je, prema mojem mišljenju, mnogo lakše postići. S njim, kao s činovnikom, mogao bih razgovarati samo u njegovu, vjerojatno nepristupačnom uredu u dvorcu ili, što je već upitno, u Gospodskoj kavani. Međutim, kao s privatnim čovjekom, mogu to svuda, u kući, na ulici, gdje ga god uspijem sresti. Da ću pritom imati prema sebi i činovnika, rado ću primiti na znanje, ali to nije moj primarni cilj.«

»Dobro«, reče gostioničarka i zabaci lice u jastuke kao da govori nešto bestidno. »Ako ja svojim vezama uspijem prenijeti Klammu vašu molbu za razgovor s njim, obećavate li mi da nećete ništa poduzimati na svoju ruku dok odozgo ne stigne odgovor?«

»To vam ne mogu obećati«, reče K., »ma koliko bih volio ispuniti vašu molbu, odnosno, vašu ćudljivu želju. Naime, stvar je hitna, posebno nakon nepovoljnog ishoda mog razgovora s načelnikom.«

»Taj prigovor otpada«, reče gostioničarka, »načelnik je potpuno nevažna osoba. Zar to niste primijetili? On ne bi mogao ostati ni jedan dan na svom položaju da nije njegove žene koja sve vidi.«

»Mizzi?«, upita K. gostioničarku. Gostioničarka potvrdi glavom. »I ona je bila tamo«, doda K.

»Je li iznijela svoje mišljenje?«, upita gostioničarka. »Nije«, odgovori K., »ali nisam ni stekao dojam daje to u stanju.«

»Dabome«, reče gostioničarka, »tako pogrešno vi vidite sve ovdje. U svakom slučaju: kako je načelnik postupio s vama, nema nikakva značenja, a sa ženom ću dobiti priliku za razgovor. I ako vam sad još obećam da će Klammov odgovor stići najkasnije u roku tjedan dana, imate li možda još kakav razlog da ne popustite?«

»Sve to nije presudno«, reče K. »Moja odluka je nepokolebljiva i ja bih je pokušao provesti i kad bi stigao negativan odgovor. Budući da unaprijed imam tu namjeru; ne mogu prethodno moliti da budem primljen. Ono što bi bez molbe ostalo samo možda smion, ali dobronamjieran pokušaj, u slučaju negativnog odgovora bilo bi otvoreno protivljenje. A to bi, naravno, bilo mnogo gore.«

»Gore?«, reče gostioničarka. »Protivljenje je to u svakom slučaju. Uostalom, radite kako hoćete. Dajte mi haljinu.« Ne obazirući se na K., ona odjene haljinu i požuri u kuhinju. Već dulje vrijeme iz gostionice se čulo komešanje i kucanje na kuhinjski prozorčić. Pomoćnici su ga odjednom otvorili i viknuli kroza nj da su gladni. Na prozorčiću su se pojavila tada i druga lica. Čulo se čak i pjevanje, tiho, ali u više glasova.

U svakom slučaju, razgovor K. s gostioničarkom znatno je usporio kuhanje ručka; on još nije bio gotov, a gosti su se već bili okupili. Ipak nitko se nije usudio ući u kuhinju i tako prekršiti gostioničarkinu zabranu. Međutim, kad promatrači s kuhinjskog prozorčića javiše da gostioničarka dolazi, služavke pojuriše u kuhinju, i kada K. ude u gostionicu, jedno neobično brojno društvo — više od dvadeset muškaraca i žena, provincijski, ali ne seljački odjevenih — žurilo je od kuhinjskog prozorčića, gdje se bilo okupilo, prema stolovima kako bi zauzelo mjesta. Samo u jednom uglu, za jednim malim stolom, već je sjedio bračni par s nekoliko djece; muž, ugodan plavooki gospodin, raščupane sijede kose i s bradom, stajao je nagnut prema djeci i nožem udarao takt njihovoj pjesmi, trudeći se stalno da pjevanje bude tiše; svakako je htio pjesmom im zavarati glad. Gostioničarka se ispriča društvu s nekoliko ravnodušno izgovorenih riječi; nitko ne prigovori. Ona potraži gostioničara, koji je, međutim, našavši se pred teškom situacijom, već odavno pobjegao. Onda polako ode u kuhinju. Više i ne pogleda K., koji se požuri u svoju sobu da nade Friedu.

Glava sedma

K. pronađe gore učitelja. Sobu je, na sreću, bilo teško prepoznati zahvaljujući Friedinoj marljivosti. Bila je dobro provjetrena, peć je bila dobro naložena, pod opran, krevet namješten, stvari sluškinja, to odvratno smeće, iščezle su zajedno s njihovim slikama, drveni stol, koji je, kamo god biste se okrenuli, naprosto upadao u oči ogrezao u prljavštini, sada je bio prekriven bijelim pletenim stolnjakom. Sada bi se tu mogli već i gosti primati; nije mnogo smetalo ni to što je ono malo njegova rublja, koje je Frieda očito prije oprala, visjelo pokraj peći kako bi se osušilo. Učitelj i Frieda sjedili su za stolom i podigoše se kad K. ude. Frieda pozdravi K. jednim poljupcem, učitelj se blago pokloni. Rastresen i još uzrujan razgovorom s gostioničarkom, K. se poče ispričavati što ga još nije stigao posjetiti; izgledalo je kao da misli da je učitelj, nestrpljiv zbog njegova nedolaska, sam došao u posjet. Učitelj, opet, kao da se na svoj odmjereni način sam polako prisjećao da je jednom između njega i K. ugovorena neka vrsta posjeta. »Vi ste, dakle, gospodine zemljomjere, onaj stranac s kojim sam prije nekoliko dana razgovarao na Crkvenom trgu?« »Da«, reče K. kratko; ono što je podnosio onda, u svojoj osamljenosti, nije morao trpjeti ovdje u svojoj sobi. On se obrati rriedi i posavjetova se s njome o jednom važnom posjetu koji mora odmah obaviti i zbog kojeg bi se trebao što bolje odjenuti. Ne ispitujući dalje K., Frieda pozva pomoćnike, koji su još bili zauzeti ispitivanjem novog stolnjaka, i naredi im da dolje u dvorištu dobro očiste odijelo i cipele K., koje on odmah poče skidati. Ona, pak, skinu jednu košulju s konopca i side u kuhinju da je izglača.

K. je sad bio sam s učiteljem, koji je opet mirno sjedio za stolom; on ga pusti da čeka još malo, skine košulju i poče se prati nad umivaonikom. Tek sada, okrenut mu leđima, upita učitelja za razlog njegova dolaska. »Dolazim prema nalogu gospodina općinskog načelnika«, reče on. K. izjavi spremnost da sasluša nalog. Međutim, budući da je zbog pljuskanja vodom bilo teško razumjeti njegove riječi, učitelj bijaše prisiljen prići bliže i nasloniti se na zid pokraj K. Za svoje pranje i svoju užurbanost K. se ispriča hitnošću predstojećeg posjeta. Učitelj prijede preko toga i reče: »Vi ste bili nepristojni prema gospodinu općinskom načelniku, tom starom zaslužnom, iskustvom bogatom i uvaženom čovjeku.« »Da sam bio nepristojan, ne znam«, reče K. dok se brisao, »ali da sam mislio na druge stvari, a ne na pristojno ponašanje, točno je jer u pitanju je bio moj životni opstanak, koji je doveden u opasnost

zbog sramotnog službenog gazdovanja, čije pojedinosti vama nemam potrebe razlagati, jer vi ste i sami aktivan član te administracije. Je li se općinski načelnik žalio na mene?« »Kome bi se on imao žaliti?« upita učitelj. »A čak i kad bi imao kome, bi li se on ikad žalio? Ja sam samo po njegovu diktatu sastavio jedan mali zapisnik i tako sam upoznat s dobrotom gospodina načelnika i načinom na koji ste odgovarali.«

Dok je K. tražio svoj češalj, koji je Frieda najvjerojatnije reda radi negdje sklonila, on reče: »Kako? Zapisnik? Naknadno, u mojoj odsutnosti, sastavio je zapisnik netko tko uopće nije prisustvovao razgovoru? To mi se sviđa. I čemu zapisnik? Je li to službeni postupak?« »Ne«, reče učitelj, »postupak je poluslužben, i zapisnik je poluslužben; napravljen je samo zato što kod nas u svemu mora vladati strogi red. U svakom slučaju, on postoji i ne služi vama na čast.« K. je napokon pronašao češalj, koji je bio skliznuo u krevet, pa reče mirnije: »Neka ga, neka postoji. Jeste li zato došli, da mi to javite?« »Ne«, odgovori učitelj. »Ali ja nisam stroj i morao sam vam reći svoje mišljenje. Naprotiv, nalog koji imam stimo je dokaz više za dobrotu gospodina načelnika; ističem riti meni ta dobrota neshvatljiva i da nalog ispunjavam samo nužnosti svog položaja i iz poštovanja prema gospodinu načelniku.« K. je sada, umiven i počešljan, sjedio za stolom, čekajući svoju košulju i odijelo; to što mu je učitelj imao reći, zanimalo ga je malo; bio je i pod utjecajem lošeg mišljenja koje je gostioničarka imala o načelniku. »Valjda je već prošlo podne?«, upita se on, misleći na put koji mu predstoji, a onda se popravi i reče: »Htjeli ste mi nešto isporučiti od načelnika.« »Pa da«, reče učitelj, sliježući ramenima kao da skida sa sebe svaku odgovornost. »Gospodin općinski načelnik se boji da ne poduzmete nešto na svoju ruku, ako još dugo ne bude odluke o vašem predmetu. Što se mene tiče, ja ne znam zašto se on toga plaši; smatram kako je najbolje pustiti vas da radite što hoćete. Mi nismo vaši anđeli čuvari i nismo dužni svuda za vama trčati. Dobro. Ali, gospodin načelnik misli drugačije. Samu odluku on ne može ubrzati jer je to stvar grofovske uprave. Međutim, on stvar želi riješiti u svom vlastitom malom djelokrugu, želi donijeti privremeno zaista širokogrudno rješenje, i samo o vama ovisi hoćete li ga prihvatiti: on vam privremeno nudi mjesto školskog poslužitelja.« U prvom trenutku K. gotovo i ne obrati pozornost na to što mu je ponuđeno, ali učini mu se kao činjenica da mu se nešto nudi bez značenja. Ukazivala je na to da je on, prema načelnikovu shvaćanju, u stanju počiniti u svoju obranu stvari od kojih je trebalo zaštititi se čak i po cijenu uvlačenja općine u izvjesne troškove. I kako je cijela stvar ozbiljno shvaćena! Učitelj, koji je ovdje već neko vrijeme čekao, a prije toga još i zapisnik sastavljao, morao je, natjeran od načelnika, svakako trkom ovamo doći. Kad učitelj vidje da se K. ipak zamislio, nastavi: »Ja sam stavio svoje prigovore. Upozorio sam na to da dosad školski poslužitelj nije bio potreban; crkvenjakova žena

posprema s vremena na vrijeme, a sve nadgleda učiteljica, gospođica Gisa. Ja imam dovoljno glavobolje s djecom, ne želim još imati na glavi i školskog poslužitelja. Gospodin načelnik je primijetio da je u školi ipak prljavo. Ja sam, istine radi, odgovorio da nije baš tako strašno. A pitao sam još, uz to, hoće li biti bolje kad za poslužitelja uzmemo tog čovjeka? Sigurno ne. Na stranu to što on nema pojma o tom poslu, ali školska zgrada ima samo dvije učionice bez nusprostorija. U jednoj od učionica, dakle, poslužitelj će morati stanovati, spavati, možda čak i kuhati, što, naravno, neće pridonijeti većoj čistoći. Međutim, gospodin načelnik je upozorio da je to mjesto za vas spas u nevolji i da ćete se vi svim silama truditi dobro obavljati dužnost; nadalje, gospodin načelnik je smatrao da s vama dobivamo ujedno i radnu snagu vaše žene i vaših pomoćnika, tako da ne samo škola nego i školski vrt mogu biti održavani uzorno. Sve sam ja to s lakoćom opovrgnuo. Konačno, gospodin načelnik nije više ništa mogao navesti u vašu korist, smijao se i rekao samo da ste vi ipak zemljomjer i da ćete zbog toga osobito lijepo znati pravilno postavljati lijehe u školskom vrtu. Naravno, protiv pošalice se ne možete boriti razlozima i tako sam došao s nalogom k vama.« »Stvarate sebi nepotrebne brige, gospodine učitelju«, reče K. »Ne pada mi na pamet da primim to mjesto.« »Vrlo dobro, odbijate bez ikakva ustručavanja«, i on uze šešir, pokloni se i izađe.

Odmah zatim u sobu se pope Frieda, s izrazom smetenosti na licu, s neizglačanom košuljom u ruci, ne odgovarajući na pitanja; da bi je oraspoločio, K. joj ispriča o učitelju i njegovoj ponudi; čim je to čula, ona baci košulju i opet istrča. Ubrzo se vrati, ali s učiteljem, koji je izgledao mrzovoljan i uopće nije K. pozdravio. Frieda zamoli učitelja da se malo strpi — očigledno je to već nekoliko puta učinila dok ga je uvela — i kroz jedna pokrajnja vrata, za koja K. nije ni znao, odvuče K. na tavan i napokon mu tu, sva zadihana od uzbuđenja, ispriča što joj se dogodilo. Gostioničarka, ogorčena što se ponizila da se pred K. ispovijeda i, što je još gore, da mu čini ustupke u pogledu njegova sastanka s Klammom, čime nije postigla ništa osim što je, kako je rekla, dobila njegovo hladno i povrh toga neiskreno odbijanje, odlučila je sada da K. više neće trpjeti u svojoj kući; ako ima veze s dvorcem, neka ih brzo iskoristi, jer još danas, sad odmah, mora napustiti kuću; pristat će vratiti ga samo na izričit zahtjev vlasti i ako na to bude prisiljena; ipak, nada se da se to neće dogoditi jer ona ima veze s dvorcem i znat će ih upotrijebiti. Uostalom, on je u gostionicu i dospio samo nepažnjom gostioničara, a i inače nije u nekoj nuždi jer se toliko jutros hvalio da mu jedno prenoćište stoji spremno na raspolaganju. Frieda, naravno, mora ostati; ako bi se i ona iselila s K., nju, gostioničarku, to bi duboko unesrećilo; već na samu pomisao o tome, ona se, tamo dolje u kuhinji, plačući skljojala pokraj štednjaka, sirota žena s bolesnim srcem! Ali kako bi drukčije i mogla

postupiti sada kad je, barem prema njezinu shvaćanju, u pitanju svetinja Klammove uspomene! Eto, tako stoji stvar s gostioničarkom. Frieda će, istina, pratiti K. kamo god on hoće, po snijegu i ledu, na to, naravno, ne treba dalje trošiti riječi, ali ipak je njihov zajednički položaj vrlo težak, i zato je ona s velikom radošću pozdravila načelnikovu ponudu, pa iako to nije odgovarajuće mjesto za K., ono je ipak samo privremeno, to je posebno istaknuto, a time će se dobiti na vremenu i lako će se pronaći druge mogućnosti, čak i ako krajnja odluka bude nepovoljna. »U slučaju potrebe«, uzviknu Frieda na kraju, zagrlivši K., »otići ćemo odavde, što nas zadržava u selu? Zasad,

međutim, zar ne, najmiliji moj, prihvatit ćemo ponudu. Ja sam vratila učitelja, ti ćeš mu samo reći da prihvaćamo, ništa drugo, mi se selimo u školu.«

»To nije dobro«, reče K., ne misleći to baš sasvim ozbiljno jer mu je stanovanje zadavalo malo brige, a osim toga, ovako bez odijela bilo mu je vrlo hladno ovdje na tavanu, koji je s dvije strane bio bez zida i prozora, zbog čega je hladan zrak stvarao jak propuh. »Tek što si lijepo uredila sobu, već se moramo seliti! Nerado, nerado primam to mjesto, mučno mi je već i ovo trenutačno ponižavanje pred tim malim učiteljem, a sada bi mi on još trebao biti i pretpostavljeni. Kad bismo mogli samo još malo ostati ovdje, možda će se moj položaj već danas poslijepodne promijeniti. Kad bi barem ti ovdje ostala, mogli bismo pričekati, a učitelju bismo dali samo neodređen odgovor. Za mene će se uvijek naći prenoćište, ako se mora, onda svakako kod Bar...« Frieda mu rukom zatvori usta. »To ne«, reče ona uplašeno. »Molim te, nemoj to više ponoviti. Inače, idem svuda s tobom. Ako hoćeš, ostat ću sama ovdje, ma koliko to bilo za mene žalosno. Ako hoćeš, odbit ćemo ponudu, ma koliko to, po mome mišljenju, bilo pogrešno. Jer, vidi, ako ti nađeš drugu priliku, čak i danas popodne, onda ćemo mi, to se samo po sebi razumije, odmah napustiti mjesto u školi, nitko nas u tome neće spriječiti. A što se tiče poniženja pred učiteljem, pusti me da se ja brinem da ih ne bude, ja ću s njim razgovarati, ti ćeš stajati kao da si nijem, ni poslije neće biti drukčije, nikad nećeš morati s njim razgovarati. Ako to nećeš, ja ću mu ustvari biti podčinjena, ali čak ni ja neću to biti jer poznajem njegove slabosti. Prema tome, ništa ne gubimo ako mjesto prihvatimo, a mnogo ako odbijemo; u svakom slučaju, osim ako još danas nešto ne postigneš u dvorcu, ti nećeš nigdje, zaista nigdje u selu naći ni za samog sebe prenoćište, hoću reći prenoćište zbog kojeg se ja neću morati stidjeti kao tvoja buduća žena. A kad ne dobiješ prenoćište, nećeš valjda od mene tražiti da spavam ovdje u toploj sobi, a da znam da ti vani lutaš noću i po mrazu.« K., koji se cijelo vrijeme, ruku prekriženih na grudima, lupao šakama po slabinama kako bi se malo ugrijao, reče: »Onda nam ništa drugo ne preostaje nego da prihvatimo. Dođi.«

U sobi on odmah požuri prema peći; o učitelju nije vodio računa. Učitelj, sjedeći za stolom, izvuče sat i reče: »Već je kasno.« »Ali zato smo sada potpuno suglasni, gospodine učitelju«, reče Frieda, »mi prihvaćamo to mjesto.« »Dobro«, reče učitelj, »ali mjesto je ponuđeno gospodinu zemljomjeru. On se mora izjasniti.« Frieda priskoči K. u pomoć. »Naravno«, reče ona, »on prihvaća mjesto, zar ne, K.?« I tako je K. cijelu svoju izjavu mogao svesti na jedno »da«, koje čak nije bilo upućeno učitelju, nego Friedi. »Onda«, reče učitelj, »ostaje mi još samo da vas upoznam s vašim službenim dužnostima, kako bismo se u tom pogledu jednom za svagda razumjeli. Vi, gospodine zemljomjere, svakodnevno morate čistiti i ložiti obje učionice, sami vršiti manje popravke u zgradi, kao i na školskim i gimnastičkim spravama, održavati putiće kroz vrt očišćenima od snijega, ići i donositi sve što je potrebno za mene i gospođicu učiteljicu, i u toplija godišnja doba obavljati sve radove u vrtu. Za sve to imate pravo stanovati po svojoj volji u jednoj od dvije učionice; međutim, kad se nastava ne održava istovremeno u obje učionice, a vi stanujete baš u onoj u kojoj se ona odvija, morat ćete se, naravno, premjestiti u drugu sobu. Kuhati u školi ne smijete, zato ćete se vi i vaši hraniti ovdje u gostionici na račun općine. Da se morate ponašati kako dolikuje školi i da pogotovo djeca, osobito tijekom nastave, ne smiju nikako biti svjedoci nepriličnih prizora u vašem privatnom životu, to samo uzgred spominjem, jer kao obrazovan čovjek morate i sami to znati. U vezi s tim dodat ću još da tražimo da svoje odnose s gospođicom Friedom ozakonite što je moguće prije. O svemu tome i još nekim sitnicama sastavit će se službeni ugovor, koji ćete morati potpisati čim se uselite u školsku zgradu.« K. se činilo da sve to nije važno i kao da to njega ne dira ili ga bar ne obavezuje; dražilo ga je učiteljevo razmetanje pa reče nemarno: »Pa da, to su uobičajene obaveze.« Da bi ublažila tu primjedbu, Frieda se malo raspita o plaći. »Hoće li plaća biti dodijeljena«, reče učitelj, »rješavat će se tek poslije jednomjesečne probne službe.« »Ali to je težak uvjet za nas«, reče Frieda. »Zar bismo se trebali vjenčati gotovo bez novca i ni iz čega stvarati kućanstvo? Bismo li se ipak mogli, gospodine učitelju, jednom predstavkom obratiti općini i moliti za jednu malu plaću odmah? Savjetujete li nam to?« »Ne«, reče učitelj koji se stalno obraćao K. »Jedna takva predstavka bila bi prihvaćena samo kad bih je ja preporučio, a to ne želim učiniti. Ustupanje ovog mjesta već jest jedna usluga vama, a s uslugama se ne smije pretjerivati ako je čovjek svjestan svoje odgovornosti prema zajednici.« Ali sad se ipak i K. umiješa, gotovo protiv svoje volje. »Što se, gospodine učitelju, tiče usluga«, reče on, »vjerujem da se varate. Možda sam prije ja taj koji činim usluge.« »Ne«, odgovori učitelj s osmijehom, jer je napokon prisilio K. da govori. »Točno sam o tome obaviješten. Nama je školski poslužitelj jednako tako malo potreban kao, recimo, zemljomjer. Školski poslužitelj ili zemljomjer, to je za nas teret o vratu. Morat ću još mnogo razmišljati o tome

kako ću opravdati izdatak pred općinom. Najbolje bi bilo i najprije bi odgovaralo istini kad bih naprosto izišao sa zahtjevom i uopće ga ne obrazložio.« »I ja to mislim«, reče K., »da me morate primiti protiv svoje volje. Iako vam to zadaje teške brige, morate me primiti. Ako je netko prisiljen nekoga primiti u službu i taj drugi pristane da bude primljen, onda je on taj koji čini usluge.« »Čudno«, reče učitelj, »što bi to nas prisiljavalo da vas primimo; jedino što nas na to sili, to je dobro, predobro srce gospodina načelnika. Ja već vidim da ćete se vi, gospodine zemljomjere, morati odreći mnogih fantazija prije nego što postanete upotrebljiv školski poslužitelj. A to se tiče dodjeljivanja izvjesne plaće, takve vaše primjedbe, naravno, ne idu tome u prilog. Na žalost, također primjećujem da će mi vaše ponašanje još mnogo muka zadavati; cijelo vrijeme raspravljate sa mnom — stalno to gledam i ne mogu, naprosto, vjerovati — u košulji i gaćama.« »Da«, uzviknu K. smijući se i pljesnu rukama, »prokleti pomoćnici! Gdje li su?« Frieda potrča vratima; učitelj koji uvidje da K. ne želi više s njim razgovarati, upita Friedu kad se misle preseliti u školu. »Danas«, reče Frieda. »Onda ću doći sutra ujutro kako bih sve pregledao«, reče učitelj, odmahnu rukom u znak pozdrava, htjede proći kroz vrata koja je Frieda otvorila, ali se sudari sa služavkama koje su već dolazile sa svojim stvarima kako bi se ponovno smjestile u sobu. Morao se, u pratnji Friede, provlačiti između njih, jer one se nikome nisu sklanjale s puta. »Al se vama žuri«, reče K. služavkama, kojima je ovaj put bio vrlo zadovoljan, »mi smo još ovdje, a vi već navaljujete.« One nisu ništa odgovarale, samo su vrtjele svojim zavežljajima iz kojih su provirivali njemu već dobro poznati prljavi dronjci. »Izgleda da vi nikad ne perete svoje stvari«, reče K., ali ne da bi ih uvrijedio, već s određenom naklonošću. One to primijetiše, istovremeno otvoriše svoja tvrda usta, pokazaše svoje lijepe, kao u životinja jake zube, i smijahu se bez glasa. »Dobro, dođite«, reče K., »smjestite se, to je vaša soba 4c.« Kako su se one još ustručavale — njihova soba, činilo mu se, bila se odviše promijenila — K. uze jednu za mišku da je uvede. Međutim, on je odmah pusti, tako su obje imale začuđen pogled, koji, nakon kratkog uzajamnog dogovaranja, nisu više skidale s K. »A sad ste dosta buljile u mene«, reče K., braneći se od nekog neugodnog osjećaja, uze odijelo i čizme koje je Frieda, u pratnji bojažljivih pomoćnika, tek bila donijela, i odjene se. Uvijek mu je bilo neshvatljivo, i bi mu sad opet, strpljenje koje je Frieda imala s pomoćnicima. Umjesto da u dvorištu čiste odijelo, ona ih je poslije duljeg traženja našla dolje za ručkom, s neočišćenim odijelom zgužvanim na krilu, koje je ona morala očistiti; i uopće se nije prepirala s njima — što priprost svijet čini tako rado — štoviše, u njihovoj prisutnosti pričala je o njihovu velikom nemaru kao o kakvoj maloj šali i još uz to lupkala jednog po obrazu, lagano, kao da ga mazi. K. je namjeravao prvom prilikom razgovarati o tome s njom. Ali sada je bilo krajnje vrijeme da se krene. »Pomoćnici ostaju ovdje da ti pomognu pri

selidbi«, reče K. Istina, oni nisu bili za to; onako siti i zadovoljni, rado bi se malo prošetali. Tek kad Frieda reče: »Naravno, vi ostajete ovdje«, oni se pomiriše s tim. »Znaš li kamo idem?«, upita K. »Da«, odgovori Frieda. »I ti me, dakle, više ne zadržavaš?«, upita K. »Ti ćeš naići na tolike smetnje«, reče Frieda, »što tu vrijedi moja riječ.« Na rastanku poljubi K., da mu, budući da nije ručao, svežnjić s kruhom i kobasicama, što je odozdo donijela za nj, podsjeti ga na to da se više ne vraća ovamo, nego da dođe izravno u školu i, s rukom na njegovu ramenu, isprati ga do kućnih vrata.

Glava osma

K. bijaše milo što je izmaknuo omuhavanju sluškinja i pomoćnika u toploj sobi. A malo je i zahladilo, snijeg bijaše čvršći i išlo se lakše. Kako se počelo i smrkavati, ubrza korak.

U dvorcu, čiji su se oblici već počeli rasplinjati, vladao je mir; K. još nikad nije primijetio tamo ni najmanji znak života, možda i nije bilo moguće primijetiti nešto s ove daljine. Ipak, oči su tražile jer nisu htjele trpjeti tu tišinu. Kad bi K. pogledao dvorac, činilo mu se katkad kao da promatra nekoga tko tu mirno sjedi i zuri preda se, ali ne kao izgubljen u mislima i zbog toga odvojen od svega drugog, nego slobodno i bezbrižno kao da je sam i da ga nitko ne promatra, pa ipak je morao primijetiti daje promatran, ali to ga ni najmanje nije uznemiravalo i zaista — nije se znalo je li to uzrok ili posljedica — pogledi promatrača nisu se mogli zadržati na njemu, nego su klizili. Taj dojam bio je danas još jači zbog ranog mraka; što je dulje gledao, sve je manje razaznavao i sve je dublje i dublje tonuo u sumrak.

Baš kad je K. stigao u još neosvijetljeni Gospodski konak, otvori se prozor na prvom katu i jedan mlad, debeo izbrijani gospodin u kožuhu nagne se kroz prozor i ostade tako. Na pozdrav K. on ne odgovori ni najmanjim lamanjem glave.

Ni u hodniku ni u krčmi K. ne nade nikog: zadah ustajalog piva osjećao se još jače nego prošli put; takvo što se zaista nije događalo u gostionici Kod mosta. K. odmah priđe vratima kroz koja je prošli put promatrao Klamma, pritisnu kvaku, ali vrata su bila zaključana. Onda pokuša opipati rupu za virenje, ali ona je kanda bila tako dobro začepljena da se na taj način nije mogla pronaći, i on zato upali šibicu. Tada ga trže krik. U uglu između vrata i šanka blizu peći sjedila je zgurena mlada djevojka i jedva otvorenim, pospanim očima buljila u njega osvijetljenog plamsanjem šibice. To je, očigledno, bila Friedina nasljednica. Ona se brzo pribra, upali električno svjetlo, izraz njena lica bio je ljutit, a onda prepozna K. »Ah, gospodine zemljofrifčre, reče osmjehujući se, pruži mu ruku i predstavi se: »Ja sam Pepi.« Ona je bila mala, crvena, zdrava, njena bujna crvenkasta kosa bila je upletena u veliku pletenicu, s kovrčastim pramenovima oko lica; imala je, ne baš prikladnu i bez nabora, haljinu od svijetlosiva materijala, koja je na donjem rubu djetinjasto naivno bila privezana vrpcom tako da ju je sputavala. Raspita se o Friedi i hoće li se ona uskoro vratiti. Bilo je to pitanje koje je

gotovo graničilo s pakošću. »Ja sam«, reče ona zatim, »brzo dozvana ovamo čim je Frieda otišla, jer ovdje ne može biti upotrijebljen bilo tko; dosad sam bila sobarica, ali zamjena koju sam napravila nije dobra. Mnogo je ovdje posla uvečer i noću, to jako zamara, jedva ću moći izdržati, ne čudi me što je Frieda napustila ovaj posao.« »Frieda je ovdje bila vrlo zadovoljna«, reče K., da bi Pepi napokon skrenuo pozornost na razliku koja postoji između nje i Friede, a o njoj ona ne vodi računa. »Nemojte joj vjerovati«, reče Pepi, »Frieda je u stanju savladavati se kao malotko. Što ne želi priznati, ne priznaje, a pritom se i ne primjećuje da postoji nešto što bi trebala priznati. Ja nekoliko godina služim ovdje zajedno s njom, uvijek smo spavale u istom krevetu, ali prisne prijateljice nismo, i ona danas vjerojatno više i ne misli na mene. Jedina njena prijateljica možda je samo stara gostioničarka iz gostionice Kod mosta, a i to je karakteristično.« »Frieda je moja zaručnica«, reče K. i potraži usput rupu za virenje na vratima. »Znam«, reče Pepi, »zbog toga vam to i govorim. Inače to za vas ne bi bilo važno.« »Razumijem«, reče K., »vi želite reći da se mogu ponositi time što sam pridobio jednu tako zatvorenu djevojku.« »Da«, odgovori mu ona, smijući se zadovoljno, kao da ga je pridobila za neki tajni sporazum u pogledu Friede.

Međutim, nisu bile njene riječi ono što je K. zanimalo i pomalo odvrćalo od traženja, nego njezina pojava i prisutnost na tom mjestu. Istina, bila je mnogo mlada od Friede, gotovo još dijete, i njezina je odjeća djelovala smiješno; vjerojatno se bila obukla tako u skladu sa shvaćanjem koje je imala o pretjeranoj važnosti krčmarice. Ali u izvjesnom pogledu ona je bila u pravu što je imala takvo shvaćanje, jer to mjesto, za koje nije bila dorasla, dodijeljeno joj je iznenada, bez njenih zasluga i svakako samo privremeno, jer joj nije bila povjerena čak ni kožna torbica koju je Frieda uvijek nosila o pojasi. I njezino tobožnje nezadovoljstvo tim mjestom nije bilo ništa drugo do razmetanja. Pa ipak, usprkos njenoj djetinjastoj brbljivosti, možda je i ona imala veze s dvorcem. Ona je, ako ne laže, bila sobarica i, ne znajući što to znači, provodila ovdje dane spavajući, ali jedan zagrljaj ovog malog, debelog, blago pogurenog tijela, ne bi, istina, mogao oteti joj to što ima, ali njega bi mogao malo razdrmati i obodriti za težak put. Onda valjda ni s Friedom nije bilo drukčije? Pa ipak, bilo je drukčije. Treba se samo sjetiti Friedina pogleda da bi se to razumljelo. Nikad ne bi K. dirnuo Pepi. Međutim, sada, morao je na trenutak pokriti oči, tako ju je požudno gledao.

»Ne mora gorjeti«, reče Pepi i ugasi električnu, »ja sam je zapalila samo zato što ste me mnogo uplašili. Što ste htjeli ovdje? Da nije Frieda nešto zaboravila?«

»Da«, reče K., »ovdje, u ovoj sobi pokraj nas, jedan stolnjak, jedan bijeli, pleteni.« »Da, njen stolnjak«, reče Pepi, »sjećam se, lijep rad, ja sam joj pri

tome pomagala, ali ne bih rekla da je u ovoj sobi.« »Frieda misli da je tu. Tko tu stanuje?«, upita K. »Nitko«, odgovori Pepi. »To je soba za primanje, tu gospoda jedu i piju, to jest soba je za to određena, ali oni uglavnom ostaju u svojim sobama gore.« »Kad bih znao«, reče K., »da tu nikog nema, rado bih ušao i potražio. Ali nije sigurno; na primjer, Klamm ima običaj tamo sjediti.« »Klamm tamo sada sigurno nije«, reče Pepi, »on sada odmah ide, njegove ga saonice već čekaju u dvorištu.«

Odmah, bez ijedne riječi objašnjenja, K. napusti krčmu, i u hodniku, umjesto da pode prema izlazu, on se okrene prema unutrašnjosti zgrade i s nekoliko koraka bio je već u dvorištu. Kako je ovdje bilo mirno i lijepo! Jedno četvrtasto dvorište, ograđeno s tri strane zgradom, a prema ulici — jednoj pokrajnjoj ulici koju K. nije poznao — visokim bijelim zidom, s velikim i teškim vratima koja su sad bila otvorena. Odavde, iz dvorišta, kuća je izgledala viša nego sprijeda, barem je prvi kat bio potpuno sagrađen i izgledao je veći jer je bio ograđen jednom drvenom terasom, koja je imala samo jedan mali otvor i bila u visini ljudske glave. Koso od K., još u srednjem dijelu, ali već malo u prikrajku, tamo gdje je počinjalo suprotno krilo zgrade, nalazio se jedan ulaz u kuću, otvoren, bez vrata. Tu ispred ulaza stajale su saonice, tamne, zatvorene, s dva zapregnuta konja. Nikog nije bilo osim kočijaša, kojeg je K. iz daljine više naslućivao nego vidio.

S rukama u džepovima, promatrao je osvrćući se dok je hodao pokraj zida. K. obiđe dvije strane dvorišta dok ne dođe do saonica. Kočijaš, jedan od onih seljaka koji su nedavno bili u krčmi, sav umotan u bundu, promatrao ga je tupo, otprilike onako kako se promatra mačka kad se šulja. On ostade potpuno nezainteresiran i onda kad K. već stiže do njega i pozdravi ga premda se čak i konji malo uznemiriše zbog pojave čovjeka iz mraka. To je K. samo obradovalo. Naslonjen o zid, on razmota jelo, sa zahvalnošću se sjeti Friede koja ga je tako dobro snabdijela i uperi pogled u unutrašnjost kuće. Nadolje su vodile stube s pravokutnim krivinama; dolje su se križale s jednim niskim, ali prividno dubokim hodnikom. Sve je bilo čisto, bijelo oličeno i postavljeno kako treba.

Čekanje potraja dulje nego što je K. mislio. Već je odavna bio završio s jelom, hladnoća je bivala sve veća, sumrak se pretvorio u potpuni mrak, Klamm se još nije pojavljivao. »To može još dugo potrajati«, začu se iznenada opori glas, tako blizu da se K. trže. Bio je to kočijaš, koji se protezao i glasno zijevao, kao da se tek probudio. »Sto to može dugo potrajati?« upita K., ne baš nezahvalan zbog smetanja, jer dugotrajna tišina i napregnutost već bijahu postali mučni. »Prije nego što vi odete«, reče kočijaš. K. ga nije razumio, ali dalje nije pitao uvjeren da će na taj način isprva nabusitog kočijaša navesti na razgovor.

I zaista, kočijaš upita nakon kratke stanke: »Hoćete li konjaka?« »Da«, odgovori K. bez premissljanja, suviše primamljen ponudom, jer se smrzavao. »Onda otvorite saonice«, reče kočijaš, »u torbi na boku ima nekoliko boca, uzmite jednu, pijte, a onda je dodajte meni. Zbog bunde meni je teško silaziti.« K. se to premetanje nije sviđalo, ali budući da se već upustio u razgovor s kočijašem, poslušao, čak i ako je postojala opasnost da ga možda Klamm iznenada zatekne kod saonica. Otvori široka vrata i mogao je odmah izvući bocu iz torbe koja se nalazila na njihovoj unutrašnjoj strani, ali kad su vrata već bila otvorena, nešto ga je toliko vuklo da ude u saonice da se tome nije mogao oduprijeti — htio je samo na trenutak posjediti u njima. I on se uvuče. U saonicama je bilo neobično toplo, i ostade toplo usprkos otvorenim vratima koja se K. nije usudio zatvoriti. Uopće se nije primjećivalo da sjedi na drvenoj klupi, toliko je bio uvaljen u pokrivače, jastuke i bunde; mogao se na sve strane okretati i opružiti, uvijek se tonulo u meko i toplo. S opruženim rukama i glavom poduprtom jastucima, K. je iz saonica gledao u mračnu kuću. Zašto toliko dugo traje dok Klamm side? Kao ošamućen toplinom poslije dugog stajanja u snijegu, K. poželi da Klamm napokon dođe. Misao kako je bolje da ga Klamm ne vidi u sadašnjem položaju javljala mu se u svijesti samo nejasno, kao neka povremena smetnja. Da na to zaboravi, poticalo ga je i držanje kočijaša, koji je ipak morao znati da se on nalazi u saonicama i da ga tu ostavlja, ne tražeći čak ni konjak. To je bilo vrlo lijepo od njega, ali K. ga je htio uslužiti. S mukom, ne mijenjajući svoj položaj, K. se maši torbe na boku, ali ne one na otvorenim vratima, koja je bila daleko, nego ove iza sebe, na zatvorenim vratima, jer napokon bilo je svejedno, i u njoj su bile boce. Izvuče jednu, otpuhne i pomirisa. Morao se nehotice nasmiješiti jer miris je bio tako sladak i ugodan kao da od nekoga tko vam je jako drag čujete pohvalu i lijepe riječi iako ne znate zbog čega, pa čak to i ne želite znati, nego ste sretni što ste svjesni da je to on koji tako govori. »Je li to konjak?«, upita se K. u sumnji i okusi iz radoznalosti. To je, začudo, ipak bio konjak, pekao je i zagrijavao. Ali kako se mijenjao kad ga se pilo: od nečega što je isključivo odavalo ugodne mirise postajao je kočijaški prosto piće. »Je li moguće«, upita K. prijekorno samoga sebe i potegnu iz boce još jednom.

Najedanput — K. je još uzimao jedan veliki gutljaj — postade svijetlo; električno svjetlo gorjelo je unutra, na stubama, u hodniku i predvorju, te vani nad ulazom. Čulo se kako niza stube silaze koraci, boca ispade K. iz ruke i konjak se razli po jednoj bundi. On iskoči iz saonica i samo što je još stigao zalupiti vrata, što izazva zaglušujući tresak, kad iz kuće izađe neki gospodin. Jedino što je izgledalo utješno bilo je to što taj gospodin nije bio Klamm, ili je baš to bilo za žaljenje? To je bio gospodin kojeg je K. već vidio na prozoru prvoga kata. Jedan mladi gospodin, uhranjen, dobra izgleda, bijel i rumen, ali vrlo ozbiljan. IK. njega pogleda mračno, ali više zbog sebe nego zbog njega.

Zašto nije poslao pomoćnike; ponašati se tako kao što je on učinio znali bi i oni. Gospodin ispred njega još je šutio, kao da za riječi nije imao dovoljno daha u svojim preširokim grudima. »To je strašno«, reče on napokon i podiže malo svoj šešir s čela. Kako? Gospodin vjerojatno još ništa nije znao o tome da se K. nalazio u saonicama, a ipak je već našao nešto što je strašno? Izgleda da je' bilo strašno već to što je K. u dvorište dospio? »Kako ste došli ovamo?«, upita gospodin, već nešto tiše, odahnuvši malo, kao netko tko se pokorava pred onim što se ne može promijeniti. Kakva pitanja! Kakvi odgovori! Treba li K. sam izričito potvrditi gospodinu da je uzaludan cio njegov put koji je bio počeo s tolikim nadama? Umjesto da odgovara, K. se okrene saonicama, otvori ih i izvadi svoju kapu koju je u njima zaboravio. On s nelagodnom primijeti da konjak kaplje na prag saonica.

Onda se opet okrene gospodinu, nije se više ustručavao pokazati mu da je bio u saonicama, ali to i nije bilo najgore. Istina, ako bude upitan, ali samo u tom slučaju, neće prešutjeti da ga je kočijaš potaknuo da otvori barem vrata. Najgore je ustvari bilo to što ga je taj gospodin iznenadio, što nije bilo dovoljno vremena da se od njega sakrije i neometan čeka Klamma, ili što nije imao dovoljno prisutnosti duha da ostane u saonicama, zatvori vrata i tamo na bundama čeka Klamma, i da ostane tamo bar dok je ovaj gospodin u blizini. Naravno, nije mogao znati da nije to možda sam Klamm koji dolazi; u tom bi slučaju, naravno, mnogo bolje bilo dočekati ga izvan saonica. Da, ovdje se moglo mnogo toga promišljati, ali sada više ne, jer je bilo kasno.

»Dođite sa mnom«, reče gospodin, istina ne baš zapovjednički, ali zapovijed nije bila u riječima, nego u kratkom, namjerno ravnodušnom mahanju rukom kojim su riječi bile popraćene. »Čekam ovdje nekog«, reče K., ne više zato što se nadao nekom uspjehu, nego principa radi. »Dođite«, ponovi gospodin sasvim spokojno, kao da je htio pokazati da nikad nije ni sumnjao u to da K. nekoga čeka. »Ali propustit ću onda onoga koga čekam«, reče K. sliježući ramenima. Uza sve što se dogodilo, imao je osjećaj da je to što je dosad postigao ipak neka dobit, koju on, istina, zasad samo prividno drži, ali koje se ipak ne mora odricati na bilo kakvo zapovijedanje. »Vi ćete ga promašiti u svakom slučaju, čekali ili ne čekali«, reče gospodin, istina grubo izražavajući svoju misao, ali upadljivo popustljiv prema mislima kojima se bavio K. »Onda je bolje da propustim čekajući«, reče K. prkosno, kako bi pokazao da ga prazne riječi ovog mladog gospodina svakako neće odatle otjerati. Na to gospodin, s izrazom zamišljenosti na zabačenom licu, zatvori oči na trenutak kao da želi doći k sebi od nerazumnosti koju K. pokazuje, obliznu vrhom jezika usne na malo otvorenim ustima i reče kočijašu: »Ispregnite konje«.

Kočijaš, odan gospodinu, ali s ljutitim kosim pogledom prema K., morao

je ipak sići u bundi. Vrlo se ustručavajući — kao da očekuje, istina, ne drukčiju zapovijed od gospodina, ali promjenu raspoloženja kod K. — poče natraške odvoditi konje i saonice prema krilu zgrade u kojem se iza jednih velikih vrata očigledno nalazila staja sa šupom za kola. K. se nade sam; s jedne strane udaljavale su se saonice, a s druge, putem kojim je on došao, odlazio je mladi gospodin, istina obojica vrlo polako; kao da su htjeli pokazati mu kako je još u njegovoj moći da ih zadrži.

Možda je on tu moć i imao, ali ona mu ne bi ništa koristila; vratiti saonice znači otjerati samoga sebe. I tako on osta sam na megdanu, ali to je bila pobjeda koja nije pričinjavala radost; naizmjenice je gledao za gospodinom i kočijašem. Gospodin već bijaše stigao do vrata kroz koja je K. maloprije ušao u dvorište. On se još jednom osvrne i K. se učini kao da je zavrteo glavom zbog tolike tvrdoglavosti, a onda se okrene odlučnim, kratkim, nepokolebljivim pokretom i uđe na trijem, u kojem se odmah izgubi. Kočijaš ostade dulje u dvorištu; imao je mnogo posla sa saonicama, morao je otvarati teška vrata staje, natraške ugurati saonice na njihovo mjesto, ispregnuti konje, odvesti ih za njihove jaslje — a sve je radio ozbiljno, potpuno siguran u sebe i povučen, bez ikakve nade za skorašnju vožnju. Ovo tegobno obavljanje posla, bez ijednog poprijekog pogleda na K., učinio se ovome mnogo teži prijekor nego gospodinovo ponašanje. A onda, nakon što je završio posao u staji, kočijaš prijeđe preko dvorišta svojim sporim hodom, klataći se, zatvori velika dvorišna vrata i vrati se, čineći sve to polako i propisno, obraćajući pozornost jedino na svoj vlastiti trag u snijegu. Onda se zaključa u staju, a zatim ugasi i sve električne svjetiljke — kome još da svijetle? — tako da je samo otvor na drvenoj terasi ostao osvjetljen i pomalo zadržavao lutajući pogled. Tada se K. učini kao da su prekinute sve veze s njim i da je on sada zaista slobodniji nego ikad, i da na ovom mjestu može ostati koliko hoće, i da je tu slobodu izborio sebi kao što bi malotko drugi mogao, i da ga nitko ne smije ni prdnuti ni otjerati, čak ni osloviti, ali — i to uvjerenje bilo je barem jednako toliko jako — da istodobno nema ničeg besmislenijeg, ništa očajnijeg od te slobode, tog čekanja, te nepovredivosti.

Glava deveta

I on se pribra i uđe u kuću, ovaj put ne pokraj zida, već sredinom, kroza snijeg, na trijemu susretne gostioničara, koji ga nijemo pozdravi i pokaza rukom na krčmu; on pode tamo kamo mu bi pokazano, jer mu je bilo hladno, a htio je i vidjeti ljude, ali osjeti veliko razočaranje kad za jednim stolićem, koji je svakako iznimno bio tu stavljen jer obično se sjedilo samo na buradi, opazi mladog gospodina kako sjedi dok je pred njim stajala — prizor nimalo ugodan za K. — gostioničarka iz gostionice Kod mosta. Pepi, ponosna, zabačene glave, uvijek s istim osmijehom, nepobitno svjesna svoje važnosti, tresući kikom pri svakom pokretu, trčkarala je amo-tamo, donijela pivo, a zatim tintu i pero, jer je gospodin raširio pred sebe spise, sređivao podatke, koje je nalazio čas u nekom predmetu pred sobom, a čas u nekom na sasvim drugom kraju stola, i sada je htio pisati. Gostioničarka, onako stojeći, s visine je promatrala mirno i gospodina i papire, malo napućenih usta, kao da se odmara i kao daje već rekla sve što treba i sve je bilo dobro primljeno. »Gospodin zemljomjer, napokon«, reče gospodin kad K. ude, bacivši jedan kratak pogled na njega, a onda se opet zadubi u svoje papire. I gostioničarka ga premjeri jednim ravnodušnim pogledom, nimalo iznenađena. Pepi, opet, kao da primijeti K. tek kad je prišao stolu za posluživanje pića i naručio konjak.

K. se tu nasloni i pritisnu rukom oči, ne vodeći računa ni o čemu. Onda srknu konjak i odgurnu ga jer je bio loš. »Piju ga sva gospoda«, reče Pepi kratko, prolije ostatak, opru čašicu i stavi je na policu. »Gospoda imaju i bolje«, reče K. »Možda«, uzvratu Pepi, »ali ja ne.« Time je s njim završila i opet se stavila na raspolaganje gospodinu, kojem nije bila potrebna i oko kojeg se vrtjela, pokušavajući s puno uvažavanja preko njegovih ramena baciti pogled na papire. To je bila samo pusta radoznalost i razmetanje, što gostioničarka osudi nabiranjem obrva.

Najednom, gostioničarka osluhne i napregnuto se zagleda u prazninu. K. se osvrne, on nije čuo ništa posebno, ni ostali kao da nisu ništa čuli, ali gostioničarka, krupnim koracima i na prstima, pritrča stražnjim vratima koja vode u dvorište i proviri kroz ključanicu, a onda se okrene drugima, raširenih očiju i zažarena lica, i pozva ih prstom; i onda su virili naizmjenično, istina, gostioničarka najdulje, ali je i Pepi stalno dolazila na red, dok je gospodin bio razmjerno najravnodušniji. Pepi i gospodin ubrzo se vratiše, a gostioničarka je i dalje napeto virila, duboko pognuta, gotovo klečeći; imao se maltene dojam

kao da sada još samo preklinje ključanicu da je propusti jer se već odavno više ništa nije moglo vidjeti. A kad se ona ipak podiže, prevuče ruke preko lica, uredi kosu, duboko udahnu, kao prisiljena ponovno navikavati oči na sobu i na ljude, što ona nerado čini, K. je upita, ne kako bi dobio potvrdu nečega što je znao, nego da bi preduhitrio napad kojeg se unaprijed plašio, toliko sada bijaše postao osjetljiv: »Dakle, Klamm se već odvezao?« Gostioničarka prođe nijemo pokraj njega, ali gospodin reče sjedeći za svojim stolicem: »Da, naravno. Budući da ste vi napustili svoje stražarsko mjesto, Klamm se mogao odvesti. Ali je divno čudo kako je gospodin osjetljiv. Jeste li primijetili, gazdarice, kako se Klamm uznemireno osvrtao oko sebe?« Gostioničarka, čini se, nije to opazila, ali gospodin nastavi: »Na sreću, ništa se više nije primjećivalo, kočijaš je izravnao čak i tragove stopa u snijegu.« »Gazdarica nije ništa primijetila«, reče K., ali ne u nekoj nadi, već samo uvrijeđen gospodinovim tvrđenjem koje je zvučalo kao konačno i neoborivo. »Možda baš tada nisam bila kod ključanice«, reče gostioničarka, prije svega da bi gospodina uzela u zaštitu, a onda se htjede odužiti Klammu i doda: »Uostalom, ne vjerujem u neku veliku osjetljivost Klammovu. Mi se, istina, plašimo za njega, trudimo se zaštititi ga i pritom pretpostavljamo da je u krajnjoj mjeri osjetljiv. To je dobro tako, a svakako je to i Klammova volja. Međutim, mi ne znamo kako se on drži u stvarnosti. Svakako, ako Klamm ne želi razgovarati s nekim, onda on nikad s njim neće razgovarati ma koliko se trudio i nepodnošljivo nametao, ali činjenica da Klamm nikad s njim neće razgovarati, da ga nikad neće pustiti pred oči, već je sama dovoljna — zašto onda ne bi bio u stanju u stvarnosti podnijeti nečiji pogled? U svakom slučaju, to se ne može dokazati, jer nikad neće ni biti izvršen takav ogled.« Gospodin živahno potvrdi glavom. »U osnovi, naravno, to je i moje mišljenje«, reče on, »samo sam se malo drukčije izrazio, i to zato da bi gospodinu zemljomjeru bilo jasnije. Međutim, točno je da se Klamm, kad je izašao iz kuće više puta osvrnuo.« »Možda je mene tražio«, reče K. »Možda«, reče gospodin, »to mi nije palo na pamet.« Svi se nasmijaše, najglasnije Pepi, koja od svega jedva da je nešto razumjela.

»Budući da smo se sada tako lijepo iskupili«, reče zatim gospodin, »lijepo ću vas zamoliti, gospodine zemljomjere, da mi dopunite moje spise s nekoliko podataka.« »Ovdje se mnogo piše«, primijeti K., gledajući izdaleka na spise. »Da, loša navika«, reče gospodin i opet se nasmija, »ali možda vi još i ne znate tko sam ja. Ja sam Momus, Klammov seoski tajnik.« Poslije tih riječi u sobi se svi uozbiljiše. Iako su, naravno, gostioničarka i Pepi poznavale gospodina, i one su obje bile kao pogođene izgovaranjem imena i dostojanstva. Čak i sam gospodin kao da je izgovorio nešto što je i za njega previše, i kao da u najmanju ruku želi izbjeći sve naknadne počasti koje sadrže njegove riječi, zadubi se u spise i počne pisati, tako da se u sobi čulo

samo njegovo pero. »Što je to: seoski tajnik?«, upita K. poslije kratke ljutnje. Umjesto Momusa, koji, nakon što se predstavio, nije više smatrao umjesnim osobno davati takva objašnjenja, odgovori gostioničarka: »Gospodin Momus je Klammov tajnik kao i svi drugi Klammovi tajnici, ali njegovo službeno sjedište i, ako se ne varam, njegova službena djelatnost« — Momus, pišući i dalje, samo zavrtje živo glavom i gostioničarka se ispravi — »dakle, selo je samo njegovo službeno sjedište, ali njegova službena nadležnost nije ograničena samo na selo. Gospodin Momus obavlja za Klamma pismene radove koji se u selu pokazuju potrebnima i prima, kao prvi, sve one iz sela koji hoće Klammu.« Kako je K., još nedovoljno dirnut tim stvarima, i dalje ravnodušno gledao gostioničarku, ona doda pomalo neodlučno: »To je uređeno tako da sva gospoda imaju svoje seoske tajnike.« Momus, koji je slušao znatno pažljivije nego K., dopuni gostioničarku: »Seoski tajnici uglavnom služe samo jednom šefu, ali ja dvojici, Klammu i Vallabeneu.« »Da«, reče gostioničar, prisjećajući se također, »gospodin Momus služi dvama šefovima, Klammu i Vallabeneu, dakle dvostruki je seoski tajnik.« »Dvostruki, štoviše«, reče K., i Momusu, koji ga je sad, gotovo nagnut preko stola, gledao ravno u oči, kimnu glavom kao što se to čini djetetu koje je baš tog trenutka bilo pohvaljeno. Ako je u tome bilo izvjesnog prezira, onda taj prezir ili nije bio primijećen ili je bio posebno tražen. Baš pred K., koji nije bio dovoljno dostojan čak ni da ga Klamm slučajno pogleda, isticale su se u svim pojedinostima zasluge čovjeka iz najbliže Klammove okoline, s očitom namjerom da ga natjeraju na priznanje i pohvale. Pa ipak, K. nije imao smisla za to. On, koji se svim snagama trudio uhvatiti jedan Klammov pogled, nije, primjerice, visoko ocijenio položaj jednog Momusa, koji je smio živjeti pred samim očima Klammovim; i divljenje i zavist bili su daleko od njega, jer ono čemu je on težio nije bila Klammova blizina sama po sebi, nego to da on, K., on i nitko drugi, može prići Klammu sa svojim željama, svojim i ničijim drugim, i to prići mu ne kako bi kod njega ostao, nego kako bi pokraj njega prošao dalje, u dvorac.

I on pogleda na svoj sat i reče: »A sad moram ići kući.« Odnos se odmah promijeni u korist Momusa. »Da, svakako«, reče ovaj, »dužnosti školskog poslužitelja zovu. Ali, ipak, morate mi posvetiti koji trenutak. Samo nekoliko kratkih pitanja.« »Nisam raspoložen za to«, reče K. i htjede poći prema vratima. Momus lupi o stol jednim spisom i ustade: »U ime Klamma, ja vam nalažem da odgovorite na moja pitanja.« »U ime Klamma!«, ponovi K. »Zar njega zanimaju moje stvari?« »O tome«, reče Momus, »ja ne mogu suditi, a vi, uostalom, još mnogo manje, i zato prepustimo obojica to mirne duše njemu. Ali u svojstvu koje imam od Klamma, nalažem vam da ostanete i odgovarate na moja pitanja.« »Gospodine zemljomjere«, umiješa se gostioničarka, »ja vas ne mislim i dalje savjetovati, vi ste na nečuveni način

odbacili sve moje dosadašnje savjete, najdobronamjernije koji postoje, i došla sam gospodinu tajniku — nemam što kriti — samo da bih po dužnosti upozorila nadležne na vaše ponašanje i naše namjere, i kako bih se za sva vremena sačuvala da slučajno opet ne budete upućeni meni na stanovanje; tako stoje stvari među nama i tu se zaista više nema što mijenjati, i zato, ako iznosim svoje mišljenje, to nije zato da vama pomognem, nego da gospodinu tajniku malo olakšam težak zadatak koji se sastoji u tome što ima posla s takvim čovjekom kao što ste vi. Međutim, baš zbog moje potpune otvorenosti — s vama se ne može razgovarati drukčije nego otvoreno, a i to činim protiv volje — vi biste mogli, kad biste htjeli, iz mojih riječi izvući koristi i za sebe. U ovom slučaju, dakle, upozoravam vas da jedini put do Klamma koji za vas postoji vodi ovuda, kroz zapisnik gospodina tajnika. Ali neću pretjerivati, možda taj put ne vodi čak do Klamma, možda prestaje daleko od njega, o tome odlučuje gospodin tajnik prema vlastitom nahodjenju. I vi se odričete tog jednog puta, ni zbog čega drugog do prkosa?« »Gazdarice«, reče K., »niti je to jedini put do Klamma, niti on vrijedi više nego drugi. A vi, gospodine tajnice, odlučujete hoće li to što ću ja ovdje reći smjeti dospjeti do Klamma ili ne?« »Svakako«, odgovori Momus i oborenih očiju ponosno pogleda lijevo i desno, gdje ništa nije bilo za gledanje, »zašto bih inače bio tajnik?« »Dakle, vidite, gazdarice, nije mi potreban put do Klamma, već najprije do gospodina tajnika.« »Taj sam vam put htjela otvoriti«, reče gostioničarka, »zar vam nisam jutros ponudila da vašu molbu provedem Klammu? To bi se obavilo preko gospodina tajnika. Vi ste to odbili, pa ipak ništa vam drugo ne preostaje osim tog puta. Istina, izgledi za uspjeh još su manji poslije vaših današnjih ispada i poslije pokušaja prepada na Klamma. Ali ova posljednja majušna nada, koja sve više iščezava, koja ustvari uopće ne postoji, ipak je vaša jedina nada.« »Otkud to, gazdarice, da ste vi prvotno toliko nastojali odvratiti me od toga da doprem do Klamma, a sada opet tako ozbiljno uzimate moju molbu i smatrate me, čini se, u izvjesnoj mjeri izgubljenim zbog neuspjeha mojih planova? Ako ste mi jednom sa svom iskrenošću savjetovali da se ne namećem Klammu, kako je onda moguće da me sada, naizgled s podjednakom iskrenošću, upravo gurate naprijed putem koji vodi Klammu, iako, pretpostavimo, on ne vodi baš do njega?« »Zar vas ja guram naprijed?« upita gostioničarka. »Znači li to da vas guram naprijed kad vam kažem da su vaši pokušaji beznadni? Bila bi zaista drskost preko svake mjere kad biste vi htjeli na takav način odgovornost prebaciti sa sebe na mene. Da vam možda prisutnost gospodina tajnika ne otvara volju za to? Ne, gospodine zemljomjere, ni na što vas ja ne potičem. Jedno samo moram priznati: malo sam vas precijenila kad sam vas prvi put vidjela. Uplašila me vaša brza pobjeda nad Friedom, nisam znala što ste još sve u stanju učiniti, htjela sam spriječiti daljnju nesreću, i vjerovala sam da ću to najbolje flbistići ako vas pokolebam molbama i prijetnjama. U međuvremenu naučila sam mirnije o

svemu misliti. Radite vi što hoćete. Vaša djela će možda vani, u snijegu dvorišta, ostaviti duboke tragove, ali ništa više.« »Proturječnost nije potpuno objašnjena, rekao bih«, reče K., »pa ipak sam zadovoljan što sam skrenuo pozornost na nju. A sada bih vas molio, gospodine tajnice, da mi kažete je li ispravno mišljenje gostioničarke da će zapisnik, koji biste htjeli sa mnom sastaviti, zaista učiniti da se smijem pojaviti pred Klammom. Ako je to slučaj, ja sam odmah spreman na sve što se toga tiče.« »Ne«, reče Momus, »ne postoji takva uzročna veza. Potrebno je samo toliko da Klammov seoski arhiv dobije točan prikaz današnjeg popodneva. Prikaz je već gotov, trebaju još samo biti popunjene dvije ili tri praznine, reda radi. Drugu svrhu zapisnik nema i ne može imati.« K. pogleda gostioničarku šuteći. »Jesam li vam ja nešto drugo rekla? Takav je on uvijek, gospodine tajnice, uvijek je takav. Najprije izvrne informacije koja mu date, a onda tvrdi da ih je dobio pogrešne. Uvijek sam mu govorila, danas kao i dosad, kako nema ni najmanje izgleda da ga Klamm primi; dakle, ako sad nema nikakvih izgleda, ne može ih imati ni poslije ovog zapisnika. Ima li što jasnije od toga? Zatim sam rekla da je ovaj zapisnik jedina stvarna službena veza koju on može imati s Klammom; i to nije ništa manje jasno i nesumnjivo. Ako on meni ipak ne vjeruje i neprekidno se nada — ne znam zašto i na osnovi čega — da će moći doprijeti do Klamma, onda mu u tome, ako ostanemo pri njegovoj logici, može pomoći samo jedina stvarna službena veza koju ima s Klammom, to jest ovaj zapisnik. Samo to sam rekla, i tko tvrdi nešto drugo, izvrće zlonamjerno riječi.« »Ako je tako«, reče K. »onda vas molim za ispriku, jer sam vas krivo razumio; naime, meni se činilo — pogrešno, kao što se sad pokazalo — slušajući vaše prijašnje riječi, da za mene ipak postoji neka, makar i najmanja nada.« »Naravno«, reče gostioničarka, »to je bar moje mišljenje. Ali opet izvrćete moje riječi, samo sad u obratnom smislu. Takva nada postoji za vas po mome mišljenju, i ona se zasniva samo na ovom zapisniku. Ali s tim ne stoji tako da vi naprosto možete navaliti na gospodina tajnika pitanjem: ‘Smijem li otići Klammu ako odgovorim na pitanja?’ Kad to pita dijete, njemu se smiju, ali kad to čini odrastao čovjek, onda je to uvreda vlasti, što je gospodin tajnik samo finoćom svog odgovora milostivo prikrio. Međutim, nada na koju ja mislim u tome je što vi ovim zapisnikom dobivate s Klammom neku vrstu veze, ili to barem može biti svojevrsna veza. Zar to nije dovoljna nada? Kad bi vas pitali za zasluge koje vas čine dostojnim darova jedne takve nade, biste li išta mogli iznijeti? Istina, nešto konkretnije o toj nadi ne može se reći, a posebno gospodin tajnik u svom službenom svojstvu nikad o tome neće moći dati ni najmanji nagovještaj. Za njega je to, kao što je rekao, samo prikaz današnjeg popodneva, reda radi. On vam ništa više neće reći, pa čak i ako ga sad odmah pitate u vezi s ovim mojim riječima.« »Hoće li, gospodine tajnice, Klamm čitati ovaj zapisnik?«, upita K. »Ne«, odgovori on, »a zašto i bi? Klamm ne može čitati sve zapisnike, štoviše, on ne čita

nijedan, 'Bježite s tim svojim zapisnicima!' običava reći.« »Gospodine zemljomjere«, požali se gostioničarka, »vi me zamarate takvim pitanjima. Je li uopće potrebno ili, štoviše, poželjno da Klamm čita ovakav zapisnik i doslovno se upoznaje s ništavnosti vašeg života? Zar ne bi bilo bolje kad biste ponizno molili da se zapisnik sakrije od Klamma; besmislena molba, uostalom, kao i prijašnje molbe — jer tko može nešto sakriti od Klamma? — ali koja bi imala simpatičniji karakter. I je li to potrebno u interesu onoga što vi nazivate svojom nadom? Zar niste sami izjavili da biste bili zadovoljni kad biste imali priliku da Klammu govorite makar vas on i ne gledao i ne slušao to što mu govorite? A zar onim zapisnikom ne postižete bar to, ako ne i mnogo više!« »Mnogo više«, upita K., »na koji način?« »Kad ne biste samo uvijek tražili da vam se sve odmah pruži udrobljeno, kao malo dijete!«, uzviknu gostioničarka. »Tko može dati odgovor na takva pitanja? Zapisnik dolazi u Klammovu seosku arhivu, to ste već čuli, ništa više određeno ne može se o tome reći. Ali je li vam već jasna sva važnost zapisnika gospodina tajnika, seoske arhive? Zna li što to znači kad vas gospodin tajnik sasluša? Možda, čak i vjerojatno, ni on sam to ne zna. On sjedi ovdje mirno i obavlja svoju dužnost reda radi, kao što je rekao. Ali imajte u vidu da ga je Klamm postavio da radi u njegovo ime, da to što napravi, iako nikad ne dospije do Klamma, već unaprijed ima Klammovo odobrenje? Ne mislim ni najmanje na ovako prostački način laskati gospodinu tajniku, on bi se jako protivio, ali ja ne govorim o njegovoj ličnosti kao takvoj, već o tome? Što je on kad ima Klammovo odobrenje, kao ovo sad: on je onda samo oruđe na kojem leži Klammova ruka, i teško svakom tko mu se ne pokori.«

Gostioničarkine prijetnje nisu plašile K., nade kojima ga je pokušavala uhvatiti zamarale su ga. Klamm je bio daleko. Gostioničarka je jednom usporedila Klamma s orlom i to je onda njemu izgledalo smiješno, ali sad više ne. Mislio je na Klamma, koji je uvijek udaljen, na njegov neosvojivi stan, na njegovu šutnju, prekidanu valjda samo uzvicima koje K. još nikad nije čuo, na njegov prodorni pogled koji može značiti sve i ne obavezivati ni na što, na njegove, iz dubine u kojoj se K. nalazio samo na trenutak vidljive, neraskidive krugove koje je tamo gore povlačio prema nekim neshvatljivim zakonima; sve je to bilo zajedničko i Klammu i orlu. Naravno, sve to nije imalo nikakve veze s ovim zapisnikom nad kojim je baš sada Momus lomio jedan slani perec, koji je grickao uz pivo, tako da su svi papiri bili zasuti solju i mrvicama.

»Laku noć«, reče K., »ja mrzim sva saslušanja«, i on zaista pode vratima. »Ipak ide«, reče Momus gostioničarki, gotovo uplašen. »Neće se usuditi«, reče ona. K. nije više ništa čuo, jer je već bio na trijemu. Bilo je hladno i puhao je jak vjetar. Iz jednih susjednih vrata iziđe gostioničar, on je, izgleda, kroz neku rupu navratima držao trijem pod prismotrom. Krajeve svog kaputa

morao je pritisnuti uz tijelo, toliko su lepršali na vjetru, čak i ovdje na trijemu. »Idete već, gospodine zemljomjere?« reče on. »Čudite se tome?«, upita K. »Da«, reče gostioničar. »Zar nećete biti saslušani?« »Ne«, odgovori K. »Ne želim da me saslušavaju.« »Zašto ne?«, upita gostioničar. »Ne znam zašto bih dopuštao da me saslušavaju«, reče K., »zašto da im činim zadovoljstvo ili se pokoravam birokratskoj ćudi. Možda bih neki drugi put to i učinio, isto tako iz šale i ćudi, ali ne danas.« »Pa da, naravno«, reče gostioničar, ali to je bilo povlađivanje više iz pristojnosti nego iz uvjerenja. »Sad moram poslugu pustiti u krčmu«, reče on zatim, »već je odavno njihovo vrijeme. Nisam htio ometati saslušanje.« »Smatrali ste ga toliko važnim?«, upita K. »Da«, odgovori gostioničar. »Nisam ga, dakle, trebao odbiti?« reče K. »Ne«, reče gostioničar. Budući da je K. šutio, on doda da ga utješi ili da što prije ode: »Ali, naravno, neće zbog toga gromovi pucati.« »Ne«, reče K., »vrijeme ne izgleda kao da će oluja.« I oni se rastadoše smijući se.

Glava deseta

K. iziđe na stepenice, na kojima je vjetar bijesno puhao, i zagleda se u mrak. Ružno, ružno vrijeme. Nekako u vezi s tim, pade mu na pamet kako se gostioničarka upinjala privoljeti ga na zapisnik i kako se on opirao. Uistinu, to otvoreno upinjanje nije bilo iskreno, potajno ona ga je odvrćala od zapisnika; napokon, nije se znalo tko se opirao, a tko je popuštao. Intrigantska priroda koja, reklo bi se, djeluje besmisleno kao vjetar, po nekim dalekim tuđim nalogima koji ostaju nedokučivi.

Tek što je prešao nekoliko koraka po drumu, kad izdaleka ugleda dvije lelujave svjetlosti. Obradova ga taj znak života i on požuri prema svjetiljkama koje su također dolazile njemu u susret. Nije znao zašto se toliko razočarao kad je prepoznao pomoćnike. Oni mu dođoše u susret, vjerojatno ih je Frieda poslala, svjetiljke, koje ga oslobodiše mraka u kojem je sve bučalo, bile su njegovo vlasništvo, pa ipak, bio je razočaran; jer on je očekivao nepoznate, a ne ove svoje stare znance koji su mu dosadili. Ali to nisu bili samo pomoćnici, jer se između njih, iz pomrčine, pojavi Barnabas. »Barnabase«, uzviknu K. i pruži mu ruku. »Dolaziš li k meni?« Iznenadnost ponovnog viđenja učini da on za trenutak zaboravi na svu ljutnju koju mu je Barnabas jednom prouzročio. »Da, k tebi«, reče Barnabas, isto onako ljubazno kao nekad, »s pismom od Klamma.« »Pismo od Klanima!« reče K. zabacivši glavu, i brzo uze pismo Barnabasu iz ruke. »Osvijetlite«, naredi on pomoćnicima, koji se s obje strane pribiše uza nj držeći uzdignute svjetiljke. K. je pismo, koje je bilo veliko, morao dobro ispresavijati da bi ga zaštitio od vjetra. Onda pročita: »Gospodinu zemljomjeru u gostionici Kod mosta. Odajem vam priznanje na zemljomjerskim radovima koje ste dosad obavili. Također su za pohvalu i radovi pomoćnika, vidi se da ih umijete zaposliti. Ne popuštajte u svojoj marljivosti. Završite uspješno radove. Prekid bi me ljutio, uostalom, budite spokojni, pitanje nagrade bit će u najkraćem vremenu riješeno. Ja vas'imam u vidu.« K. podiže oči s pisma tek kad pomoćnici, koji su čitali mnogo sporije, trostrukim »Hura« i mahanjem svjetiljki pozdraviše dobre vijesti. »Smirite se«, reče im on, a zatim će Barnabasu: »To je neki nesporazum.« Barnabas ga nije razumio. »Nesporazum je«, ponovi K., i popodnevnim zamor ponovno se javi. Put do škole izgledao mu je opet veoma dug, iza Barnabasa stajala je cijela njegova obitelj, a pomoćnici su se stalno tiskali uz njega, tako da ih je morao laktovima odbijati. Kako mu ih je Frieda mogla slati u susret kad je on naredio da ostanu kod nje? Put do kuće mogao

je lako i sam naći, i još lakše sam nego u ovom društvu. Uz to jedan pomoćnik omotao je oko vrata maramu, čiji su slobodni krajevi lepršali na vjetru i pokatkad udarali K. po licu; istina, drugi pomoćnik je svaki put sklanjao maramu s lica svojim dugim, šiljatim, stalno razigranim prstima, ali to nije činilo stvar ugodnijom, štoviše izgledalo je da obojica nalaze zadovoljstvo u tome, kao što su ih uopće oduševljavali vjetar i nemir noći.

»Vucite se!« uzviknu K. »Kad ste mi već pošli u susret, zašto niste ponijeli moj štap? S čim sad da vas otjeram kući?« Oni se šćućuriše iza Barnabasa, ali ipak nisu bili toliko zaplašeni da svoje svjetiljke ne stave na oba ramena svog zaštitnika, iako ih ovaj, istina, odmah strese sa sebe. »Barnabase«, reče K. i bi mu teško na srcu što Barnabas ne shvaća da u mirnim vremenima njegova bluza lijepo sja, ali da u nevolji nema pomoći, već samo nijemi otpor, otpor protiv kojeg se nije moglo boriti, jer i on sam je bio bez obrane, samo je njegov osmijeh zračio, ali to je isto onako malo od pomoći kao što su malo od pomoći zvijezde tamo gore protiv vihora ovdje dolje. »Vidi što mi gospodin Klamm piše«, reče K. i unese mu pismo u lice. »On je pogrešno obaviješten. Ja ne obavljam nikakve zemljomjerske radove, a koliko pomoćnici vrijede vidiš i sam. A rad koji ne obavljam, ne mogu, naravno, ni prekinuti, nisam prema tome u mogućnosti ni ljutnju kod gospodina izazvati, a kamoli zaslužiti njegovo priznanje. A spokojan nikad neću biti.« »Ja ću mu to isporučiti«, reče Barnabas, koji uopće pismo nije gledao. Uostalom nije ga ni mogao čitati, jer mu je bilo previše blizu očiju. »Ah«, reče K., »ti samo obećavaš da ćeš prenijeti moje poruke, ali mogu li ti zaista vjerovati? Meni je toliko potreban jedan povjerenja dostojan glasonoša, sad više nego ikad.« K. je grizao usne od nestrpljenja. »Gospodine«, reče Barnabas, s jednim blagim naklonom glave — gotovo da K. opet povjerova Barnabasu — »isporučit ću sigurno, isporučit ću svakako i ono što si mi prošli put stavio u dužnost.« »Kako!« uzviknu K. »Još to nisi isporučio? Zar nisi već sljedećeg dana bio u dvorcu?« »Nisam«, odgovori Barnabas. »Moj dobri otac je star, vidio si i sam, a baš tada je bilo mnogo posla, pa sam morao pomagati, ali uskoro ću opet ići u dvorac.« »Ali što ti to radiš, neshvatljivi čovječe!« uzviknu K. i lupi se po čelu. »Zar Klammove stvari nisu važnije od sveg drugog? Ti imaš visoko zvanje kurira, a obavljaš ga tako traljavo? Koga se tiču poslovi tvoga oca? Klamm čeka vijesti, i umjesto da se pretrgneš žureći se, ti se baviš koječim.« »Moj otac je obučar«, odgovori Barnabas bez uzrujavanja, »on ima narudžbe od Brunswicka, a ja sam kalfa kod oca.« »Obučar — narudžbe — Brunswick!« uzvikivao je K. jetko, kao da svaku riječ zauvijek uništava. »I kome su potrebne čizme na ovim vječno pustim drumovima? I što se mene tiče obučarski zanat! Ja sam ti povjerio jednu poruku, ne da se zamlaćuješ u obučarnici i zaboraviš na nju, već da je odmah odneseš gospodinu Klammu.« K. malo umiri to što se prisjeti da Klamm vjerojatno cijelo vrijeme nije bio u dvorcu, već u Gospodskom konaku, ali ga Barnabas ponovno naljuti kad poče

ponavljati njegovu prvu poruku, da bi mu dokazao da ju je zapamtio. »Dosta, ništa na želim znati«, reče K. »Nemoj se ljutiti na mene, gospodine«, reče Barnabas i, kao da je nehotice htio kazniti K., odvoji pogled od njega i obori oči, ali to je vjerojatno bilo samo iz potištenosti zbog tolike grdnje. »Ne ljutim se«, reče K., i njegov nemir okrene se sad protiv njega samog. »Na tebe ne, ali za mene je vrlo loše da imam takvog kurira za vrlo važne stvari.« »Znaš«, reče Barnabas, i izgledalo je kao da time kolje više nego što smije, samo da bi obranio svoju kurirsku čast: »Klamm ipak ne čeka na vijesti, štoviše ljuti se kad dođem. 'Što, opet vijesti!' rekao je jednom, a obično ustane kad me izdaleka vidi, ode u susjednu sobu i uopće me ne primi. Ne traži se da ja odmah dođem sa svakom porukom, da se to traži došao bih, naravno, odmah, ali sad ne traži, i ako uopće ne dođem, ja zbog toga neću biti opomenut. Ako donesem neku poruku, to činim dobrovoljno.« »Dobro«, reče K. promatrajući Barnabasa i odvrativši za trenutak pogled od pomoćnika koji su se, sakriveni iza Barnabasovih leđa, polako jedan za drugim uzdizali kao iz dubine i opet brzo skrivali, uz lake zvižduke, kao da oponašaju vjetar, i kao da su se prestrašili od njegova pogleda — tako su se lijepo zabavljali. »Kako Klamm postupa, ja ne znam, a sumnjam da i ti točno znaš kako je tamo, ali čak i kad bih znao, mi te stvari ne bismo mogli popraviti. Ali predati jednu poruku, to ti možeš, i to je ono što te molim. Jednu sasvim kratku poruku. Možeš li je predati još sutra i još sutra mi donijeti odgovor, ili me bar obavijestiti kako si bio primljen? Možeš li to i hoćeš li to učiniti? Meni bi to značilo mnogo. Možda bi se ukazala prilika da ti se za to odužim kako treba, a možda ti već imaš neku želju koju bih ti mogao ispuniti?« »Svakako ću izvršiti tvoj nalog«, reče Barnabas. »A hoćeš li se potruditi dobro ga izvršiti, poruku predati osobno Klammu, osobno od Klamma dobiti odgovor i odmah, što prije, sutra, još prije podne, donijeti ga meni, hoćeš li to?« »Učinit ću sve što mogu«, reče Barnabas, »a to i činim uvijek.« »Nećemo se oko toga raspravljati«, reče K. »Ovo je moj nalog: zemljomjer K. moli gospodina upravitelja da mu dopusti da osobno s njim razgovara, i unaprijed prihvaća svaki uvjet koji bi pratio takvu dozvolu. On je prisiljen to moliti, jer su se sva posredništva dosad pokazala bezuspješna, a za dokaz navodi da dosad nije obavio ni najmanji zemljomjerski posao, a prema priopćenju općinskog načelnika neće ga nikad ni obaviti, i zato je očajno posramljen čitao posljednje pismo gospodina upravitelja — tu može pomoći jedino ako razgovara s gospodinom upraviteljem osobno. Zemljomjer zna što sve time traži, ali on će se truditi da gospodinu upravitelju bude što manje na smetnji, pokorit će se svakom ograničenju vremena, pristaje ako je potrebno unaprijed odrediti broj riječi koje će upotrijebiti prilikom razgovora, smatra da će mu već i deset riječi biti dovoljno. S najdubljim poštovanjem i s najvećim nestrpljenjem čeka na odluku.« K. je govorio zanesen, kao da stoji pred Klammovim vratima i razgovara s vratarom. »Ispalo je duže nego što sam mislio«, reče on zatim,

»ali ipak moraš to usmeno priopćiti, pismo neću pisati, jer bi ono opet išlo beskonačno službenim putem.« Zato K. na jednom listiću papira napisa bilješku samo za Barnabasa, pritisnuvši papir na leda jednog pomoćnika, dok je drugi držao svjetiljku, ali K. je mogao već sve zapisati i po Barnabasovu diktatu, koji je sve zapamtio i točno kao đak ponavljao riječ po riječ, ne obraćajući pažnju na pogrešne upadice pomoćnika. »Ti imaš izvanredno pamćenje«, reče K. i pruži mu ispisani papir, »ali pokaži da si tako izvanredan i u drugom. A što je s tvojim željama? Imaš li koju? Pravo da ti kažem, bio bih malo mirniji u pogledu sudbine moje poruke kad bi ti imao kakvu želju.« Barnabas je neko vrijeme šutio, a onda reče: »Moje sestre te pozdravljaju.« »Tvoje sestre«, reče K. »da, one velike snažne djevojke.« »Obje te pozdravljaju, ali naročito Amalija«, nastavi Barnabas, »ona mi je danas i donijela iz dvorca ovo pismo za tebe.« Polazući na to posljednje priopćenje više nego na bilo što drugo, K. upita: »Bi li ona mogla i moju poruku odnijeti u dvorac? Ili biste vi oboje mogli otići i svaki okušati sreću?« »Amalija ne smije u urede«, reče Barnabas, »inače bi ona sigurno to vrlo rado učinila.« »Možda ću sutra navratiti do vas«, reče K., »ti samo dođi najprije s odgovorom. Čekat ću te u školi. I pozdravi sestre od mene.« Obećanje koje je dobio od K. pričinjavalo je izgleda Barnabasu veliko zadovoljstvo, i pošto se rukovaše, on još ovlaš dodirnu K. po ramenu. K. primi taj dodir s osmijehom ali kao neko odlikovanje, kao da je sad sve opet kao nekad kad se Barnabas prvi put pojavio u svom sjaju među seljacima u gostionici. Blaži nego što je bio dotle, K., na povratku, pusti pomoćnike da rade što hoće.

Glava jedanaesta

Kući stiže sav promrzao, svuda je bilo mračno, svijeće u svjetiljkama bile su dogorjele i on je teturao po učionici, s pomoćnicima koji su se ovdje već razaznavali. »Vaše prvo djelo pohvale dostojno«, reče im on, sjećajući se Klammova pisma. Još polusanjiva Frieda vikala je iz jednog ugla: »Pustite K. da spava. Ne uznemiravajte ga.« Toliko su njene misli bile obuzete brigom za K., čak i sada kad ga svladana pospanošću nije mogla dočekati. Onda svjetlost bi upaljena; ali lampa nije mogla biti mnogo odvrnuta, jer je u njoj bilo vrlo malo petroleja. Novo domaćinstvo je pokazivalo još razne nedostatke. Istina, bilo je naloženo, ali u velikoj sobi koja je služila i kao gimnastička dvorana — gimnastičke sprave ležale su naokolo ili visjele s tavanice — određena količina drva već je bila potrošena, soba je bila, kao što su K. uvjerali, vrlo dobro zagrijana, ali se na žalost rashladila. Istina, mnogo drva nalazilo se u jednoj šupi, no šupa je bila zaključana, a ključ je imao učitelj, koji je dopuštao da se drva uzimaju samo jedanput i to za loženje učionice dok traje nastava. Bilo bi podnošljivo da je bilo kreveta u koje bi se moglo zavući. Međutim, što se toga tiče, nalazila se samo jedna jedina slamarica, za pohvalu čista, pokrivena jednom velikom Friedinom vunenom maramom, ali bez perine — samo s dva gruba tvrda pokrivača, koji nisu mogli ugrijati. Čak i na ovu bijednu slamaricu pomoćnici su željno pogledavali, ali, naravno, bez ikakve nade da će ikad moći ležati na njoj. Frieda je bojažljivo gledala K. Da može i najbjedniju sobu učiniti ugodnom za stanovanje, to je pokazala još u gostionici Kod mosta, ali ovdje, bez ikakvih sredstava, nije mogla više ništa učiniti. »Gimnastičke sprave su nam jedini ukras sobe«, rekla je trudeći se nasmijati se, oblivena suzama. Ali u pogledu dva najveća nedostatka, postelje i grijanja, obećavala je sa sigurnošću da će već idućih dana biti bolje i molila K. da se samo dotle strpi. Nije pokazivala ni jednom riječi, ni jednim nagovještajem, ni jednim izrazom lica da u duši osjeća prema K. ma i najmanju ljutnju, iako ju je on, kao što je sam sebi morao prebaciti, otrgnuo ne samo iz Gospodskog konaka već sada i iz gostionice Kod mosta. Ali zbog toga se K., sa svoje strane, trudio sve primiti onako kakvo je, što mu uostalom nije bilo nimalo teško, jer su njegove misli pratile Barnabasa i on je od riječi do riječi ponavljao svoju poruku, ali ne onako kako ju je priopćio Barnabasu, već tako kako je vjerovao da će zvučati pred Klammom. Osim toga, iskreno se radovao kavi koju je Frieda kuhala na špiritnom kuhalu, i naslonjen na ohlađenu peć, pratio je njene brze i spretne pokrete kojima je na katedru stavila neizostavan bijeli pokrivač, šalicu za kavu išaranu cvjetićima, a uz to

hljeb i slaninu, čak i jednu kutiju sardina. Sada je sve bilo spremljeno. Frieda nije večerala, jer je čekala njega. Na dvije stolice, koliko ih je bilo, sjedili su K. i Frieda uz katedru, a pomoćnici pored njihovih nogu na podiju, ali oni se nikako nisu mogli smiriti, već su i pri jelu smetali. Iako su dobili dovoljno od svega, a nisu ni približno sve pojeli, oni su se ipak svaki čas podizali da vide koliko još od jela ima na stolu i mogu li još ponešto očekivati za sebe. K. nije o njima vodio računa, i tek mu Friedino smijanje skrenu pažnju na njih. On nježno svojom rukom pokri njenu ruku na stolu i tiho je upita zašto im toliko popušta i čak prijateljski prima njihove nepristojnosti. Na taj način ih se čovjek nikad neće otresti, dok bi se energičnim postupanjem, koje bi zaista odgovaralo njihovu ponašanju, moglo postići ili da se oni ukrote ili, što je vjerojatnije i što bi bilo bolje, da im ostanak ovdje toliko dozlogrdi da napokon sami napuste mjesto. Izgleda da stanovanje u školi ne obećava ugodan boravak; istina, to neće dugo trajati, a svi nedostaci ne bi se gotovo ni osjećali kad bi pomoćnici otišli i njih dvoje ostali sami u mirnoj kući. Zar ne primjećuje da pomoćnici iz dana u dan postaju sve drskiji, kao da ih na to potiče Friedina prisutnost i nada da on neće postupiti prema njima onako strogo kao što bi inače činio. Uostalom, vjerojatno postoji neko sasvim jednostavno sredstvo da ih se čovjek oslobodi, bez ikakvih teškoća, to možda čak i Frieda zna, jer ona je dobro upoznata s ovdašnjim prilikama. A što se tiče samih pomoćnika, otjerati ih na neki način značilo bi vjerojatno učiniti im uslugu, budući da život koji ovdje vode nije pun blagostanja, i ljenčarenje u kojem sada uživaju prestat će bar djelomično jer će morati raditi, dok će se Frieda moći čuvati poslije napora posljednjih dana, a on, K., bit će zauzet traženjem izlaza iz njihova nezavidnog položaja. I zato će se on osjećati mirniji ako pomoćnici odu, jer će uza sve drugo lakše moći obavljati i poslove u školi.

Frieda, koja je pažljivo slušala, pomilova polako njegovu ruku i reče da o svemu tome i ona isto tako misli, ali da on ipak možda malo precjenjuje nestašluke pomoćnika, oni su mladi dječaci, veseli i prostodušni, prvi put u službi stranog čovjeka, tek oslobođeni stroge discipline dvorca, zbog toga malo uzrujani i zbunjeni, i u tom stanju čine pokatkad gluposti, zbog kojih se, naravno, čovjek mora ljutiti, iako bi bilo pametnije smijati se. Ona se poneki put ne može naprosto suzdržati od smijeha. Ipak, potpuno je suglasna s K. da bi najbolje bilo otjerati ih, pa da njih dvoje ostanu sami. Ona se pripri uz K. i sakri lice na njegovo rame. Držeći se tako, ona reče, ali toliko nerazgovijetno da se K. morao nagnuti, da ne zna nikakvo sredstvo protiv pomoćnika i da se boji da neće pomoći sve to što K. predlaže. Koliko je njoj poznato, K. ih je sam tražio, i sada, kada ih ima, morat će ih zadržati. Bilo bi najbolje shvatiti ih kao ljude neozbiljne, što oni i jesu, pa će ih tako čovjek lakše podnijeti.

K. nije bio zadovoljan odgovorom. Pola u šali pola u zbilji, on reče da mu

se čini da se ona s njima splela, ili da bar osjeća veliku naklonost prema njima. Istina, oni su ljepuškastih dječaci, ali nema toga koga se čovjek ne može otresti s malo dobre volje, i on će joj na primjeru pomoćnika pokazati da je to tako.

Frieda reče da će mu biti vrlo zahvalna ako to postigne; uostalom, ona im se više neće smijati i ni jednu suvišnu riječ neće s njima progovoriti. Ona sama smatra da se tu više nema čemu smijati i da to nije mala stvar kad te stalno promatraju dva čovjeka, i da je naučila njih dvojicu gledati svojim očima. I zaista, ona se malo trže kada sad pomoćnici ustadoše, dijelom da bi pogledali čega još na stolu ima od jela, a dijelom da bi vidjeli kakvo je to stalno šaputanje.

K. iskoristi to da su Friedi dojadili pomoćnici, privuče je sebi, i tako pripijeni jedno uz drugo oni dovrše večeru. Sada je trebalo ići na spavanje, i svi su bili umorni, jedan pomoćnik je čak i zaspao pri jelu, što se drugome činilo vrlo zanimljivo, pa je htio navesti K. i Friedu da gledaju glupo lice zasjalog; u tome nije uspio jer su oboje odbili to učiniti. Ustručavali su se i leći, jer je hladnoća postajala nepodnošljiva. K. napokon izjavi da se mora još naložiti, inače će biti nemoguće spavati. Potraži neku sjekiricu, pomoćnici su znali za jednu, donesoše je i onda krenuše u šupu za drva. Ne baš jaka vrata na šupi brzo su razvaljena, pomoćnici, oduševljeni kao da nešto ljepše još nisu doživjeli, počеше unositi drva u učionicu, stalno gurajući jedan drugog. Ubrzo se nakupi velika gomila, peć bijaše naložena, svi se okupiše oko nje, pomoćnici dobiše jednu deku da se uviju u nju, što je njima bilo dovoljno, jer su se dogovorili da jedan bude budan i čuva vatru. Ubrzo je pored peći bilo tako toplo da deka uopće nije bila potrebna, lampa bijaše ugašena i, sretni zbog topline i mira, K. i Frieda se opružiše za spavanje.

K. se probudi zbog nekog šuma i prvim sanjivim pokretom opipa Friedu, on primijeti da umjesto Friede pored njega leži jedan pomoćnik. Valjda i zbog uzrujanosti koju je već iznenadno buđenje donijelo sa sobom, to je za njega predstavljalo najveće zaprepaštenje koje je dotle doživio u selu. On dreknu, podiže se napola i bez razmišljanja udari šakom pomoćnika, tako jako da ovaj počē plakati. Sve se uostalom brzo razjasni. Frieda se bila probudila, jer joj je — bar kako se njoj činilo — neka krupna životinja, vjerojatno mačka, skočila na grudi, a odmah zatim utekla. Ona je zbog toga ustala i sa svijećom tražila životinju po cijeloj sobi. Jedan pomoćnik je iskoristio tu priliku da malo uživa na slamarici, što je skupo platio. Međutim, Frieda nije mogla ništa naći, sve je možda bilo samo varka, i ona se vrati slamarici, a usput, kao da je zaboravila na razgovor uvečer, tješēći pogladi po kosi zgurenog pomoćnika koji je cvilio. K. ništa ne reče na to, samo zapovjedi pomoćnicima da prestanu ložiti, jer je već bilo previše toplo, a bila je utrošena i gotovo cijela

nakupljena gomila drva.

Glava dvanaesta

Ujutro, svi se probudiše tek kad stigoše prvi daći, koji se radoznalo okupiše oko njihovih ležaja. To je bilo neugodno, jer su oni zbog velike vrućine — koja je, istina, sada ujutro opet ustupila mjesto primjetnoj hladnoći — svi bili skinuli sve do košulje, i baš kad su se počeli oblačiti, pojavi se na vratima Gisa, učiteljica, plava, krupna, lijepa, ali malo kruta djevojka. Ona je očigledno već znala za novog školskog poslužitelja i od učitelja dobila obavijesti o uputstvima koja je on izdao, jer reče: »To neću trpjeti. To bi lijepo bilo. Vi imate dozvolu samo za spavanje u učionici, ali ja nisam obavezna držati nastavu u vašoj spavaćoj sobi. Poslužiteljska obitelj koja se do prijepodneva valja u krevetima — fuj!« Protiv toga bi se moglo ponešto reći, naročito što se tiče kreveta i obitelji, mislio je K., dok je s Friedom — na pomoćnike, koji su ležeći na podu blenuli u učiteljicu i đake, nije se moglo računati — hitno privlačio gimnastičke sprave, motke i konja, prebacio preko njih pokrivače i tako stvorio jedan mali ograđeni prostor u kojem su se bar mogli oblačiti, zaklonjeni od dječjih pogleda. Istina, mira nije bilo ni na tren; najprije je učiteljica grdila što u umivaoniku nema čiste vode, a K. se baš spremao uzeti umivaonik za sebe i Friedu, pa je odustao od te namjere, da ne bi previše razdražio učiteljicu. Međutim, to odricanje nije ništa pomoglo, odmah zatim dođe do velikog loma, jer, na nesreću, bijahu zaboravili poslije večere očistiti katedru, i učiteljica to učini ravnalom i sve odletje na pod. To što se ulje od sardine i ostatak kave razliše, a lončić za kavu ode u komade, to učiteljicu nije brinulo — zašto je poslužitelj tu nego da drži red? Još ne sasvim obučeni, oslonjeni na motke, K. i Frieda su promatrali uništavanje njihove male imovine. Pomoćnici, koji očigledno nisu ni mislili na oblačenje, provirivali su ispod pokrivača na veliko zadovoljstvo djece. Friedu je, naravno, najviše bolio gubitak lončića za kavu. Tek kad joj K. obeća da će ići općinskom načelniku, od kojeg će tražiti i dobiti naknadu za pričinjenu štetu, ona se pribra toliko dali košulji i donjoj suknji istrča iz zaklona da bar pokrivač spasi od daljnjeg prljanja. U tome i uspije, iako je učiteljica, da bi je zaplašila, neprestano pomamno treskala ravnalom o stol. Kad su se Frieda i K. obukli, oni su pomoćnike, koji su bili kao ošamućeni onim što se zbiva, morali ne samo riječima i guranjem tjerati na oblačenje, već ih dijelom i sami oblačiti. Onda kad su svi bili gotovi, K. raspodijeli posao: pomoćnici će donijeti drva i naložiti vatru, ali prvo u onoj drugoj učionici, iz koje su prijetile velike opasnosti — jer učitelj je vjerojatno već bio tamo. Frieda će prati pod, a K. će donositi vodu i dovesti sve u red. Na doručak se zasad nije

moglo ni misliti. Ali da bi doznao nešto o općem raspoloženju učiteljice, K. je želio izići prvi, a ostali neka čekaju dok ih on ne pozove; učinio je to tako i zato da zbog ludorije svojih pomoćnika unaprijed ne pogorša situaciju, a zatim i stoga što je htio što je moguće više štedjeti Friedu: jer ona je bila gostoljubiva, on nije, ona je bila osjetljiva, on ne, ona je mislila samo na sadašnje sitne neugodnosti, on međutim na Barnabasa i na budućnost. Frieda se točno držala njegovih uputa i nije skidala oči s njega.

Čim on priđe, učiteljica mu doviknu uz smijeh djece, koja se uopće nisu prestajala smijati: »Dakle, dobro ispavan?« A budući da K. ne odgovori, jer to i nije bilo stvarno pitanje, već pode k umivaoniku, učiteljica upita: »Što ste napravili mojoj maci?« Jedna velika stara, debela mačka ležala je lijeno opružena na stolu, dok joj je učiteljica ispitivala jednu šapu, koja je očigledno bila malo ozlijeđena. Dakle, Frieda je ipak bila u pravu; samo ova mačka nije na nju skočila, jer sigurno nije više u stanju skakati, već je prešla preko nje i, uplašena prisutnošću ljudi u inače praznoj kući, brzo se sakrila, i valjda pri toj neuobičajenoj žurbi ozlijedila malo šapu. K. je pokušavao to učiteljici mirno objasniti, ova je međutim imala u vidu samo rezultat, i rekla: »Dakle, vi ste je ozlijedili i time ste se ovdje lijepo upisali. Pogledajte sami«, i ona zovnu K. da priđe katedri, pokaza mu šapu i prije nego što se on mogao snaći, ona pritisnu šapu o njegovu šaku i zagreba; istina, nokti su već bili tupi, ali učiteljica je, tom prilikom ne brinući se za mačku, tako jako pritisnula šapu da su ipak ostale krvave ogrebotine. »A sad idite na posao«, reče ona nestrpljivo i ponovno se nagnu prema mački. Frieda, koja je s pomoćnicima sve to gledala iza motke, ciknu kad ugleda krv. K. pokaza ruku djeci i reče: »Vidite što je učinila jedna zla i podmukla mačka«. Naravno, on to nije rekao zbog djece, jer su njihova buka i smijeh postali već toliko samostalni da im nije bio potreban nikakav daljnji poticaj, niti je ikakva riječ mogla tu doprijeti ili učiniti ma kakav dojam. Kako je međutim i učiteljica samo jednim kratkim, poprijekim pogledom popratila tu uvredu, ne odvrćajući pažnju od mačke, izgledalo je da je krvava ogrebotina stišala njen prvi bijes, pa zato K. pozva Friedu i pomoćnike, i posao poče.

Kad je K. iznio kantu s prljavom vodom, donio svježu vodu i počeo čistiti učionicu, priđe mu iz klupe jedan dvanaestogodišnji dječak, dodirnu ga za ruku i reče nešto što je zbog velike buke bilo potpuno nerazumljivo. Najednom, sva buka prestade. K. se okrene. Dogodilo se ono čega se plašio cijelog jutra. Na vratima je stajao učitelj, držeći — on, mali čovjek — u svakoj ruci po jednog pomoćnika za vrat. Svakako ih je zatekao kako nose drva, jer je snažnim glasom vikao, naglašavajući svaku riječ: »Tko se usudio provaliti u šupu za drva? Gdje je taj drznik da ga smrvim?« Na to se Frieda podiže s poda koji je baš prala oko nogu učiteljice, pogleda K., kao da hoće pribрати snagu, i onda reče, a pritom je bilo nečeg od njene stare smišljenosti u

pogledu i držanju: »Ja sam to učinila, gospodine učitelju. Nisam znala kako si drukčije pomoći. Trebalo je rano naložiti učionicu, bilo je potrebno otvoriti šupu, ključ u noći tražiti kod vas nisam smjela, moj zaručnik je bio u Gospodskom konaku, moglo se dogoditi da tamo cijelu noć ostane, tako sam sama morala donijeti odluku. Ako sam pogriješila, oprostite mojoj neiskusnosti; moj zaručnik me je već dovoljno izgrdio kad je vidio što se dogodilo. Čak mi je zabranio da rano naložim, jer je smatrao da ste vi time što ste zaključali šupu stavili na znanje da ne treba ložiti prije nego što vi sami dođete. Što nije naloženo, dakle, to je njegova krivnja, ali što je šupa otvorena, ja sam kriva.« »Tko je razvalio vrata?« pitao je učitelj pomoćnike koji su se i dalje uzalud pokušavali oteti iz njegovih ruku. »Gospodine«, odgovoriše odmah obojica, i da ne bi bilo sumnje na koga misle, upriješe prst u K. Frieda se nasmija, i to njeno smijanje izgledalo je još uvjerljivije nego njene riječi, i onda poče cijediti u kantu krpe kojima je brisala pod, kao da je htjela pokazati i da iskazi pomoćnika predstavljaju samo naknadnu šalu. Tek kad opet klekne, spremna da nastavi rad, ona reče: »Naši pomoćnici su još djeca, i usprkos njihovim godinama treba ih staviti u ove školske klupe. Naime, ja sam sinoć sama sjekiricom otvorila vrata, i to bez ikakvih teškoća; pomoćnici mi nisu bili potrebni, oni bi samo smetali. Međutim, kad je u noći moj zaručnik došao i izišao pogledati napravljenu štetu i po mogućnosti popraviti što može, otrčali su s njim i pomoćnici, vjerojatno zato što su se bojali ovdje ostati sami, i vidjeli su mog zaručnika pred razvaljenim vratima i zato su sada kazali — pa naravno, djeca su...« Doduše, dok je Frieda govorila, pomoćnici su neprekidno vrtjeli glavom, pokazivali i dalje prstima na K. i trudili se nijemom mimikom navesti Friedu da odustane od svoje tvrdnje, ali kako u tome nisu uspjeli, pomiriše se napokon, primiše Friedine riječi kao zapovijed i ne odgovoriše više na novo pitanje učitelja. »Tako«, reče učitelj, »vi ste, dakle, lagali? Ili bar u najboljem slučaju lakomisleno optužili školskog poslužitelja?« Oni su i dalje šutjeli, ali njihovo drhtanje i njihovi preplašeni pogledi kao da su govorili da im savjest nije čista. »Zato ću vas odmah sada izmlatiti«, reče učitelj i posla jedno dijete u drugu učionicu po štap od trske. Kad zatim zamahnu štapom, Frieda uzviknu: »Pomoćnici su rekli istinu«. Onda baci krpe u kantu tako da voda prsnu uvis, otrča iza motke i tamo se sakri. »Sve sami lažljivci«, reče učiteljica, koja je baš bila završila previjanje šape mački i metnula životinju na krilo, koje je bilo gotovo premalo za nju.

»Ostaje, dakle, gospodin školski poslužitelj«, reče učitelj, odgurnu pomoćnike i okrene se prema K. koji je cijelo vrijeme slušao stojeći oslonjen o metlu. »Taj gospodin školski poslužitelj koji kukavički mirno dopušta da drugi budu lažno optuživani za njegove gadosti.« »Lijepo«, reče K., koji je primijetio da je Friedin postupak u međuvremenu ipak ublažio neobuzdani

gnjev učitelja, »baš mi ne bi bilo krivo kad bi pomoćnici dobili malo batina. Pošto su deset puta pošteđeni batina koje su zaslužili, mogli bi ih jednom dobiti i kad ih nisu zaslužili. Ali i inače bi mi bilo drago kad između mene i vas, gospodine učitelju, ne bi došlo do direktnog sukoba, možda bi čak i za vas to bilo dobro. Budući da me je Frieda žrtvovala za pomoćnike, to«, K. ovdje zastade, jer se u tišini čulo kako Frieda jeca iza pokrivača, »naravno, stvar treba izvesti načisto.« »Nevjerojatno«, dobaci učiteljica. »Potpuno sam vašeg mišljenja, gospođice Giso« složi se učitelj. »A vi, školski poslužitelj, vi ste zbog ovog sramnog prekršaja dužnosti smjesta otpušteni. Zadržavam sebi pravo da naknadno odredim kaznu, ali se sada gonite odmah iz kuće, sa svim vašim stvarima. To će za nas biti pravo olakšanje i nastava će napokon moći početi. Dakle, brzo.« »Ja se odavde ne mičem«, reče K. »Vi ste moj pretpostavljeni, ali vi ipak niste onaj koji mi je dao ovo mjesto, to je gospodin općinski načelnik, otkaz primam samo od njega. Međutim, on mi zacijelo nije dao ovo mjesto zato da se smrzavam sa svojim ljudima, već — kao što ste sami rekli — da spriječi nepromišljene postupke iz očajanja s moje strane. Zato otpustiti me sada naprečac znači postupiti upravo suprotno njegovoj namjeri. Dok iz njegovih usta ne čujem drukčije, neću vjerovati u otkaz. Uostalom, vjerojatno je mnogo bolje i za vas ako ne prihvatim vaš lakomisleni otkaz.« »Vi ga, dakle, ne prihvaćate?« upita učitelj. K. zavrtje glavom. »Dobro razmislite«, reče učitelj. »Vaše odluke nisu baš najpromišljenije. Sjetite se, na primjer, samo jučerašnjeg popodneva kad ste odbili biti saslušani.« »Zašto to sad spominjete?« upita K. »Zato što tako želim«, reče učitelj, »a sad vam ponavljam posljednji put: van!« Kad ni to nije imalo nikakvog djelovanja, učitelj priđe katedri i posavjetova se tiho s učiteljicom. Ona spomenu nešto kao policiju, ali učitelj to odbi, i napokon se složiše: učitelj naredi djeci da prijeđu u njegovu učionicu, tamo će zajedno s drugom djecom imati nastavu. Promjena razveseli svu djecu, uz smijeh i buku učionica se isprazni, učitelj i učiteljica iziđoše posljednji. Učiteljica je nosila katalog, a na njemu mačku, potpuno ravnodušnu zbog svoje punoće. Učitelj je želio da mačka ostane, ali nagovještaj u tome smislu učiteljica odlučno odbi, pozivajući se na okrutno ponašanje K. prema mački. I tako, pored sve ljutnje, K. natovari učitelju navrat i mačku. To je utjecalo sigurno i na posljednje riječi koje učitelj uputi K. kad je bio na vratima: »Gospođica je prisiljena s djecom napustiti učionicu jer ste vi odbili primiti otkaz i jer nitko ne može tražiti od nje, mlade djevojke, da predaje djeci usred vašeg prljavog obiteljskog domaćinstva. Vi, dakle, ostajete sami i možete se širiti ovdje koliko hoćete, neometani prijekorima pristojnih ljudi. Ali to neće dugo trajati, ja vam to jamčim.« I on zalupi vrata.

Glava trinaesta

Tek što su svi izišli, a K. reče pomoćnicima: »Van!« Zapanjeni tom neočekivanom naredbom, oni poslušашe, ali kad K. zaključa vrata za njima, htjedoše se vratiti, i počеше vani cviljeti i lupati o vrata. »Otpušteni ste!« doviknu im K. »Nikad vas više neću uzeti u svoju službu.« Naravno, s tim se oni nisu nikako htjeli pomiriti i lupali su o vrata i nogama i rukama. »Hoćemo s tobom, gospodine«, vikali su tako kao da je on suha zemlja, a oni da se guše u valovima. Ali K. nije imao milosti i strpljivo je čekao da njihova zaglušna vika izazove učitelja. Do toga je brzo došlo. »Pustite unutra te svoje proklete pomoćnike«, vikao je on. »Otpustio sam ih«, odgovori mu K. isto tako glasno; to je kao uzgred trebalo i učitelju pokazati kako to izgleda kad je netko dovoljno moćan, pa otpušta ne samo na riječima već i na djelu. Sad učitelj pokušava na lijep način umiriti pomoćnike, rekavši im da trebaju samo mirno čekati, K. ih na kraju ipak mora pustiti unutra. A onda ode. Možda bi i bilo mira da im opet nije počeo dovikivati da su konačno otpušteni i da se ne trebaju ni najmanje nadati da će biti ponovno primljeni. Na to oni opet udariše u viku. Opet učitelj dođe, ali sada nije više s njima pregovarao, već ih istjera iz kuće, vjerojatno zloglasnim štapom od trske.

Oni se ubrzo pojaviše pred prozorima gimnastičke dvorane; kucali su o okna i vikali, ali njihove se riječi više nisu mogle čuti. Međutim, ni tamo ne ostadoše dugo, jer po dubokom snijegu nisu mogli skakutati uokolo, kao što bi zahtijevao njihov nemir. Zato oni otrčaše do željezne ograde školskog vrta i skočiše na kamenu podlogu, odakle su imali bolji pogled u sobu, istina s poprilične udaljenosti. Tako su trčali po ogradi, držeći se za rešetke, a onda bi opet stali i preklinjući pružali sklopljene ruke u pravcu K. To su dugo činili, ne vodeći računa o beskorisnosti ulaganog napora. Bili su kao ošamućeni, nisu prestali čak ni kad K. spusti zavjese na prozorima, da ga više ne bi gledali.

U sada sumračnoj sobi, K. priđe motkama da vidf što je s Freedom. Pod njegovim pogledom ona se podiže, dovede kosu u red, obrisa lice i šuteći poče pripremati kavu. Iako je ona sve znala, K. je ipak formalno obavijesti da je otpustio pomoćnike. Ona samo kininu glavom. K. sjede u jednu školsku klupu i promatraše njene umorne pokrete. Bodrost i odlučnost bile su uvijek ono što je uljepšavalo njeno skromno tijelo. Te ljepote više nije bilo. Bilo je dovoljno nekoliko dana zajedničkog života s njim pa da toga nestane. Posao u krčmi nije bio lak, ali joj je kanda ipak bolje odgovarao. Ili je možda

odvajanje od Klamma stvarni uzrok njene uvenulosti? Klammova blizina učinila je nju tako bezumno primamljivom, u toj primamljivosti K. ju je privukao sebi i sada ona vene u njegovim rukama. »Friedo«, reče K. Ona odmah ostavi mlin za kavu i dođe u njegovu klupu. »Ljutiš se na mene?« upita ona. »Ne«, odgovori K. »Vjerujem da ti drukčije ne možeš. Živjela si zadovoljno u Gospodskom konaku. Trebao sam te tamo ostaviti.« »Da«, reče Frieda, gledajući žalosna preda se, »trebao si me tamo ostaviti. Ja nisam dostojna da s tobom živim. Bez mene, slobodan, ti bi možda postigao sve što želiš. Iz obzira prema meni ponižavaš se pred ovim tiranskim učiteljem, primaš se ovog bijednog posla, ulažeš toliko truda zbog jednog razgovora s Klammom. Sve zbog mene, a ja ti se nikako ne odužujem.« »Ne«, odgovori K. i stavi oko nje ruku, tješeci je, »to su sve sitnice koje me ne diraju, a kod Klamma ne želim ići samo tebe radi. A što si sve ti za mene učinila! Prije nego što sam te upoznao, ja sam ovdje bio kao izgubljen. Nitko me nije htio primiti, a kad sam se nametao, brzo su me se otresali! I kad sam mogao naći mir kod nekog, to su opet bili ljudi od kojih sam ja bježao, kao na primjer Barnabasovi...« »Ti bježiš od njih? Zar ne? Mili moj!« uzviknu Frieda kao oživjela, i ponovno utonu u svoju klonulost poslije jednog njegova »da«. Ali ni K. nije imao više snage objasniti u čemu se sve njegova veza s Freedom okrenula na dobro po njega. On polako odvoji ruku od nje, i neko vrijeme su sjedili šutke, dok Frieda ne reče, kao da joj je njegova ruka davala toplinu bez koje više nije mogla: »Neću moći podnijeti život ovdje. Ako me želiš zadržati, moramo se iseliti, bilo kamo, u južnu Francusku, u Španjolsku.« »Iseliti se ne mogu«, reče K. »Ovamo sam došao da bih ovdje ostao. Ostati ću ovdje.« I upadajući u proturječnost, koju se uopće nije trudio objasniti, on reče kao da razgovara sa samim sobom: »Što bi me inače privlačilo u ovu pustu zemlju ako ne želja da tu ostanem?« A onda reče: »I ti ćeš ostati, pa to je tvoja zemlja. Nedostaje ti samo Klamm, i to je ono što te navodi na očajne misli.« »Klamm mi nedostaje, kažeš?« reče Frieda. »Ima ovdje suviše Klamma; vrlo mnogo Klamma; da bih njemu umakla, želim ići. Ne Klamm, već ti mi nedostaješ, zbog tebe želim ići, jer te se ne mogu nasititi ovdje, gdje me svi grabe. Više bih voljela da ova ljupka maska spadne, da moje tijelo postane jadno, samo da bih mogla u miru kraj tebe živjeti.« Sve je to za K. značilo samo jedno. »Je li Klamm još u vezi s tobom?« upita on odmah. »Tovc li te?« »Ništa ne znam o Klammu«, reče Frieda, »ja sad govorim o drugima, na primjer o pomoćnicima.« »Ah, pomoćnici!« reče K. iznenađen. »Oni te progone?« »Zar nisi to primijetio?« upita Frieda. »Nisam«, odgovori K., uzalud se trudeći da se sjeti pojedinosti. »Istina, oni su nasrtljivi i pohotljivi mladići, ali da su se usudili na tebe baciti oko, to nisam primijetio.« »Nisi?« ponovi Frieda. »Nisi primijetio kako nisu izbijali iz naše sobe u gostionici Kod mosta, kako su ljubomorno motrili na naše ponašanje, kako je napokon jedan legao na moje mjesto na slamarici, kako su sada govorili

protiv tebe da bi te otjerali, upropastili, da bi mogli ostati sami sa mnom? Sve to nisi primijetio?» K. je gledao Friedu šuteći. Te optužbe protiv pomoćnika bile su točne, ali one bi mogle biti protumačene na jedan mnogo neviniji način, kao izraz njihova cijelog smiješnog, djetinjastog, neuračunljivog, neobuzdanog bića. I zar protiv njih nije govorilo i to što su oni uvijek željeli svuda ići s njim, a ne ostajati kod Friede? K. spomenu nešto slično tome. — »Prijetvornost«, reče Frieda, »zar ih nisi prozreo? Dobro, a zašto si ih onda otjerao, ako ne iz tih razloga?« I ona priđe prozoru, zagru malo zavjesu, pogleda van i onda pozva K. Pomoćnici su još visjeli na rešetkama i, ma koliko da su vidno bili umorni, oni su, s vremena na vrijeme, prikupljajući svu snagu pružali molećivo ruke prema školi. Jedan, da se ne bi morao stalno držati, zakačio je kaput o jednu željeznu šipku.

»Siroti! Siroti!« reče Frieda.

»Zašto sam ih otjerao?« upita K. »Neposredan povod tome bila si ti.« »Ja?« upita Frieda, ne skidajući pogled s' proyora. »Tvoje previše prijateljsko ponašanje prema pomoćnicima«, nastavi K., »odobravanje njihove nepristojnosti, smješkanje, milovanje njihove kose, stalno sažaljenje prema njima. 'Siroti, siroti!' opet si rekla, i napokon posljednji slučaj, kad ti ja nisam bio previše visoka cijena da pomoćnike otkupiš od batina.« »Eto, to je baš to«, reče Frieda, »o tome ja i govorim, to je ono što me čini nesretnom, što me od tebe odbija, iako ne znam za veću sreću nego da sam s tobom, uvijek, neprekidno, beskrajno, i o tome sanjam kako ovdje na zemlji nema mirnog mjesta za našu ljubav, ni u selu ni bilo gdje na drugom mjestu, i zato prividam jedan grob, dubok i uzan: tamo se mi držimo zagrljeni kao kliještima, ja zarivam lice u tebe, ti u mene, i nitko nas nikad više neće vidjeti. Međutim, ovdje — vidi pomoćnike! Njihove sklopljene ruke nisu ispružene tebi, već meni.« »I nisam ja taj koji pilji u njih, već ti«, reče K. »Dakako, ja«, reče Frieda skoro ljuta, »pa o tome stalno i govorim. Kakvog bi inače smisla imalo da me oni stalno prate; mogu oni biti i Klammovi izaslanici ...« »Klammovi izaslanici«, reče K., kojeg ipak jako iznenadi to tituliranje pomoćnika, ma koliko da mu se odmah učini prirodno. »Dakako, Klammovi izaslanici«, nastavi Frieda, »mogu oni biti i to, ali oni su ipak u isto vrijeme budalasti dječaci koje još treba batinama odgajati. Kako su to ružni, crni mladići! I kako je odvratna suprotnost između njihovih lica, po kojima bi se moglo zaključiti da su odrasli, da su gotovo studenti, i njihova djetinjastog, luckastog ponašanja! Misliš li ti da ja to ne vidim? Ja se stidim zbog njih. Ali to je baš to, oni me ne odbijaju, već se ja zbog njih stidim. Moram ih uvijek gledati. Kad bi se trebalo ljutiti na njih, ja se smijem. Kad bi ih trebalo tući, ja ih milujem po kosi. I kad noću ležim pored tebe i ne mogu spavati, moram preko tebe gledati kako jedan od njih spava, čvrsto zamotan u deku, a drugi kleči pred otvorenim vratašcima peći i loži, i moram se toliko naginjati da te skoro

probudim. I ne plašim se ja mačke, ah, poznajem ja mačke i poznajem njihovo nemirno stalno ometano drijemanje u krčmi — ne plašim se ja mačke, ja sama sebi stvaram strah. I nije uopće potrebna tu neman jedne mačke da se trgnem pri najmanjem šumu; ponekad se plašim da ćeš se ti probuditi i svemu učiniti kraj, a onda skočim i upalim svijeću, da bi se samo ti što prije probudio i uzeo me u zaštitu.« »O svemu tome ja ništa nisam znao«, reče K. »Otjerao sam ih, sluteći samo ponešto od toga; ali sad su otišli, sada je valjda sve dobro.« »Da, napokon su otišli«, reče Frieda, ali njeno lice imalo je izmučen, a ne radostan izgled. »Samo ne znamo tko su oni. Klammovi izaslanici, nazivam ih ja u mislima, igrajući se tako, ali možda su zaista to. Njihove oči, te neizrazite pa ipak tako blistave oči, podsjećaju me nekako na Klammove oči, to je to: Klammov pogled je ono što me poneki put prožme iz njihovih očiju. I zato nije bilo točno kad sam rekla da se stidim zbog njih. Htjela bih samo da je tako. Istina, ja znam da bi na drugom mjestu i kod drugih ljudi takvo ponašanje djelovalo glupo i odbojno, ali ne i kod njih. Ja s poštovanjem i divljenjem gledam na njihove ludorije. Ali ako su oni Klammovi izaslanici, tko će nas osloboditi njih; i je li u tom slučaju uopće bilo dobro osloboditi ih se? Zar ih ti ne bi morao onda brzo vratiti i biti sretan ako još žele doći?« »Ti želiš da ih ja vratim?« upita K. »Ne, ne«, odgovori Frieda, »sve drugo prije nego to. Njihov pogled, kad ovamo ulete, njihovu radost što me opet vide, njihovo cupkanje kao u djece i njihovo pružanje ruku kao u odraslih, sve to možda ne bih više bila u stanju podnijeti. Ali kad opet pomislim da ti, ako ostaneš nepopustljiv prema njima, možda time i samom Klammu priječiš pristup do sebe, onda sam spremna svim sredstvima sačuvati te od toga. Onda želim da ih vratiš. Onda, K., samo što prije s njima ovamo! Ne obaziri se na mene, što sam ja! Branit ću se koliko mogu; ali ako podlegnem, pa eto, podlegla sam, ali svjesna da je i do toga došlo zbog tebe.« »Ti me samo učvršćuješ u mom mišljenju u pogledu pomoćnika«, reče K. »Nikad neću pristati da se oni vrate. To što sam ih istjerao pokazuje samo da ih čovjek pod izvjesnim okolnostima može svladati, i dalje, da oni nemaju nikakvu važnu vezu s Klammom. Još sinoć sam dobio jedno pismo od Klamma iz kojeg se vidi da je Klamm sasvim pogrešno obaviješten o pomoćnicima. Iz čega se opet mora zaključiti da je on potpuno nezainteresiran za njih, jer da nije, on bi svakako pribavio točne obavijesti o njima. Sto ti u njima vidiš Klamma, to ne dokazuje ništa, jer na žalost, ti si još pod utjecajem gostioničarke i svugdje vidiš Klamma. Ti si još Klammova ljubavnica, daleko još od toga da budeš moja žena. Poneki put me to čini turobnim, izgleda mi tada kao da sam sve izgubio, imam osjećaj kao da sam tek stigao u selo, ali ne ispunjen nadama kao što sam u stvarnosti onda bio, već svjestan da me čekaju samo razočaranja i da ću ih sva morati ispiti do dna. Istina, to je samo pokatkad, doda K. smiješeći se, kad vidje kako se Frieda snuždila pod dojmom njegovih riječi, »i u osnovi dokazuje samo nešto što je dobro, odnosno što ti meni

značiš. I kad me ti sada tjeraš da biram između tebe i pomoćnika, onda su pomoćnici već samim tim izgubili igru. Kakva li misao samo: birati između tebe i pomoćnika! Ali sad ih se želim sasvim riješiti, i u riječima i u mislima. Uostalom, tko zna potječe li slabost koja nas je oboje spopala otuda što još nismo doručkovali?« »Možda«, reče Frieda, smiješeći se umorno i dade se na posao. I K. ponovno dohvati metlu.

Poslije kratkog vremena netko tiho zakuca. — »Barnabas!« uzviknu K., baci metlu i u nekoliko skokova nade se uz vrata. Frieda ga je promatrala uplašena od imena više nego od sveg drugog. Nesigurnih ruku, K. nije mogao odmah otključati staru bravu. Umjesto da pita tko to u stvari kuca, on je stalno ponavljao: »Otvaram već! Otvaram!« A onda je morao gledati kako kroz širom otvorena vrata ulazi, ne Barnabas, već mali dječak koji ga je jednom ranije htio osloviti. K. međutim nije bio raspoložen podsjećati se na njega. — »Što hoćeš ovdje?« upita on. »Nastava je u drugoj učionici.« »Odatle dolazim«, reče dječak i pogleda K. mirno svojim velikim mrkim očima, stojeći uspravno, s rukama priljubljenim uz tijelo. »Dakle, što hoćeš? Brzo!« reče K. i nagne se malo, jer je dječak tiho govorio. »Mogu li ti pomoći?« upita dječak. »On nam želi pomoći«, reče K., okrećući se Friedi, a onda će dečku: »Kako se ti zoveš?« »Hans Brunswick«, odgovori dječak, »učenik četvrtog razreda, sin Otta Brunswicka, obučara u Madeleine ulici.« »Gle, zoveš se Brunswick«, reče K. i postade raspoloženiji prema dečku. Ispostavi se da su krvave pruge koje je učiteljica grebanjem napravila na ruci K. toliko uzbudile Hansa da se on tada odlučio držati stranu K. On se sad, na svoju ruku, izlažući se opasnosti da bude strogo kažnjen, izvukao iz učionice kao kakav bjegunac. Vjerojatno je da je ponajprije bio ponesen kakvim dječaćkim maštarijama. Njima je odgovarala i ozbiljnost koja je izbijala iz sveg što je radio. Stidljivost ga je obuzimala samo u početku, ali on se brzo naviknu na K. i na Friedu, i još kad dobi toplu, dobru kavu, postade živahan i povjerljiv. Postavljao je pitanja sa žustrinom i uvjerljivo, kao da je htio što prije doznati ono što je najvažnije, da bi samostalno mogao za K. i Friedu donijeti shodne odluke. Bilo je i nečeg zapovjedničkog u njegovu biću, ali to je bilo tako izmiješano s dječaćkom nevinošću da su mu se rado pokoravali, pola u šali pola u zbilji. U svakom slučaju, on privuče na sebe svu pažnju, svaki rad prestade, i doručak se jako oduži. Iako je on sjedio u školskoj klupi, K. za katedrom, a Frieda pored K. i na jednoj stolici, izgledalo je ipak kao da je Hans učitelj, da on ispituje i ocjenjuje odgovore. Sudeći po jednom lakom osmijehu oko njegovih mekanih usana, reklo bi se da on zna da je posrijedi samo igra, ali da joj je utoliko ozbiljnije prišao; a možda to i nije bio osmijeh već djetinja sreća koja je lepršala na usnama. Tek mnogo kasnije on je objasnio da je već poznavao K. odonda kad je ovaj jednom navratio kod Lasemanna. K. je to vrlo obradovalo. »Ti si se onda igrao kraj nogu jedne

žene?» upita K. »Da«, odgovori Hans, »to je bila moja majka.« I sada je morao pričati o svojoj majci, ali on je to činio oklijevajući i tek na ponovljeno traženje. Sad se ipak pokaza da je on još dijete, iako je poneki put izgledalo, naročito po njegovim pitanjima — možda zbog naslućivanja budućnosti, a možda i zbog čulne obmane nemirno napregnutih slušalaca — da to govori gotovo zreo, energičan, pametan čovjek, koji bi se odmah zatim bez ikakvih prijelaza opet pretvarao u đaćića, koji neka pitanja uopće nije bio u stanju razumjeti, druga je pogrešno shvatio, koji je u djetinjoj neobazrivosti previše tiho govorio, iako mu je češće obraćana pažnja na grešku koju čini, i koji je pored toga kao iz prkosa potpuno šutio na neka pitanja, i to nimalo zbunjen, što jedan odrasli nikad ne bi bio u stanju. Uopće je izgledalo kao da je po njegovu mišljenju samo njemu dopušteno postavljati pitanja i da pitanja drugih predstavljaju kršenje nekog propisa i traćenje vremena. On bi tada dugo sjedio, uspravna tijela, pognute glave i s izbačenom donjom usnom. Friedi se to toliko svidjelo da mu je češće postavljala pitanja u nadi da će ga na taj način natjerati da sjedi tako kao onijemio. Pokoji put to joj je i polazilo za rukom, ali se K. ljutio. Doznali su uopće malo. Mati je malo bolesna, ali kakva je to bolest ostalo je neobjašnjeno, dijete koje jegeispođa Brunswick imala na krilu Hansova je sestrice i zove se Frieda (to što je žena koja ga je ispitivala imala isto ime kao njegova sestra, Hansu nije bilo ugodno); oni svi stanuju u selu, ali ne kod Lasemanna, tamo su bili samo u posjetu da bi se okupali, jer Lasemann ima veliku kacu u kojoj kupanje i brčkanje predstavlja veliko zadovoljstvo za malu djecu, ali među njih se Hans ne ubraja. O svome ocu Hans je govorio sa strahopoštovanjem, ali to samo kad nije istodobno bilo govora i o majci, jer, uspoređen s majkom, otac je očevidno vrijedio malo. Uostalom sva pitanja o obiteljskom životu, usprkos svim pokušajima, ostala su bez odgovora. U vezi s očevim zanatom doznalo se da je otac najbolji obućar u mjestu, nitko mu drugi nije ravan, kao što je dečko češće ponavljao, odgovarajući na sasvim druga pitanja, čak je otac i drugim obućarima davao posao, na primjer Barnabasovu ocu, ali istina u ovom posljednjem slučaju Brunswick je to činio samo iz naročite milosti, bar za to je govorilo Hansovo ponosito kimanje glavom kao odgovor na postavljeno pitanje, što je nave lo Friedu da mu pritrči i poljubi ga. Na pitanje je li već bio u dvorcu, on odgovori tek pošto je ono nekoliko puta ponovljeno, i to s »ne«. Isto pitanje u pogledu svoje majke ostavi bez ikakvog odgovora. Napokon se K. zamori; i njemu se učini da je ispiti vanje besciljno. U tom pogledu on dečku dade za pravo, a bilo je u tome i nečega posramljujućeg, htjeti okolišnim putem preko nevinog djeteta dokučiti obiteljske tajne, dvostruko posramljujuće ne doznati ništa. I kad na kraju K. upita dečka u čemu se sastoji pomoć koju im nudi, on se više nije čudio što mu Hans želi pomoći samo ovdje pri radu u školi, da se učitelj i učiteljica ne bi više s njim svađali. K. objasni Hansu da mu takva pomoć nije potrebna, svađanje je

svakako učitelju u prirodi, i od toga se čovjek ne može sačuvati ni kad sve radi najtočnije, sam posao nije težak i samo zbog nepredviđenih okolnosti danas nije na vrijeme obavljen. Uostalom, na njega grdnje ne djeluju kao što djeluju na jednog đaka, one ga ne pogađaju, on je gotovo ravnodušan prema njima, a i nada se da će se vrlo brzo moći sasvim riješiti učitelja. Budući da je, dakle, u pitanju samo pomoć zbog učitelja, on se na tome najljepše zahvaljuje i Hans se može opet vratiti u učionicu i valjda još stigne na vrijeme da ne bude kažnjen. Iako K. to uopće nije naglasio i samo ovlaš napomenuo da mu takva pomoć, zbog učitelja, nije potrebna, dok je pitanje kakve druge pomoći ostavio otvoreno, Hans je vrlo dobro razumio i pitao je li mu potrebna neka druga pomoć; on će K. vrlo rado pomoći, a ako on sam to nije u stanju, on će moliti za pomoć majku i onda će zacijelo uspjeti. I otac, kad ima briga, moli majku da mu pomogne. A majka je već jednom pitala za K., ona, istina, gotovo i ne izlazi iz kuće, to je izuzetak što je ona bila kod Lasemanna; međutim on, Hans, ide češće tamo igrati se s Lasemannovom djecom i zato ga je mati jednom pitala je li možda zemljomjer još koji put dolazio. Naravno, majka se ne smije bez potrebe uzbuđivati, jer je tako bolesna i umorna, i zato je on samo rekao da zemljomjera tamo nije vidio, i dalje o tome nije bilo govora. Ali kad ga je našao ovdje, u školi, on mu se morao obratiti da bi mogao poslije pričati majci, jer majka najviše voli kad joj se bez izričitog zapovijedanja ispune njene želje. Poslije kratkog razmišljanja, K. reče da mu nikakva pomoć nije potrebna, da ima sve što mu treba, ali da je vrlo lijepo od Hansa što mu želi pomoći i on mu zahvaljuje na dobrim namjerama; moguće je, naravno, da će mu kasnije nešto zatrebati, i onda će mu se obratiti, on zna njegovu adresu. S druge strane, opet, možda bi ovaj put on, K., mogao malo pomoći; žao mu je što je Hansova majka boležljiva i što se vjerojatno ovdje nitko ne razumije u njenu bolest; u takvom zanemarenom slučaju i pri jednoj inače po sebi lakoj bolesti može nastupiti ozbiljno pogoršanje. Međutim, on, K., ima izvjesno medicinsko znanje, i što je još važnije, iskustvo u njegovanju bolesnika. On je uspijevaao i u ponečem što liječnici nisu bili u stanju učiniti. Zbog liječenja bolesnika, njega su kod kuće uvijek zvali »gorka travka«. U svakom slučaju, on će rado pogledati Hansovu majku i s njom razgovarati. Možda će joj moći dati neki dobar savjet, on bi to rado učinio već i Hansu za ljubav. Hansove oči najprije zasvijetliše pri toj ponudi i zavedoše K. da još više navaljuje sa svojom ponudom, ali rezultat nije bio zadovoljavajući, jer na razna pitanja Hans odgovori, a pritom čak nije bio ni mnogo ožalošćen, da majci ne smiju dolaziti strani posjetoci, jer joj je mir vrlo potreban; iako je onom prilikom K. s njom jedva razgovarao, ona je poslije toga nekoliko dana ležala u postelji, što se, istina, češće događa. Međutim, otac se tada jako ljuti'đf ha K., i on sigurno nikad neće dopustiti da K. posjeti majku; onda je čak htio potražiti K. i kazniti ga, ali ga je mati od toga odvratila. Ali ni sama majka nikako ne želi bilo s kim razgovarati, i njeno raspitivanje za K. ne

predstavlja iznimku od tog pravila, naprotiv, baš tom prilikom kad ga je spomenula mogla je izraziti želju da ga vidi, ali ona to nije učinila i na taj je način jasno pokazala svoju volju. Ona želi slušati o K., ali razgovarati s njim, to ne želi. Uostalom, to i nije neka stvarna bolest od koje ona pati, ona sama zna vrlo dobro što je uzrok njenu stanju i poneki put ga nagovijesti: to je vjerojatno ovdašnji zrak, koji ona ne podnosi; ali ipak zbog oca i djece neće zato napustiti kuću, a uostalom sada je bolje nego što je bilo ranije. To je otprilike bilo što je K. doznao. Hansova oštroumnost vidno je rasla, jer je trebalo braniti majku od K., od K. kojem je tobože htio pomoći; zaista u dobroj namjeri, da bi odvratio K. od majke, on je dolazio pokoji put u proturječnosti sa svojim vlastitim ranijim iskazima, kao na primjer u pogledu bolesti. Usprkos tome, K. je i sada primjećivao da mu je Hans još blagonaklon, samo kad je u pitanju majka zaboravljao je na sve; nitko tko god bi se suprotstavio majci nije bio u pravu. U ovom slučaju to je bio K., ali to je mogao, na primjer, biti i otac. K. htjede okušati ovo posljednje i reče da je nesumnjivo razumno što otac čuva majku od svih smetnji, i daje K. onom prilikom mogao nešto slično i naslutiti, on se naravno ne bi usudio majku osloviti i zato on sada, naknadno, moli da ga kod kuće zbog toga ispriča. Ali ne može sasvim shvatiti zašto otac, kad je uzrok bolesti tako jasan, kao što Hans misli, sprečava majku da se oporavi na drugom zraku; mora se reći da je sprečava, jer ona ne ide jedino zbog djece i njega, ali djecu bi mogla povesti, jer ne bi morala ići na dulje vrijeme i vrlo daleko, zato što je zrak sasvim drukčiji već i na brijegu na kojem je dvorac. Troškovi jednog takvog izleta ne bi trebali plašiti oca, zar nije on prvi obučar u mjestu, a svakako da on ili majka imaju u dvorcu rođake ili prijatelje koji bi je rado prihvatili. Zašto je ne pušta da ode? Nemoguće je da on podcjenjuje njenu bolest. K. je onom prilikom pogledao majku samo uzgred, ali njeno upadljivo bljedilo i slabost naveli su ga da je oslovi. Još tada se prilično čudio što otac ostavlja bolesnu ženu na lošem zraku u sobi za kupanje i pranje, i nije se ustručavao govoriti iz svega glasa. Ocu svakako nije jasno što je u pitanju; možda je bolest u posljednje vrijeme i pošla nabolje, takva bolest je čudljiva, ali ipak, ako se ne suzbija, ona se na kraju vraća s ojačanom snagom i onda ništa više ne može pomoći. Kad već K. ne može razgovarati s majkom, možda bi bilo dobro kad bi razgovarao s ocem i skrenuo mu pažnju na sve to.

Hans je s napregnutom pažnjom slušao, najvećim dijelom razumio, a dobro osjetio prijetnju koju je sadržavalo ono što nije razumio. Ipak on reče da K. ne može razgovarati s ocem, jer ga ovaj ne trpi i vjerojatno bi postupao s njim kao učitelj. On je to rekao smiješeći se stidljivo kad je govorio o K., a jetko i ožalošćen kad je spomenuo oca. Ipak doda da bi K. možda i mogao razgovarati s majkom, ali bez znanja oca. A onda je Hans razmišljao neko vrijeme ukočena pogleda, kao žena koja želi učiniti nešto nedopušteno i traži

mogućnost da to izvrši nekažnjeno, i zatim reče da će možda prekosutra to biti moguće, otac ide uvečer u Gospodski konak, ima tamo konferenciju, i onda će on, Hans, doći uvečer i odvesti K. majci, pod pretpostavkom, naravno, da majka pristane, što je zasad vrlo malo vjerojatno. Ona ništa ne čini protiv očeve volje, pokorava mu se u svemu, pa i u stvarima čiju besmislenost jasno uvida čak i on, Hans. Traži li to zaista Hans pomoć od K. protiv oca? Izgleda kao da se sam varao kad je vjerovao da želi pomoći K., dok je uistinu htio neupadljivo doznati, budući da nitko od starih poznanika ne može pomoći, nije li možda to u stanju ovaj tuđinac koji se iznenada pojavio i kojeg je čak i majka spomenula? Kako je bio nesvjesno zakopčan, gotovo podmukao ovaj dječak! To se dosad iz njegova ponašanja i njegovih riječi jedva moglo opaziti. Primijetilo se tek iz naknadnih priznanja koja su mu slučajno ili s namjerom izmamljena. A sada je u dugim razgovorima s K. ocjenjivao teškoće koje treba prebroditi. Pored sve najbolje volje Hansove, postojale su gotovo nepremostive teškoće; sav u mislima, pa ipak tražeći pomoć, on je nemirno gledao u K., stalno trepćući očima. Majci neće smjeti ništa reći prije očeva odlaska, inače otac može doznati, a onda je sve onemogućeno; dakle, spomenut će to tek kasnije, ali i onda, iz obzira prema majci, ne iznenada i najednom, već polako i u zgodnoj prilici; tek tada će moliti majku da pristane i tek tada će moći dovesti K., ali zar onda neće već biti kasno, zar'ffe prijeti opasnost da se otac dotle vrati? Ne, zaista nije moguće. K. je, naprotiv, dokazivao da nije nemoguće. Ne treba se plašiti da neće biti dovoljno vremena, jer jedan kratak sastanak je dovoljan, a Hans uopće ne mora dovesti K., jer on će čekati sakriven negdje u blizini kuće i doći će odmah na Hansov znak. Ne, odgovorio je Hans, K. ne smije čekati u blizini kuće — opet je bio svladan osjetljivošću prema majci — bez znanja majke. K. uopće ne smije ništa poduzimati, i Hans se uopće ne smije upuštati s K. u jedan takav dogovor, sklopljen u tajnosti od majke; on mora dovesti K. ravno iz škole, i to ne prije nego što majka dozna i odobri. Dobro, reče K., ali onda zaista postoji opasnost, čak je i sasvim moguće da ga otac zatekne u kući; a ako se to i ne dogodi, majka će svakako, iz straha da se to ne dogodi, odbiti da K. uopće dolazi, i tako će opet sve propasti zbog oca. Hans se nije slagao s tim, i tako se prepirka nastavljala.

Još mnogo ranije K. je pozvao Hansa da iz klupe dođe za katedru, privukao ga među svoja koljena i blagonaklono s vremena na vrijeme milovao. Ova blizina je i doprinijela da sporazum bude postignut usprkos Hansovu povremenom opiranju. Napokon su se sporazumjeli u sljedećem: Hans će najprije reći majci cijelu istinu; ipak, da bi joj olakšao pristanak, on će dodati da će K. razgovarati i sa samim Brunswickom, istina ne zbog majke, već zbog svojih stvari. I to je bilo točno, jer se K. u toku razgovora prisjetio da Brunswick, ma kako inače bio opasan i zao čovjek, ne može više biti

njegov protivnik, jer je baš on, bar prema izlaganju općinskog načelnika, bio voda onih koji su, makar samo iz političkih razloga, zahtijevali pozivanje jednog zemljomjera. Njegov dolazak u selo, dakle, morao je ići u prilog Brunswicku. Istina, onda je gotovo neshvatljiv onaj ljutiti doček prvog dana i nenaklonost o kojoj je Hans govorio; ali možda je Brunswick bio uvrijeđen baš zato što se K. prvo njemu obratio za pomoć, ili je postojao neki drugi nesporazum koji bi s nekoliko riječi morao biti razjašnjen. A poslije tog razjašnjenja, K. bi mogao vrlo lako imati u Brunsvvicku podršku protiv učitelja, čak i protiv općinskog načelnika; cijela ta birokratska prevara — što je inače drugo? — kojom su ga općinski načelnik i učitelj odstranjivali od uprave dvorca i nametnuli mu posao školskog poslužitelja, mogla bi biti otkrivena ako bi uskoro došlo do borbe između Brunsvvicka i općinskog načelnika oko njega. Brunswick bi ga morao privlačiti na svoju stranu, on bi postao gost u Brunswickovoj kući, Brunswickova utjecajna sredstva bi mu stajala na raspolaganju usprkos općinskom načelniku; tko zna što bi sve iz toga moglo nastati, u svakom slučaju bio bi često u blizini žene — tako se on igrao sa snovima i oni s njim, dok je Hans, sav u mislima na majku, zabrinuto pratio šutnju K., kao što se to čini u prisutnosti liječnika koji je utonuo u razmišljanje kako da nade lijek jednom teškom bolesniku. S prijedlogom da K. razgovara s Brunswickom u vezi sa zemljomjerskim radovima Hans se složio, i to samo stoga što bi time njegova majka bila zaštićena od oca, što bi bilo samo u slučaju nužnosti, a taj slučaj, treba se nadati, neće nastupiti. On samo još upita kako će K. objasniti ocu posjet u tako kasni čas, i pomiri se napokon, iako s malo natmurenim licem, s tim da K. kaže daje zbog nepodnošljivog poslužiteljskog posla i ponižavajućeg učiteljeva postupanja zaboravio u trenutnom očajanju na sve obzire.

Budući da je na taj način, koliko se bar moglo predvidjeti, sve bilo promišljeno i mogućnost uspjeha u najmanju ruku nije više bila isključena, Hans, oslobođen tereta razmišljanja, postade raspoloženiji, brbljaše djetinjasto još neko vrijeme, najprije s K. a onda i s Freedom, koja je tu sjedila kao zanesena u sasvim druge misli, i tek sada počela sudjelovati u razgovoru. Ona ga upita, između ostalog, što želi biti; on nije mnogo razmišljao i odgovori da bi želio biti čovjek kao što je K. Upitan iz kojih razloga to želi, nije umio reći, ali na pitanje bi li htio biti školski poslužitelj odlučno je odgovorio niječno. Tek daljnjim ispitivanjem uvidjelo se kojim okolišnim putem je došao do te želje. Sadašnji položaj K. nije bio nimalo zavidan, već žalostan i za prezir, to je i Hans jasno vidio, a da bi to uvidio nije mu bilo potrebno promatrati druge ljude; on bi sam najradije želio majku sačuvati od svakog pogleda i riječi od strane K., pa ipak mu je došao i molio ga za pomoć i bio je sretan kad je K. pristao. Vjerovao je da se i drugim ljudima događa nešto slično, a napokon, majka je sama spomenula K. Iz te proturječnosti u njemu se stvorilo

vjerovanje da K., doduše, sad stoji nisko i zastrašuje, ali da će ipak sve nadmašiti, istina u nedostižnoj dalekoj budućnosti. I baš ta upravo vrtoglava daljina i ponosan razvoj koji će u nju voditi omamljivali su Hkrisa; zbog toga je on bio odlučan primiti i sadašnjeg K., ovakvog kakav jest. Mudrovanje mladog starca iz kojeg je potjecala ova želja ogledalo se naročito u tome što je Hans gledao na K. s visine, kao na mlađeg od sebe, čija budućnost ima veći raspon od njegove, budućnosti jednog malog dečka. I on je govorio o ovim stvarima gotovo s turobnom ozbiljnošću, stalno iznova potican na to Friedinim pitanjima. K. ga opet raspoloži tek kad reče da zna na čemu mu Hans zavidi, da je u pitanju njegov lijepi čvornati štap, koji je na stolu ležao i kojim se Hans pri razgovoru rastreseno igrao. Što se toga tiče, K. umije izraditi takve štapove i on će, kad im plan uspije, napraviti Hansu jedan još ljepši. Zaista, nije više bilo sasvim jasno nije li Hans imao u vidu samo štap, jer ga je toliko razveselilo dobiveno obećanje da se on oprostí sav raspoložen, ne propustivši na rastanku da K. čvrsto stisne ruku i kaže: »Dakle, prekosutra«.

Bilo je krajnje vrijeme da Hans ode, jer ubrzo zatim učitelj širom otvori vrata, i kad vidje kako Frieda i K. mirno sjede za stolom, viknu: »Oprostite što smetam! Ali recite mi kad će ovdje jednom biti raskršeno? Mi se tamo moramo tiskati, nastava se ne može uredno obavljati, a vi se ovdje opružate i razvlačite u velikoj gimnastičkoj dvorani, i da biste imali još više mjesta, otjerali ste i pomoćnike! Ali sad se dižite i pokrenite se napokon!« Onda, obraćajući se K., reče: »A ti ćeš mi sad donijeti ručak iz gostionice Kod mosta!« Sve je to rečeno bučno, bijesnim glasom, ali riječi su bile srazmjerno blage, čak i ono po sebi grubo ti. K. je odmah bio spreman poslušati. Samo da bi vidio na čemu je, on reče: »Ali meni je otkazano.« »Otkazano ili ne, donesi mi ručak«, reče učitelj. »Otkazano ili ne, to je ono što želim znati«, reče K. »Što brbljaš tu?« reče učitelj. »Ti otkaz nisi primio.« »Zar je to dovoljno da on ostane bez djelovanja?« upita K. »Meni ne«, reče učitelj, »to mi možeš vjerovati, ali općinskom načelniku jeste, ni sam ne znam zašto, a sad trči, inače ćeš zaista izletjeti.« K. je bio zadovoljan, znači učitelj je u međuvremenu razgovarao s općinskim načelnikom, ili možda uopće nije razgovarao, već je razmislio kakvo bi bilo mišljenje općinskog načelnika, i ono je ispalo u korist K. Sad se K. požuri po ručak, ali ga već u hodniku učitelj ponovno zovnu: bilo da je ovom naročitom naredbom htio iskušati poslušnost K., da bi se prema tome mogao dalje voditi, bilo da je opet dobio volju naređivati, pa se radovao što vidi kako K. trči i, na njegovu izmijenjenu naredbu, kao kakav konobar, isto se tako brzo okrenuti. Sa svoje strane, opet, K. je znao da će previše velikim popuštanjem postati rob učitelju, koji će na njemu istresati svoju zlu volju, ali do izvjesne granice ipak je htio trpjeti učiteljevu ćudljivost, jer iako ga on, kao što se pokazalo, ne može punovažno

otпустiti, svakako mu može službu u školi učiniti nepodnošljivom. A baš do te službe K. je bilo sada više stalo nego ranije. Razgovor s Hansom otvorio mu je nove, iluzorne i potpuno neosnovane nade, ali ipak nade koje se više ne zaboravljaju; one čak i Barnabasa potisnuše u pozadinu. Ako vjeruje u njih, a drukčije nije mogao, onda je morao u tom smislu usmjeriti sve svoje snage, i ni o čemu drugom ne voditi računa, ni o jelu, ni o stanu, ni o seoskim vlastima, čak ni o Friedi; a u stvari sve je to bilo samo zbog Friede, jer sve drugo imalo je za njega važnost samo u vezi s njom. Zbog toga je morao čuvati ovo mjesto koje je Friedi davalo izvjesnu sigurnost, i zato se nije smio kajati što od učitelja trpi više nego što bi inače trpio. Sve to nije naročito boljelo, spadalo je u red tekućih sitnih nedaća u životu i nije se moglo mjeriti s onim čemu je K. stremio, niti je on ovamo došao da bi vodio život u časti i miru.

I zato je, isto onako kao što je odmah htio otrčati u gostionicu, bio spreman na izmijenjenu naredbu prvo dovesti sobu u red, kako bi učiteljica sa svojim đacima opet mogla prijeći u nju. Ali soba je morala brzo biti dovedena u red, jer K. je ipak morao potom donijeti ručak, a učitelj je osjećao veliku glad i žeđ. K. je izjavio da će sve biti kako želi, i učitelj je jedno vrijeme promatrao kako K. užurbano rasprema ležište, gura u stranu gimnastičke sprave, čisti sobu kao u letu, dok Frieda pere pod i riba. Ta marljivost kao daje zadovoljavala učitelja; on još skrenu pažnju na to da se pred vratima nalazi gomila drva — očigledno u šupu nije htio K. više puštati — i uputi se đacima, uz prijetnju da će se ubrzo vratiti i sve pregledati.

Frieda, koja je šuteći radila, upita poslije nekog vremena zašto je K. sada tako poslušan prema učitelju. U tom pitanju bilo je sažaljenja i puno brige, ali K., koji je mislio na to kako ga je Frieda malo uspjela, prema svom prvobitnom obećanju, zaštititi od učiteljevih naredbi i nasilja, odgovori samo kratko, da, kad je već jednom postao školski poslužitelj, mora posao i obavljati. Onda opet nastade tišina, dok K. — kojeg ovaj kratak razgovor podsjeti da je Frieda već izvjesno vrijeme, a naročito gotovo za čitavo vrijeme razgovora s Hansom, bila obuzeta brižnim mislima — unoseći sada drva, otvoreno upita Friedu što joj je. Ona odgovori, dižući pogled prema njemu, da joj nije ništa naročito; misli samo na gostioničarku i na istinitost nekih njenih riječi. Tek na navaljivanje K. i pošto je nekoliko puta odbijala, ona odgovori podrobnije, ali ni tada ne prekidajući rad, ne zbog neke marljivosti, jer posao nije napredovao, već samo da ne bi bila prisiljena gledati u K. I tako ispriča kako je prilikom njegova razgovora s Hansom najprije mirno slušala, a onda, preplašena nekim riječima K., počela dublje shvaćati smisao riječi, i kako je otada neprestano slušala u riječima K. jednu opomenu koju duguje gostioničarki, ali u čiju opravdanost ona nikad nije htjela vjerovati. Ljutit zbog neodređenog načina govora i više razdražen nego dirnut njenim plačnim

glasom — naročito zbog toga što se gostioničarka opet umiješala u njegov život, bar u sjećanju, budući da dosad osobno nije imala mnogo uspjeha — K. baci na zemlju drva koja je nosio u naručju, sjede na njih i ozbiljnim riječima zatraži puno objašnjenje. »Često«, poče Frieda, »još u početku, gostioničarka se trudila kod mene izazvati sumnju u tebe, ona nije tvrdila da ti lažeš, naprotiv, govorila je da si djetinjasto otvoren, ali da si po prirodi sasvim drukčiji od nas, i da se mi teško možemo svladati da ti vjerujemo i kad iskreno govoriš, i da ćemo se, ako nas pravodobno ne spasi neka dobra prijateljica, samo kroz teška iskušenja priviknuti da ti vjerujemo. Čak i njoj se dogodilo slično, njoj koja ima tako pronicljiv pogled za ljude. Ali nakon posljednjeg razgovora s tobom u gostionici Kod mosta ona te je — ja ponavljam samo njene pakosne riječi — potpuno prozrela, sad je ti ne bi mogao više zavarati, čak i kad bi se upinjao prikriti svoje namjere. Ali ti ih ne kriješ, to ona stalno ponavlja, a onda je još rekla: 'Potrudi se da ga bilo u kojoj prilici pažljivo saslušaj, ne površno, zaista pažljivo'. I ona je sama tako postupala i, što se tiče mene, shvatila otprilike ovo: ti si se okomio na mene — ona je upotrijebila tu ružnu riječ — samo zato što sam ti ja slučajno došla pod ruku, što sam ti se malo svidjela, i što ti, naravno vrlo pogrešno, smatraš da je djevojka iz krčme predodređena žrtva za svakog gosta koji pruži ruku. Osim toga, ti si htio, iz nekih razloga, kako je to gostioničarka čula od vlasnika Gospodskog konaka, prenoćiti u Gospodskom konaku, a nisi mogao uspjeti ni na koji drugi način već samo preko mene. To je sve bilo dovoljan razlog da postaneš moj ljubavnik za onu noć. Međutim, da bi iz toga nastalo nešto više, trebalo je i postojati nešto više, a to više bio je Klamm. Gostioničarka ne tvrdi da zna što ti hoćeš od Klamma, tvrdi samo da si ti isto tako žudio za Klammom i prije nego što si mene poznao, kao i poslije. Razlika je samo u tome što si prije bio bez nade, a sada ti se čini da si u meni našao pouzdano sredstvo da stvarno, brzo, pa čak i s izvjesnom prednošću dopreš do Klamma. Kako sam se ja uplašila — ali to je u prvi trenutak bilo samo površno, bez dubljeg smisla — kad si danas jednom rekao da bi se ovdje izgubio da nisi mene upoznao. To su možda iste riječi koje je i gostioničarka upotrijebila; i ona je rekla da ti imaš cilj tek otkako si mene upoznao. A to zato što vjeruješ da si u meni osvojio Klammovu ljubavnicu, i tako dobio jedan zalag koji ćeš ustupiti samo uz najveću cijenu, a pregovarati s Klammom o toj cijeni jedino je što želiš. Budući da tebi nimalo nije stalo do mene, a toliko ti je stalo do cijene, ti si spreman činiti svakakve ustupke u pogledu mene, ali nikakve u pogledu cijene. Zbog toga ti je svejedno što sam izgubila mjesto u Gospodskom konaku, svejedno što sam morala napustiti i gostionicu Kod mosta, svejedno što moram obavljati težak poslužiteljski rad u školi. Ti nemaš nježnosti, ti nemaš čak ni vremena za mene, prepuštaš me pomoćnicima, nisi ljubomoran, moja jedina vrijednost za tebe je to što sam ja bila Klammova ljubavnica, i u svom neznanju trudiš se da ja ne zaboravim

Klamma, da se na kraju ne bih odviše opirala kad nastupi odlučan trenutak; istodobno boriš se i protiv gostioničarke, za koju jedino vjeruješ da me je u stanju otrgnuti, zato si zaoštavao svađu s njom da bi morao sa mnom napustiti gostionicu; da ja, koliko stoji samo do mene, potpuno tebi pripadam, u to ti uopće ne sumnjaš. Na razgovor s Klammom ti gledaš kao na kakav posao: dajem da daš. Računaš sa svim mogućnostima; pod pretpostavkom da dobiješ cijenu, spreman si učiniti sve, želi li me Klamm, dat ćeš me njemu, želi li on da ti sa mnom ostaneš, ostat ćeš, želi li da me otjeraš, otjerat ćeš me, ali si spreman i komediju izigravati i, ako ti se učini korisno, praviti ćeš se da me voliš; njegovu ravnodušnost nastojat ćeš svladati time što ćeš podvući svoju ništavnost i postidjeti ga tom činjenicom da si mu nasljednik, ili time što ćeš mu prenijeti moja ljubavna priznanja u pogledu njegove ličnosti, koja sam ja zaista i dala, i moliti ga da me opet primi za ljubavnicu, naravno uz naplatu cijene; a ako sve to ne pomogne, onda ćeš jednostavno prosjačiti u ime bračnog para K. Međutim, tako je završila gostioničarka, kad uvidiš da si se u svemu prevario, u svojim pretpostavkama i u svojim nadama, u ocjeni Klanima i u njegovim odnosima prema tebi, tek onda će za mene početi pakao, jer tek tada ja ću u pravom smislu postati tvoje jedino vlasništvo na koje si nužno upućen, ali ujedno vlasništvo koje se pokazalo bez vrijednosti i prema kojem ćeš se ophoditi na odgovarajući način, jer ti prema meni nemaš nikakav drugi osjećaj, osim osjećaja vlasnika prema imovini.«

K. je slušao zainteresiran, stisnutih usana, drva su se kotrljala pod njim, on je skliznuo gotovo do zemlje i ne primjećujući to. Tek sad se podigao, sjeo na podij, uzeo Friedinu ruku, koju je ona blago pokušala izvući, rekao je: »U tvom izlaganju nisam uvijek mogao shvatiti razliku između tvog i gostioničarkinog mišljenja.« »To je samo gostioničarkino mišljenje«, reče Frieda. »Ja sam saslušala sve, jer obožavam gostioničarku, ali to je bilo prvi put u mom životu da sam njeno mišljenje u cjelini i potpuno odbacila. Tako bijedno mi se učinilo sve što je rekla, tako daleko od razumijevanja onog što postoji između nas dvoje. Prije mi je izgledalo da je istina čista suprotnost od onog što je ona govorila. Mislila sam na ono tmurno jutro poslije naše prve noći, kad si pored mene klečao s takvim pogledom kao da je sve izgubljeno. I kako se poslije zaista tako i dogodilo da ti ja nisam ništa pomogla, ma koliko da sam se trudila, već naprotiv da sam ti smetala. Zbog mene je gostioničarka postala tvoja neprijateljica, moćna neprijateljica koju ti još podcjenjuješ. Zbog mene, za koju se ti još brineš, morao si se boriti za svoje mjesto, bio si u neravnopravnom položaju prema općinskom načelniku, morao si se podčiniti učitelju, bio si prepušten pomoćnicima, ali ono što je gore nego sve drugo zbog mene si istupio i protiv Klamma. To što sad stalno hoćeš doprijeti do Klamma, samo je tvoja nemoćna čežnja da se nekako s njim izmiriš. I

govorila sam sebi da me je gostioničarka, koja zacijelo sve mnogo bolje razumije nego ja, svojim nagovaranjem samo htjela sačuvati od najgorih prijekora koje sama sebi činim. Dobronamjeran, ali uzaludan trud. Moja ljubav prema tebi pomogla bi mi da sve prebrodim, ona bi napokon i tebe odvela naprijed, pomogla ti da uspiješ, ako ne ovdje u selu onda negdje drugdje; jedan dokaz svoje snage ona je već pružila — spasila te je Barnabasove obitelji.« »To je, dakle, bilo tada tvoje mišljenje, za razliku od gostioničarkinog«, reče K., »a što se otada izmijenilo?« »Ne znam«, reče Frieda i pogleda njegovu ruku koja je držala njenu, »možda se ništa nije izmijenilo; kad ti sjediš tako blizu mene i tako spokojno pitaš, onda vjerujem da se ništa nije izmijenilo. Ali u stvarnosti«, ona izvuču svoju ruku iz njegove, pogleda ga ravno u oči, plačući i ne pokrivši lice; podnijela mu je otvoreno svoje suzama obliveno lice, kao da to ne plače ona zbog sebe i zato nema razloga da to krije, već kao da plače zbog njegove izdaje i zato njemu pripada jad njena izgleda, »u stvarnosti, međutim, sve se izmijenilo otkad sam te čula kako razgovaraš s dečkom. Kako si počeo nevino razgovarati, pitao si ga kako je kod kuće, o tome i ovome; meni se činilo kao da to dolaziš k meni u krčmu, prijateljski, srdačno, i djetinje željno tražiš moj pogled. Bilo je isto kao i onda, i željela sam samo da je gostioničarka prisutna, da te sluša, i da onda opet pokuša ostati pri svome mišljenju. A tada, najednom, ni sama ne znam kako se to dogodilo, primijetila sam u kakvoj namjeri razgovaraš s dečkom. Svojim blagonaklonim riječima stekao si njegovo povjerenje, koje nije bilo lako osvojiti, da bi onda nesmetano stremio cilju koji mi je postajao sve jasniji. Taj cilj bila je žena. Iz tvojih naizgled brižnih riječi izbijali su sasvim otvoreno samo poslovni obziri. Ti si varao tu ženu prije nego što si je dobio. Čula sam iz tvojih riječi ne samo svoju prošlost već i svoju budućnost. Bilo mi je kao da gostioničarka sjedi pored mene i sve mi objašnjava, a ja je se iz sve snage pokušavam riješiti, ali jasno uviđam beznadnost tog nastojanja, a pritom ja nisam više ta koju varaju — čak ni prevarena još nisam bila — već jedna tuda žena. A kad sam se napregla da se svladam i upitala Hansa što želi biti i on rekao da bi želio biti kao ti, dakle potpuno je tebi pripadao — kakva je onda bila velika razlika između njega, dobrog dečka koji je ovdje zloupotrijebljen, i mene onda u krčmi?«

»Sve što ti kažeš«, reče K. pribrano, naviknut već na prijekore, »sve je u izvjesnom smislu točno; nije neistinito, ali je neprijateljski. To su misli gostioničarke, moje neprijateljice, a ako ti vjeruješ da su tvoje vlastite, onda me to tješi. Ali su poučne, od gostioničarke se može još ponešto naučiti. Meni osobno ona to nije rekla, iako me nije štedjela, očigledno je ovo oružje povjerala tebi u nadi da ćeš ga upotrijebiti u jednom za mene naročito teškom i presudnom trenutku. Ako te ja zloupotrebljavam, ona te zloupotrebljava na sličan način. A sada, Friedo, pomisli: čak i kad bi sve bilo kako gostioničarka

kaže, to bi bilo strašno samo u jednom slučaju, i to u slučaju da me ti ne voliš. Tada, samo tada bi zaista značilo da sam te pridobio iz računa i lukavstvom, da bih se tobom kao svojom imovinom mogao okoristiti. U tom slučaju je možda bilo u mojem planu i to što sam se tada pojavio pred tobom ruku pod ruku s Olgom, a gostioničarka je samo zaboravila i to mi upisati u račun. Ali ako srećom nije taj slučaj, i ako tebe nije tada zgrabila jedna podmukla zvjerka, već si ti meni prišla kao što sam i ja prišao tebi, i mi smo se našli i oboje se zaboravili, kaži, Friedo, kako je onda? Onda je moja stvar isto što i tvoja, i samo neprijatelj može tu napraviti razliku. To važi za sve, pa i što se tiče Hansa. Uostalom, u ocjeni razgovora s Hansom ti pretjeruješ u svojoj osjetljivosti, jer ako se Hansove i moje namjere ne poklapaju sasvim, ipak se ne razlikuju toliko da bi između njih postojala oprečnost, uostalom naše neslaganje nije ostalo za Hansa tajna, ako to misliš onda jako podcjenjuješ toga malog obazrivog čovjeka, ali čak i ako bi mu sve ostalo skriveno, od toga, nadam se nitko neće imati štete.«

»Vrlo je teško snaći se tu«, reče Frieda i uzdahnu. »Ja svakako sumnjam u tebe, i ako je nešto tako, pod utjecajem gostioničarke, prešlo na mene, ja ću biti sretna da se toga riješim i da te na koljenima molim da mi oprostiš, to u stvari i činim cijelo vrijeme, iako govorim tako zlim jezikom. Ostaje, međutim, istina da ti štošta kriješ od mene, dolaziš i odlaziš, a ja uopće ne znam gdje si bio i kamo ideš. Onda kad je Hans kucao na vrata, ti si uzviknuo ime Barnabas. Da si ikad mene s tolikom ljubavlju zovnuo, kao što si tada izgovorio to meni iz nepoznatog razloga omrznuto ime! Kad ti nemaš povjerenja u mene, onda se mora i kod mene javiti nepovjerenje u tebe; onda sam naravno potpuno prepuštena gostioničarki, kojoj ti svojim ponašanjem daješ za pravo. Ne u svemu, neću reći da joj u svemu daješ za pravo, zar nisi ipak zbog mene otjerao pomoćnike? Ah, kad bi ti samo znao s kakvom ja čežnjom u svemu što ti radiš i govoriš, čak i kad me to muči, tražim zrnce dobrog za sebe.« »Prije svega, Friedo«, reče K. »ja ništa od tebe ne krijem, baš ništa. Ah, kako me gostioničarka mrzi i kako se upinje da te meni otme, kakvim sramnim sredstvima se pritom služi i kako joj ti povlađuješ, Friedo, kako joj povlađuješ! Reci, molim te, po čemu ja nešto skrivam od tebe? Da ja želim dospjeti do Klamma, to ti znaš, da mi u tome ne možeš pomoći i da zbog toga moram to postići sam na svoju ruku, znaš isto tako da u tome još nisam uspio, vidiš i sama. Trebam li se, dakle, dvostruko ponižavati pričanjem bezuspješnih pokušaja koji me u stvarnosti toliko ponižavaju? Trebam li se valjda hvaliti kako sam cijelo jedno dugo poslijepodne uzalud čekao, smrzavajući se na pragu Klammovih saonica? Sretan što ne moram više misliti na takve stvari, ja žurim k tebi, a sve me to ponovno prijeteći susreće, izbijajući iz tebe. A Barnabas? Svakako, ja ga čekam. On je Klammov glasnik; nisam ga ja napravio tim što je.« »Opet Barnabas!«

uzviknu Frieda. »Ja ne mogu vjerovati da je on dobar kao glasnik.« »Možda imaš pravo«, reče K., »ali on je jedini koga meni šalju.« »Utoliko gore«, reče Frieda, »utoliko više ga se trebaš čuvati.« »On mi, na žalost, nije dosad dao povoda za to«, reče K., smijući se. »Rijetko dolazi, i to što donosi nije od važnosti, ali dobiva važnost od toga što potječe od samoga Klamma.« »Ali vidim«, reče Frieda, »čak ni Klamm nije više tvoj cilj, to je ono što me valjda najviše uznemiruje. Dovoljno je loše već to što se ti preko mene guraš Klammu, ali da se sad odvrćaš od Klamma, to je još mnogo gore, to je nešto što čak ni gostioničarka nije predvidjela. Po gostioničarki, kraj moje sreće — sumnjive, pa ipak vrlo istinske sreće — doći će onog dana kad ti sasvim uvidiš da su uzaludne nade koje polažeš u Klamma. Međutim, ti čak ne čekaš ni taj dan; ovamo dođe i iznenada jedan mali dječak, i ti se počneš boriti s njim oko njegove majke, kao da se boriš za svoj vlastiti životni opstanak.« »Ti si dobro shvatila moj razgovor s Hansom«, reče K. »Tako je zaista bilo. Ali zar je sav tvoj raniji život toliko za tebe potonuo u zaborav (osim, naravno, gostioničarke, koja se nije dala istisnuti) da više ne znaš kako se mora boriti da bi se prodrlo naprijed, naročito ako se polazi sasvim odozdo? Kako se mora iskoristiti sve što pruža iole neku nadu? A ta žena dolazi iz dvorca, ona mi je sama to rekla kad sam prvog dana zalutao kod Lasemanna. Što je prirodnije nego moliti je za savjet ili čak za pomoć? Ako gostioničarka poznaje sasvim dobro sve prepreke koje me odvajaju od Klamma, ova žena možda zna i put koji k njemu vodi, pa ona je sama sišla tim putem.« »Put koji vodi Klammu?« upita Frieda. »Klammu, naravno, kamo bi inače«, reče K. a onda skoči: »Ali sad je krajnje vrijeme da idem po ručak«. Upornije nego što je imala povod za to, Frieda ga je molila da ostane, kao da će tek svojim ostajanjem potvrditi sve to utješno što joj je rekao. Međutim, K. je podsjeti na učitelja, pokaza na vrata koja se svakog trenutka mogu s treskom otvoriti, obeća da će se odmah vratiti, ona čak ne mora ni ložiti, i to će on sam napraviti. Napokon, Frieda se šuteći pokori. Dok je K. vani gacao po snijegu — put je već odavno trebao biti očišćen, začudo kako je posao slabo odmicao — on spazi na željeznoj ogradi jednog pomoćnika kako se mrtav od umora drži za rešetke. Samo jednog, a gdje li je drugi? Je li to K. slomio izdržljivost bar jednog? Ovaj što je ostao očigledno je bio još vrlo uporan. To se vidjelo i po tome što je, postavši življi čim je spazio K., počeo divlje pružati ruke i čeznutljivo kolutati očima. »Njegova upornost je izvanredna«, reče K. sam sebi, ali morao je dodati: »Smrznut će se zbog nje na rešetkama.« Međutim, K. ne učini ništa drugo za pomoćnika, osim što mu zaprijeti šakom, što je isključivalo svako približavanje i što zaista učini da pomoćnik plašljivo ustuknu. Baš u tom trenutku Frieda otvori jedan prozor, da bi prije loženja provjetrila učionicu, kao što se dogovorila s K. Pomoćnik se odmah okrene od K. i prišulja prozoru, neodoljivo privučen. Lica razvučena od ljubaznosti prema pomoćniku i s izrazom preklinjuće bespomoćnosti prema K., Frieda je

pomalo mahala rukom gore na prozoru — nije čak bilo jasno pozdravlja li ili se brani — što pomoćniku nije smetalo da se sve više približava. Onda Frieda brzo zatvori vanjski prozor, ali ostade iza njega, s rukom na kvaki, s glavom nagnutom u stranu i s ukočenim osmijehom na licu. Je li znala da na taj način pomoćnika više mami nego što ga odbija? Međutim, K. se više nije osvrtao, požurio je kako bi se što prije vratio.

Glava četrnaesta

Napokon — bio je već mrak, kasno popodne — K. je očistio put kroz vrt, razgrnuo snijeg s obje strane puta i utapkao ga, i dnevni posao bio je sada završen. Stajao je na vratima vrta, sam, u blizini nikog nije bilo. Pomoćnika je otjerao još prije nekoliko sati, jurio ga dobar dio puta, ovaj se onda sakrio negdje između vrtova i kućeraka, nije mogao biti pronađen, a otada se nije više ni pojavljivao. Frieda je bila kod kuće i prala ili rublje ili Gisininu mačku. S Gisine strane bio je znak velikog povjerenja što je taj posao prepustila Friedi, istina neugodan posao, koji K. sigurno ne bi dopustio Friedi da primi da nije bilo vrlo preporučljivo, poslije mnogih propusta u obavljanju službene dužnosti, koristiti svaku priliku za pridobivanje Gise. Gisa je blagonaklono promatrala kako je K. donio s tavana malu dječju kadu, kako je voda bila zagrijana i kako je napokon mačka obazrivo spuštena u kadu. Štoviše, Gisa je zatim mačku potpuno prepustila Friedi, jer je došao Schwarzer, poznanik K. od prve večeri, koji K. pozdravi s izvjesnom mješavinom plašljivosti, koja potječe od one večeri, i bezgraničnim podcjenjivanjem, koje pripada školskom poslužitelju, a onda se s Gisom uputi u drugu učionicu. Oboje su još bili tamo. Kao što je K. čuo u gostionici Kod mosta, ochwarzer, koji je ipak bio sin jednog upravitelja dvorca, iz ljubavi prema Gisi živi već odavno u selu, i uspio je preko svojih veza da ga općina postavi za pomoćnog učitelja, a tu je dužnost uglavnom obavljao na taj način što nije prepustio nijedan Gisin sjedeći bilo u klupi među djecom, ili još radije na podiju po red Gisinih nogu. Neku smetnju to uopće više nije predstavljalo, jer su se djeca već odavno navikla na njega, utoliko lakše možda što Schwarzer nije imao za djecu ni naklonosti ni razumijevanja, i samo je preuzeo od Gise nastavu gimnastike, i uostalom bio zadovoljan što živi i diše u toploj blizini Gise. Njegovo najveće zadovoljstvo je bilo da sjedi pored Gise i ispravlja đачke zadatke. I danas su time bili zaposleni, Schwarzer je donio jednu' Krpu svezaka, učitelj mu je uvijek davao i svoje i, dokle god se vidjelo, K. ih je vidio oboje kako rade za jednim stolićem kraj prozora, glava do glave, nepomični; međutim, sada su se tamo vidjele samo dvije svijeće koje su svjetlucale. Bila je ozbiljna i šutljiva ljubav koja ih je vezivala. Ton je davala Gisa, čija je troma priroda, istina, ponekad kad podivlja, rušila sve granice, ali koja nešto slično kod drugih i u drugim prilikama nikako ne bi trpjela, tako je i živahni Schwvarzer morao hodati polako, govoriti polako i šutjeti; ali on je za sve to, vidjelo se, bogato bio nagrađen Gisininom bliskom i tihom prisutnošću. Pritom ga Gisa uopće nije voljela. U svakom slučaju, u prilog

ljubavi nisu govorile njene okrugle, sive oči, koje valjda nikad nisu namigivale, već izgleda prije kolutale samim zjenicama. Vidjelo se samo daje Schvvarzera trpjela bez opiranja, ali čast da je voli sin jednog upravitelja dvorca očigledno nije umjela cijeliti i nosila je svoje oblo i punačko tijelo podjednako mirno, bez obzira na to prati li je Schwarzer pogledima ili ne. Sa svoje strane, opet, Schwarzer je podnosio stalnu žrtvu što je ostajao u — selu. Očeve izaslanike, koji su češće dolazili da ga odvedu, ljutito je odbijao, kao da je već to kratko podsjećanje na dvorac i na njegovu sinovsku dužnost, koje su oni kod njega izazvali, predstavljalo krupno i nenadoknadio ometanje njegove sreće. Pa ipak, on je imao slobodnog vremena napretek, jer, uopće uzevši, Gisu je viđao samo na nastavi i pri ispravljanju zadataka, istina ne s nekom namjerom, već naprosto zato što je iznad svega voljela udobnost, zbog toga i samoću, i osjećala se kanda najsretnija kad se mogla kod kuće sasvim slobodno opružiti po divanu, s mačkom pored sebe, koja joj nije smetala, jer se jedva mogla micati. Tako je Schwarzer veliki dio dana provodio lunjajući besposlen, ali i to je volio, jer je pritom uvijek imao mogućnost, koju je vrlo često i koristio, odlaziti u ulicu L6wen u kojoj je Gisa stanovala, penjati se do njene sobice pod tavanom, oslušivati red zaključanim vratima i onda se opet žurno udaljiti, pošto bi, kao uvijek, ustanovio da u sobi vlada najpotpunija, neshvatljiva tišina. Istina, posljedice takvog načina života pokazivale su se po njegovu držanju — ali nikad u Gisinoj prisutnosti — u trenutnim smiješnim izljevima iznova probuđene birokratske nadutosti, koja nije baš najbolje odgovarala njegovu sadašnjem zvanju, i pri čemu, istina, on mahom nije dobro prolazio, kao što je i K. imao prilike vidjeti.

Bilo je samo čudno što se, bar u gostionici Kod mosta, ipak s izvjesnim uvažavanjem govorilo o Schwarzeru, makar samo u vezi sa stvarima koje su bile više smiješne nego važne, i da se to uvažavanje prenosilo i na Gisu. Međutim, svakako nije bilo ispravno što je Schwarzer vjerovao da kao pomoćni učitelj stoji mnogo više iznad K., takva razlika tu nije postojala. Školski poslužitelj predstavlja za nastavno osoblje, a naročito za učitelja Schwarzerove vrste, vrlo važnu ličnost, koja se ne može nekažnjeno podcjenjivati i ako je već iz staleških interesa nemoguće odreći se tog podcjenjivanja, onda ono mora u najmanju ruku biti učinjeno snošljivim odgovarajućim naknadama. K. je htio tom prilikom na to podsjetiti, a i inače mu je Schvvarzer ostao dužan od one prve večeri, a taj dug nije postao manji time što su idući dan uistinu pravdali prijem na koji je tada naišao kod Schvvarzera. Jer ne treba zaboraviti da je ovaj prijem možda odredio karakter svih sljedećih. Preko Schvvarzera sasvim besmisleno i već u prvom času skrenuta je sva pažnja vlasti na K., dok je on bio još potpuno stran u selu, bez poznanika, bez skrovišta, premoren od napornog pješačenja, sasvim bespomoćan, kao što je onda ležao tamo na slamarici i bio izložen milosti i

nemilosti svakom poduhvatu vlasti protiv njega. Samo jednu noć kasnije sve bi se moglo odvijati drukčije, mirno, poluskriveno, u svakom slučaju nitko o njemu ništa ne bi znao, ni sumnjao u njega, i ako ništa drugo, ne bi se ustručavao da ga za dan primi kao putnika namjernika; uvidjela bi se njegova upotrebljivost i pouzdanost, o njemu bi se govorilo među susjedima, i vjerojatno bi se ubrzo negdje smjestio kao sluga. Naravno, pažnji vlasti ne bi umakao. Ali postojala je bitna razlika u tome hoće li se zbog njega usred noći uznemiravati centralni ured, ili tko drugi tko se našao kraj telefona, i zahtijevati trenutna odluka, s vidljivom poniznošću istina, ali ipak s nametljivom upornošću, i to još preko Schwarzera, za kojeg, izgleda, gore ne mare, ili će umjesto svega toga K. idućeg dana u službeno vrijeme zakucati kod općinskog načelnika i, kao što je to već red, prijaviti se kao putnik koji je došao u posjet, koji već ima prenoćište kod jednog žitelja općine i vjerojatno će sutra dalje, osim ako ne nastupi taj gotovo sasvim nevjerojatan slučaj da on ovdje nade posao, ali samo za nekoliko dana, i, naravno, jer duže neće nikako ostati. Tako ili slično tome dogodilo bi se da nije bilo Schwarzera. Vlast bi se i dalje zanimala s njim, ali mirno, službenim putem, neometena nestrpljivošću zainteresiranog, što ona, izgleda, naročito mrzi. Za sve to K. nimalo nije bio kriv, svu krivnju snosio je Schwarzer, ali Schwarzer je bio sin jednog upravitelja dvorca, izvana, ponašao se pristojno, dakle odmazda je mogla pogoditi jedino K. A žalostan povod svemu tome? Možda zlovoljno raspoloženje Gise onoga dana, zbog čega je Schwarzer, ne mogavši spavati, lutao noću da bi zatim na K. izlio sav svoj jad. Istina, moglo bi se s druge strane reći da K. treba Schwarzeru biti zahvalan za njegovo ponašanje. Samo mu je tako bilo omogućeno što on sam nikad ne bi postigao, nikad se ne bi ni usudio pokušati postići, i što vlast sa svoje strane jedva da bi dopustila, naime to da je on od samog početka, bez okolišanja, otvoreno, oči u oči, stupio pred tu vlast, koliko je to kod nje uopće bilo moguće. Ali to je bila nezahvalna prednost, ono ga je istina poštedito mnogih laži i pritajivanja, ali ga je isto tako ostavilo gotovo bez obrane, u svakom slučaju stavilo ga je u podređen položaj u borbi koju vodi, i s obzirom na to moglo ga je dovesti do očajanja, da nije on sam sebe morao uvjeravati da je razlika u moći između vlasti i njega bila tako strahovita da ni sve laži i lukavstva na koje bi bio spreman ne bi bili u stanju razliku osjetno pretegnuti u njegovu korist. Ipak to je bila samo misao kojom je K. sam sebe tješio. Schwarzer je ostao kriv usprkos svemu; onda je on K. naškodilo, možda mu idućom prilikom može pomoći, a njemu će i dalje biti potrebna i najmanja pomoć, a prije svega ta, jer izgleda, na primjer, da Barnabas opet nije imao uspjeha.

Zbog Friede K. je cijelog dana oklijevao otići u Barnabasov stan i raspitati se; da ne bi dočekaio Barnabasa pred Friedom, on je sada radio vani i tu ostao poslije završenog rada, očekujući Barnabasa, ali Barnabasa nije bilo. Sad ništa

drugo nije ostalo nego otići sestrama, samo za trenutak, samo da se s praga raspita, pa da se odmah vrati. I on zabode lopate u snijeg i pohita. Kao bez daha stiže do Barnabasove kuće, otvori vrata poslije kratkog kucanja i upita, ne obraćajući pažnju kako u sobi izgleda: »Zar se Barnabas još nije vratio?« Tek sad on primijeti da Olga nije tu, da oboje starih sjede kao zadrijemali za udaljenim stolom, da im još nije jasno što se to kod vrata zbiva i da polako okreću lica u tom pravcu, i napokon da Amalija leži na ponjavama na pećnjaku, da se trgla, uplašena u prvi mah pojavom K., i da se uhvatila rukom za čelo da bi se pribrala. Da je to bila Olga, ona bi mu odmah odgovorila i K. bi opet mogao krenuti, ovako je morao učiniti još nekoliko koraka prema Amaliji, pružiti joj ruku koju ona šuteći stisnu, i zamoliti je da uznemirene starce odvrati od svakog kretanja, što ona i učini s nekoliko riječi. K. doznade da Olga u dvorištu cijepa drva, Amalija, iznurena — razlog nije navela — morala je malo prileći, i da Barnabas još nije stigao, ali da mora ubrzo doći, jer on nikada ne ostaje u dvorcu preko noći. K. zahvali na obavijesti i reče da sad može ići, međutim Amalija ga upita ne li bi htio pričekati Olgu, ali on odgovori da, na žalost, nema više vremena. Amalija ga dalje upita je li danas već razgovarao s Olgom; začuđen, on odgovori niječno i upita ima li mu Olga nešto naročito priopćiti. Amalija razvuče usta kao malo ljuta, šuteći kimnu glavom i opet leže. Tako ležeći mjerila je K. kao da se čudi što je još tu. Njen pogled je bio hladan, bistar, ukočen, kao uvijek. Taj pogled nije bio baš usmjeren na ono što je promatrala, već je, i to je ono što je smetalo, pomalo obilazio svoj predmet, jedva primjetno, istina, ali nesumnjivo, i nije izgledalo da je to slabost ili zbunjenost ili prijetvornost, već da je to jedna stalna težnja za usamljenošću, jača od svih drugih osjećanja, koje valjda i ona sama postaje svjesna samo na ovaj način. K. se činilo da se prisjeća da je ovaj pogled zapazio još prve večeri. Štoviše da je sav neugodan dojam koji je ova obitelj odmah na njega ostavila potekao od tog pogleda, koji po sebi nije bio neugodan, već ohol i u svojoj nepristupačnosti iskren. »Ti si uvijek tako tužna, Amalija«, reče K. »Muči li te nešto? Zašto ne kažeš? Takvu seosku djevojku kao što si ti još nisam vidio. To mi je palo u oči upravo danas, baš sad. Jesi li ti iz sela? Jesi li ovdje rođena? Amalija to potvrdi glavom kao da je K. samo ovo posljednje pitanje postavio, a onda reče: »Dakle ipak ćeš pričekati Olgu?« »Ne znam zašto uvijek isto pitaš?« reče K. »Ne mogu ostati duže, kod kuće me čeka moja zaručnica.« Amalija se odupre laktovima, o nekoj zaručnici ona nije znala. Upita ga zna li Olga za zaruke. K. je mislio da zna, Olga ga je vidala s Freedom, a i takve se vijesti brzo šire selom. Međutim, Amalija mu je tvrdila da Olga to ne zna i da će je ta vijest učiniti vrlo nesretnom, jer izgleda da ona voli K. One o tome nisu otvoreno razgovarale, Olga je vrlo zatvorena, ali ljubav samu sebe i nehotice odaje. K. je bio uvjeren da se Amalija vara. Amalija se smješkala, i taj osmijeh, iako tužan, ozario je mračno namršteno lice, učinio da nijemost govori, da tuđe

postane blisko, značio je odavanje jedne tajne, odavanje jedne dotad čuvane imovine koja se možda opet može vratiti, ali nikad više potpuno. Amalija reče da se ona nimalo ne vara; ona zna čak i više, zna da i K. osjeća naklonost prema Olgi, i da su njegovi posjeti, koji za izgovor imaju nekakve poruke od Barnabasa, u stvari zbog Olge. Kako dakle, ona, Amalija, sve zna, on se ne treba više ustručavati i treba češće dolaziti. Samo mu je to htjela reći. K. je vrtio glavom i spominjao svoje zaruke. Izgledalo je da Amalija ne razbija mnogo glavu zbog zaruka, za nju je bio odlučujući neposredan dojam koji je ostavio K. stojeći sam pred njom. Ona samo upita kad je K. upoznao tu djevojku, jer on je samo nekoliko dana u selu. K. ispriča što je bilo one večeri u Gospodskom konaku, na što Amalija ukratko reče da je bila odlučno protiv toga što su ga vodili u Gospodski konak. Ona se pozva kao na svjedoka na Olgu, koja baš u tom trenutku ude s drvima u naručju, svježa i zarumenjena od hladnog zraka, živahna i krepka kao preporođena radom vani, nasuprot njenu inače uobičajenom sumornom zadržavanju u sobi. Ona baci drva, pozdravi K. bez ustručavanja i odmah upita za Friedu. K. dobaci jedan pogled Amaliji, ali ona, izgleda, nije smatrala da je njeno mišljenje opovrgnuto. Dirnut malo zbog toga, K. ispriča o Friedi detaljnije nego što bi inače činio, opisao pod kakvim teškim okolnostima ona ipak uspijeva voditi neku vrstu domaćinstva u školi, i u žaru pričanja se toliko zaboravi — a htio je odmah otići kući — da u vidu oprostaja i pri rastanku pozva čak sestre da ga jednom posjete. Istina, odmah se preplaši i ustuknu, ali Amalija brzo izjavi da prihvaća poziv, prije nego što je ponovno mogao doći do riječi; sada se i Olga morala pridružiti, što ona i učini. Međutim, K. stalno obuzet misli da se mora što prije oprostiti, i osjećajući se nelagodno pod Amalijinim pogledom, nije oklijevao da bez daljnjeg uvijanja prizna da je poziv bio sasvim nepromišljen i potekao iz njegova osobnog raspoloženja, ali da ga on mora povući, jer između Friede i Barnabasove kuće vlada veliko neprijateljstvo koje je, istina, njemu potpuno nerazumljivo. »To nije neprijateljstvo«, reče Amalija, »tako krupna stvar to nije, to je samo povodjenje za općim mišljenjem. A sada idi, idi svojoj zaručnici, vidim koliko ti se žuri. Ne boj se da ćemo doći, ja sam to maloprije rekla u šali, iz zlobe. Međutim, ti možeš češće k nama dolaziti, tu očigledno nema smetnje, uvijek se možeš zakloniti za Barnabasove poruke. Olakšat ću ti to još utoliko kad kažeš da Barnabas, i kad donese neku poruku iz dvorca za tebe, ne može opet otići do škole da ti je dostavi. On nije u stanju mnogo trčati, jadan dečko, istroši ga služba, ti ćeš morati sam dolaziti po vijesti.« K. još nije čuo da Amalija najedanput toliko stvari kaže, a i zvučalo je drukčije nego inače kad ona govori, bilo je u tome neke uzvišenosti koju nije osjećao samo K. već i Olga, koja je ipak bila naviknuta na sestru. Ona je stajala malo u stranu s rukama na krilu, opet u svom uobičajenom, nešto pognutom stavu, razdvojenih nogu, s očima upravljenim na Amaliju, dok je ova gledala u K. »Zabluda je«, reče K.,

»velika je zabluda ako misliš da meni nije stalo do čekanja Barnabasa. Dovedi u red svoje stvari s vlastima, to je moja najveća, upravo jedina želja. Barnabas mi treba u tome pomoći, na njemu počivaju mnoge moje nade. Istina, on me je već jednom teško razočarao, ali to je bila moja vlastita krivnja više nego njegova, to se dogodilo u zabuni prvih trenutaka kad sam mislio da ću sve moći postići jednom malom večernjom šetnjom, i napokon kad se nemoguće pokazalo kao zaista nemoguće, ja sam to njemu uzeo za zlo. To je utjecalo čak i na moje mišljenje o vašoj obitelji, o vama. Sad je to prošlo, ja vjerujem da vas sad bolje poznajem, da ste vi čak...« K. potraži pravu riječ, ne nađe je odmah i zadovolji se prvom koja mu dođe, »vi ste možda dobroćudniji nego bilo tko drugi od seljaka, ukoliko ih ja bar dosad poznajem. Ali, eto, Amalija, ti me opet dovodiš u zabunu time što podcjenjuješ, ako ne službu svoga brata, a ono važnost koju ona ima za mene. Možda ti nisi upućena u bratovljeve stvari, onda je to dobro i neću u to dirati, ali možda si upućena — a ja prije imam taj dojam — onda to nije dobro, jer to bi značilo da me tvoj brat zavarava.« »Budi spokojan«, reče Amalija, »ja nisam upućena, i ništa me ne bi moglo natjerati da se u to upućujem, ništa, čak ni obziri prema tebi, za kojeg bih ipak bila spremna mnogo učiniti, jer mi smo, kako kažeš, dobroćudni. Ali poslovi mog brata samo su njćgflva stvar, ja o njima ne znam ništa osim onog što protiv svoje volje slučajno čujem tu i tamo. Međutim, Olga ti može sve objasniti, jer on njoj sve povjerava.« I Amalija ode, prvo roditeljima s kojima je šaputala, onda u kuhinju; otišla je, ne oprostivši se od K., kao da je znala da će on još dugo ostati i da opraštanje nije potrebno.

Glava petnaesta

K. ostade, s malo začuđenim licem; Olga mu se smijala, privuče ga peći, i zaista je ostavljala dojam da je sretna što može sad sama s njim sjediti tu kraj peći, ali je to bila mirna sreća koju ljubomora svakako nije mutila. I baš ta odsutnost ljubomore, a s tim i svake napetosti, godila je K.; on je rado gledao u te plave, ne baš omamljive, ne zapovjedničke, već smjerno smirene i smjerno postojane oči. Izgledalo je kao da su ga sva ta zapažanja Friedine i gostioničarkine opomene činile, istina ne pristupačnijim, ali pažljivijim i pronicljivijim. I on se smijao s Olgom kad se ova čudila što je baš Amaliju nazvao dobroćudnom; Amalija može biti štošta, ali dobroćudna baš nije. K. izjavi na to da se pohvala, naravno, odnosila na nju, Olgu, ali Amalija je toliko samoljubiva da ne samo da prisvaja sve što se u njenoj prisutnosti kaže, već i očekuje da se dobrovoljno sve njoj pripiše. »To je točno«, reče Olga, uozbiljivši se, »točnije nego što ti se čini. Amalija je mlada od mene, mlada i od Barnabasa, ali ona je ta koja odlučuje u obitelji, u dobru i zlu; istina, ona i podnosi više nego svi drugi i dobro i zlo.« K. je smatrao da je to pretjerano, baš maločas je sama Amalija rekla da ne vodi računa o bratovljevim stvarima, dok naprotiv Olga zna sve o tome. »Kako da ti to objasnim«, reče Olga, »Amalija ne vodi računa ni o Barnabasu ni o meni, ona se u stvari ni za kog ne brine osim za roditelje, njih njeguje danju i noću, sad ih je baš pitala što žele i otišla u kuhinju za njih kuhati, zbog njih je prisiljena ustati, jer još od podne je bolesna i leži ovdje na klupi. Ali iako ne vodi računa o nama, mi smo ovisni o njoj, kao da je ona najstarija, i kad bi nas htjela savjetovati u našim stvarima, mi bismo je sigurno slušali; ali ona to ne čini, mi smo joj tuđi. Ti imaš velika iskustva s ljudima, dolaziš iz svijeta, zar ti se ne čini da je ona izvanredno pametna?« »Izvanredno nesretna čini mi se da je«, reče K., »ali kako se slaže s vašom poslušnošću prema njoj kad, na primjer, Barnabas vrši ovu kurirskfl službu koju Amalija ne odobrava, možda čak i prezire?« »Kad bi on znao što bi drugo mogao raditi, on bi odmah napustio tu službu, kojom nimalo nije zadovoljan.« »Zar nije on izučeni obućar?« upita K. »Jest«, reče Olga, »on radi uzgred i za Brunswicha, i mogao bi, kad bi htio, imati posla i danju i noću i dobro zarađivati.« »Pa lijepo«, reče K., »znači ima zamjenu za kurirsku službu.« »Za kurirsku službu.« upita Olga začuđeno. »Zar se on te službe primio radi zarade?« »Može biti«, dodade K., »ali ti si ipak rekla da on njome nije zadovoljan.« »Nije zadovoljan i to iz mnogih razloga«, reče Olga, »ali to je ipak služba u dvorcu, u najmanju ruku može tako izgledati.« »Kiko«, reče K., »vi sumnjate čak i u to?« »Upravo ne«, reče

Olga, »Barnabas ide u urede, druži se s poslužiteljima kao sa sebi ravnima, vidi izdaleka i poneke činovnike, dobiva razmjerno važna pisma, povjeravaju mu se čak i usmene poruke, to je već mnogo, i mi bismo mogli biti ponosni na to koliko je on u svojim mladim godinama već postigao.« K. kimnu glavom, na povratak kući više nije mislio. »On ima i svoju vlastitu uniformu?« upita on. »Ti misliš na kaputić?« primijeti Olga. »Ne, njega mu je Amalija napravila još prije nego što je postao kurir. Ali ti si se približio bolnoj točki. Trebao je već odavno dobiti, istina ne uniformu, jer toga nema u dvorcu, ali jedno službeno odijelo; ono mu je bilo obećano, ali u tom pogledu u dvorcu su vrlo spori i loše je što se nikada ne zna što ta sporost znači; ona može značiti da stvar ide službenim tokom, ali može značiti da uopće nije još uzeta u službeni postupak, da, na primjer, i dalje žele iskušati Barnabasa, a može napokon značiti i to da je službeni postupak već završen, da je dano obećanje povučeno iz bilo kojih razloga i da Barnabas nikad neće dobiti odijelo. O tome se ne može ništa bliže doznati, ili će se doznati tek poslije dugo vremena. Postoji jedna poslovice, možda je i ti znaš: 'Službene odluke su stidljive kao mlade djevojke« »To je dobro zapaženo«, reče K., on to primi još ozbiljnije nego Olga, »dobro zapaženo, odluke mogu imati i druge sličnosti s djevojkama.« »Možda«, složi se Olga. »Istina; ja ne znam kako ti to misliš. Možda ti misliš to sasvim u pohvalnom smislu. Ali što se tiče službenog odijela, ono je jedna od Barnabasovih briga, a kako su naše brige zajedničke, onda je to i moja briga. Zašto ne stiže službeno odijelo? pitamo se mi uzalud. Međutim cijela ta stvar nije tako jednostavna. Činovnici, na primjer, kao da uopće nemaju službena odijela; koliko mi ovdje znamo, a i po onome što priča Barnabas, činovnici nose obična, istina lijepa odijela. Uostalom, ti si vidio Klamma. Naravno, Barnabas nije činovnik, ni činovnik najbolje kategorije, niti umišlja da će to biti. Ali ni viši poslužitelji, koji se, istina, ovdje u selu uopće ne viđaju, nemaju službena odijela, kako Barnabas priča; to je donekle utjeha, reklo bi se u prvi mah, ali ta je utjeha varljiva, jer je li Barnabas viši poslužitelj? Nije, može mu netko biti vrlo naklonjen, ali to ne može za njega reći, viši poslužitelj on nije; to već što on dolazi u selo, ovdje čak i spava, dokazuje obratno; viši poslužitelji su još povučeniji od činovnika, možda i s pravom, možda su oni viši i od nekih činovnika; ponešto govori za to: rade manje i, po pričanju Barnabasa, zasigurno je divno gledati ove odabrane, velike, snažne ljude kako polako prolaze hodnicima — Barnabas se uvijek šulja iza njih. Ukratko, ne može biti ni govora o tome da je Barnabas viši poslužitelj. Dakle, može biti samo jedan od nižih poslužitelja, ali, eto, oni imaju službena odijela bar kada silaze u selo; to nije uniforma, strogo uzevši, njihova odijela su u mnogočemu različita, pa ipak po odijelu se odmah pozna poslužitelj iz dvorca, ti si te ljude viđao u Gospodskom konaku. Najupadljivije na tim odijelima je to što su ona mahom tijesna i pripijena uz tijelo, seljak ili zanatlija ne bi mogao koristiti takvo djelo. A, eto, Barnabas

nema takvo odijelo; to nije samo nešto što postiduje i ponižava, to bi se moglo podnijeti, ali naročito u turobnim trenucima — a ponekad i nerijetko, mi ih imamo, Barnabas i ja — to izaziva sumnju u sve. Pada li uopće dvorcu služba koju Barnabas obavlja? Istina on ide u urede, ali jesu li uredi zaista dvorac? I kako uredi pripadaju dvorcu, jesu li to baš oni uredi u koje Barnabas smije zalaziti? On ulazi u urede, ali to je samo jedan dio njih, a onda su ograde, a iza njih su drugi uredi. Nije baš da mu zabranjuju ići dalje, ali on ne može dalje ići kad je svoje pretpostavljene već našao, oni su svršili posao s njim i pustili ga. Uostalom, tamo je čovjek pod stalnom prismotrom, bar se tako vjeruje. A čak ako bi i išao dalje, što mu to vrijedi kad tamo nema posla i samo je uljez? Te ograde ti ne smiješ predstaviti sebi kao strogo povučenu granicu, Barnabas mi stalno skreće pažnju na to. Ograde postoje i u uredima u koje on zalazi; ima i ograda preko kojih on prolazi, i one ne izgledaju drukčije od onih preko kojih nije prešao, pa zato ne treba unaprijed pretpostaviti da se iza ovih posljednjih ograda nalaze sasvim drukčiji uredi od onih u kojima je Barnabas već bio. Ali, eto, u onim tmurnim trenucima vjeruje se u to. Onda sumnja ide dalje, uopće je nemoguće braniti se od nje. Barnabas razgovara s činovnicima, Barnabas dobiva poruke. Ali kakvi su to činovnici, kakve su to poruke? On je sad, kako kaže, dodijeljen Klammu i od njega dobiva naloge. Naravno, to je već vrlo mnogo, čak ni viši poslužitelji ne dostižu tako daleko, to je gotovo previše, i to je ono što plaši. Zamisli samo, biti neposredno dodijeljen Klammu, s njim razgovarati oči u oči! Ali je li ipak tako? Pa naravno, tako je, ali zašto Barnabas sumnja u to da je činovnik koji je tamo označen kao Klamm zaista Klamm?« »Olga«, reče K., »ti se šališ, kako može biti sumnje u to kako Klamm izgleda, pa poznato je kako on izgleda, ja sam ga sam vidio.« »Naravno da se ne šalim«, reče Olga. »Nisu to šale, već moje najveće brige. Ali ja ti to ipak ne pričam da olakšam svome srcu a tvoje da ražalostim, već zato što me ti ispituješ o Barnabasu i što mi je Amalija naložila da ti pričam, a i zato što vjeruješ da je korisno za tebe da znaš sve podrobnosti. Činim to i zbog Barnabasa, da ne bi ti polagao previše nade u njega, pa da te on razočara i poslije pati zbog tvog razočaranja. On je vrlo osjetljiv; noćas, na primjer, nije mogao spavati zato što ti sinoć nisi bio njime zadovoljan; izgleda da si ti rekao da je za tebe vrlo loše što nemaš boljeg kurira od Barnabasa. Te riječi lišile su ga sna. Ti sam sigurno nisi naročito primijetio njegovo uzbuđenje, kuriri dvorca moraju se mnogo svladavati. Ali njemu nije lako, nije mu lako ni s tobom. S tvog gledišta, ti ne tražiš od njega mnogo, ti si došao s izvjesnim shvaćanjima o kurirskoj službi i po njima dmieravaš svoje zahtjeve. Ali u dvorcu imaju druge pojmove o kurirskoj službi, oni se ne mogu podudarati s tvojima čak i kad hi se Barnabas potpuno žrtvovao službe radi, na što on, na žalost, ponekad kao da je i spreman. S tim bi se moralo pomiriti protiv toga se ništa ne bi smjelo reći, kad se samo ne bi postavljalo pitanje je li zaista kurirska služba to što on vrši. Naravno, on pred

tobom ne smije izraziti tu sumnju: to činiti značilo bi za njega potkopavati vlastitu egzistenciju, grubo se ogriješiti o zakone za koje on još vjeruje da za njega važe; čak ni preda mnom ne govori slobodno, moram ga maziti, ljubiti ga da bih mu izvukla sumnju, pa čak i onda on ne priznaje da je sumnja sumnja. On ima nečeg od Amalije u krvi. I izvjesno je da mi ne kaže sve, iako sam ja jedina u koju ima povjerenja. Međutim, o Klammu razgovaramo ponekad, ja Klamma još nisam vidjela — ti znaš, Frieda me ne voli i nikad mi ne bi dopustila da ga pogledam — ali naravno, on je poznat u selu, pojedinci su ga vidjeli, svi o njemu slušali, i iz onog što se vidjelo i čulo, kao i iz ponekih netočnih podataka, stvorena je Klammova slika, koja je svakako točna u osnovnim crtama. Ali samo u osnovnim crtama. Inače je promjenljiva, pa ipak možda ne toliko promjenljiva koliko je promjenljiv Klammov izgled u stvarnosti. Tvrdi se da on izgleda sasvim drukčije kad dođe u selo nego kad ode, drukčiji prije nego što pije pivo nego poslije, drukčiji kad se budi, drukčiji kad spava, drukčiji sam nego u razgovoru, i, što je na osnovi svega toga i sasvim razumljivo, potpuno drukčiji kad je u dvorcu. A i u samom selu postoje prilično krupne razlike u opisivanju njega, razlike u pogledu visine, držanja, debljine, brade, samo se u pogledu odijela srećom svi opisi slažu: on nosi uvijek isto odijelo, crni žaket s dugim skutima. Naravno, sve te razlike ne potječu od nekih čarolija, već su sasvim shvatljive, one su plod trenutnog raspoloženja, stupnja uzbuđenja, bezbrojnih preljeva nadanja i očajanja koja obuzmu promatrača koji obično smije samo za jedan trenutak pogledati Klamma. Ja ti samo ponavljam sve što mi je Barnabas češće pričao, i uopće uzevši netko time može biti zadovoljan, ako nije neposredno osobno umiješan u stvar. Ali ne možemo, jer za Barnabasa je životno pitanje razgovara li on zaista s Klammom ili ne.« »Za mene ništa manje«, reče K., i oni se još više pribiše jedno uz drugo pored peći.

Istina, sve te nepovoljne Olgine novosti dirale su K., ali on je nalazio naknadu velikim dijelom u tome što je ovdje našao ljude koji su, bar izvana sudeći, bili otprilike iste sreće kao i on, kojima se zbog toga mogao pridružiti, s kojima se mogao razumjeti u mnogo čemu, a ne samo u ponečemu kao s Țriedom. Postupno je, doduše, izgubio nadu u uspjeh Barnabasove misije, ali što je Barnabasu bilo teže gore, to mu je on bivao bliži ovdje dolje. K. nikad nije mislio da netko iz samog sela može biti obuzet tako nesretnom težnjom kao što je bio slučaj s Barnabasom i njegovom sestrom. Ta težnja, istina, još ni izdaleka nije sasvim rastumačena i mogla bi se na kraju prikazati sasvim drukčijom; ne treba se zavesti izvjesnom nježnošću Olgina bića i vjerovati u Barnabasovu iskrenost. »Barnabasu su vrlo dobro poznati svi izvještaji o Klammovu izgledu«, nastavi Olga, »on ih je mnogo skupio i usporedio, možda i previše, jednom je u selu i sam vidio Klamma kroz prozor njegovih kola, ili je bar vjerovao da ga je vidio, bio je dakle unaprijed dovoljno

pripremljen da ga pozna, pa ipak — kako to sebi objašnjavaš? — kad je u dvorcu došao u jedan ured i između više prisutnih činovnika pokazali su mu na jednog i rekli da je to Klamm, on ga nije poznao i dugo poslije toga nije se mogao naviknuti na to da to treba biti Klamm. Međutim, ako pitaš Barnabasa u čemu se onaj čovjek razlikuje od uobičajene slike koja postoji o Klammu, on nije u stanju odgovoriti, upravo odgovori i opiše tog činovnika u dvorcu, i taj opis potpuno se poklapa s opisom koji mi imamo o Klammu. ‘Pa dobro, Barnabase’, kažem mu ja, ‘zašto sumnjaš, zašto sebe mučiš?’ A na to će on, dotjeran u škripac, početi nabrajati osobine onog činovnika u dvorcu, koje, reklo bi se, on više izmišlja nego što stvarno poznaje, a koje su pored toga i sasvim beznačajne — tiču se, na primjer, naročitog klimanja glavom ili čak samo raskopčanog prsluka — tako da je nemoguće uzeti ih ozbiljno. Još važniji čini mi se način na koji se Klamm ophodi s Barnabasom. Barnabas mi je to često opisivao, čak i crtao. Barnabasa obično uvedu u jednu prostranu sobu za rad, ali to nije Klammova soba za rad, uopće soba za rad ikojeg pojedinca. Cijelom svojom dužinom, od jednog bočnog zida do drugog, ta soba je visokom tezgom podijeljena na dva dijela, na jedan koji je uzan i u kojem dvije osobe jedva mogu proći jedna pored druge, to je prostor za činovnike; i na jedan širok dio, to je prostor za stranke, gledaoce; sluge, kurire. Na pultu leže otvorene velike knjige, jedna do druge, i skoro pored svake stoje činovnici i čitaju iz njih. Međutim, oni ne ostaju stalno pored iste knjige, ali ni ne mijenjaju knjige, već mjesta, i ono što Barnabasa najviše čudi, to je kako se oni, zbog te uskoće prostora, moraju gurati jedan pored drugog pritom mijenjajući mjesta. Sprijeda, sasvim uz visoki pult, nalaze se niski stolići za kojima sjede pisari koji, kad činovnici to žele, pišu po njihovu diktatu. Barnabasa stalno čudi kako se to radi. Pisanje se ne obavlja po nekoj izričitoj naredbi činovnika, niti se diktira glasno, jedva se i primjećuje da se diktira, prije izgleda da činovnik čita kao i dotle, samo pritom i nešto mrmlja, i to pisar sluša. Često činovnik diktira tako polako da pisar uopće ne može ništa čuti sjedeći, nego mora stalno skakati da uhvati rečeno, onda brzo sjedne to ispisati, pa opet skače, i tako redom. Kako je to čudno! Gotovo neshvatljivo. Barnabas, naravno, ima dovoljno vremena da sve to promatra, jer tamo u prostoru za gledaoce on stoji satima, često i danima dok na njega ne padne Klammov pogled. Ali i kad ga Klamm pogleda i Barnabas se uspravi i zauzme stav mirno, to još nije odlučujuće, jer se Klamm može ponovno vratiti knjizi i zaboraviti na Barnabasa; to se često događa. A kakva je to onda kurirska služba kad je tako malo važna? Meni se stegne srce kad Barnabas izjutra kaže da ide u dvorac. Taj put je svakako sasvim nekoristan, taj dan je izgubljen i to nadanje je svakako uzaludno. Čemu sve to? A ovdje se nagomilava obučarski posao koji nitko ne prihvaća, a Brunswick navaljuje da se uradi.« »Ali dobro«, reče K., »Barnabas mora čekati dok dobije nalog. To je razumljivo, ovdje izgleda kao da službenika ima previše, ne može svaki

svakog dana dobiti posao, zbog toga se ne trebate žaliti, to se događa svima. Ali na kraju, i Barnabas ipak dobiva naloge, meni osobno donio je već dva pisma.« »Moguće je«, reče Olga, »da nismo u pravu *ad se žalimo, naročito ja koja sve znam samo po pričanju i kao djevojka ne mogu sve tako dobro shvatiti kao Barnabas, koji 'Pak ponešto zadrži za sebe. Ali evo kako stoji s pismima, na primjer s pismima za tebe. Ta pisma ne dobiva on neposredno od Klamma, već od pisara. Bilo koga dana, bilo u koji sat zbog toga služba, mada izgleda laka, toliko umara, jer Barnabas mora biti stalno na oprezu — pisar se sjeti Barnabasa i da mu znak. Klamm, reklo bi se, nimalo nije dao povoda za to, jer on i dalje mirno čita svoju knjigu; istina, poneki put, ali to čini često i inače, on baš onda kad Barnabas priđe čisti svoje naočale, i pritom ga možda gleda, pod pretpostavkom da uopće može nešto vidjeti bez naočala; Barnabas sumnja u to, Klammove oči su tada gotovo zatvorene, izgleda kao da spava i samo u snu čisti naočale. U međuvremenu, između mnogih akata i pisanija koje drži pod stolom, pisar pronalazi pismo za tebe, to dakle nije pismo koje je on toga trenutka pisao, naprotiv, sudeći po izgledu omota, to je vrlo staro pismo koje već dugo tu leži. A ako je to staro pismo, zašto su onda pustili Barnabasa da čeka tako dugo? Pa i tebe? Na kraju, i samo pismo, jer ono je tada već zastarjelo. Na taj način Barnabasa dovode u položaj da bude smatran lošim, sporim kurirom. Pisara, naravno, za sve to nije briga, on da Barnabasu pismo i kaže: »Od Klamma za K.«, i Barnabas mora otići. On onda dođe kući, sav zadihan, s napokon dobivenim pismom, koje drži ispod košulje na golom tijelu, i onda sjednemo ovdje pored peći, kao mi ovo sada, i on priča i mi ispituje sve detaljno i ocjenjujemo što je postigao, i na kraju zaključujemo da je to vrlo malo, a i to malo je sumnjivo, i Barnabas ostavlja pismo na stranu i nema volje da ga isporuči, a nema ni volju da spava, dohvati obučarski posao i tako presjedi tamo na tronožnoj stoličici cijelu noć. Tako ti je to, K., eto to su moje tajne i sada se sigurno više ne čudiš što ih se Amalija odriče.« »A pismo?« upita K. »Pismo?« reče Olga. »Pa poslije izvjesnog vremena pošto sam ga uspjela privoljeti, a u međuvremenu mogu proći dani, pa i tjedni, on ipak uzme pismo i isporuči ga. U tim stvarima on me ipak mnogo sluša. Naime, kad svladam prvi dojam koji njegovo pričanje izazove u meni, ja se mogu opet pribрати, što on nije u stanju, vjerojatno baš zato što više zna. I onda mu ja uvijek kažem otprilike: 'Sto ti, Barnabase, zapravo hoćeš? O kakvoj karijeri, o kakvim ciljevima ti sanjaš? Hoćeš li dovesti dotle da nas, mene, moraš sasvim napustiti? Je li to valjda tvoj cilj? Moram vjerovati u to, jer inače bi bilo neshvatljivo zašto si tako strašno nezadovoljan nim što je već postignuto. Osvrni se oko sebe, je li itko od naših susjeda stigao tako daleko? Istina, njihov je položaj drukčiji od našeg i oni nemaju razloga težiti nečem višem od onoga što imaju, ali nije potrebno raditi usporedbe da bi se dokazalo da je kod tebe sve u najboljem redu. Postoje smetnje, sumnje, razočaranja, ali to sve samo pokazuje ono što smo unaprijed

i sami znali, da tebi ništa nije poklonjeno, da se štoviše moraš sam boriti za svaku pojedinačnu sitnicu; razlog više da budeš ponosan, a ne potišten. A onda, zar se ti ne boriš i za nas? Zar to tebi ništa ne znači? Zar ti to ne ulijeva novu snagu? I što sam ja tako sretna i gotovo ohola što imam takvog brata, zar ti to ne daje pouzdanje? Uistinu, ja sam razočarana, ali ne u onom što si ti postigao u dvorcu, već u tome što sam ja kod tebe postigla. Ti smiješ odlaziti u dvorac, stalan si posjetitelj ureda, provodiš čitave dane u istoj prostoriji s Klammom, javno si priznat kao kurir, polažeš pravo na službeno odijelo, dobivaš važna pisma za isporuku; sve si ti to, sve ti to smiješ; a kad sideš ovamo, umjesto da se plaćući od sreće grlimo, tebe, rekla bih, ostavi sva hrabrost čim te pogledam; u sve sumnjam, privlače te samo obučarski kalupi, a pismo, to jamstvo naše budućnosti, ostavljaš da stoji.' Tako mu govorim, i budući da mu to iz dana u dan ponavljam, on najednom uzdišući uzima pismo i ide. Ali to vjerojatno uopće nije djelovanje mojih riječi, već ga samo nešto ponovno goni u dvorac, a ne usuđuje se ići tamo prije nego što izvrši dobiveni nalog.« »Ti zaista imaš pravo u svemu što kažeš«, reče K., »baš je za divljenje kako si sve pravilno shvatila. Začudo kako ti jasno misliš!« »Ne«, reče Olga, »ti se samo varaš, i tako valjda ja varam i njega. Što je on stvarno postigao? Istina, ima pristup u jedan ured, ali možda to i nije ured, prije jedno uredsko predsoblje, a možda čak ni to, možda samo soba u kojoj se mogu zadržavati svi koji nemaju pristup u prave urede. On razgovara s Klammom, ali je li to Klamm? Nije li to ipak netko tko je Klammu samo malo sličan? Tajnik neki možda, u najboljem slučaju, koji ima izvjesne sličnosti s Klammom koji se trudi da mu bude što sličniji i zato se pravi važan. Tu osobinu Klamm najlakše je odražavati, to pokušavaju mnogi, dok od drugih osobina, istina, mudro povlače prste. Uostalom, čovjek kao Klamm, tako često odražavan ali rijetko dostignut, dobiva u mašti ljudi razne vidove. Na primjer, Klamm ima ovdje u selu jednog tajnika po imenu Momus. Tako? Ti ga poznaješ? I on se drži vrlo povučeno, ali ja sam ga već nekoliko puta vidjela. Jedan mlad snažan čovjek, zar ne? Sigurno ne sliči nimalo na Klamma? Pa ipak, možeš naći u selu ljude koji se kunu da je Momus Klamm, on i nitko drugi. Tako ljudi sami sebe dovode u zabunu. A je li u dvorcu drukčije? Netko je rekao Barnabasu da je onaj činovnik Klamm, i zaista postoji sličnost između njih dvojice, ali to je ipak sličnost koja Barnabasa dovodi u sumnju. I sve govori u prilog te njegove sumnje. Zar će se Klamm tiskati tu, u zajedničkoj prostoriji, s perom za uhom? Zar to nije u najvećoj mjeri nevjerojatno? Barnabas ima običaj ponekad reći — to je, istina, već kod njega znak pouzdanja, malo djetinjastog, istina: činovnik vrlo sličan Klammu; kad bi sjedio u zasebnom uredu, za vlastitim pisaćim stolom i na vratima pisalo njegovo ime — ne bih više u to sumnjao. To je djetinjasto, ali i razumljivo. Bilo bi, istina, još razumljivije kad bi se Barnabas, kad je već gore, raspitao kod više ljudi kako stvari zaista stoje, jer po njegovu pričanju u toj sobi ima dosta ljudi. I zar

njihova obavještenja ne bi bila mnogo pouzdanija nego obavještenja onog koji mu je, neupitan, pokazao Klamma? Ako ništa drugo, bar bi se iz različitosti njihovih podataka mogle praviti usporedbe, i izvući neke činjenice. Sve to nije moja ideja, ideja je Barnabasova, ali on je se ne usuđuje ostvariti, plaši se da pritom može nehotice povrijediti neki nepoznati propis i izgubiti mjesto, zbog toga se ne usuđuje nikog osloviti, toliko se osjeća nesiguran. Međutim, baš ta žalosna nesigurnost osvjetljava mi njegov položaj jasnije nego sva njegova opisivanja. Kako mora da mu sve tamo izgleda sumnjivo i prijeteće, kad se čak ne usuđuje otvoriti usta ni radi jednog tako nevinog pitanja. Kad na to mislim, predbacujem sebi što ga samog puštam u te nepoznate prostorije, gdje je takvo stanje da čak on, koji je prije vratolomno smion nego kukavica, vjerojatno tamo drhti od straha.«

»Sad si, čini mi se, došla na ono što je odlučujuće«, reče K. »To je to. Na osnovi svega što si ispričala, vjerujem da sad jasno dim u čemu je stvar. Barnabas je suviše mlad za taj poziv. Ništa od svega tog što priča ne može mu se bez daljnjeg vjerovati na ieč Zato što drhti od straha, on tamo ne može ništa zapaziti, i kad ga ovdje sile da ipak priča, rezultat su samo zbrkane bajke. Mene to ne čudi. Vama je ovdje ukorijenjeno strahopoštovanje prema vlasti, ono vam se i dalje ulijeva cijelog života na razne načine i s raznih strana, a i vi sami tome doprinosite koliko god možete. Ipak, u načelu; ja ne kažem ništa protiv toga. Kad je jedna vlast dobra, zašto joj ne bi bilo ukazano dužno poštovanje? Ali zato ne smijete jednog neobučenog mladića kao što je Barnabas, koji još nije koraknuo preko hatara svoga sela, iznenada slati u dvorac i onda od njega zahtijevati istinita obavještenja, svaku njegovu riječ proučavati kao da je otkriće i vlastitu životnu sreću dovoditi u zavisnost o tumačenju njegovih riječi. Ništa ne može biti pogrešnije. Istina, i ja sam, isto kao i ti, dopustio sebi da me on zavede i polagao sam u njega nade isto onako kao što sam od njega doživio razočaranja, a i jedno i drugo samo zbog njegovih riječi, dakle bez stvarnog razloga.« Olga je šutjela. »Neće mi biti lako pokolebati tvoje povjerenje u tvog brata«, reče K., »jer vidim koliko ga voliš i što sve od njega očekuješ. Ali do toga mora doći, i nipošto ne u posljednjem redu u interesu tvoje ljubavi i tvojih očekivanja. Jer, vidiš, stalno te nešto sprečava — ja ne znam što je to — da u potpunosti shvatiš što on nije postigao, već samo ono što mu je darovano. On smije zalaziti u urede, ili, ako hoćeš, u predsoblje; lijepo, to je onda predsoblje, ali tu su vrata koja vode dalje, ograde preko kojih se može prijeći, ako je čovjek umješšan. Meni, na primjer, to predsoblje potpuno je nepristupačno, bar zasada. S kim Barnabas tamo razgovara, ja ne znam, možda je onaj pisar najniži sluga, ali iako je najniži, on može dovesti do sljedećeg višeg, ako ništa drugo može bar da ga imenuje, a ako ne može ni da ga imenuje može bar da ga uputi na nekog koji može da ga imenuje. Tobožnji Klamm nema možda ama baš ništa zajedničko

s pravim, sva ta sličnost postoji možda samo za Barnabasove oči, Oslijepljene od uzbuđenja, možda je on najniži činovničić, a možda uopće i nije činovnik, ali neki zadatak on ipak ima kod onog pulta, nešto ipak čita iz svoje velike knjige, nešto ipak osaptava pisaru, nešto ipak misli kad jednom poslije dugog vremena njegov pogled ipak padne na Barnabasa, a čak i ako sve to nije točno i sve to što on radi nema nikakvu vrijednost, ipak ga je tamo netko postavio i učinio to s nekom namjerom. Hoću svim tim reći daje to nešto ipak tu, nešto što se Barnbasu pruža, ipak nešto, i da je to jedino Barnabasova krivnja što on iz toga ništa drugo ne može izvući već samo sumnju, strah i beznadnost. Uz to sam ja još krenuo od najnepovoljnijeg slučaja, koji je zaista vrlo malo vjerojatan. Jer, napokon, mi imamo pisma u rukama, pisma kojima, istina, ja mnogo ne vjerujem, ali ipak mnogo više nego Barnabasovim riječima. Mogu ona biti stara, bezvrijedna pisma koja su nasumce izvučena iz gomile isto tako beznačajnih pisama, nasumce i ne s više promišljenosti nego kad kanarinke na vašarima izvlače bilo kome sreću s gomile, neka je i tako, ali ta pisma ipak stoje u bilo kakvoj vezi s mojim radom; očigledno je da su namijenjena meni, iako možda ne zato da mi budu od koristi; pisana su, kao što su potvrdili općinski načelnik i njegova žena, osobno Klammovom rukom i imaju, opet po riječima općinskog načelnika, istina, samo privatnu i slabo vidljivu, ali ipak veliku važnost.« »To je rekao općinski načelnik?« upita Olga. »Da, to je on rekao«, odgovori K. »Reći ću to Barnbasu«, reče Olga, »to će ga obodriti.« »Ali njemu nije potrebno bodrenje«, reče K., »obodriti ga znači reći mu da je u pravu, da treba nastaviti na isti način kao i dosada, ali baš na taj način on ne može ništa postići. Ti možeš nekoga kome su oči vezane bodriti da zuri kroz maramu, ali on ipak nikad ništa neće vidjeti. Barnbasu je potrebna pomoć, ne bodrenje. Zamisli samo: tamo gore je vlast u svojoj neprikosnovenosti veličini — prije nego što sam ovamo došao vjerovao sam da imam približno točne dojmove o njoj, kako je sve to bilo djetinjasto! — tamo je, dakle, vlast i pred nju stupa Barnabas, nitko drugi, samo on, očajno sam, još previše časti za njega ako neće cijelog života ostati šćućuren u nekom zabačenom uglu ureda.« »Nemoj misliti, K.«, reče Olga, »da mi podcjenjujemo težinu zadatka kojeg se Barnabas prihvatio. Strahopoštovanja prema vlasti imamo dovoljno, kao što si ti sam primijetio.« »Ali to je zaštranjeno strahopoštovanje«, reče K., »to je strahopoštovanje na pogrešnom mjestu, ono samo omalovažava svoj predmet. Može li se to još nazvati strahopoštovanjem, kad Barnabas dozvolu pristupa u onu sobu zloupotrebljava da tamo provodi dane ne poduzimajući ništa, ili kad side ovamo i sumnjiči i omalovažava one pred kojima je maloprije drhtao, ili kad iz očajanja ili umora ne raznese odmah pisma ili ne isporuči dobivene poruke? To sigurno nije više nikakvo strahopoštovanje. Ali prijekor ide i dalje, okreće se i protiv tebe, Olga, ja te ne mogu njega poštediti. Iako vjerujem da imaš poštovanja prema vlasti, ti si ipak Barnabasa uz svu njegovu

mladost i slabost i neumjesnost slala u dvorac, ili ga bar nisi zadržavala.«

»Prijekor koji mi ti činiš«, reče Olga, »činim ja sama sebi stalno. Istina, meni se ne može predbacivati da sam Barnabasa slala u dvorac, ja ga nisam slala, sam je išao, ali sam ga trebala zadržavati i to svim sredstvima, silom, lukavstvima, nagovaranjima. Trebala sam ga zadržavati, ali kad bi danas bio opet onaj dan, onaj sudbonosni dan, i ja osjećala kao onda i danas Barnabasovu nevolju i nevolju naše obitelji, i kad bi Barnabas opet, jasno, svjestan odgovornosti i opasnosti, smiješeći se blago se otrgao od mene da ide, ja ga ni danas ne bih zadržala, usprkos iskustvima stečenim u međuvremenu, i vjerujem da ni ti na mom mjestu ne bi mogao postupiti drukčije. Tebi nije poznato u kakvoj smo mi nevolji, zato nisi pravičan prema nama, a naročito ne prema Barnabasu. Onda smo imali više nade nego danas, ali ni onda naše nade nisu bile velike, velika je bila samo naša nevolja i ona je ostala. Zar ti Frieda nije ništa pričala o nama?« »Samo je nagovijestila nešto, ali ništa određeno«, reče K. »Već i samo vaše ime nju bi uzbudilo.« »A zar ni gostioničarka nije ništa pričala?« »Ne, ništa.« »I uopće nitko?« »Nitko.« »Pa naravno, kako će i pričati! Svatko zna nešto o nama, zna ili istinu, ako je ona uopće ljudima dostupna, ili neku prihvaćenu, a možda i osobno izmišljenu verziju, i svatko misli na nas više nego što je potrebno, ali pričati o tome neće nitko, svi se ustručavaju te stvari uzimati u usta. I u tome imaju pravo. Teško je to iznositi, čak i pred tobom, K., i nije isključeno da i ti, kad čuješ to, odeš od nas i više nećeš znati za nas, ma koliko ti izgledalo da te se sve to ne tiče. A onda smo i tebe izgubili, tebe koji meni sada, priznajem, gotovo više značiš nego i dosadašnja Barnabasova služba u dvorcu. Pa ipak, ta proturječnost muči me cijele večeri — ti moraš to znati, jer inače nećeš imati jasan uvid u naš položaj i ostat ćeš, što bi mene naročito boljelo, nepravedan prema Barnabasu. Nedostajalo bi nam ono potrebno potpuno jedinstveno i ti ne bi mogao ni nama pomoći, niti u izvanrednom slučaju prihvatiti našu pomoć. Ali ostaje još jedno pitanje: želiš li ti uopće to znati?« »Zašto to pitaš?« reče K. »Ako je potrebno, onda želim znati, ali zašto tako pitaš?« »Iz praznovjerja«, reče Olga. »Ti ćeš onda biti uvučen u naše stvari, ni kriv ni dužan, ništa više nego Barnabas.« »Pričaj brzo«, reče K., »ja se ri« bojim. Svojom ženskom strašljivošću ti činiš stvar gorom nego što jest.«

Amalijina tajna

»Sudi sam«, reče Olga, »uostalom, zvuči sasvim jednostavno, ne može se odmah shvatiti kako je moguće da ima tako veliku važnost. U dvorcu postoji

jedan visoki činovnik koji se zove Sortini.« »Čuo sam već o njemu«, reče K., »on je sudjelovao u mom postavljanju.« »To ne vjerujem«, reče Olga, »Sortini je vrlo malo poznat javnosti. Da ga nisi zamijenio sa Sordinijem, napisano s 'd'?« »Imaš pravo«, reče K., »to je bio Sordini.« »Da«, nastavi Olga, »Sordini je vrlo poznat, on je jedan od najvrednijih činovnika, o njemu se mnogo govori. Nasuprot njemu, Sortini je vrlo povučen i mnogima stran. Prije nešto više od tri godine vidjela sam ga prvi i posljednji put. To je bilo trećeg srpnja, prilikom jedne svetkovine vatrogasnog društva, na kojoj je sudjelovao i dvorac i priložio jednu novu vatrogasnu prskalicu. Sortini, koji se djelomice bavi i poslovima vatrogasne službe (ili je možda samo tu zamjenjivao nekog — činovnici obično zastupaju jedan drugog i zato je teško znati nadležnost ovog ili onog činovnika), sudjelovao je prilikom predaje prskalice; bili su tu, naravno, i drugi iz dvorca, činovnici, poslužitelji, i Sortini je stajao sasvim otraga, kao što odgovara njegovu karakteru. To je jedan malen, slabašan, zamišljen gospodin; nešto što je uopće svima koji su ga vidjeli palo u oči, bio je način na koji su se kod njega slagale bore lica — a bilo ih je mnogo, mada on svakako nije imao više od četrdeset godina — naime, sve bore pružale su se pravolinijski, svrstane lepezasto, preko čela ka korijenu nosa; tako nešto ja dotle uopće nisam vidjela. Lijepo, to je dakle bila ta svetkovina. Mi, Amalija i ja, radovale smo se zbog toga tjednima unaprijed, praznične haljine bile su djelomice obnovljene, naročito je Amalijina haljina bila lijepa, bijela bluza sprijeda kao napuhanaa, čipke jedan red za drugim, majka je posudila u tu svrhu sve svoje čipke; ja sam tada bila zavidna i plakala sam do pola noći uoči svetkovine. Tek kad je ujutro došla da nas vidi gazdarica gostionice Kod mosta...« »Gazdarica gostionice Kod mosta?« upita K. »Da«, odgovori Olga, »ona je bila naša velika prijateljica; dakle, ona je došla, morala je priznati da Amalija ima prednost nad mnom, i da bi me umirila posudila mi je svoju ogrlicu s češkim granatima. Kad smo zatim bile potpuno spremne, Amalija je stajala ispred mene, mi smo joj se svi divili i otac je rekao: 'Pamtite što vam kažem, Amalija će danas dobiti mladoženju', tada sam, ni sama ne znam zašto, skinula ogrlicu, svoj ponos, i objesila je Amaliji oko vrata, i više joj nimalo nisam zavidjela. Naprotiv, poklonila sam se pred njenom pobjedom, kao što sam vjerovala da se svatko mora pokloniti, možda nas je onda iznenadilo to što je ona izgledala drukčije nego obično, jer uistinu lijepa nije bila, ali njen mrki pogled, koji je otada zadržala, prelazio je visoko preko nas, i svi smo se gotovo u doslovnom smislu neodoljivo klanjali pred njom. Svi su to primijetili, pa i Lasemann i njegova žena, koji su došli da nas povedu.« »Lasemann?« upita K. »Da, Lasemann«, odgovori Olga. »Mi smo onda zaista bili vrlo dobro viđeni i svetkovina ne bi takoreći ni mogla početi bez nas, jer je moj otac bio treći rukovodilac vatrogasnog kursa.« »Zar je otac još bio tako krepak?« upita K. »Otac?« reče Olga, kao da ne razumije točno. »Prije tri godine bio je još gotovo mlad čovjek; on je, na primjer,

prilikom jednog požara u Gospodskom konaku trčecim korakom iznio na leđima jednog činovnika, teškog Galatera. Ja sam osobno bila prisutna; to, istina, nije bio pravi požar, samo se suho drvo pored peći počelo pušiti, ali Galater se uplašio, zvaao je kroz prozor u pomoć, vatrogasci su došli i moj gaje otac iznio, mada je vatra već bila ugašena. Naravno, Galater se teško kreće, a u takvim slučajevima mora se biti oprezan. Ja sve to pričam samo zbog oca, otada nije prošlo više od tri godine, a pogledaj kako on tamo sjedi!« K. tek sad primijeti da se Amalija vratila u sobu, ali je bila daleko, kraj stola svojih roditelja, hranila je majku koja nije mogla pomicati reumatične ruke i pritom govorila ocu da se treba još malo strpjeti zbog jela, odmah će doći i njega nahraniti. Ali njeno nagovaranje nije imalo uspjeha, jer otac, nestrpljiv da dođe do svoje juhe i svladavši svoju tjelesnu nemoć, pokušavao je juhu čas srknuti žlicom, čas piti iz tanjura i ljutito je gundao kad mu ni jedno ni drugo nije polazilo za rukom: žlica bi bila prazna prije nego što bi stigla do usta, i nikad usta, već jedino opušteni brkovi utapali su se u juhu, tako da je curilo i kapalo na sve strane samo ne u usta. »Zar su to tri godine napravile od njega?« upita K.; ali i dalje prema starima i cijelom tom kutku obiteljskog stola nije osjećao sažaljenje već samo zlovolju. »Tri godine«, reče Olga polako, »ili bolje rečeno nekoliko sati jedne svetkovine. Svetkovina je bila na jednoj livadi ispred sela, kraj potoka, već je bilo svijeta kad smo stigli, došlo ih je dosta i iz susjednih sela, sasvim smo bili pometeni od galame. Otac nas je, naravno, odveo najprije do vatrogasne štrcaljke, smijao se od radosti kad ju je vidio, nova štrcaljka činila ga je sretnim, počeo ju je pipkati i objašnjavati nam, nije trpio ni prigovore ni suzdržanost drugih; ako je bilo nešto za vidjeti ispod štrcaljke, morali smo se svi sagnuti i gotovo zavlačiti pod štrcaljku; Barnabas, koji se tada opirao da to učini, dobio je batine. Samo Amalija nije vodila računa o štrcaljki, stajala je tu uspravno u svojoj lijepoj haljini i nitko joj se ništa nije usuđivao reći, ja sam joj s vremena na vrijeme prilazila i uzimala je ispod ruke, ali ona je šutjela. Ni danas ne mogu sebi objasniti kako se to dogodilo da smo tako dugo ostale kraj štrcaljke, i tek kad se otac od nje odlijepio primijetili smo Sortinija, koji je bio naslonjen na jednu rukunicu iza štrcaljke. Istina, tada je bilo strahovito bučno, više nego što je to običaj na svetkovinama. Dvorac je, naime, vatrogascima poklonio i nekoliko truba, neku posebnu vrstu instrumenata, iz kojih su se s najmanje snage — i dijete je to bilo u stanju — mogli izvlačiti divlji tonovi. Tko bi ih čuo povjerovao bi da su Turci već tu, i nije bilo moguće naviknuti se na njih, jeza je podilazila pri svakom novom trubljenju. I budući da su to bile nove trube, svatko ih je htio okušati, a kako je bila narodna svetkovina, to su svakom i dopuštali. Baš oko nas, valjda ih je Amalija primamila, bilo je nekoliko takvih trubača. Zaista je bilo teško ostati pri zdravim čulima, i kad se još uz to, po °cevu zahtjevu, morala poklanjati sva pažnja štrcaljki, onda je to bilo najviše što se moglo očekivati, i eto zato toliko dugo nismo primijetili Sortinija, koga i inače od

ranije nismo poznavali. 'Tamo je Sortini', došapnu napokon — ja sam tu stajala — Lasemann ocu. Otac se duboko pokloni i uzrujano dade i nama znak da se poklonimo. Mada ga dotle nije poznao, otac je oduvijek cijenio Sortinija kao stručnjaka u vatrogastvu i često kod kuće o njemu govorio, i zato nas je tada toliko iznenadilo i učinilo nam se vrlo značajno da sada Sortinija u stvarnosti vidimo. Međutim, Sortini nije o nama vodio računa — to nije bila osobina samo Sortinija, činovnici su se mahom pokazivali ravnodušni pred publikom — a bio je i umoran, samo ga je službena dužnost zadržavala ovdje dolje. Nisu baš najgori činovnici oni koji te svečane dužnosti podnose kao kakav naročit teret. Drugi činovnici i poslužitelji, kad su već bili tu, miješali su se s narodom, ali Sortini je ostao pored štrcaljke i svakog koji je pokušao da mu se približi s nekom molbom ili nekom laskavom riječju odbijao je šutnjom. Tako se dogodilo da je on primijetio nas još kasnije nego mi njega. Tek kad smo se mi s poštovanjem duboko poklonili i otac pokušavao da nas ispriča, on je pogledao u našem pravcu, i gledao nas redom, jedno po jedno, umorno. Izgledalo je kao da uzdiše što je pored jednog lica uvijek još jedno, dok ne dođe tako do Amalije, zbog koje mora da podigne pogled, jer ona je bila mnogo veća od njega. Tu se on kao zagrcnu, i skoči preko rukunice da bi bio bliže Amaliji. Mi smo u prvi mah to pogrešno shvatili i htjedosmo mu, pod vodstvom oca, svi prići, ali nas on zadržava uzdignutom rukom i onda nam dade znak da odemo. To je bilo sve. Mi smo na račun toga mnogo zadirkivali Amaliju, govoreći joj kako je zaista našla mladoženju, i u svom neznanju bili smo vrlo raspoloženi zbog toga cijelo popodne. Amalija je, međutim, bila šutljivija nego ikad. Ona se do ušiju zaljubila u Sortinija, govorio je Brunswick, koji je uvijek pomalo neotesan i nema razumijevanja za takve prirode kao što je Amalija; ali ovaj put činilo nam se da je njegova primjedba na mjestu. Uopće, toga dana smo svi, osim Amalije, bili kao pomahnitali i ošamućeni, od slatkog vina iz dvorca, kad smo se oko ponoći vratili kući.« »A Sortini?« upita K. »Da, Sortini«, reče Olga, »Sortinija sam u toku svetkovine češće viđala u prolazu, sjedio je na rukunici, s rukama prekriženim na grudima, i tako ostao dok nisu došla kola iz dvorca da ga odvezu. Nije čak prisustvovao ni vatrogasnim vježbama, prilikom kojih se otac, baš u nadi da će ga Sortini gledati, naročito istaknuo ispred svih svojih vršnjaka.« »I ništa više o njemu niste čuli?« upita K. »Meni izgleda da ti mnogo uvažavaš Sortinija.« »Da, uvažavam«, reče Olga. »Da, a i čuli smo još o njemu. Idućeg jutra probudio nas je iz bunovnog sna jedan Amalijin uzvik. Drugi su opet ponovno legli, ali ja sam se potpuno razbudila i dotrčala Amaliji. Ona je stajala pored prozora i držala u ruci jedno pismo koje tek što joj je jedan čovjek dodao kroz prozor; čovjek je čekao odgovor pod prozorom. Amalija je pismo — bilo je kratko — već bila pročitala i držala ga u tromo opuštenoj ruci. Ja sam klekla pored nje i tako čitala pismo. Tek što sam pročitala, Amalija ga opet podiže, bacivši jedan kratak pogled na mene,

ali više se nije mogla prisiliti da pismo čita, već ga podere, baci komadiće van čovjeku u lice i zatvori prozor. To je bilo tog sudbonosnog jutra. Ja ga zovem sudbonosnim, ali svaki trenutak prethodnog popodneva bio je isto tako sudbonosan.« »A što je pisalo u pismu?« upita K. »Da, to još nisam ispričala«, reče Olga. »Pismo je bilo Sortinijevo, adresirano na djevojku s ogrlicom od granata. Sadržaj ne mogu ponoviti. Tražio je da dođe u Gospodski konak, i to da Amalija odmah dođe jer se za pola sata Sortini mora odvesti. Pismo je bilo napisano najprostačkim izrazima, koje dotle nikad nisam čula i samo onako u međusobnoj vezi upola razumjela njihov smisao. Tko Amaliju nije poznao i samo ovo pismo pročitao, morao bi djevojku kojoj se netko usuđuje tako pisati smatrati nečasnom, makar da uopće nije ni dirnuta. Jer to nije bilo nikakvo ljubavno pismo, nijedne laskave riječi u njemu nije bilo, štoviše Sortini je očigledno bio ljut što ga je pogodio Amalijin pogled i zadržao od njegovih poslova. Mi smo to poslije tako objasnili: Sortini je vjerojatno namjeravao da se odveze u dvorac još iste večeri, u selu je ostao samo zbog Amalije, i ujutro, ljut što ni preko noći nije uspio zaboraviti Amaliju, sjeo je i napisao pismo. Pismo je u prvi mah moralo izazvati ogorčenje i kod najhladnokrvnije, ali bi kasnije kod neke koja je drukčija od Amalije vjerojatno prevladao strah zbog ljutitog i prijetećeg tona pisma; ali Amalija je ostala pri ogorčenju, jer ona ne zna za strah, ni kad je u pitanju ona, ni drugi. I dok sam se ja opet zavukla u krevet i ponavljala prekinutu završnu rečenicu: 'Da odmah dođeš ili...' Amalija je ostala na prozoru i gledala van, kao da očekuje još druge pismoše i spremna ih otpratiti isto onako kao prvog.« »To su dakle činovnici«, reče K. s nelagodnošću, »i takvih tipova ima među njima. Što je učinio tvoj otac? Nadam se da se odlučno žalio protiv Sortinija na nadležnom mjestu, ako već nije pretpostavio kraći i sigurniji put do Gospodskog konaka. Najgore u cijeloj toj stvari nije što je uvreda nanesena Amaliji, to se dalo lako ispraviti, ne znam zašto ti tome poklanjaš toliko pažnje; zašto je morao Sortini jednim takvim pismom osramotiti Amaliju za sva vremena, kako bi se to dalo zaključiti iz tvog pričanja, a baš to nije točno, jer je Amaliji moglo lako biti pribavljeno zadovoljenje, i poslije nekoliko dana cijeli slučaj pao bi u zaborav. Sortini nije osramotio Amaliju, već samog sebe. Dakle, ja sam se zgranuo na Sortinija, na mogućnost da dođe do takve zloupotrebe vlasti. Ono što u ovom slučaju nije uspjelo, jer je bilo previše otvoreno rečeno i potpuno prozirno i imalo u Amaliji jednog nadmoćnog protivnika, u tisuću drugih slučajeva, samo malo nepovoljnijih slučajeva, može potpuno uspjeti a da to nitko ne primijeti, čak ni sama žrtva.« »Tiho«, reče Olga, »Amalija nas gleda.« Amalija je nahranila roditelje i sada se spremala majku razodjenuti za spavanje; baš joj je bila odvezala suknju, uzdigla malo majčinu ruku, koju je držala oko svog vrata, svukla suknju i ponovno je blago spustila. Otac, stalno nezadovoljan time što je majka uvijek prva podvorena — a što je očigledno

bilo samo zbog toga što je majka bila još bespomoćnija od njega — pokušavao se svući sam, vjerojatno da bi kaznio kćer zbog njene tobožnje sporosti; ali iako je bio počeo s onim što je bilo najlakše i najnepotrebnije, naime s previše velikim papučama u koje su njegove noge bile uvučene, nikako nije uspijevao stresti ih s nogu; ubrzo je morao od toga odustati, i mumljajući promuklo, opet se ukočio na svojoj stolici.

»Ti nisi shvatio ono što je presudno«, reče Olga, »možda ti imaš u svemu pravo, ali presudno je bilo to da Amalija nije otišla u Gospodski konak. To kako je ona postupila s donosiocem pisma moglo je još i proći, nekako bi se zabašurilo; ali zbog toga što nije otišla, bačeno je prokletstvo na našu obitelj, a prema tome i postupak prema donosiocu pisma postao je nešto neoprostivo, štoviše za javnost, to je postalo najvažnije.« »Kako!« uzviknu K. i odmah spusti glas pošto Olga molećivo diže ruku. »Ti nećeš valjda, kao sestra, kazati da je Amalija trebala poslušati Sortinija i otrčati u Gospodski konak?« »Ne«, reče Olga, »Bog neka me sačuva takvog sumnjičenja, kako možeš takvo što i pomisliti? Ja ne poznajem nikoga tko bi bio u pravu više nego Amalija, ma što radila. Istina, da je otišla u Gospodski konak, ja bih joj isto tako dala za pravo, ali to što nije otišla, to je herojstvo. Što se mene osobno tiče, ja ću priznati, ja bih otišla kad bih dobila takvo pismo. Ja ne bih bila u stanju podnijeti strah od onoga što će doći, to je mogla samo Amalija. Bilo je, naravno, više izlaza; neka druga, na primjer, lijepo bi se uredila i pričekala da izvjesno vrijeme prođe i onda otišla u gostionicu i tamo doznala da je Sortini otišao, da se odvezao možda odmah pošto je poslao pismo, jer gospoda imaju promjenljivu ćud. Ali Amalija nije to učinila, ni to, ni išta slično, ona je bila previše uvrijeđena i odgovorila je bez okolišanja. Da se samo prividno odazvala pozivu, da je samo na vrijeme prešla prag Gospodskog konaka, nesreća bi mogla biti izbjegnuta, mi imamo ovdje vrlo mudre odvjetnike koji su u stanju ni iz čega stvoriti sve što se želi, ali u ovom slučaju ni to povoljno ništa nije bilo dano, naprotiv, uz to je došlo obeščaćenje Sortinijeva pisma i vrijeđanje donosioca.« »Ali o kakvoj nesreći ti govoriš?« reče K., »O kakvim odvjetnicima? Zar je uopće bilo moguće Amaliju optuživati, ili štoviše kažnjavati zbog Sortinijeva zločinačkog postupanja?« »Jest«, reče Olga, »bilo je moguće. Istina, ne po nekom redovnom sudskom postupku i da kazna padne odmah, ali je ona bila kažnjena na drugi način, i ona i cijela naša obitelj, a kako je ta kazna teška, to valjda počinješ i ti uvidati. Tebi to izgleda nepravedno i strašno, ali to je potpuno usamljeno mišljenje u selu, ono je za nas vrlo povoljno i trebalo bi nam pružati utjehu, i bilo bi tako da se ono ne zasniva očigledno na zabludama. Ja ti mogu to tako dokazati, oprostite ako pritom govorim o Friedi, ali između Friede i Klamma — svejedno kako se to Poslije završilo — dogodilo se nešto sasvim slično kao između Amalije i Sortinija, pa i ti nalaziš sada da je to u redu, iako ti je u početku možda

izgledalo strašno. I to nije samo navika, navika ne može toliko otupjeti čovjeka kada je riječ o prostom rasuđivanju, ne, to je odbacivanje zabluda.« »Ne, Olga«, reče K., »ja ne znam zašto ti uvlačiš Friedu u tu stvar, slučaj je ipak sasvim drukčiji, nemoj miješati stvari koje su u temelju različite, i pričaj dalje.« »Molim te«, reče Olga, »nemd^fini zamjeriti ako i dalje ostanem pri toj usporedbi, to je samo ostatak zabluda koje ti još imaš u pogledu Friede, kad smatraš da je trebaš braniti od te usporedbe. Nju ne treba braniti, već samo hvaliti. Kad uspoređujem oba slučaja, ja ne kažem time da su oni isti: u stvari, oni se odnose jedan prema drugom kao crno i bijelo, a bijelo je Frieda. Friedi se u najgorem slučaju može smijati, kao što sam ja na neprimjeren način činila to u krčmi — poslije sam se zbog toga mnogo kajala — ali čak tko se makar tu samo smije, već je zlonamjerman ili pakostan, pa ipak smijati se može. Amaliju, međutim, mora prezirati svatko tko s njom nije u krvnoj vezi. U tome su to dva iz temelja različita slučaja, kao što ti kažeš, ali su ipak i slični.« »Ali nisu slični«, ponovi K., vrteći zlovoljno glavom, »ostavi Friedu na miru, Frieda nije dobila tako divno pismo kao Amalija od Sortinija i Frieda je zaista voljela Klamma, i tko to sumnja, može je pitati, ona njega i sada još voli.« »Ali zar u tome ima neke velike razlike?« upita Olga. »Misliš li ti da Klamm ne bi mogao isto tako pisati Friedi? Kad gospoda ustanu s pisaćeg stola, ona su takva, ne mogu se snaći u svijetu, iz rastresenosti mogu govoriti najgrublje stvari, istina ne svi, ali mnogi. Pismo Amaliji poteklo je iz rastresenosti, stavljeno je na papir pri potpunom podcjenjivanju stvarno napisanog. Što mi znamo kakvim se mislima gospoda nose. Jesi li ti sam slušao ili čuo od drugih kakvim se tonom Klamm obraćao Friedi? Poznato je da je Klamm vrlo grub. Priča se da on satima ništa ne govori, a onda najednom kaže tako neku grubost da te jeza prođe. To se ne priča za Sortinija, kao što se uopće o njemu malo zna. U stvari, jedino što se o njemu zna, to je da ima ime slično Sordiniju: da nije te sličnosti imena on vjerojatno ne bi ni bio poznat. Čak i kao stručnjaka za vatrogasnu službu miješaju ga, izgleda, sa Sordinijem, koji je zaista stručnjak i koji iskorištava sličnost imena kako bi posebno dužnost sudjelovanja na svetkovinama prebacio na Sortinija, da bi se on mogao neometano posvetiti svom poslu. Kad jednog takvog svjetskog čovjeka kao što je Sortini obuzme ljubav prema jednoj seoskoj djevojci, onda to naravno sasvim drukčije izgleda nego kad se uzgred zaljubi jedan stolarski kalfa. Treba isto tako imati u vidu da između jednog činovnika i kćeri jednog obučara postoji velika klasna razlika koju treba premostiti; Sortini ju je pokušao premostiti na ovaj način, drugi bi se mogao poslužiti drukčijim. Doduše, kaže se da mi svi pripadamo dvorcu, da ne postoje klasne razlike i da se nema što premostiti, i vjerojatno je uglavnom tako, ali mi smo na žalost imali prilike vidjeti da nije tako baš onda kad bi trebalo biti. U svakom slučaju, na temelju svega toga trebao bi ti Sortinijev način postupanja postati razumljiviji, manje nevjerovatan, i zaista, kad se usporedi s onim Klammovim

načinom, on postaje mnogo razumljiviji i podnošljiviji, čak i onom koji je vrlo blisko umiješan. Kad Klamm piše nježno pismo, ono djeluje mučnije nego najgrublje pismo Sortinijevo. Trebaš me samo dobro razumjeti, ja se ne usuđujem kritizirati Klamma, ja samo uspoređujem, jer se ti protiv usporedba buniš. Klamm se ponaša prema ženama kao kakav poručnik, naređuje da mu dođe čas ova čas ona, nijednu ne drži dugo, i tako kao što im naređuje da dođu, naređuje im i da odu. Ah, Klamm se čak ne bi potrudio ni napisati pismo. I zar je onda u usporedbi s tim i dalje odvratno kad jedan Sortini, koji živi sasvim povučeno i čiji je odnos prema ženama u najmanju ruku nepoznat, sjedne i svojim lijepim činovničkim rukopisom napiše jedno, istina, gadno pismo? I ako u tome ne postoji nikakva razlika u Klammovu korist, već naprotiv, treba li onda tu razliku pružiti Friedina ljubav? Ja mislim da je odnos žena prema činovnicima vrlo teško, odnosno vrlo lako ocijeniti. Tu uvijek ima ljubavi. Nesretne činovničke ljubavi nema. U tom pogledu ne predstavlja nikakvu pohvalu kada se za jednu djevojku kaže — pritom ja izdaleka ne govorim samo o Friedi da se podala nekom činovniku samo zato što ga voli. Točno je da ga voli i točno je da mu se podala, ali za pohvalu tu nema ničeg. Međutim, Amalija nije voljela Sortinija, primijetit ćeš ti. Pa dobro, nije ga voljela, ali možda ga je ipak i voljela, tko može tu presuditi? Čak ni ona sama. Kako može vjerovati da ga nije voljela kad ga je odbila tako odlučno kako valjda još nikad nijedan činovnik nije bio odbijen? Barnabas kaže da on još i danas koji put zadrhti od pokreta kojim je ona prije tri godine zalupila prozor. To je istina, i zbog toga joj se ne smiju postavljati pitanja. Ona je sa Sortinijem raskrstila i zna samo toliko; je li ga voljela ili nije, s tim ni sama nije načišfb. Mi međutim znamo da žene ne mogu drukčije nego voljeti činovnike koji na njih bace oko; štoviše, one činovnike vole i prije toga, ma koliko to poricale, a Sortini ne samo da je bacio oko na Amaliju nego je tada i preko rukunice preskočio kada je Amaliju ugledao, preskočio rukunicu svojim od sjedenja za pisaćim stolom ukrućenim nogama. Ali Amalija je izuzetak, reći ćeš ti. Da, ona je to, ona je to i dokazala kada se usprotivila otići Sortiniju, a to je dovoljan izuzetak. Međutim, da ona pored toga još Sortinija nije ni voljela, to bi već bio skoro previše veliki izuzetak, to se već više uopće ne bi moglo shvatiti. Mi smo svakako onog popodneva bili obuzeti sljepilom, ali da se nama ipak tada činilo da primjećujemo ponešto od Amalijine zaljubljenosti, svjedoči ipak da nismo bili baš sasvim zaslijepljeni. A kad se sve to poveže, kakva onda ostaje razlika između Friede i Amalije? Jedino ta da je Frieda učinila ono što je Amalija odbila učiniti.« »Može biti«, reče K., »ali glavna razlika za mene je u tome što je Frieda moja zaručnica, dok me Amalija zanima samo kao Barnabasova sestra, sestra kurira iz dvorca, i njena sudbina je možda upletena u službu Barnabasovu. Da je njoj neki činovnik nanio kakvu očajnu nepravdu, kao što je to meni u početku tvog pričanja izgledalo, to bi me više zanimalo, ali i tada mnogo više kao javna

stvar nego kao osobni bol Amalijin. Međutim, na temelju tvog pričanja cijela , slika se mijenja na jedan način, koji, istina, meni nije sasvim shvatljiv, ali ipak dovoljno uvjerljiv, jer si ti ta koja priča, i zato ću ja vrlo rado prijeći preko te stvari, jer ja nisam vatrogasac, i što se mene tiče Sortini! Ali, naravno, Frieda me se tiče, i meni je zato čudno kako ti, kojoj ja potpuno vjerujem i želim i dalje vjerovati, stalno pokušavaš okolišnim putem, preko Amalije, Friedu napadati i preda mnom je sumnjičiti. Ja neću reći da ti to činiš s namjerom, ili štoviše s lošom namjerom, jer u tom slučaju ja bih već odavno morao otići. To ti ne činiš namjerno, već okolnosti te navode na to. Iz ljubavi prema Amaliji ti želiš nju izdići iznad svih drugih žena, i kako u samoj Amaliji ne možeš naći dovoljno pohvalnog da posluži toj svrsi, pomažeš se time što druge žene omalovažavaš. Amalijin pothvat je neobičan, ali što ti više o tom pothvatu pričaš, to je teže presuditi je li on bio veliki ili mali, mudar ili luckast, herojski ili kukavički, Amalija drži svoje pobude zatvorene u svojim grudima i nitko ih od nje neće otrgnuti. Frieda, naprotiv, nije učinila ništa neobično, ona se samo povela za svojim srcem, to je jasno svakom tko dobronamjerno gleda na tu stvar, i to može svatko provjeriti, tu nema mjesta ogovaranju. Ja međutim neću ni Amaliju omalovažavati, ni Friedu braniti, već ti samo hoću dati do znanja kakav je moj stav prema Friedi i da je svaki napad na Friedu ujedno napad na moju egzistenciju. Ja sam svojom voljom ovamo došao i svojevolumeno se ovdje ugnijezdio, ali za sve što se otada zbilo, a prije svega za izgleda svoje budućnosti — oni postoje, ma kako inače bili tmurni — za sve to imam zahvaliti Friedi, i to se ne može poreći. Doduše, ja sam ovdje primljen za zemljomjera, ali to je samo prividno, sa mnom su se igrali, tjeroali me iz svake kuće, igraju se sa mnom i sada, ali to nije više tako jednostavno, ja sam u izvjesnoj mjeri uhvatio korijenje, a to već znači nešto, ma kako sve to bilo sitno, ja sad imam svoj dom, svoje mjesto i stvaran posao, imam zaručnicu koja mi pomaže u službenim dužnostima kad imam druge poslove; ja ću se njome oženiti i postati žitelj ove općine, ja imam osim službene i jednu privatnu vezu, iako još neiskorištenu, s Klammom. Može li se reći da je to malo? I kad ja k vama dolazim, koga vi pozdravljate? Kome ti pričaš povijest svoje obitelji? Od koga se ti nadaš da je u mogućnosti, makar samo majušnoj, nimalo vjerojatnoj mogućnosti, pružiti ti bilo kakvu pomoć? Sigurno ne od mene, zemljomjera kojeg su prije tjedan dana Lasemann i Brunswick silom izgurali iz svoje kuće, već se tome nadaš od čovjeka koji već ima izvjestan utjecaj, ali za taj utjecaj ja trebam zahvaliti Friedi, koja je toliko skromna da zacijelo neće ni čuti ako je pokušao ispitivati o tome. Pa ipak, po svemu tome izgleda da je Frieda u svojoj nevinosti učinila više nego Amalija u svojoj oholosti, jer vidiš, ja imam dojam da ti tražiš pomoć za Amaliju. I to od koga? Uistinu ni od koga drugog nego od Friede?« »Zar sam ja zaista tako ružno govorila o Friedi?« reče Olga. »Sigurno je da to nije bila moja namjera i vjerujem da nisam to ni učinila, ali naš položaj je takav da

smo se mi razišli s cijelim svijetom, i čim se počnemo žaliti, to nas ponese i odnese ni sami ne znamo kamo. Ti si također u pravu, sad postoji jedna velika razlika između nas i Friede, i dobro je da ona jednom bude naglašena. Prije tri godine mi smo bile djevojke iz građanskog staleža, a Frieda sluškinja u gostionici Kod mosta, mi smo prolazile pored nje ne udostojivši je nijednog pogleda, sigurno je da smo bile ohole, ali smo tako bile odgojene. A kako to sada izgleda, mogao si vidjeti one večeri u Gospodskom konaku: Frieda s bičem u ruci, a ja s gomilom slugu. Ali još je i gore. Frieda nas može prezirati, to odgovara njenu položaju, stvarni odnosi prisiljavaju na to. Ali tko nas sve ne prezire! Tko god se odluči prezirati nas, odmah dođe u najviše društvo. Poznaješ li Friedinu nasljednicu? Zove se Pepi. Ja sam je tek preksinoć upoznala, dosada je bila sobarica. U pokazivanju prezira prema meni ona sigurno nadmašuje i Friedu. Ona me je kroz prozor spazila, kad sam dolazila uzeti pivo, dotrčala je do vrata i zaključala ih, morala sam je dugo moliti i obećati joj vrpca, koju sam nosila u kosi, prije nego što mi je otvorila. A kad sam joj onda dala vrpca, ona ju je bacila u ugao. Pa lijepo, neka me prezire, ja sam donekle i upućena na njenu blagonaklonost, i ona je konobarica u Gospodskom konaku; istina, ona je tamo samo privremeno i nema kvalitete koje su potrebne da bi stalno ostala na tom mjestu. Trebalo bi samo čuti kako gostioničar razgovara s njom i onda usporediti to s načinom na koji je razgovarao s Friedom, ali to Pepi ne smeta da prezire i Amaliju, Amaliju čiji bi jedan pogled bio dovoljan da sićušnu Pepi sa svim njenim pletenicama i vrpcama očisti iz sobe brzinom koju ona, upućena samo na svoje debele nožice, nikad ne bi bila u stanju sama postići. Kakvo sam odvratno brbljanje o Amaliji morala opet jučer od nje slušati, dok mi gosti nisu napokon prišli u pomoć, istina onako kako si ti već jednom vidio.«

»Koliko si ti preplašena«, reče K., »ja sam samo htio Friedu staviti na mjesto koje joj odgovara, a ne ponižavati vas, kao što si ti sad shvatila. I po mom mišljenju vaša obitelj ima nečeg neobičnog, ja to nisam prešutio; ali otkud to da to neobično daje povod za preziranje, ja to ne mogu shvatiti.«

»Ah, K.«, reče Olga, »ono što me plaši, to je da ćeš i ti to razumjeti. Zar ti nikako nije jasno da je Amalijino držanje prema Sortiniju dalo prvi povod za to preziranje?«

»To je ipak vrlo čudno«, reče K., »zbog toga se Amaliji mogu diviti ili je osuđivati, ali prezirati je? A zatim, ako je, iz meni neshvatljivih razloga, Amalija zaista izložena preziranju, zašto se to preziranje proteže na sve vas, na cijelu nevinu obitelj? To, na primjer, da Pepi pokazuje prezir prema tebi, zaista je previše i ja ću joj natrljati nos kad se vratim u Gospodski konak.«

»Kad bi ti, K., htio promijeniti sve one koji nas preziru, onda bi to bio težak posao, jer sve potječe iz dvorca. Ja se još dobro sjećam prijepodneva koje je slijedilo onom jutru. Brunswick, koji je tada bio pomoćnik kod nas, došao je kao i svakog drugog dana, otac mu je dodijelio posao i poslao ga kući, mi smo sjedili za doručkom, svi su bili raspoređeni, izuzevši Amaliju i

mene; otac je stalno pričao o svetkovini, imao je razne planove u pogledu vatrogasne službe, u dvorcu, naime imaju vlastito vatrogasno društvo, koje je također bilo poslalo svoje predstavnike na svetkovinu, s kojima se ponešto i diskutiralo, prisutna gospoda iz dvorca vidjela su što su u stanju naši vatrogasci, vrlo pohvalno se izrazili o postignutim rezultatima, usporedili ih s onim što su u stanju postići vatrogasci dvorca, i usporedba je bila u našu korist, govorilo se tako o potrebi reorganizacije vatrogasne službe dvorca, za to su potrebni instruktori iz sela, istina nekoliko ih je dolazilo u obzir, ali otac se ipak nadao da će izbor pasti na njega. O tome je baš tada govorio, i kako je njegov ljudski običaj da se za stolom raširi, sjedio je on tako, pokrivši rukama pola stola, i tako je kroz otvoren prozor gledao u nebo, njegovo lice je bilo mlado ozareno nadom — nikad ga više takvog neću vidjeti. A onda Amalija, s promišljenošću koju mi kod nje dotle nismo zapažali, reče da ne treba mnogo vjerovati tome što gospoda govore, gospoda imaju običaj u takvim prilikama kazati nešto povoljno, ali to ima malo ili nimalo važnosti, jer tek što je iz govoreno, a već je zauvijek zaboravljeno, istina u idućoj prilici ljudi opet nasjednu vjerujući njihovim lijepim riječima. Mati joj zabrani da tako govori, otac se samo nasmija njenu mudrovanju i sveznanju, ali onda zamucnu, kao da nešto traži, nešto čega se tek tada sjetio da ga nema; međutim, sve je ipak bilo tu, i on reče: 'Brunswick je pričao o nekom kuriru i razderanom pismu i pitao me znamo li mi nešto o tome koga se to tiče i što je posrijedi'. Mi smo šutjele, Barnabas, onda još mlad kao janješce, reče nešto iznimno glupo ili smjelo, počesmo' razgovarati o nečem drugom i stvar pade u zaborav.«

Amalijina kazna

»Međutim, ubrzo poslije toga, stadoše nas zasipati pitanjima zbog te priče s pismom, dolazili su nam i prijatelji i neprijatelji, i poznati i nepoznati; nitko nije ostajao dugo, najbolji prijatelji najprije su se gubili. Lasemann, inače uvijek spor i dostojanstven, ušao je kao da hoće samo premjeriti koliko je soba velika, bacio jedan pogled unaokolo i bio je gotov; sličilo je na kakvu strašnu dječju igru kad je Lasemann počeo bježati, a otac, odvojivši se od ostalih ljudi koji su bili tu, trčao za njim sve do praga kuće i tu odustao od daljnjeg jurenja. Brunswick je došao i otkazao ocu posao; rekao je sasvim otvoreno da se hoće osamostaliti, pametan čovjek, umio je iskoristiti priliku. Mušterije su dolazile i s gomile u obučarnici uzimale obuču koju su bile donijele na popravak; otac ih je najprije pokušavao odvratiti — mi smo mu u tome svi pomagali koliko smo mogli — ali poslije ih je pustio i šuteći im pomagao u traženju. U knjizi narudžbi brisan je red po red, vraćene su zalihe

koža koje su ljudi kod nas imali, dugovi su plaćeni, sve se odvijalo mirno, bez svađe, svi su bili zadovoljni da što prije i što potpunije prekinu svaku vezu s nama, makar pritom imali i gubitke, to nije bilo važno. I napokon, kao što se moglo i očekivati, pojavi se Seemann, predvodnik vatrogasaca. Kao da još gledam tu scenu: Seemann, veliki krupan čovjek, ali malo poguren i s bolesnim plućima, uvijek ozbiljan, čovjek koji se nikad ne smije, stoji pred ocem, kojeg neobično cijeni, kojem je u povjerenju ostavio mogućnost da postane njegov zamjenik u vatrogasnom društvu, a sad mu treba priopćiti da ga društvo isključuje iz članstva i da mu treba oduzeti diplomu. Ljudi koji su se tada našli kod nas, ostavili su svoje poslove i tiskali se oko njih dvojice. Seemann nije u stanju ništa reći, samo lupka oca stalno po leđima, kao da hoće iz njega istjerati riječi koje on sam treba izreći a ne može ih naći. Pritom se stalno smije, čime vjerojatno želi umiriti i sebe i sve druge, ali budući da se on ne umije smijati i nitko ga još nikad nije čuo da se smije, nikome ne pada na pamet pomisliti da je to smijanje. Međutim, otac je već toliko bio umoran i očajan zbog svega onoga što je doživio toga dana, da nije bio u stanju nikom da pomogne, štoviše izgledao je premoren da bi mogao shvatiti o čemu je u stvari riječ. Mi smo isto tako bili očajni, ali kako smo bili mladi, nismo mogli vjerovati u jedan tako potpun slom, misleći stalno da će se u nizu posjetilaca ipak naći netko tko će reći 'Stoj!' i uvjetovati da se cijeli tok stvari izmijeni. Seemann nam se, u našoj naivnosti, učini kao stvoren za to. S napregnutim živcima čekali smo da iz tog neprekidnog smijanja iziđu jasne riječi. Što je drugo moglo biti povod tom smijehu nego glupa nepravda koja nam je nanesena? 'Gospodine predvodnice, gospodine predvodnice, recite već jednom ljudima', govorili smo mi u sebi i tiskali se oko njega, što je njega tjeralo samo da se čudnovato vrpolti. Napokon on počne govoriti ne da bi ispunio naše pritajene želje, već da bi odgovorio na uzvike hrabrenja ili negodovanja prisutnih ljudi. Još smo imali nade. On počne s velikom pohvalom ocu, nazva ga ponosom društva, nenadmašnim primjerom za ugled podmlatku, neophodnim članom, čije bi istupanje dovelo društvo gotovo do raspadanja. Dotle je sve bilo lijepo; da je samo tu završio! Ali on je nastavio govoriti. Međutim, rekao je, kad se društvo usprkos tome ipak odlučilo oca isključiti, onda će se sigurno shvatiti ozbiljnost razloga koji su društvo na to primorali. Možda do toga ne bi moralo doći da nije bilo sjajnih očevih uspjeha na jučerašnjoj svetkovini, ali baš ti uspjesi pobudili su naročitu pažnju službenih mjesta; svi pogledi su sada upravljeni na društvo i ono sada mora voditi računa o svojoj čistoći još više nego dosad. Došlo je do nanošenja uvrede donosiocu pisma, i zbog toga društvo nije imalo drugog izlaza, i tako je on, Seemann, dobio tešku dužnost to priopćiti. Otac sigurno neće htjeti otežavati mu još više tu dužnost. Toliko je Seemann bio zadovoljan što je uspio to izgovoriti, da se ispunjen pouzdanjem zbog toga prestade rukovoditi pretjeranim obzirima, već pokaza na diplomu koja je visjela na zidu i dade

prstom znak da se skine. Otac klimnu glavom i krene je donijeti, ali onako drhtavim rukama nije ju mogao skinuti s čavla; ja se popeh na stolicu i pomogoh mu. I od tog trenutka svemu je bio kraj. Onda je sjeo u jedan kutak, nije se više micao, i s kim nije htio više razgovarati, mi smo se morali sami snaći s ljudima kako smo znali i umjeli.« »A gdje tu ti vidiš utjecaj dvorca?« upita K. »Reklo bi se da on još nije počeo djelovati. To što si ti dosad ispričala, to su samo bezrazložna plašljivost ljudi, zloradost bližnjih, nepouzdana prijateljstva, ono što se svuda u takvim slučajevima javlja, a uostalom i izvjesno sitničarenje — bar tako se meni čini — od strane tvog oca. Jer ona diploma, što je ona u stvari? Potvrda njegovih sposobnosti, a one su mu ostale, i ako su ga one činile nezamjenljivim, onda utoliko bolje, i on je predvodniku njegovu ulogu zaista mogao učiniti mučnom samo na taj način što bi mu odmah poslije druge izgovorene riječi diplomu bacio pred noge. Naročito mi se čini karakteristično da ti uopće nisi spominjala Amaliju, Amaliju koja je napokon sve to skrivala, a koja je vjerojatno mirno stajala u pozadini i promatrala cijelu pustoš.« »Ne, nije«, reče Olga, »nikoga se ne može prekoravati, nitko ništa drugo nije mogao učiniti, sve je to već bio utjecaj dvorca.« »Utjecaj dvorca«, ponovi Amalija koja je neprimjetno došla iz dvorišta, roditelji su već davno bili smješteni u postelju. »Raspredaju se priče o dvorcu? Još sjedite zajedno? A ti si, K., htio odmah otići, a evo već je deset. Zanimaju li te uopće te priče? Ima ljudi koji se hrane tim pričama, sjednu zajedno, kao vas dvoje ovdje, i onda se uzajamno nadmeću; ali ti mi ne izgledaš od tih ljudi.« »O da«, reče K., »baš sam i ja takav; štoviše, izvjesne osobe koje o takvim pričama ne vode računa već svu brigu prepuštaju drugima ne ostavljaju na mene veliki dojam.« »Lijepo«, reče Amalija, »ali ljudi imaju različite interese; tako sam jednom slušala o jednom mladom čovjeku koji je danju i noću sav bio obuzet mislima na dvorac, već su se plašili za njegovu sposobnost zdravog rasuđivanja, jer mu je sav razum bio u dvorcu. Na kraju se pokazalo da njemu nije bilo stalo do dvorca već samo do kćeri jedne čistačice ureda tamo, do nje je na kraju došao, i tako je opet sve bilo u redu.« »Vjerujem da bi mi se taj čovjek svidio«, reče K. »Da bi ti se taj čovjek svidio«, reče Amalija, »u to sumnjam, ali valjda njegova žena. Ali uostalom neću vam smetati, idem spavati i morat ću ugasiti svjetlo zbog roditelja; oni, istina, odmah zaspe, ali već poslije jednog sata s pravim spavanjem je gotovo i smeta im svaki tračak svjetlosti.« I zaista, odmah zavlada Pomrčina i Amalija se smjesti negdje na zemlju, pored kreveta roditelja. »Tko je taj mladi čovjek o kojem je govorila?« upita K. »Ne znam«, odgovori Olga. »Možda Brunswick, iako se sve ne slaže s njim, a možda netko drugi. Nije lako nju točno razumjeti, jer se često ne zna govori li ironično ili ozbiljno. Mahom govori ozbiljno, ali zvuči ironično.« »Pustimo nagađanja!« reče K. »Nego, kako si ti došla toliko pod njen utjecaj? Je li to bilo tako i prije velike nesreće? Ili tek poslije? I kako to da ti nikad niši imala

želju otrgnuti se od njena utjecaja? I ima li ta tvoja ovisnost o njoj neku razumnu podlogu? Ona je najmlađa i kao takva treba slušati. Kriva ili ne, ona je donijela nesreću obitelji. Umjesto da svakog dana iznova sve vas moli za oprost, ona diže glavu više nego svi drugi, ne brine se nizašto, već samo milostivo i koliko treba za roditelje, neće se ni u što upuštati, kao što se sama izrazila, i kad napokon nešto s vama razgovara, onda je to ozbiljno ali zvuči ironično. Ili vas je ona možda osvojila svojom ljepotom o kojoj ti po koji put govoriš? Vi troje ste istina vrlo slični, međutim ono po čemu se ona razlikuje od vas dvoje, to ne ide njoj u prilog; još kad sam je prvi put vidio, ja sam se uplašio od njena neugodnog pogleda. A zatim, ona je istina najmlađa među vama, ali to se ne primjećuje na njoj, ona ima izgled onih žena bez dobi, koje gotovo nikad ne stare, ali koje skoro nikad nisu bile ni mlade. Ti je gledaš svaki dan i zato ne primjećuješ tvrdoću njena lica. Zbog toga, kad razmislim, ne mogu smatrati ozbiljnom ni Sortinijevu naklonost prema njoj, možda je on onim pismom nije htio zvati k sebi, već je samo kazniti.« »Neću razgovarati o Sortiniju«, reče Olga. »Kod te gospode u dvorcu sve je moguće, bila u pitanju najljepša ili najružnija djevojka. Inače ti potpuno griješiš u pogledu Amalije. Vidiš, ja nemam nikakvog razloga tebe naročito pridobiti za Amaliju, a ako to ipak pokušavam, to činim samo zbog tebe. Amalija je na neki način uzrok naše nesreće, to stoji, ali čak i otac kojeg je ipak nesreća najteže pogodila i koji nikad nije bio umjeren na riječima, najmanje kod kuće, čak ni otac ni u najgorim vremenima nikad nijednu riječ prijekora nije uputio Amaliji. I to nikako ne zato što bi on odobravao Amalijin postupak; kako bi ga i mogao odobravati, on koji obožava Sortinija; nije bio u stanju ni približno ga shvatiti, jer je bio spreman Sortiniju priložiti na žrtvu i sebe i sve što ima, istina ne onako kako se u stvarnosti i dogodilo, vjerojatno pod djelovanjem Sortinijeva gnjeva. Vjerojatno Sortinijeva gnjeva, kažem, jer o Sortiniju ništa više nismo čuli; ako je i dotle bio povučen, otada kao da ga uopće nije bilo. A trebao si vidjeti Amaliju u ono vrijeme. Mi smo svi znali da do neke izrične kazne neće doći. Samo su se povukli od nas. Ljudi ovdje, kao i tamo u dvorcu. Ali dok smo primijetili da se ljudi povlače, neka promjena u držanju dvorca uopće se nije mogla primijetiti. Mi ni ranije nismo primjećivali neku brigu dvorca, kako smo onda mogli primijetiti promjenu. To zatišje bilo je ono najgore. Mnogo gore negoli to što su se ljudi povlačili od nas, jer oni to nisu činili iz nekog uvjerenja, vjerojatno ništa ozbiljno protiv nas nisu imali, ovog današnjeg preziranja onda nije bilo, činili su to iz bojazni i čekali su samo da vide kako će se stvar dalje razvijati. Nismo se morali bojati ni nestašice, svi su nam dužnici platili, završni računi bili su povoljni po nas, a ako su nam bile potrebne živežne namirnice, rođaci su nam krišom pomagali, bilo nam je dobro jer je to bilo doba žetve, obradive zemlje, istina, nismo imali, a nisu nam dopuštali da radimo kod drugih, i zato smo prvi put u životu bili osuđeni na ljenčarenje. I tako smo sjedili okupljeni pri zatvorenim

prozorima na srpanjskoj i kolovoskoj žezi. Događalo se nije ništa. Nikakav poziv, nikakva vijest, nikakav izvještaj, nikakva posjeta, ništa.« »Dobro«, reče K., »budući da se ništa nije dogodilo i nikakvu kaznu niste osjećali, čega ste se onda plašili? Kakav ste vi to svijet!« »Kako da ti to objasnim«, reče Olga. »Mi se nismo plašili onog što će doći, mi smo patili od onog što je bilo tu, mi smo se već nalazili usred izdržavanja kazne. Ljudi u selu čekali su samo da im dođemo, da otac ponovno otvori radionicu, da Amalija koja umije siti vrlo lijepe haljine, istina samo za najotmjene, opet dođe po posao, svim ljudima bilo je žao zbog postupanja prema nama. Kad je u selu jedna ugledna obitelj sasvim odstranjena iz društva, onda svi trpe neku štetu od toga, oni su se od nas udaljili samo zato što su vjerovali da im je dužnost da to učine, ni mi ne bismo drukčije postupili na njihovu mjestu. Pa oni nisu točno ni znali što je bilo posrijedi, samo se onaj kurir vratio u Gospodski konak, s rukama punim komadića papira. Frieda ga je vidjela kad je odlazio i, kad se vratio, progovorila s njim nekoliko riječi i ono što je čula od njega odmah razglasila, ali opet ne iz nekog neprijateljstva prema nama već jednostavno iz dužnosti, kao što bi u sličnom slučaju svakome bila dužnost da tako postupi. Dakle, kao što sam već rekla, jedno sretno rješenje cijele stvari bilo bi ono koje bi svijet najprije pozdravio. Da smo se mi najednom pojavili s viješću da je sve uređeno, da je, na primjer, sve bio samo jedan nesporazum koji je sada potpuno razjašnjen, ili čak daje učinjena greška ali da je sada okajana, ili — ljudi bi čak i to primili — da nam je pomoću naših veza u dvorcu pošlo za rukom stvar zataškati, sigurno bi nas svi opet primili raširenih ruku, bilo bi ljubljena, grljenja, bilo bi slavlja, ja sam slično tome već nekoliko puta doživjela u slučaju drugih. Pa ipak ni jedna takva vijest nije bila potrebna; da smo mi samo izišli i ponudili se, obnovili stare veze, ne spominjući ni jednom riječju aferu s pismom, i to bi bilo dovoljno, svi bi rado pristali da ne pretresaju više tu stvar. Uistinu, ono što ih je odbilo od nas, pored straha, to je mučnost same stvari, naprosto o njoj ništa ne čuti, ništa ne govoriti, uopće ne misliti na nju, ni na koji način ne dolaziti u dodir s njom. Kad je Frieda cijelu stvar odala, nije to učinila da bi likovala, već da bi sebe i sve druge zaštitila od toga, da bi cijeloj zajednici skrenula pažnju da se ovdje dogodilo nešto od čega se treba najbrižljivije čuvati i što dalje držati. Nismo tu mi bili u pitanju kao obitelj, već sama stvar kao takva, a mi samo zbog stvari u koju smo se upleli. Dakle, da smo mi opet izišli u društvo, da smo pustili da prošlo padne u zaborav i da smo svojim ponašanjem pokazali da smo sve preboljeli, svejedno na koji način, i javnost stekla uvjerenje da cijela stvar, ma što da je inače bilo posrijedi, neće više postati predmet raspravljanja, i to bi sve bilo dobro. Svuda bismo naišli na staru susretljivost, i kad bismo mi stvar samo upola zaboravili, ljudi bi to razumjeli i pomogli nam da je zaboravimo potpuno. Međutim, umjesto svega toga mi smo sjedili kod kuće. Ne znam na što smo čekali, valjda na Amalijinu odluku, ona je onog jutra preuzela

vodstvo u obitelji i čvrsto ga je držala. Učinila je to bez ikakvih parada, bez zapovijedanja, bez molbi, skoro isključivo šutnjom. Mi drugi, istina, imali smo se o mnogo čemu savjetovati, neprestano se šaputalo od jutra do mraka, a češće bi me otac, obuzet iznenadnim strahom, zvao k sebi, i ja sam provodila do pola noći sjedeći na rubu njegova kreveta. Ili bismo se ponekad šćućurili nas troje, ja i Barnabas, koji je u početku od svega tek ponešto razumijevao i sav uzrujan stalno tražio objašnjenja, stalno ista, i on je dobro znao da njemu nije suđeno provoditi bezbrižne godine koje čekaju njegove vršnjake, tako smo sjedili zajedno — sasvim kao nas dvoje sada, K. — i zaboravljali da je noć prošla i opet svanulo. Majka je bila najslabija od svih nas, valjda i zato što ona nije trpjela samo od zajedničke nesreće, već je patila i pojedinačnu nesreću svakog od nas, i tako smo s užasom zapažali na njoj promjene koje su, to smo naslućivali, prethodile cijeloj našoj obitelji. Njeno omiljeno mjesto bio je krajičak jednog divana — nemamo ga već odavno, stoji u Brunswickovoj velikoj odaji — tamo je sjedila, i — nije se moglo točno razaznaje — drijemala ili, sudeći bar po usnama koje su se micale, držala duge monologe. Po sebi je razumljivo da smo se mi stalno vraćali na slučaj s pismom, pretresali ga sa svim sigurnim pojedinostima i nesigurnim mogućnostima i nadmašivali se u smišljanju sredstava za dobro rješenje; sve je to bilo prirodno i neizbježno, ali nije bilo dobro, mi smo se sve više gubili u onom iz čega smo se htjeli izvući. I što su nam tu pomagale sve te ideje koje su nam padale na pamet, ma koliko da su bile izvanredne! Ni jedna nije bila izvediva bez Amalije, sve su predstavljale samo prijedloge, lišene smisla već i stoga što nisu ni dolazili do Amalije, a ako bi i došli naišli bi samo na šutnju. Istina, ja danas srećom razumijem Amaliju bolje nego tada. Ona je podnosila više nego svi mi; prosto je neshvatljivo kako je sve to podnosila i danas još živi među nama. Mati je vjerojatno patila za sve nas, patila jer ju je to snašlo, a i nije patila dugo, ne može se reći da ona ma u kom pogledu i danas pati, ali i onda ona nije bila sasvim pri sebi. Međutim, Amalija nije samo patila, već je bila u stanju i razumjeti, cijelu stvar sagledati; mi smo gledali samo posljedice, ona je vidjela bit, mi smo se nadali da će nam kakvo malo sredstvo pomoći, ona je znala da je sve već odlučeno, mi smo mogli šaputati, ona je samo šutjela, ona je stajala oči u oči s istinom i podnijela taj život onda kao što ga podnosi i danas. Koliko je u svoj toj nevolji nama bilo lakše nego njoj. Istina, mi smo morali napustiti svoju kuću, u nju se uselio Brunswick, nama su dodijelili ovu krovinjaru, prenijeli smo ovamo svoju imovinu ručnim kolicama, u nekoliko puta, vukli smo ih Barnabas i ja, otac i Amalija gurali su straga, ovdje nas je dočekala majka, koju smo još odmah na početku ovamo doveli, dočekala nas je sjedeći najednom sanduku, i stalno i tiho je cviljela. Ali ja se sjećam da smo i za vrijeme samih napornih vožnji — koje su uz to predstavljale za nas i ponižavanje, jer svaki čas su nailazila kola onih koji su se vraćali sa žetve i koji bi zamukli i okrenuli glave kad su prolazili pored nas

— sjećam se da Barnabas i ja, čak i dok smo vukli kolica, nismo mogli a da ne govorimo o našim nevoljama i planovima i da bismo, zaneseni razgovorom, zastali, sve dok nas jedno očevo: ‘Ej!’ ne bi opet podsjetilo našu dužnost. Ali sva ta dogovaranja nisu ništa promijenila naš život ni poslije selidbe, samo što smo još počeli osjećati i bijedu. Pomoć od rođaka je prestala, naša sredstva bila su skoro potpuno iscrpljena, a u to vrijeme počeo se stvarati i onaj prezir prema nama koji i ti poznaješ. Primijetili su da nemamo snage izvući se iz one afere s pismom, i to su nam mnogi uzeli za zlo. Nisu podcjenjiva li težinu naše nesreće, iako je nisu bliže znali, uviđali su da ni sami ne bismo bolje podnijeli iskušenje, ali utoliko im je izgledalo potrebnije da se od nas potpuno odvoje. Da smo uspjeli izvući se, oni bi nas itekako cijenili, ali budući da nismo uspjeli, ono što su činili privremeno pretvorili su u stalno: isključili su nas potpuno iz svoje sredine. O nama se više nije govorilo kao o ljudima, ime naše obitelji nije više spominjano; kad se moralo o nama nešto reći, nazivani smo po Barnabasu, najnevinijem među nama, čak i ova naša krovinjara došla je na loš glas, pa i ti, ako se zapitaš, morat ćeš priznati da si i ti, kad si prvi put kročio nogom ovamo, mislio da shvaćaš opravdanost tog prezira. Kasnije kad su opet ljudi počeli dolaziti pokoji put, odlazili bi uvrijeđeni na nas zbog sasvim beznačajnih sitnica, na primjer zbog toga što ona petrolejska lampa visi tamo iznad stola. Gdje bi inače visjela ako ne iznad stola? — ali njima se to činilo nepodnošljivim. A i kad bismo mi lampu zakačili negdje drugdje, to ne bi mijenjalo njihovu zlovolju. Sve što bismo mi radili i imali služilo je podjednako za prezir.«

Moljakanja

»Međutim, što smo mi učinili? U stvari ono što je najgore, nešto zbog čega bi s mnogo više prava trebali biti prezirani nego što smo uistinu bili: mi smo iznevjerili Amaliju, odbacili smo poslušnost njenoj nijemoj zapovijesti, nismo mogli više tako živjeti, nismo mogli živjeti lišeni svake nade, i mi smo počeli svatko na svoj način moljakati dvorac ili ga opsjedati, da bi nam on oprostio. Istina, mi smo znali da nismo u stanju išta popraviti, znali smo također da je jedina naša veza s dvorcem koja nam je mogla pružiti nadu, veza sa Sortinijem, činovnikom koji je bio naklonjen našem ocu, ali da je baš ta veza stjecajem okolnosti postala nepristupačna, pa ipak smo se dali na posao. Počeo je otac, počela su ona njegova besmislena potucanja, njegovi besmisleni posjeti načelniku, tajnicima, odvjetnicima, pisarima; oni ga obično nisu primali, a kad je lukavstvom ili slučajem uspijevao biti primljen — mi

smo klicali od radosti na takvu vijest i trljali ruke — ispraćali su ga što je moguće brže i nikad ga više nisu primali. A i bilo je lako odgovoriti mu, dvorcu je uvijek sve lako. Sto hoće on zapravo? Što mu se dogodilo? Što hoće da mu se oprostí? Tko je i kad je netko iz dvorca njega makar i prstom dirnuo? Istina, on je osiromašio, izgubio mušterije, ali to su pojave svakodnevnog života, stvar prilika u zanatstvu, može li se dvorac brinuti za sve to? U stvari, dvorac se i brine za sve, ali on ne može tako grubo istupati protiv razvoja stvari, i to ni u kom drugom cilju već jedino da bi zaštitio interese jednog pojedinca. Treba li dvorac slati svoje činovnike, pa da oni trče za očevim mušterijama i silom ih vraćaju? Ali, uzvraćao je otac na to — mi smo kod kuće do sitnica pretresali te stvari i prije i poslije, zbijeni u ugao kao da se krijemo od Arnalije koja je, istina, sve primjećivala ali nam nije smetala ” ali, uzvraćao je otac na to, on se ne žali zbog osiromašenja, što će on sve to nadoknaditi, sve je to sporedno, samo kad bi mu se oprostilo. Ali što mu se treba oprostiti? Odgovarali bi mu, nikakva dostava protiv njega ne postoji, bar još nije zavedena u protokolima, bar u onim protokolima koji su pristupačni odvjetnicima. Prema tome, koliko se da utvrditi, protiv njega niti je išta poduzeto niti se sprema da se poduzme. Može li on navesti ikakav službeni akt usmjeren protiv njega? To otac nije mogao. Ili je neki službeni organ izvršio neki prijestup? O tome otac nije znao ništa. Prema tome, budući da ništa ne zna i ništa se nije dogodilo, što onda hoće? Što da mu se oprostí? U najboljem slučaju to što sada bez ikakvog razloga dosađuje službenim mjestima, ali baš to je neoprostivo. Ali otac nije popuštao, on je tada još bio krepak, a onako po nevolji besposlen imao je dovoljno vremena na raspolaganju. ‘Ja ću oprati Amalijinu čast, neće još dugo trajati’, govorio je meni i Barnabasu po nekoliko puta dnevno, ali sasvim tiho, jer Amalija nije smjela čuti; pa ipak to je govorio samo tako da Amalija čuje, jer u stvarnosti on uopće nije mislio na neko pranje časti, već samo na dobivanje oprostjenja. Međutim, da bi dobio oprostaj morao je prvo ustanoviti krivnju, a službena mjesta su mu baš krivnju poricala. Tako mu padne na pamet misao — i to je ipak govorilo da je duhovno već bio popustio — da od njega kriju krivnju zato što ne plaća dobro, naime do tada je plaćao samo propisanu taksu koja je bila, istina, bar za naše prilike, prilično visoka. Sad mu se činilo da treba više plaćati, što je sigurno bilo pogrešno, jer iako naša službena mjesta, jednostavnosti radi i da bi se izbjegla nepotrebna objašnjenja, primaju mito, time se ipak ništa ne može postići. Ali kako je to bila očeva nada, nismo ga htjeli od toga odvrćati. Prodali smo što god smo imali — bile su to mahom sve neophodne stvari — samo da bismo ocu stvorili sredstva za njegova istraživanja, i dugo vremena imali smo svakog jutra to zadovoljstvo da je otac mogao zveckati s nekoliko novčića u džepu, kad je ujutro kretao od kuće. Istina, preko dana smo gladovali kod kuće i jedino što smo pribavljanjem novca postigli, to je da oca održavamo u nadi. Ali to nije bila nikakva dobit.

Njega su ova moljakanja mučila, i ono što bi bez novca brzo dobilo zasluženi kraj, time se produžavalo. Budući da se podmićivanjem ništa izuzetno nije moglo učiniti, pokatkad bi neki pisar pokušao učiniti nešto bar prividno, obećavao bi da će stvar ispitati, negoviještao da su nađeni neki tragovi koji će dalje biti istraživani, istina ne po dužnosti već samo za ljubav ocu; otac, umjesto da postane oprezniji, sve više je vjerovao. On bi se vratio kući s jednim takvim očigledno besmislenim obećanjem, kao da u kuću opet donosi blagostanje i sreću, i bilo je mučno gledati ga kako se iza Amalijinih leđa ceri i razrogačenim očima pokazuje na nju da bi nam stavio do znanja kako, zahvaljujući njegovim nastojanjima, neposredno predstoji spasenje Amalije, koje će najviše nju samu iznenaditi, ali da je sve to još tajna i da je trebamo dobro čuvati. To bi vjerojatno trajalo još vrlo dugo, da mi na kraju apsolutno nismo više bili u mogućnosti ocu pribavljati novac. Istina, u međuvremenu Brunswick je poslije mnogih molbi primio Barnabasa da mu pomaže, ali samo pod uvjetom da uvečer po mraku dolazi po narudžbe i da završen posao opet po mraku vraća — treba priznati da je Brunswick time, što se tiče njegova posla, zbog nas primio na sebe izvjestan rizik, ali zato je plaćao Barnabasa vrlo malo — a Barnabas sve napravi bez greške — ipak Barnabasova nadnica jedva je dostizala da nas sačuva potpune gladi. Vrlo obazrivo i poslije dugih priprema, priopćili smo ocu da ga ne možemo više pomagati novčano, ali on to primi mirno. Nije više bio sposoban umom shvatiti bezizglednost svojih pothvata, ali su ga neprekidna razočaranja ipak umorila. Doduše, rekao je — više nije govorio onako jasno kao ranije, ranije se vrlo jasno izražavao — potrebno mu je još samo vrlo malo novca, danas ili sutra sve bi uspio doznati, a eto, sad je sve propalo, nije uspio samo zbog novca, i tako dalje, ali ton kojim je govorio pokazivao je da u sve to ni sam ne vjeruje. I odmah je napravio nove planove. Budući da nije uspio dokazati krivnju i zbog toga službenim putem nije mogao ništa postići, morao se sada baciti isključivo na moljakanja i činovnicima se osobno obraćati. Među njima je vjerojatno bilo i takvih s dobrim, milostivim srcem, koji, istina, u službenoj dužnosti nisu smjeli činiti ustupke, ali zato će to učiniti izvan službe, kad ih čovjek iznenadi u pogodnom trenutku.«

K., koji je sve dotle predano slušao Olgu, prekide njeno pričanje pitanjem: »A ti nisi smatrala daje to tako?« Istina, daljnje pričanje dalo bi mu odgovor, ali on je htio to odmah doznati.

»Ne«, odgovori Olga. »O nekoj samilosti činovnika ili čemu sličnom ne može biti ni govora. Ma koliko da smo bili mladi i neiskusni, to smo ipak znali, znao je naravno i otac, ali on je to zaboravio, to kao i skoro sve drugo. On je smislio plan da se postavi na drum u blizini dvorca, tamo gdje prolaze kočije s činovnicima, i da činovnicima kako bilo dostavi svoju molbu za oprostaj. Plan, iskreno govoreći, nimalo razuman, čak i kad bi se dogodilo

ono nemoguće i možda doprla do ušiju nekog činovnika. Može li činovnik pojedinačno opraštati? To bi u najboljem slučaju mogla biti stvar cjelokupne vlasti, ni ona vjerojatno ne može opraštati, već samo suditi. Ali bi li uopće jedan činovnik, čak i kad bi sišao s kola i pozabavio se tom stvari, mogao dobiti pravu sliku o njoj na temelju toga što mrmlja otac, jedan bijedan, umoran, ostarjeli čovjek? Činovnici su vrlo učeni, ali ipak samo jednostrano, u svojoj struci činovnik po jednoj riječi prozre cijeli smisao, ali u stvarima koje spadaju u nadležnost drugih odjeljenja, satima mu možete objašnjavati, on će možda učeno kimati glavom, ali ni jednu riječ neće razumjeti. Sve je to, naravno, shvatljivo; treba pokušati samo jednu malu službenu stvar za koju ste osobno zainteresirani, majušnu stvarčicu koju jedan činovnik završi dok okom trepne, treba samo pokušati temeljno proučiti jednu takvu stvar, pa će to biti posao za cijeli život i nikad neće biti završen. Međutim, da je otac i došao do nekog nadležnog činovnika, ovaj ipak bez prethodnog poznavanja akata ne bi mogao ništa završiti, naročito ne na drumu, jer njegovo nije da oprašta već samo da službeno završava stvari, i zbog toga, mogao ga je jedino uputiti na službeni put, a baš na tome putu otac nije uspio apsolutno ništa postići. Kako je to već stajalo s ocem, kad je on htio prodrijeti s ovakvim novim planom! Kad bi postojala ma kakva, makar i najbljeda mogućnost te vrste, onda bi tamo na drumu vrvjelo od molitelja, ali kako je to predstavljalo nemogućnost koja je morala biti jasna svakome s najosnovnijim školskim obrazovanjem, tamo je, naravno, bilo pusto. Međutim, možda je baš to jačalo nadu kod oca, jer on je tu nadu pothranjivao svim i svačim. U ovom slučaju to je i bilo vrlo potrebno; zdrav razum ne bi se uopće upuštao u takva duboka razmišljanja, on bi već na prvi pogled jasno shvatio da je to nemoguće. Kad se činovnici voze u selo ili iz sela u dvorac, to nisu vožnje iz zadovoljstva, njih čeka posao i u selu i u dvorcu, i oni se voze najbržim tempom. Njima ne pada na pamet gledati kroz prozor i vani tražiti one koji na njih čekaju s molbama, već su kola prepuna akata koje činovnici proučavaju.

»Ali ja sam«, primijeti K., »vidio iznutra jedne činovničke saonice u kojima nije bilo nikakvih akata.« Olgino pričanje otvorilo je pred njim jedan tako veliki, skoro nepojmljiv svijet, da on nije mogao propustiti da ga ne dodirne svojim sitnim doživljajima, i da se tako što više uvjeri kako u postojanje tog svijeta, tako i u svoj vlastiti.

»To je moguće«, reče Olga, »ali onda utoliko gore, jer se onda činovnik bavi tako važnim predmetima da su akta odviše dragocjena ili možda odviše obimna da bi ih nosili u kolima, a baš takvi činovnici voze se u galopu. U svakom slučaju nitko od njih nema napretek vremena za oca. A pored toga, ima više prilaza u dvorac. Neko vrijeme je jedan u modi, onda obično svi voze tamo, neko vrijeme drugi, i sve se gura tamo. Po kojem pravilu se obavlja to smjenjivanje, još nije utvrđeno. Neki put u osam sati ujutro svi se

voze jednim putem, pola sata kasnije opet svi drugim, poslije deset minuta trećim, pola sata zatim opet možda onim prvim i pri njemu ostanu cijelog dana, ali promjena je ipak moguća svakog trenutka. Istina, svi sporedni putevi koji vode iz dvorca spajaju se u blizini sela, ali tu već sva kola jure pomamnom brzinom, dok je u blizini dvorca tempo nešto umjereniji.« Ali isto onako kao što je red vožnje neujednačen i ne može se predvidjeti, tako je i s brojem kola. Često ima dana kad se nijedna kola ne mogu vidjeti, a zatim opet prolaze čitave povorke. E sad zamisli našeg oca u takvim okolnostima. U svom najboljem odijelu — uskoro je ono postalo njegovo jedino — on svakog jutra odlazi od kuće, praćen našim blagoslovima. Malu vatrogasnu značku, koju on u stvari bespravno drži, ponese sa sobom da je prikači izvan sela, u samom selu se plaši da je nosi, iako je ona toliko mala da se jedva vidi s dva koraka daljine, ali ipak, po očevu mišljenju, ona je kao stvorena da na njega privuče pažnju činovnika. Nedaleko od prilaza dvorcu nalazi se jedan povrtnjak, on pripada nekom Bertuchu koji dvorcu isporučuje povrće; tamo, na uskom kamenom postolju željezne ograde, izabrao je otac sebi mjesto. Bertuch je to trpio, jer je ranije bio prijatelj s ocem i ubrajao se u njegove najvjernije mušterije, on naime ima jednu malo sakatu nogu i vjerovao je.

Olgini planovi

»Sad je trebalo opet naći ocu neko zanimanje za koje je on još bio sposoban, nešto što bi ga bar održavalo u uvjerenju da on nastoji skinuti krivnju s obitelji. Tako nešto naći nije bilo teško, jer ma što bilo, moralo je u osnovi imati smisla bar kao i sjedenje pred Bertuchovim povrtnjakom, ali ja sam pronašla ipak nešto što je čak i u meni probudilo izvjesne nade. Kad god bi se gore kod nadležnih ili kod pisara ili ma gdje na drugom mjestu poveo razgovor o našoj krivnji, uvijek bi se spominjala samo uvreda nanesena Sortinijevu kuriru, nitko se nije usuđivao zadirati dalje. Dobro, rekla sam sebi, kad opće mišljenje, makar i prividno, ima u vidu samo uvredu kurira, onda je moguće, makar opet samo prividno, sve popraviti mireći se s kurirom. Kao što su rekli, nikakva dostava protiv nas nije bila podnesena, nikakvo službeno mjesto nije još stvar uzelo u svoje ruke i, prema tome, kurir slobodno može oprostiti u svoje vlastito ime, a nešto više se i ne traži. Sve to, naravno, nije moglo imati neku presudnu važnost, bilo je samo varka i ništa drugo nije moglo ni biti, ali to bi oca razveselilo i moglo bi možda, na njegovo zadovoljstvo, pritjerati malo uza zid njegove mnogobrojne obavještaje koji su ga toliko mučili. Istina, trebalo je prije svega pronaći kurira. Kad sam ispričala ocu svoj plan, on se prvo jako ljutio, jer je bio postao vrlo tvrdoglav,

dijelom je vjerovao — to mu je došlo u glavu dok je bio bolestan — da ga uvijek mi sprečavamo da postigne krajnji uspjeh: najprije prestajanjem s pribavljanjem novca, sada zadržavanjem u krevetu; a dijelom više uopće nije bio sposoban shvatiti tuđe misli. Još nisam do kraja ni ispričala svoj plan, a on ga je već odbacivao. Njegovo je mišljenje bilo da treba i dalje čekati pred Bertuchovim povrtnjakom, i kako naravno nije više u stanju svakodnevno sam tamo odlaziti, mi bismo ga trebali u ručnim kolicima onamo voziti. Međutim, ja nisam popuštala i postupno se on pomirio s tom mišlju, smetalo mu je samo to što je u toj stvari potpuno ovisan o meni, jer samo sam ja onda vidjela tog kurira, on ga nije znao. Istina, jedan poslužitelj je sličan drugome, i ja nisam bila sasvim sigurna da ću onog prepoznati. Onda smo počeli odlaziti u Gospodski konak i tražiti ga među slugama koji su tamo dolazili. Doduše, to je bio Sortinijev sluga, a Sortini nije više dolazio u selo, ali gospoda često mijenjaju poslužitelje, vjerojatno se on može naći u grupi nekog drugog gospodina, a ako i ne bude osobno pronađen, možda će drugi poslužitelj moći dati obavijest o njemu. Naravno, zbog toga je trebalo biti svake večeri u Gospodskom konaku, a nas nigdje nisu rado gledali, pa kako tek na ovom mjestu; osim toga, mi se tamo nismo mogli ubrajati u goste koji troše. Međutim, pokazalo se da nas ipak mogu upotrijebiti: ti sam dobro znaš kakve je muke Frieda imala sa slugama, to su u osnovi mahom mirni ljudi koje je laka služba malo razmazila i otromila. ‘Daj Bože, da ti bude dobro kao jednom sluzi’, glasi jedna uzrečica činovnika, i zaista, što se tiče blagovanja, poslužitelji su stvarna gospoda u dvorcu, oni to znaju i cijeni, i u dvorcu, gdje se ravnaju prema zakonima koji tamo važe, oni su mirni i dostojanstveni — s više strana mi je to potvrđeno — tragovi toga ponašanja nalaze se među slugama čak i ovdje, ali samo ostaci, inače oni se sasvim promijene s obzirom na to da zakoni dvorca ne važe za njih u potpunosti ovdje u selu: to je divlji i nepristojan svijet koji, umjesto da se drži zakona, rukovodi se jedino svojim nezasitnim nagonima. Njihova drskost nema granica i sreća je za selo da samo po naredbi smiju napuštati Gospodski konak, ali u njemu samom mora se s njima izlaziti na kraj kako se može. Friedi je to padalo vrlo teško i zato je njoj dobro došlo što je mogla mene upotrijebiti za to da umirujem sluge. Već više od dvije godine, bar dvaput svake nedjelje, provodim ja noć sa slugama u staji. Ranije, dok je otac još mogao ići u Gospodski konak, on je spavao negdje u sobi za šankom i čekao vijesti koje ja ujutro rano trebam donijeti. Vijesti su bile oskudne. Traženog kurira ni do danas nismo pronašli, on mora biti još u službi kod Sortinija, koji ga visoko cijeni, i morao je otići s njim kad se Sortini povukao u udaljenije urede. Ostale sluge mahom ga nisu vidale isto onako dugo kao i mi, i kad netko tvrdi da ga je u međuvremenu ipak vidio, to se onda pokaže kao zabluda. Tako je, dakle, moj plan stvarno pretrpio neuspjeh, pa ipak ne potpuno, kurira nismo pronašli, ali ocu je odlaženje u Gospodski konak i noćenje tamo, a možda i sažaljenje prema meni, ako je on

za to još bio u stanju, dokrajčilo njegovu zdravlje, i otada je on u ovom stanju u kojem si ga i ti vidio, pa ipak njemu je možda i bolje nego majci, čiji kraj svakog dana očekujemo, a koji se odgađa zahvaljujući samo Amalijinim pretjeranim naporima. Ali ono što sam postigla u Gospodskom konaku, to je izvjesna veza s dvorcem. Nferftoj me prezirati kad ti kažem da se ja ne kajem zbog onog što sam činila. Kakva li velika veza s dvorcem može to biti? — pomislit ćeš ti možda. I bit ćeš u pravu, velika veza to nije. Doduše, ja sad poznajem poslužitelje, poznajem poslužitelje gotovo sve gospode koja su posljednjih godina dolazila u selo, i ako jednom dospijem u dvorac, neću tamo biti nepoznata. Istina, to su samo poslužitelji koje poznajem u selu, u dvorcu oni su sasvim drukčiji, tamo vjerojatno nikog više ne poznaju, naročito ne onog s kojim su bili u selu, iako su se u staji stotinu puta zaklinjali da će se radovati ponovnom viđenju u dvorcu. Uostalom, ja sam već iskusila koliko malo znače sva ta obećanja. Ali to nije ono najvažnije. Vezu s dvorcem nisam uspostavila samo preko poslužitelja, već možda i vjerojatno još i tako što će netko odozgo tko promatra mene i ono što radim — a upravljanje velikim poslužiteljskim osobljem predstavlja za vlast nesumnjivo jedan izvanredno važan i vrlo ozbiljan dio posla — što će taj netko tko me promatra stvoriti o meni bolje mišljenje nego drugi, da će možda uvidjeti da se ja, istina na jedan žalostan način, ali ipak borim i za našu obitelj i da nastavljam očeve napore u tom pogledu. Kad se tako gleda, onda će mi se možda i oprostiti što od slugu primam novac i upotrebljavam ga za našu obitelj. I još nešto sam postigla, nešto što mi, istina, i ti pripisuješ u krivnju. Ja sam od slugu doznala ponešto o tome kako se u službu dvorca može dospjeti okolišnim putem, bez tegobnog i dugogodišnjeg javnog službenog postupka; doduše, ni tada se ne postaje javni službenik, već samo pritajeni, upola primljen, bez dužnosti i bez prava, naročito je zlo nemati dužnosti, ali se ipak postiže da čovjek bude u blizini svega: mogu se uočiti i iskoristiti zgodne prilike, istina nisi službenik ali slučajno može iskrsnuti neki rad, odgovarajući službenik nije pri ruci, jedan poziv samo, pritrči se, i ono što se do tog trenutka nije bilo, postaje se: službenik. Istina, kad se javlja jedna takva prilika?

Neki put odmah, tek što si došao, tek što si se osvrnuo oko sebe, prilika je već tu, ne može svatko imati dovoljnu prisutnost duha da je kao početnik odmah shvati, ali drugi put opet traje godinama, dulje nego što bi trajao javni službeni postupak, a jedan tako upola primljeni ne može više biti primljen u službu javno, po propisima. Premišljanju ima, dakle, ovdje mjesta dovoljno; ali to još nije ništa kad se pomisli da je izbor pri javnom primanju vrlo strog i da je unaprijed odbačen netko tko je član kakve izvikane obitelji; netko takav, na primjer, podvrgne se tom postupku, godinama drhti kakav će biti ishod, sa svih strana, još od prvog dana, začuđeno ga pitaju kako se mogao usuditi na nešto tako bezizgledno, a on se ipak nada, jer kako bi inače živio; međutim

poslije mnogo godina, možda je već i starac postao, on dozna da je odbijen, dozna da je sve izgubljeno i da je njegov život bio uzaludan. Istina, i ovdje ima izuzetaka, i baš zato se čovjek i namami tako lako. Događa se da na kraju budu primljeni baš izvikani ljudi, ima činovnika koji i protiv svoje volje miris takve divljači na prijemnom ispitu njuškaju u zraku, razvlače usta, okreću oči, takav jedan čovjek, reklo bi se, nevjerojatno izaziva njihov apetit i oni se moraju čvrsto hvatati za zakonike da bi mu se oduprli. Neki put, istina, to ne pomogne tom čovjeku da bude primljen, već doprinese samo beskrajnom oduženju službenog postupka, koji se onda uopće ne završi, već se naprosto prekine poslije smrti tog čovjeka. I zato je, kako zakonito primanje u službu tako i ono drugo, puno otvorenih i skrivenih teškoća, i vrlo je uputno sve dobro ocijeniti prije nego što se netko upusti u tako što. Naravno, mi nismo propustili to učiniti. Barnabas i ja. Uvijek kad bih se vratila iz Gospodskog konaka, mi bismo zajedno sjeli, ja bih pričala najnovije što sam doznala, danima smo to pretresali, i posao je ostajao u Barnabasovim rukama dulje nego što je to bilo dobro. Tu možda leži moja krivnja u onom tvom smislu. Ja sam ipak znala da se ne može mnogo polagati na pričanja slugu. Znala sam da mi nikad nisu bili voljni pričati o dvorcu, uvijek su prebacivali razgovor na drugo, za svaku sam riječ morala moljakati, a onda, kad bi uzeli maha, zapeli bi brbljati koješta, razmetali se, nadmašivali jedan drugog u izmišljanjima, tako da se u onom neprekidnom vikanju u kojem su jedan drugog smjenjivali jedva mogao dokučiti pokoji mršavi nagovještaj istine u onoj mračnoj staji. Međutim, ja sam Barnabasu pričala sve kako sam zapazila, a on koji još nije bio u stanju praviti razliku između istine i laži, i koji je zbog položaja naše obitelji prosto žedao za takvim stvarima, sve je upijao u sebe i gorio od želje da još dozna. I zaista, moj novi plan počivao je na Barnabasu. Kod slugu se ništa više nije moglo postići. Sortinijev kurir nije bio nađen i nikada neće niti moći biti pronađen. Sortini se, izgleda, a s njim zajedno Itijegov sluga, sve više povlačio, njihova imena i njihov izgled sve više su padali u zaborav i ja sam ih često morala nadugačko opisivati, ne postižući time ništa osim da ih se drugi s mukom prisjete, ali da osim toga ništa o njima ne mogu reći. A što se tiče mog života sa slugama, nije ovisilo o meni kako će se o tome suditi, mogla sam se samo nadati da će to biti shvaćeno onako kako je i bilo, i time je s naše obitelji skinut jedan mali dio krivnje, ali vanjske znake toga ja nisam dobila. Ipak sam ostala pri tom životu jer nisam vidjela nikakvu drugu mogućnost da u dvorcu isposlujem nešto za nas. Međutim, za Barnabasa sam takvu jednu mogućnost vidjela. Iz pričanja slugu mogla sam zaključiti, ako sam bila tome sklona, a još kako sam bila, da netko tko je primljen u službu dvorca može vrlo mnogo učiniti za svoju obitelj. Istina, koliko je trebalo vjerovati tim pričanjima? To je bilo nemoguće utvrditi, ali da je vjerojatnog bilo vrlo malo, to je bilo jasno. Kad, na primjer, meni neki sluga, kojeg ja više nikad neću vidjeti ili kojeg ću jedva poznati ako ga ikad ponovno vidim,

svečano obeća da će pomoći mome bratu da dobije namještenje u dorcu, ili da će mu barem biti na usluzi, ako Barnabas na neki način dospije u dvorac, na primjer da ga osvježi — jer prema pričanju slugu događa se da se kandidati za namještenje onesvijeste od dugog čekanja ili toliko ošamute da su propali ako se prijatelji za njih ne pobrinu — kad mi to i mnogo što drugo pričaju, onda su to možda opravdane opomene, ali obećanja davana uz to bila su potpuno prazna. Ne za Barnabasa; istina, ja sam ga opominjala da im ne vjeruje, ali već to što sam mu o tome pričala bilo je dovoljno da on bude pridobiven za moje planove. Moje primjedbe nisu mnogo vrijedile, za njega je bilo glavno ono što sluge pričaju. I tako sam, zapravo, bila upućena na samu sebe, s roditeljima se osim Amalije nitko nije mogao sporazumjeti, a što sam ja više na svoj način počela provoditi očeve stare planove, to se više Amalija ograđivala od mene, ona sa mnom razgovara pred tobom i pred drugima, ali nikad više kad smo same, za slugu u Gospodskom konaku ja sam opet samo igračka za koju se bijesno naprežu da je razbiju, u dvije godine ni jednu jedinu povjerljivu riječ nisam ni s jednim od njih izmijenila, samo smicalice, laži i ludosti; ostao mi je, dakle, samo Barnabas, a Barnabas je bio još vrlo mlad. Kad sam tijekom razgovora primijetila u njegovim očima onaj sjaj koji one otada stalno imaju, uplašila sam se, pa ipak nisam prestala jer mi se činilo da je mnogo u pitanju. Istina, nisam imala velike premda iluzorne planove svoga oca, nisam imala onu odlučnost muškarca, zadržala sam se samo na pružanju isprike kuriru za nanesenu uvredu, i još sam htjela da mi tu skromnost upisuju u zaslugu. Ali ono što sama nisam bila u stanju uspjeti htjela sam sada ostvariti preko Barnabasa, na drugi način i sigurno. Mi smo uvrijedili jednog jedinog kurira i otjerali ga iz prednjih ureda, što smo mogli učiniti pametnije nego u osobi Barnabasa pružiti novog kurira koji će obavljati posao onog uvrijeđenog i tako mu omogućiti da ostane u pozadini koliko god hoće, koliko mu je potrebno da zaboravi nanesenu uvredu? Istina, ja sam odmah zapazila da se uza svu skromnost ovog plana u njemu krije i razmetljivost i da se može stvoriti dojam kao da mi hoćemo diktirati vlasti kako treba uređivati pitanja osoblja, ili kao da mi sumnjamo u sposobnost vlasti da uredi onako kako je najbolje za nju, ili da već odavno nije to uredila prije nego što smo mi uopće mogli doći na pomisao da tu treba nešto učiniti. Pa ipak sam vjerovala da je nemoguće da me vlast toliko loše razumije ili, ako bi to baš htjela, onda da to namjerno učini, to jest da unaprijed, bez bližeg ispitivanja, odbaci sve što ja činim. Tako ja nisam odustala, a Barnabasova ambicija učinila je svoje. U to vrijeme pripremanja Barnabas se bio toliko osilio daje njemu, budućem službeniku dvorca, obučarski posao izgledao odviše prljav, da se, štoviše, usuđivao Amaliji proturječiti, i to principijelno kad mu ona kaže koju riječ, što se, istina, događalo rijetko. Ja sam mu rado dopuštala to kratko zadovoljstvo, jer kao što se moglo predvidjeti, sa zadovoljstvom i zanosom bilo je svršeno još prvog dana kad je otišao u

dvorac. Tada je počela ona tobožnja služba o kojoj sam ti već pričala. Začuđujuće je kako je Barnabas bez teškoća stupio prvi put u dvorac ili, točnije, u onaj ured koji će, takoreći, postati njegova radna prostorija. Taj uspjeh me je gotovo izbezumio i kad mi je to Barnabas uvečer, po povratku kući, šapatom priopćio, ja sam otrčala Amaliji, zgrabila je, pritisnula je u jedan kutak i ljubila je i grizla tako zubima da je ona od bola i straha plakala. Od uzbuđenja nisam mogla ništa reći, a i inače mi već odavno nismo razgovarale jedna s drugom, i sve sam odgodila za idući dan. Međutim, već idućeg dana ništa se više nije imalo reći. SVfcbfJe ostalo na tome što je postignuto tako na brzinu. Dvije godine Barnabas je vodio taj jednolični život koji steže srce. Sluge nisu učinili ništa, ja sam Barnabasu dala jedno malo pismo u kojem sam ga preporučila pažnji slugu, podsjećajući ih na dana obećanja, i Barnabas bi, kad god bi vidio nekog slugu, vadio pismo i pokazivao mu ga i, premda je Barnabas pokoji put nailazio i na sluge koji nisu mene poznavali i iako je takve to nijemo podnošenje pisma — jer on se tamo gore nije usuđivao govoriti — moglo ljutiti, ipak je sramota da mu nitko nije pomogao i predstavljalo je pravo olakšanje, koje smo mi, istina, već odavno mogli sami sebi pribaviti, kad je jedan sluga zgužvao i bacio u košaru za otpatke pismo koje mu je valjda već više puta poturano pod nos. Nešto mi pade na pamet da nam je pritom mogao i reći: ‘Vi imate običaj na sličan način postupati s pismima. Ma koliko da je cijelo to vrijeme proteklo uprazno, ono je ipak bilo povoljno za Barnabasa, ako se tako može reći, jer je on prije vremena sazeo, prije vremena postao čovjek, u ponečemu čak i preko mjere ozbiljan i uviđavan. Mene često vrlo žalosti kad ga gledam i uspoređujem s mladićem koji je bio još prije dvije godine. A pritom ja uopće nemam onu utjehu i podršku koju bi mi on kao čovjek možda mogao dati. Bez mene on svakako ne bi dospio u dvorac, ali otkad je tamo, on je neovisan o meni. Ja sam svakako jedina osoba prema kojoj je on povjerljiv, ali i meni priča samo djelić od onog što mu na srcu leži. Mnogo mi priča o dvorcu, ali iz njegova pričanja, iz svih tih malih činjenica koje on prenosi ne može se ni izdaleka razumjeti kako ga je sve to moglo toliko promijeniti. Osobito se ne može razumjeti zašto je on sada, kao čovjek, tamo gore potpuno izgubio onu srčanost koju je kao dečko imao u tolikoj mjeri da nas je sve dovodio do očajanja. Istina, to besciljno stajanje i čekanje iz dana u dan i uvijek iznova i bez ikakvih izgleda za promjenu, to naravno mrvi čovjeka i tjera ga da sumnja, dok napokon ni za što drugo nije sposoban osim za to očajničko stajanje. Ali zašto ni prije nije pokazivao nikakav otpor? Osobito kad je ubrzo uvidio da sam ja bila u pravu i da tamo taštini nema mjesta, ali da se zato ipak možda može popraviti položaj naše obitelji. Jer tamo je sve — osim ćudljivosti poslužitelja — skromno, taština nalazi podmirenje u radu, i kako pritom sama stvar odnosi prevagu, taština se sasvim gubi, djetinjastim željama tamo nema mjesta. Istina, Barnabas je vjerovao, kao što mi je pričao,

da jasno vidi koliko su veliki moć i znanje čak i ovih vrlo sumnjivih činovnika u čijoj se sobi smio zadržavati. Kako su oni diktirali brzo, poluzatvorenih očiju, kratkim pokretima ruku, kako su samo jednim pokretom prsta bez ijedne riječi davali naloge poslužiteljima, koji su se u takvim trenucima, dišući teško, sretno smješkali, ili kako su pronalazili neko važno mjesto u njihovim knjigama, a onda ih širom otvarali i kako su drugi pritrčavali, koliko je to u onoj tjeskobi moguće, i izvijali vratove da bi vidjeli pronađeno. To i slično tome učinilo je da Barnabas dobije sjajno mišljenje o tim ljudima i on je imao dojam da bi se za našu obitelj moglo beskrajno mnogo postići kad bi oni skrenuli pozornost na njega te bi on s njima mogao progovoriti koju riječ — ne kao neznanac, već kao uredski kolega, iako podređene vrste. Ali, eto, tako daleko još se nije došlo i Barnabas se ne usuđuje poduzeti nešto što bi ga moglo tome približiti, premda on već točno zna da je stjecajem nesretnih okolnosti u našoj obitelji, i pored svoje mladosti, izguran na odgovoran položaj staratelja obitelji. A sada još da priznam i ovo posljednje: ti si došao prije tjedan dana. Čula sam kako je to netko spomenuo u Gospodskom konaku, ali nisam se za to zanimala; došao je jedan zemljomjer, nisam čak ni znala što je to. Ali iduće večeri Barnabas se vrati kući ranije nego obično — ja sam imala običaj u određeno vrijeme izići mu u susret jedan djelić puta — vidje da je Amalija u sobi i zazva me zato na ulicu, pritisnu lice na moje rame i dugo plakaše. Postao je opet mali dječak otprije. Dogodilo mu se nešto čemu on nije bio dorastao. Kao da se iznenada pred njim otvorio cijeli jedan novi svijet, a on nije u stanju podnijeti sreću i brige svega toga novog. A ništa mu se drugo nije dogodilo, osim što je dobio jedno pismo da ga tebi dostavi. Istina je, međutim, da je to bilo prvo pismo, prvi posao koji je on uopće dobio.«

Olga ušuti. Bila je tišina, osim što se s vremena na vrijeme čulo teško krkljavo disanje roditelja. K. reče onako uzgred, kao u dopunu Olgina pričanja: »Ja sam vas sebi pogrešno predstavio. Barnabas mi je predao pismo kao kakav stari, jako zaposleni kurir, a ti, isto kao i Amalija koja je tom prilikom bila složna s vama, ponašale ste se kao da su kurirska služba i pisma nešto samo onako uzgredno.« »Ti trebaš praviti razliku između ih«, reče Olga. »Zbog ta dva pisma Barnabas je ponovno postao sretno dijete, uza sve sumnje koje ima u svoj poziv. Tu sumnju on zadržava za sebe i za mene, pred tobom, međutim, on smatra pitanjem časti da istupa kao pravi kurir, onako kako u njegovoj zamisli istinski kuriri postupaju. Tako sam mu, na primjer, morala, iako je sad porasla njegova nada za dobivanje službenog odijela, u roku od dva sata prepraviti hlače da barem koliko-toliko sliče na uske hlače službenog odijela pa da se tako pojavi pred tobom koji se, naravno, u tom pogledu još lako možeš varati. Takav je Barnabas. Amalija, međutim, zaista omalovažava kurirsku službu i sada, budući da se čini kako je on postigao

izvjestan uspjeh u njoj, kao što ona to može lako zaključiti po Barnabasu i meni, po našem zajedničkom sjedenju i šaputanju, sad je ona još više omalovažava nego prije. Ona, dakle, govori istinu i uvijek ćeš se varati ako u to sumnjaš. A ako sam ja, K., ponekad omalovažavala kurirsku službu, to nije bilo s namjerom da tebe prevarim, već iz straha. Ta dva pisma koja su dosad prošla kroz Barnabasove ruke, to su prvi, iako još prilično sumnjivi znaci milosti koje je naša obitelj dobila u posljednje tri godine. Taj preokret — ako je to preokret a ne varka, varke su češće od preokreta — stoji u vezi s tvojim dolaskom, naša sudbina je došla u izvjesnu ovisnost o tebi, možda su ona dva pisma samo početak, Barnabasova djelatnost možda će se razviti preko kurirske službe koja se odnosi na tebe — želimo se tome nadati dok god možemo; ali zasad se sve okreće samo oko tebe. Međutim, dok tamo gore moramo biti zadovoljni onim što nam dodijele, ovdje dolje ipak valjda možemo sami nešto učiniti, što će reći: osigurati sebi tvoju blagonaklonost ili barem se sačuvati tvoje nenaklonosti ili, što je najvažnije, čuvati te koliko znamo i možemo da ne izgubiš vezu s dvorcem, od koje ćemo mi možda moći živjeti. Kako najbolje sve to urediti? Da ti ne počneš sumnjati u nas kad ti se približimo, jer ti si ovdje stran i zbog toga prema svemu pun nepovjerenja, pun opravdanog nepovjerenja. Osim toga, nas naravno preziru i ti si pod utjecajem općeg mnijenja, osobito preko tvoje zaručnice. Kako da ti pridemo, a da, na primjer, iako nam to uopće nije namjera, ne istupimo protiv tvoje zaručnice i time te ozlojedimo? A poruke, koje sam ja pomno čitala prije nego što si ih ti dobio — Barnabas ih nije čitao, to njemu kao kuriru nije dopušteno — na prvi pogled ne izgledaju jako važne, zastarjele su, same umanjuju sebi važnost upućujući te na općinskog načelnika. Kako se u tom pogledu trebamo držati prema tebi? Ako naglašavamo njihovu važnost, možemo sebe dovesti u sumnju da precjenjujemo nešto što je očigledno nevažno i da, ističući ih, kao njihovi prenosioci, provodimo svoje ciljeve a ne tvoje, čime bismo mogli postići da same poruke u tvojim očima izgube na vrijednosti i time te zavaramo, sasvim protiv naše volje. Međutim, ako pismima ne pridajemo dovoljnu važnost, isto tako možemo protiv sebe izazvati sumnju, jer zašto se onda toliko trudimo oko dostavljanja tih nevažnih pisama, zašto naše postupanje i naše riječi proturječe jedno drugom, zašto mi na taj način varamo ne samo tebe kojem su upućena, već i onog koji ih upućuje, jer on nam ih sigurno nije dao zato da ih mi omalovažavamo kod onog kojem su upućene! A između tih krajnosti držati sredinu, to jest pisma pravilno ocijeniti, nije uopće moguće; ona sama neprestano mijenjaju svoju vrijednost, daju povoda bezbrojnim prosuđivanjima i na čemu će se čovjek zadržati ovisi samo o slučaju, dakle i mišljenje je samo slučajno. A kad se u to još umiješa i bojazan za tebe, onda se napravi opća zbrka — pa ne trebaš suviše strogo uzimati moje riječi. Kad, na primjer, kao što se jednom već dogodilo, Barnabas dođe s viješću da si ti nezadovoljan njegovom kurirskom službom i pod dojmom

prvog zaprepaštenja, a na žalost također i iz kurirske osjetljivosti, ponudi da će napustiti tu službu, onda sam ja, naravno, da bih popravila pogrešku, u stanju varati, lagati, podvaljivati, činiti sve najgore, samo ako to pomaže. Ali to onda činim, barem ja u to vjerujem, isto onoliko zbog tebe koliko zbog nas.«

Netko zakuca. Olga pritrča vratima i otključa ih. Jedan tračak svjetlosti iz fenjera dopre u pomrčinu. Kasni posjetitelj postavljao je pitanja šapatom i šapatom dobivao odgovore, ali nije se htio zadovoljiti njima, već je nastojao ugurati se u sobu. Olga ga zasigurno nije više mogla zadržavati i zato pozva Amaliju, od koje je očigledno očekivala da će, kako se roditelji ne bi probudili, sve učiniti da otjera posjetitelja. Zaista, Amalija odmah pfitrča, gurnu Olgu u stranu, iziđe na ulicu i zatvori vrata za sobom. Ne prođe ni trenutak, a ona se već vrati, tako brzo je postigla ono što je Olgi bilo nemoguće.

K. onda doznade od Olge da je posjet bio namijenjen njemu: to je bio jedan od pomoćnika koji ga je tražio po Friedinu nalogu. Olga ga je htjela sakriti od pomoćnika, on može, ako hoće, poslije priznati Friedi da je bio ovdje, ali pomoćnik ga nije trebao pronaći. K. se složi s tim. Međutim, on dobi Olginu ponudu da tu provede noć i dočeka Barnabasa. Samu ponudu on bi možda već i prihvatio, jer noć je već bila poodmakla, a i činilo mu se da je on sada, htio ili ne htio, već toliko povezan s ovom obitelji da je prenoćište ovdje, iako možda neugodno iz drugih razloga, s obzirom na tu povezanost najprirodnije koje u selu može naći; pa ipak on odbi jer gaje uplašio pomoćnikov posjet, nije mu bilo jasno kako su se to Frieda, koja je ipak znala što on hoće a što neće, i pomoćnici, koji su ga se naučili bojati, opet toliko zbližili da se Frieda nije ustručavala po njega poslati pomoćnika, uostalom samo jednog, dok je drugi svakako ostao kod nje. On upita Olgu ima li bič; ona to nije imala, ali je imala dobar štap od trske, on ga uze, a onda upita postoji li još jedan izlaz iz kuće; takav izlaz je postojao kroz dvorište, istina, moralo se preskočiti preko ograde susjednog vrta i proći kroz taj vrt, dok se ne dođe na ulicu. K. je bio spreman na to. Dok ga je Olga vodila kroz dvorište prema ogradi, K. ju je pokušao na brzinu umiriti zbog njenih briga i rekao joj je da se on zbog njenih trikova kojima se služila pri pričanju nimalo ne ljuti, naprotiv, da je dobro razumije i da joj zahvaljuje na povjerenju koje ima u njega i koje je pokazala ovim pričanjem, i naloži joj da Barnabasa odmah pošalje u školu čim se vrati kući, pa makar još bila noć. Istina, poruke koje očekuje preko Barnabasa nisu njegova jedina nada, inače bi s njim loše stajalo, ali ipak ih se nikako ne želi odreći, on želi s njima računati, pritom ne misli zaboraviti ni na Olgu, jer sama Olga njemu je možda sad još važnija od Barnabasovih poruka, važna mu je njena srčanost, njena uvidavnost, njena bistrina i njeno žrtvovanje za obitelj. Kad bi trebao birati između Olge i

Amalije, ne bi trošio mnogo vremena na razmišljanje. I on joj s puno srdačnosti stegne ruku dok se prebacivao preko ograde susjednog vrta.

Netko zakuca. Olga pritrča vratima i otključa ih. Jedan tračak svjetlosti iz fenjera dopre u pomrčinu. Kasni posjetitelj postavljao je pitanja šapatom i šapatom dobivao odgovore, ali nije se htio zadovoljiti njima, već je nastojao ugurati se u sobu. Olga ga zasigurno nije više mogla zadržavati i zato pozva Amaliju, od koje je očigledno očekivala da će, kako se roditelji ne bi probudili, sve učiniti da otjera posjetitelja. Zaista, Amalija odmah pritrča, gurnu Olgu u stranu, iziđe na ulicu i zatvori vrata za sobom. Ne prođe ni trenutak, a ona se već vrati, tako brzo je postigla ono što je Olgi bilo nemoguće.

K. onda doznade od Olge da je posjet bio namijenjen njemu: to je bio jedan od pomoćnika koji ga je tražio po Friedinu nalogu. Olga ga je htjela sakriti od pomoćnika, on može, ako hoće, poslije priznati Friedi da je bio ovdje, ali pomoćnik ga nije trebao pronaći. K. se složi s tim. Međutim, on dobi Olginu ponudu da tu provede noć i dočeka Barnabasa, Samu ponudu on bi možda već i prihvatio, jer noć je već bila poodmakla, a i činilo mu se da je on sada, htio ili ne htio, već toliko povezan s ovom obitelji da je prenoćište ovdje, iako možda neugodno iz drugih razloga, s obzirom na tu povezanost najprirodnije koje u selu može naći; pa ipak on odbi jer gaje uplašio pomoćnikov posjet, nije mu bilo jasno kako su se to Frieda, koja je ipak znala što on hoće a što neće, i pomoćnici, koji su ga se naučili bojati, opet toliko zbližili da se Frieda nije ustručavala po njega poslati pomoćnika, uostalom samo jednog, dok je drugi svakako ostao kod nje. On upita Olgu ima li bič; ona to nije imala, ali je imala dobar štap od trske, on ga uze, a onda upita postoji li još jedan izlaz iz kuće; takav izlaz je postojao kroz dvorište, istina, moralo se preskočiti preko ograde susjednog vrta i proći kroz taj vrt, dok se ne dođe na ulicu. K. je bio spreman na to. Dok ga je Olga vodila kroz dvorište prema ogradi, K. ju je pokušao na brzinu umiriti zbog njenih briga i rekao joj je da se on zbog njenih trikova kojima se služila pri pričanju nimalo ne ljuti, naprotiv, da je dobro razumije i da joj zahvaljuje na povjerenju koje ima u njega i koje je pokazala ovim pričanjem, i naloži joj da Barnabasa odmah pošalje u školu čim se vrati kući, pa makar još bila noć. Istina, poruke koje očekuje preko Barnabasa nisu njegova jedina nada, inače bi s njim loše stajalo, ali ipak ih se nikako ne želi odreći, on želi s njima računati, pritom ne misli zaboraviti ni na Olgu, jer sama Olga njemu je možda sad još važnija od Barnabasovih poruka, važna mu je njena srčanost, njena uvidavnost, njena bistrina i njeno žrtvovanje za obitelj. Kad bi trebao birati između Olge i Amalije, ne bi trošio mnogo vremena na razmišljanje. I on joj s puno srdačnosti stegne ruku dok se prebacivao preko ograde susjednog vrta.

Glava šesnaesta

Kad se zatim našao na ulici, vidio je, koliko je tmurna noć to dopuštala, kako gore ispred Barnabasove kuće pomoćnik i dalje seta amo-tamo, zastaje pokoji put i pokušava fenjerom osvijetliti sobu kroz prozor zastrt zavjesom. K. ga zovnu; bez nekog vidljivog straha, on prestade uhoditi kuću i priđe. »Koga tražiš?« upita ga K. i o svoju butinu iskuša koliko je vitak štap. »Tebe«, odgovori pomoćnik prilazeći mu. »A tko si ti?« upita K. iznenada, jer mu se učini da to nije pomoćnik. Izgledao je stariji, umorniji, s više bora, ali i puniji u licu, a i hod mu je bio sasvim drukčiji nego hitri hod obojice pomoćnika, čiji su zglobovi bili kao elektrizirani, išao je sporo, malo se gegao, izgledao otmjeno bolešljiv. »Zar me ne poznaješ?« upita čovjek. »Jeremias, tvoj stari pomoćnik.« »Tako«, reče K. i primakne štap koji je već bio sakrio iza leđa. »Ali mi izgledaš sasvim drukčije.« »To je zato što sam sam«, reče Jeremias. »Kad sam sam, onda zbogom vedra mladosti.« »A gdje je Artur?« upita K. »Artur?« upita i Jeremias. »Mali ljubimac Artur? On je napustio službu. Jer ti si, bogami, bio malo grub i nemilosrdan prema nama. Njegova nježna duša nije to mogla podnijeti. On se vratio u dvorac i podigao je tužbu protiv tebe.« »A ti?« upita K. »Ja sam mogao ostati«, reče Jeremias, »Artur se ^i i u moje ime.« »A na što se vi to žalite?« upita K. »Žalimo se na to da ti ne razumiješ nikakvu šalu. Što smo mi učinili? Malo smo se šalili, malo smijali, malo tvoju zaručnicu zadirkivali. Uostalom, sve u suglasnosti s nalogom koji smo dobili. Kad nas je Glter tebi poslao...« »Galater?« upita K. »Da, Galater«, odgovori Jeremias, »on je tada baš zamjenjivao Klamma. Kad nas je tebi poslao, rekao nam je — ja sam to točno zapamtio jer to je ono na što se mi pozivamo: 'Vi ćete sad biti pomoćnici zemljomjera'. Mi smo na to rekli: 'Ali mi ništa ne razumijemo od tog posla'. Na što će on reći: 'To nije najvažnije; ako bude baš potrebno, on će vas već naučiti. Najvažnije je, međutim, da vi njega razvedrite. Kao što mi je rečeno, on sve uzima vrlo ozbiljno. On je sad došao u selo i to je za njega veliki događaj, iako zapravo nije nikakav. To trebate postići'.« »Pa lijepo«, reče K., »je li Galater bio u pravu i jeste li vi izvršili dobiveni zadatak?« »To ja ne znam«, reče Jeremias. »Vjerojatno to nije bilo moguće i zbog kratkog vremena. Znam samo da si ti bio vrlo grub, i na to se žalimo. Meni nije jasno kako ti, koji si ipak samo namještenik, čak ne ni namještenik u dvorcu, ne možeš razumjeti da je takva služba tegobna i da je vrlo nepravedno tako samovoljno, gotovo djetinje neodgovorno otežavati posao jednom radniku, kao što si to ti činio. Ona bezobzirnost kojom si nas ostavio da se smrzavamo na željeznoj ogradi, ili

kako si Artura, čovjeka kojeg svaka ružna riječ danima peče, zamalo šakom ubio na prostirci, ili kako si mene popodne jurio unaokolo po snijegu, da mi je bio potreban čitav sat da od jurnjave dođem k sebi. Ja ipak više nisam mlad!« »Dragi Jeremias«, reče K., »sve je to tako kao što kažeš, samo to sve trebaš reći Galateru. On je vas poslao na svoju ruku, nisam ja vas od njega tražio. I budući da vas ja nisam tražio, mogao sam vas i vratiti, i ja bih radije to učinio milom nego silom, ali očigledno vi niste htjeli drukčije. Uostalom, zašto ti nisi odmah, čim ste obojica došli k meni, govorio tako otvoreno kao što govoriš sad?« »Zato što sam bio kod tebe u službi«, odgovori Jeremias, »to je barem razumljivo.« »A sad nisi više u službi?« upita K. »Više nisam«, reče Jeremias, »Artur je u dvorcu otkazao službu, ili je barem u tijeku postupak koji nas treba potpuno osloboditi od službe.« »Ali ti ipak još tragaš za mnom kao da si u službi?« reče K. »Nije tako«, reče Jeremias, »ja te tražim samo kako bih umirio Friedu. Kad si je ti napustio zbog onih Barnabasovih djevojaka, ona je bila vrlo nesretna, ne toliko zato što te je izgubila, nego zbog tvoje nevjere; istina, ona je već odavno uviđala da će do toga doći i zbog toga već mnogo propatila. Ja sam baš bio još jednom prišao školskom prozoru, da vidim jesi li možda ipak postao razumniji. Međutim, tebe tamo nije bilo, samo je Frieda sjedila u jednoj školskoj klupi i plakala. Onda sam ušao i mi smo se sporazumjeli. Sve je već gotovo. Ja sam sobni konobar u Gospodskom konaku, barem toliko dugo dok moja stvar u dvorcu ne bude sređena, a Frieda je opet u krčmi. To je za Friedu bolje. Za nju nije bilo pametno da postane tvoja žena. A ni ti nisi umio cijeniti žrtvu koju je ona bila spremna za tebe podnijeti. Istina, dobričina kakva je ona još pokoji put sumnja da ti se ne čini nepravda i da možda ipak nisi bio kod Barnabasovih. Iako, naravno, nikakve sumnje nije moglo biti gdje si ti, ja sam ipak došao jednom za svagda to utvrditi, jer poslije svih uzbuđenja Frieda je napokon zaslužila da jednom mirno spava, a bogami i ja. Tako sam, eto, došao, i ne samo da sam tebe našao, već sam i vidio kako se djevojke lijepe za tebe. Za tebe se zauzela osobito ona crna, prava divlja mačka. Dobro, svatko ima svoj ukus. U svakom slučaju, nije bilo potrebe da ideš okolnim putem, preko susjednog vrta, ja poznajem put.«

Dakle, dogodilo se ipak ono što se moglo predvidjeti, ali ne i spriječiti. Frieda ga je napustila. To ne mora biti konačno, stvari ne stoje baš tako loše. Frieda se može ponovno osvojiti, na nju je lako utjecati sa strane, posebno ovim pomoćnicima, koji Friedin položaj smatraju sličnim svojem, i budući da je sada njima otkazano, uspjeli su i Friedu na to nagovoriti, ali K. treba samo stupiti pred nju, podsjetiti je na sve što govori njemu u prilog i ona će opet biti njegova i puna pokajanja, osobito kad bi posjet djevojkama mogao opravdati nekim uspjehom koji je postigao zahvaljujući njima. Međutim, i uza sva ta razmišljanja kojima se pokušavao tješiti zbog Friede, bio je uznemiren. Još

maloprije on se pred Olgom hvalio Friedom i nazvao je svojim jedinim osloncem. A eto, taj oslonac nije bio baš najčvršći, nije bilo ni potrebno da se umiješa netko od moćnih da bi mu oteo Friedu, bio je dovoljan i ovaj ne odviše privlačan pomoćnik, to meso koje je pokatkad ostavljalo dojam da gotovo i nije živo.

Jeremias se već počeo udaljavati; K. ga prizva. »Jeremias«, reče mu, »želim biti sasvim otvoren s tobom, ali hoću da mi i ti iskreno odgovoriš na jedno pitanje. Mi više nismo u odnosu gospodara i sluga, zbog čega nisi radostan samo ti nego i ja, mi dakle nemamo razloga jedan drugog varati. Ovdje pred tvojim očima slomit ću štap koji je bio tebi namijenjen, jer nisam ja izabrao put preko vrta iz straha od tebe, nego da bih te iznenadio i nekoliko puta opaučio štapom. Lijepo, nemoj mi to uzimati za zlo, sad je sve prošlo. Da ti nisi bio sluga koji mi je nametnut od vlasti, nego naprosto poznanik, mi bismo se odlično slagali, iako meni ponekad tvoj izgled pomalo smeta. Ali ono što smo u tom pogledu propustili, mogli bismo sada nadoknaditi.« »Misliš?« reče pomoćnik i, zijevajući, zatvori umorne oči. »Ja bih ti mogao sve to podasbnije objasniti, ali nemam vremena, žurim se Friedi, djevojčce čeka na mene, još nije stupila u službu, gostioničar joj je na moju molbu — ona se htjela odmah baciti na posao, vjerojatno da bi zaboravila — odobrio kratku odsutnost, i htjeli bismo ipak to vrijeme provesti zajedno. Što se tiče tvog prijedloga, mogu reći da ja nemam nikakvog razloga da ti lažem, ali isto tako ni da ti se povjeravam. Sa mnom, naime, stoji drukčije nego s tobom. Dok sam s tobom bio u službenom odnosu, ti si, naravno, bio za mene vrlo važna osoba, ne zbog tvojih kvaliteta, nego zbog službenog zadatka koji sam imao, i ja bih za tebe učinio sve što hoćeš, ali sad sam prema tebi ravnodušan. Ni lomljenje štapa mene ne dira, podsjeća me samo na to kakvog sam surovoga gospodara imao, ja nisam sklon zauzeti se za tebe.« »Ti sa mnom razgovaraš tako«, reče K., »kao da je sasvim sigurno da se nikad ni zbog čega nećeš više mene bojati. Ali to zapravo nije tako. Možda se ti nisi sasvim oslobodio od mene, baš tako brzo stvari se ovdje ne rješavaju...« »Ponekad još i brže«, reče Jeremias. »Ponekad«, reče K., »ali ništa ne upućuje na to da je tako i ovaj put, barem ni ja ni ti još nismo dobili u ruke pismeno rješenje. Postupak je, dakle, još u tijeku, a ja još ništa nisam poduzeo preko svojih veza. Ako stvar ispadne nepovoljno za tebe, onda se baš nisi pobrinuo da stekneš naklonost svoga gospodara i možda je čak bilo suvišno lomiti štap. Friedu si, doduše, uspio odvesti, zbog čega si se posebno osilio, ali uza sve poštovanje prema tvojoj osobi — jer ja to poštovanje prema tebi imam iako ga ti možda nemaš više prema meni — ja znam da je dovoljno da samo nekoliko riječi uputim Friedi, pa da se razbiju sve laži kojima si je ti obrlatio. A samo laži mogle su Friedu odbiti od mene.« »Ja se ne bojim tih prijatnji«, reče Jeremias. »Ti ipak ne želiš da ti ja budem pomoćnik, ti se bojiš mene kao

pomoćnika, ti se uopće bojiš pomoćnika, ti si samo iz straha tukao dobrog Artura.« »Možda«, reče K. »A je li zbog toga manje boljelo? Možda ću moći na taj način pokazivati i svoj strah od tebe. Primijetim li da ti služba malo odgovara, ja ću te, prelazeći preko sveg straha, s najvećim zadovoljstvom prisiljavati da je obavljaš. Uz to ću još gledati da ovaj put dobijem samo tebe, bez Artura; onda ću ti moći posvetiti više pažnje.« »Misliš li ti«, reče Jeremias, »da sve to mene ma i najmanje plaši?« »Naravno da mislim«, reče K., »malo se bojiš, svakako, a ako si pametan, trebao bi se jako bojati. Zašto inače nisi već otišao Friedi? Reci, voliš li je zaista?« »Volim li je?« reče Jeremias. »Ona je dobra, pametna djevojka, bivša Klammova ljubavnica, dakle u svakom slučaju dostojna poštovanja. I kad me ona neprekidno moli da je oslobodim od tebe, zašto joj tu uslugu ne bih učinio, osobito stoga što time ni tebi ne činim nažao, budući da si se utješio s onim prokletim Barnabasovim djevojkama.« »Sad vidim tvoj strah«, reče K. »jedan bijednički strah, ti me želiš lažima uloviti. Frieda je molila samo jedno: da bude oslobođena podivljalih, pseći pohotljivih pomoćnika; na žalost, ja nisam imao vremena sasvim ispuniti njenu molbu i sada se javljaju posljedice mojeg propusta.«

»Gospodine zemljomjere, gospodine zemljomjere!« vikao je netko ulicom. Bio je to Barnabas. Dođe kao da je bez daha, ali ipak se ne zaboravi pokloniti pred K. »Uspio sam«, reče on. »Sto si uspio?« upita K. »Moju molbu dostaviti Klammu?« »To nije bilo moguće«, reče Barnabas. »Jako sam se trudio, ali nije bilo moguće, progurao sam se naprijed, stajao sam tamo cijeli dan, premda nitko to nije tražio, i to tako blizu dugačkog stola da me je jedan pisar, kojem sam zaklonio svjetlo, gurnuo u stranu, javljao sam se dižući ruku uvis, što je zabranjeno, kad bi Klamm digao pogled sa stola, ostao sam najdulje u uredu, bio sam tamo već sam sa slugama, imao sam još jedno zadovoljstvo, da vidim Klamma kako se vraća, ali ni to nije bilo zbog mene, htio je samo na brzinu još nešto vidjeti u knjizi, pa je odmah opet otišao; napokon, kako se nikako nisam micao s mjesta, sluga me je gotovo izbacio metlom kroz vrata. Sve ti to priznajem kako ti opet ne bi bio nezadovoljan onim što ja učinim.« »Što meni, Barnabase, vrijedi sva ta tvoja marljivost«, reče K., »kad nema uspjeha.« »Ali ima uspjeha«, reče Barnabas. »Kad sam izlazio iz svojeg ureda — ja ga tako zovem, moj ured — primijetio sam kako iz dugačkog hodnika lagano prilazi jedan gospodin, inače je sve bilo пусто, bilo je, naravno, već kasno. Odlučih ga pričekati, to je bila dobra prilika da još neko vrijeme tamo ostanem, najradije bih tamo uopće ostao, samo da tebi ne moram donositi loše vijesti. Ali i inače je vrijedilo čekati tog gospodina, to je bio Erlanger. Ti ga ne poznaješ? On je jedan od najvažnijih Klammovih tajnika. Jedan slabašan, omalen gospodin, malo se gega. Odmah me jč'pbzvao, on je poznat po svom pamćenju i poznavanju ljudi, samo navuče obrve i to mu je dovoljno da svakog prepozna, često i ljude koje nikad nije

vidio, o kojima nikad ništa nije čuo niti čitao, mene, na primjer, sumnjam daje ikad vidio. Ali iako svakog čovjeka odmah prepozna, on ipak pita kao da nije siguran. 'Jesi li ti Barnabas?' upitao je mene. A onda rekao: 'Ti poznaješ zemljomjera, zar ne?' A zatim: 'To se dobro podudara, ja se sada vozim u Gospodski konak. Neka me zemljomjer tamo posjeti. Stanujem u sobi broj petnaest. Ali bi morao odmah doći. Imam samo nekoliko sastanaka tamo i vraćam se natrag u pet sati ujutro. Reci mu da mi je jako stalo da s njim razgovaram.«

Najednom, Jeremias se snuži. Barnabas, koji ga u uzbuđenju dosad gotovo nije niti primijetio, upita: »Što to hoće Jeremias?« »Hoće prije mene stići Erlangeru«, reče K. i već je trčao za Jeremiasom, stiže ga, uhvati ispod ruke i reče: »Je li te to iznenada obuzela čežnja za Freedom? I mene je ništa manje, i zato ćemo ići istim korakom i ruku pod ruku.«

Glava sedamnaesta

U pomrčini pred Gospodskim konakom stajala je jedna mala grupa ljudi, od kojih su dvojica-trojica držali fenjere u ruci, tako da su se mogla razaznati neka lica. K. nade samo jednog poznanika, kočijaša Gerstackera, koji ga pozdravi pitanjem: »Ti si još u selu?« »Da«, odgovori K., »ja sam ovamo došao za stalno.« »Mene se to ne tiče«, reče Gerstacker, zakašlja se snažno i okrene se drugima.

Pokaza se da su svi čekali Erlangera. Međutim, Erlanger je već bio stigao, ali prije nego što će početi primati stranke, vodio je poslovne razgovore s Momusom. Među onima koji su čekali razgovor se vodio uglavnom o tome zašto se nije smjelo čekati u kući, nego se moralo stajati ovdje, vani, u snijegu. Istina, jako hladno nije bilo, ali ipak je bilo bezobzirno ostaviti stranke da možda i satima čekaju u noći pred kućom. To svakako nije bila krivnja Erlangera, koji je, štoviše, bio vrlo susretljiv, vjerojatno za ovo nije niti znao i svakako bi se jako ljutio kad bi mu to bilo dojavljeno. To je bila krivnja gazdarice Gospodskog konaka, koja u svojoj već bolesnoj težnji za finoćom nije mogla trpjeti da mnogo molitelja najednom dođe u Gospodski konak. »Ako već tako mora biti da dolaze«, imala je ona običaj reći, »onda, za ime Boga, samo jedan za drugim.« I postigla je da su stranke, koje su prvo čekale u hodniku, zatim na stubištu, onda na trijemu, napokon u krčmi, bile izgurane na ulicu. A ni to joj nije bilo dovoljno. Nije mogla podnositi da je u vlastitoj kući »stalno opsjednuta«, kako se izražavala. Nije uopće mogla

njegovu službenu planu nije bilo predviđeno vrijeme za putovanje u selo. K. na to primijeti da i Klamm preko dana dolazi u selo, pa čak i po nekoliko dana ovdje ostaje; zar je onda Erlanger, koji je ipak samo tajnik, tamo gore potrebniji od Klamma? Neki su se dobroćudno smijali, drugi su, osjećajući se pogođeni, šutjeli; ovi posljednji dobiše prevagu i na pitanja K. nije više gotovo ni bilo odgovora. Samo jedan s ustručavanjem reče da je, naravno, Klamm potreban u dvorcu, kao i u selu.

Onda se otvoriše vrata na gostionici i na njima se pojavi Momus, s dva poslužitelja koji su nosili fenjere. »Prvi koji će biti primljeni kod gospodina tajnika Erlangera«, reče on, »jesu Gerstacker i K. Jesu li obojica ovdje?« Oni se obojica javiše, ali još prije njih uvuče se Jeremias, dobacivši: »Ja sam ovdje sobni konobar«, na što ga Momus, smješkajući se, pozdravi i potapša po ramenu. »Morat ću više paziti na Jeremiasa«, reče K. u sebi, premda je pritom bio svjestan da je Jeremias svakako mnogo bezopasniji od Artura, koji je u dvorcu rovario protiv njega. Možda je ipak bilo bolje trpjeti da ga oni gnjave kao pomoćnici nego pustiti ih da ovako lunjaju bez nadzora i da spletkare, za što su, čini se, imali osobitu sklonost.

Kad K. prođe pokraj Momusa, ovaj se napravi kao da je tek sad shvatio daje on zemljomjer. »Gle, gospodin zemljomjer, koji se tako nerado izlaže saslušanju«, reče Momus, »gura se sada da bude saslušan! Kod mene bi to išlo mnogo jednostavnije. Istina, nije lako izabrati najpogodnija saslušanja.« Budući da je ovako oslovljen, K. se htjede zaustaviti, ali Momus reče: »Idite, idite! Onda su mi bili potrebni vaši odgovori, sad nisu.« Ipak pogođen ovakvim ponašanjem Momusa, K. reče: »Vi mislite samo na sebe. Samo za ljubav puste službene procedure neću odgovarati, nisam htio onda, neću ni sad.« Momus reče: »A na koga inače trebamo misliti? Koga ima još ovdje? Idite!« Na trijemu ih dočeka jedan poslužitelj i povede ih putem preko dvorišta, koji je K. već bio poznat, a onda kroz ulazna vrata u nizak, malo kos hodnik. Viši činovnici stanovali su očigledno na gornjim katovima, dok su tajnici stanovali u tom hodniku, pa i sam Erlanger, iako je on bio jedan od najviših tajnika. Poslužitelj ugasi svoj fenjer,

jer ovdje je bilo električno osvjetljenje. Sve je bilo majušno, ali lijepo građeno. Prostor je bio iskorišten do posljednjih mogućnosti. Hodnik je čemu je potreban taj promet sa strankama. »Kako bi zagadili stubište«, rekao je jednom jedan činovnik, svakako u ljutnji, odgovarajući na njeno pitanje. Međutim, to je za nju vrlo jasno objašnjenje i ona je taj izraz često ponavljala. Njena je težnja bila, a to se uostalom slagalo i sa željama onih koji su morali čekati, da se prekoputa Gospodskog konaka podigne jedna zgrada koja bi služila kao čekaonica. Njoj bi bilo najmilije kad bi prijem stranaka i saslušanja bili obavljani izvan Gospodskog konaka, ali tome su se protivili činovnici, a kad se činovnici ozbiljno usprotive, onda, naravno, ni gostioničarka nije mogla prodrijeti, premda je u sporednim pitanjima provodila neku vrstu male tiranije, zahvaljujući neumornoj i pritom ženski nježnoj upornosti. Gostioničarka će vjerojatno i dalje morati trpjeti prijeme i saslušanja u Gospodskom konaku, jer su gospoda u dvorcu bila protiv toga da pri obavljanju službenih poslova u selu napuštaju Gospodski konak. Oni su uvijek žurili, dolazili su u selo uvijek protiv svoje volje i nimalo nisu bili voljni zadržavati se dulje nego što je bilo nužno niti se od njih moglo tražiti da, samo radi mira i reda u Gospodskom konaku, povremeno sa svim svojim aktima prelaze preko ulice u neku drugu kuću i tako gube vrijeme. Svoje službene poslove činovnici su najradije obavljali u krčmi ili u svojim sobama, po mogućnosti dok bi jeli, ili iz kreveta prije nego što će zaspati, ili ujutro kad su umorni za ustajanje i još se malo mogu ispružiti u krevetu. Nasuprot tome, činilo se da se podizanje čekaonice bliži povoljnom rješenju, istina, za gostioničarku to je

predstavljalo osjetnu kaznu — bilo je malo i smijanja oko toga — da je baš pitanje te čekaonice uvjetovalo mnoge posjete i razgovore, tako da su hodnici gostionice rijetko bili prazni.

O svim tim stvarima vodio se poluglasan razgovor dok se čekalo. K. je uočio da, iako je bilo prilično nezadovoljstva, nitko nije imao ništa navesti protiv toga da Erlanger poziva stranke usred noći. K. je postavio pitanje u tom smislu i dobio obavijest da bi, štoviše, zbog toga trebali biti vrlo zahvalni Erlangeru. Jedino što ga navodi da uopće dolazi u selo, to je samo njegova dobra volja i visoko shvaćanje dužnosti. On bi morao, kad bi htio — i to bi možda još i bolje odgovaralo propisima — u selo poslati nekog nižeg tajnika da prima i saslušava stranke. Međutim, on je to mahom izbjegavao činiti, morao je žrtvovati svoje noći, jer ubio jedva toliko visok da se moglo uspravno hodati po njemu. Na objema stranama redala su se vrata, gotovo jedna do drugih. Bočni zidovi nisu stizali do tavanice, to je valjda bilo zbog ventilacije, jer sobice u ovom niskom i dubokom, gotovo podrumskom hodniku nisu imale prozore. Nezgodna strana tih zidova koji nisu dosegali do tavana bila je u tome što se čula graja u hodniku i, na isti način, u sobama. Činilo se da su mnoge sobe već bile uzete i da se u većini njih nije spavalo; čuli su se glasovi, lupa čekića, zveckanje čaša. Međutim, nije se stjecao dojam da vlada neko osobito veselje. Glasovi su bili prigušeni, jedva se tu i tamo mogla razumjeti koja riječ, nije se činilo ni da se razgovara, vjerojatno je samo netko nekome nešto diktirao ili čitao nešto naglas; baš iz soba iz kojih se čuo zveket čaša i tanjura nije dopirala ni jedna riječ, a lupa čekića podsjeti K. na to da su mu nekad pričali kako se neki činovnici, da bi se odmorili od stalnog duhovnog napora, s vremena na vrijeme bave stolarstvom, preciznom mehanikom i tome slično. Sam hodnik bio je prazan, samo je pred jednim vratima sjedio jedan blijedi, suhonjavi visoki gospodin u kožuhu pod kojim je provirivala noćna košulja. Vjerojatno mu je u sobi bilo zagušljivo, pa je izišao i sjeo pred vrata čitati novine, ali to nije činio pažljivo, često bi zijevajući prekidao čitanje, naginjao se i gledao kroz hodnik; vjerojatno je očekivao stranku koju je pozvao, a koja se još nije pojavljivala. Kad su prolazili pokraj njega, poslužitelj, pokazujući na gospodina, reče Gerstackeru: »Eno Pinzgavera!« Gerstacker kimnu glavom. »Već odavno nije bio dolje«, reče on. »Da, već vrlo dugo«, odgovori poslužitelj.

Napokon dođoše do jednih vrata koja su bila ista kao i sva druga, a iza kojih se ipak nalazio baš Erlanger, kao što poslužitelj priopći. Poslužitelj, kojeg K. podiže na ramena, pogleda u sobu kroz slobodan otvor povrh zida. »On leži u krevetu«, reče poslužitelj silazeći, »istina, odjeven je, ali ja bih

ipak rekao da drijema. Ponekad ga tako ovdje u selu svlada umor zbog promijenjenog načina života. Morat ćemo čekati. Kad se probudi, on će zvoniti. Istina, događalo se već da prespava cijeli svoj boravak u selu i da se mora odmah vratiti u dvorac čim se probudi. To je dobrovoljan rad koji on ovdje obavlja.« »Samo kad bi sad cijelo vrijeme prespavao«, reče Gerstacker, »jer budući da mu ostaje malo vremena za rad kad se probudi, onda je neobično zadovoljan zbog toga što je spavao, pa sve hoće na brzinu svršiti i gotovo je nemoguće s njim razgovarati.« »Vi dolazite zbog iznajmljivanja kola za građevinu?« upita poslužitelj. Gerstacker potvrdi glavom, povuče poslužitelja u stranu i govoraše mu nešto tiho, ali poslužitelj gotovo i nije slušao, gledao je preko Gerstackera, od kojeg je bio viši za čitavu glavu, i pritom je ozbiljno i polako gladio kosu.

Glava osamnaesta

Dok je nasumce gledao unaokolo, K. u daljini primijeti Friedu na jednom zavijutku hodnika. Ona se pravila kao da ga ne može prepoznati, tupo je gledala u njega, držeći u ruci poslužavnik s praznim posuđem. On reče poslužitelju, koji ga uopće nije slušao — što se više obraćalo poslužitelju, to je on izgledao rastreseniji — da će se odmah vratiti, i potrča prema Friedi. Kad stiže do nje, uhvati je za ramena, kao da je ponovno prisvaja, postavi nekoliko beznačajnih pitanja i pritom je ispitivački gledaše u oči kao da u njima nešto traži. Ali ona ne izmijeni svoje kruto držanje, rastreseno poče razmještati posude po poslužavniku i reče: »Sto ti hoćeš od mene? Idi tamo onima — pa da, ti znaš kako se zovu. Od njih baš sad i dolaziš, vidi se po tebi.« K. brzo okrenu razgovor. Taj razgovor s Friedom nije trebao početi tako iznenada, i to onim najgorim, najnepovoljnijim za njega. »Mislio sam da si ti u krčmi«, reče on. Frieda ga pogleda iznenađeno i rukom koja joj je bila slobodna pomilova ga po čelu i obrazima. Imao je dojam kao da je zaboravila kako on izgleda, pa je na taj način htjela to ponovno doznati, a i njene oči imale su onaj zamagljen izraz kao da se s mukom prisjećaju. »Opet sam primljena da vodim krčmu«, reče ona zatim polako, kao da to što kaže nije važno, ali govoreći ona samim tim vodi razgovor s K., a to je najvažnije. »Ovaj posao nije za mene, njega može obavljati svaka druga; svaka koja zna prostrti postelju i praviti ljubazno lice, i koja se ne boji nasrtaja gostiju, već ih naprotiv izaziva; svaka takva može biti sobarica. Ja sam, međutim, odmah ponovno primljena u krčmu, iako je onda nisam baš na vrlo častan način napustila; istina, sad imam zaštitu. Ali i gostioničar je bio sretan što imam zaštitu, pa mu je tako bilo lako opet me primiti. Štoviše, morali su me nagovarati da se primim tog posla; kad pomislim na što me sve krčma podsjeća, onda ćeš to razumjeti. Napokon, primila sam se. Ovdje samo pomažem. Pepi je molila da je ne izlažemo sramoti da odmah mora napustiti krčmu, i tako smo joj ostavili rok od dvadeset i četiri sata, jer je ipak bila vrijedna i sve dobro vodila, koliko su to njene sposobnosti dopuštale.« »To je sve vrlo dobro uređeno«, reče K., »ali ti si jednom zbog mene napustila krčmu, a sad kad stojimo pred vjenčanjem, ti se opet u nju vraćaš?« »Neće biti vjenčanja«, reče Frieda. »Jer sam ti ja bio nevjeran?« upita K. Frieda kimnu glavom. »Slušaj, Friedo, molim te«, reče K., »o toj mojoj tobožnjoj nevjeri mi smo već često razgovarali i uvijek si na kraju morala uvidjeti da je to neopravdano sumnjičenje. Otad se s moje strane ništa nije promijenilo, sve je ostalo onako pošteno kao što je i bilo i kao što drukčije ne može niti biti.

Dakle, moralo se nešto kod tebe promijeniti, zahvaljujući došaptavanjima sa strane, ili tako nešto. Griješiš prema meni u svakom slučaju, jer vidi kako stoje stvari s tim dvjema djevojkama? Jedna, ona crnomanjasta — naprosto me je stid što se moram braniti tako do sitnica, ali ti me na to prisiljavaš — ta crnomanjasta, dakle, meni je ništa manje neugodna nego tebi. Kad god mogu ne biti blizu nje, ja to činim, uostalom, i ona sama to olakšava jer se drži vrlo povučeno.« »Zaista«, uzviknu Frieda, riječi izletješe iz nje kao protiv njene volje. K. bi milo da je vidi tako promijenjenu, ona je sad bila drukčija nego što je željela biti. »Samo ti možeš nju smatrati povučenom, nju besramniju od svih drugih ti nazivaš povučenom, i tako zaista i misliš, pošteno, ma koliko to izgledalo nevjerovatno, ti se ne pretvaraš, znam ja to. Gazdarica gostionice Kod mosta rekla je za tebe: 'Ne mogu ga trpjeti, ali ne mogu ga niti napustiti; nemoguće je svladati se pri pogledu na malo dijete koje još ne umije dobro hodati, a istrčava naprijed, moraš ga prihvatiti'.« »Posluži se sad njenom poukom«, reče K. smijući se, »ali ona djevojka — je li ona povučena ili bestidna, možemo to ostaviti po strani — ali ona me nimalo ne zanima.« »Ali zašto je onda nazivaš povučenom?« nije Frieda popuštala. To njeno zanimanje K. primi kao dobar znak. »Jesi li ti to sam iskusio, ili želiš time druge omalovažiti?« »Ni jedno ni drugo«, reče K., »ja je tako nazivam samo iz zahvalnosti, jer ona mi tako omogućuje da je ne gledam, i ja, makar morao i samo pokoji put s njom razgovarati, ne bih mogao pregorjeti i ponovno ići tamo, a to bi bila velika šteta za mene, jer ja moram tamo ići zbog naše zajedničke budućnosti, kao što ti znaš. Zbog toga, eto, moram razgovarati i s onom drugom djevojkom, koju, istina, cijenim zbog njene marljivosti, uvidavnosti i nesebičnosti, ali za koju se ne može reći daje zavodljiva.« »Sluge misle drukčije«, reče Frieda. »Sluge misle drukčije i o mnogočemu drugom«, uzvratila K. »Hoćeš li ti zaključivati o mojoj nevjeri na temelju pohlepe raznih slugu?« Frieda je šutjela i mirno dopusti da joj K. uzme poslužavnik iz ruke i stavi na pod i, uhvativši je ispod ruke, počne s njom polako šetati po uskom prostoru. »Ti ne znaš što je vjernost«, reče ona, braneći se malo od njegove blizine. »Kako se ti ponašaš s tim djevojkama nije ono najvažnije, ali za mene je nepodnošljiva sramota da ti u tu obitelj uopće odlaziš i vraćaš se s mirisom njihove sobice na odijelu. I ti trčiš iz škole ne rekavši ništa i ostaješ tamo kod njih do pola noći. I dopuštaš, kad dođu pitati za tebe, da te djevojke tebe kriju, strasno kriju, osobito ona beskrajno povučena. Onda se šuljaš iz kuće tajnim putem, valjda da bi čuvao dobar glas tih djevojaka, njihov dobar glas! Ne, bolje da ne razgovaramo više o tome!« »O tome ne, ali o nečem drugom, Friedo«, reče K. »Zbog čega moram tamo ići, to znaš. Meni nije lako, ali se moram svladavati. Ne bi mi to trebala praviti težim nego što jest. Danas sam mislio otići tamo samo na trenutak i raspitati se je li napokon stigao Barnabas, koji već odavno treba donijeti jednu važnu poruku. On nije bio tamo, ali je morao stići svakog časa, kao što su mi

tvrdili i kao što je i bilo vjerojatno. Da mi dolazi u školu, nisam htio, da te njegova prisutnost ne bi vrijeđala. Vrijeme je prolazilo, a on se, na žalost, nije vraćao. Došao je, međutim, netko drugi koga ja mrzim. Nisam htio da me on uhodi i zato sam otišao kroz susjedni vrt, ali nisam se htio ni od njega kriti, nego sam mu zatim na ulici otvoreno prišao, i to, priznajem, s jednim vrlo vitkim štapom. To je, dakle, sve i o tome ne vrijedi dalje razgovarati, nego o nečem drugom. Kako, na primjer, stoji s pomoćnicima, koje kad spomenem meni je isto onako odvratno kao tebi kad se spomene ona obitelj?

Usporedi svoje ponašanje prema njima s mojim ponašanjem prema onoj obitelji. Ja razumijem tvoju netrpeljivost prema toj obitelji i slažem se s tobom. Ali ja idem k njima zbog naše stvari i ponekad mi se čini da nisam pravedan prema njima, da ih iskorištavam. A kako stoji s tobom i pomoćnicima? Ti uopće nisi poricala da te oni gone, čak si priznala da te nešto vuče njima. Ja se nisam zbog toga ljutio na tebe, vidio sam da su se umiješale snage kdjima ti nisi dorasla, radovalo me je to što se ti barem koliko-toliko braniš, pomagao sam ti u tome, i samo što sam nekoliko sati propustio voditi računa, uzdajući se u tvoju vjernost, a i u nadi da je kuća sigurno zaključana i pomoćnici konačno najureni — stalno sam ih podcjenjivao, bojim se — dakle, samo što sam tih nekoliko sati propustio motriti, a onaj Jeremias, ako dobro pogledaš ne baš jako zdrav, uvenuti deran, imao je drskost doći na prozor — i, eto, samo zbog toga, Friedo, trebam te izgubiti, i slušati kako me ti dočekuješ s pozdravom: ‘Nema od vjenčanja ništa. Nisam li ja taj koji ima prava prekoravati, a ja to ne činim, usprkos svemu ne činim.’ I njemu se ponovno učini da je dobro da Friedu zabavi nečim drugim, pa je zamoli da mu donese nešto za jelo, jer ništa nije jeo još od podneva. Očigledno ugodno dirnuta tom molbom, Frieda kimnu glavom i potrča donijeti nešto, ali ne kroz hodnik na čijem je kraju K. mislio da se nalazi kuhinja, nego krenu bočnim hodnikom, dvije-tri stepenice niže. Ona ubrzo donese tanjur s raznim kobasicama i bocu vina, ali to su očigledno bili ostaci nečijeg obroka, i da se to ne bi primijetilo, ostaci su bili površno ponovno poredani, ali samo površno, na brzinu, čak je ostala i skinuta pokožica s kobasica, a boca je za dvije trećine bila prazna. K. ipak ne reče ništa o tome i dobro navali jesti. »Bila si u kuhinji?« upita on. »Ne, u svojoj sobi«, odgovori ona, »imam sobu ovdje dolje.« »Trebala si me tamo odvesti«, reče K. »Sići ću dolje da bih malo sjedio dok jedem.« »Donijet ću ti stolicu«, reče Frieda i već se uputi. »Hvala«, reče K. i zadrži je »niti ću ići u sobu, niti mi je više potrebna stolica.« Frieda prkosno zastade, duboko pognu glavu i ugrize se za usnu. »Pa da, on je dolje«, reče ona. »Jesi li očekivao nešto drugo? On leži u mojem krevetu, prehladio se vani, drhti, jedva je nešto okusio. Zapravo, sve je to tvoja krivnja: da nisi otjerao pomoćnike i da nisi trčao onima tamo, mi bismo sad mirno sjedili u školi. Samo si ti uništio našu sreću. Vjeruješ li da bi se Jeremias, da je još u službi, usudio mene zavoditi?

Ako u to vjeruješ, onda uopće ne poznaješ ovdašnji red. On je htio k meni, on se mučio, on me je vrebao, ali sve je to bila samo igra, kao što se igra gladan pas, ali se ipak ne usuđuje skočiti na stol. Isto tako i ja. Nešto me je vuklo njemu — s njim sam se igrala još kao dijete — igrali smo se zajedno na padinama brijega na kojem je dvorac, lijepa su to bila vremena, ti me nikad nisi pitao o mojoj prošlosti. Ali sve to nije bilo važno dok je Jeremias bio kod tebe u službi, jer ja sam znala kakve su moje dužnosti kao tvoje buduće žene. A onda si ti otjerao pomoćnike i još se hvalisao kao da si time učinio nešto meni za ljubav; istina, u neku ruku to je točno. Što se tiče Artura, tu si uspio u svojoj namjeri, ali samo privremeno, on je nježan, on nema onu Jeremiasovu strast koja ne preza ni od kakvih teškoća, uostalom, ti si ga udarom šake one noći — to je bio ujedno udarac na našu sreću — gotovo smrvio, on je morao bježati u dvorac da se žali, i sad ga nema, premda će se možda uskoro vratiti. Kad je u službi, on se boji ako njegov poslodavac i okom trepne, izvan službe, međutim, ne boji se ničeg. Došao je i uzeo me. Napuštena od tebe, ovladana od njega, starog prijatelja, ja se nisam mogla opirati. Nisam ja otvorila školska vrata, on je razbio prozor i izvukao me. Pobjegli smo ovamo, gostioničar ga cijeni, a i gostima je dobro došlo da imaju takvog sobnog konobara pa smo oboje primljeni; on ne stanuje kod mene, nego mi imamo zajedničku sobu.« »Ipak, uprkos svemu tome«, reče K., »ja ne žalim što sam najurio pomoćnike. Ako je to zaista bilo tako kako ti prikazuješ, ako je tvoja vjernost bila uvjetovana jedino službenom vezanošću pomoćnika, onda je dobro što je svemu kraj. Bračna sreća između dvije zvjerke koje se povijaju samo pred knutom bila bi za mene suviše velika. Onda sam zahvalan i onoj obitelji koja je nehotice pridonijela da se mi razidemo.« Oni su šuteći opet išli jedno pored drugog gore-dolje, i uopće se nije primijetilo tko je sad prvi počeo šetati. Frieda, sasvim uz K., bila je ljuta što je on nije ponovno uzeo pod ruku. »I onda je sve u redu«, nastavi K., »i mi bismo se mogli rastati, ti da ideš svome gospodinu Jeremiasu, koji je možda još prehladen od stajanja u školskom vrtu i kojeg si ti, s obzirom na to, suviše dugo ostavila samog, a ja da odem sam u školu ili, budući da tamo nemam što raditi bez tebe, na neko drugo mjesto. Ako se ipak ustežem to učiniti, to je zato što imam jak razlog da pomalo sumnjam u to što ti pričaš. Ja o Jeremiasu imam suprotan dojam. Baš dok je bio u službi, on je trčao za tobom, i ja ne vjerujem da bi ga služba stalno sprečavala da te jednom ozbiljno ne napastuje. Međutim, otkad smatra da je prekinuo službu, on je drukčiji. Oprosti što ja to sebi objašnjavam na sljedeći način: otkad ti više nisi zaručnica njegova šefa, više nisi ni privlačna za njega nako kao prije. Možeš ti biti njegova prijateljica još iz djetinjstva, ali on — ja sam ga upoznao tek večeras iz jednog kratkog razgovora — nije po mojem mišljenju jako osjetljiv na takve stvari. Ne znam po čemu tebi izgleda da je on strastven. Meni se prije čini da umije vrlo hladno umovati. On je od Galatera dobio zadatak koji nije možda najpovoljniji po mene, i on

ga se trudi izvršiti, priznajem, s izvjesnom službenom revnošću — koja ovdje nije baš rijetka — a u njegov zadatak spada i to da nas dvoje razdvoji; on je to, naravno, pokušavao na razne načine, jedan je od njih bio i taj da te primamljuje svojim čeznutljivim uzdasima, a drugi — u tome mu je gostioničarka pomagala — da koješta priča o mojoj nevjeri; tek, on je uspio u svom pothvatu, možda je tome pridonijelo izvjesno sjećanje na Klamma koje ga okružuje, službu je,

istina, izgubio, ali nekako baš u trenutku kad mu više i nije bila potrebna, jer sada bere plodove svog rada i izvlači tebe kroz prozor škole, ali time je njegov posao završen, službene revnosti nema više, on je umoran, više bi volio da je na Arturovu mjestu. Jer Artur se uopće ne žali, nego se hvali i dobiva nove naloge, ali netko ipak mora ovdje ostati da prati daljnji razvoj stvari. Da se brine o tebi, to je za njega zasigurno prilično dosadna dužnost. O nekoj ljubavi prema tebi nema ni spomena, on mi je to otvoreno priznao, naravno uvažava te kao Klammovu ljubavnicu, i sigurno mu jako godi da se ugnijezdi u tvojoj sobi i osjeća kao mali Klamm, ali to je sve, ti za njega sada ne značiš ništa, to što te je ovdje smjestio samo je kao neki dodatak glavnom zadatku koji je već obavio. Da se ti ne bi uznemirila, i sam je ostao ovdje, ali samo privremeno, dok ne stignu nove upute iz dvorca i dok se sasvim ne ohladi.« »Kako ga ti klevetaš!« uzviknu Frieda i skupi svoje male šake. »Klevećem?« reče K. »Ne, ne želim ga klevetati. Ali, možda, to je moguće. Možda nije sasvim objektivno to što sam o njemu rekao, možda se može i drukčije reći. Ali klevetati? Klevetanje bi imalo smisla samo kad bih se borio protiv tvoje ljubavi prema njemu. Kad bi to bilo potrebno i kad bi kleveta bila pogodno sredstvo, ja se ne bih ustručavao klevetati ga. Nitko me zbog toga ne bi osuđivao. On preko svog naredbodavaca ima toliku prednost nada mnom da mi se ne može zamjeriti ako se ja, prepušten sam sebi, poslužim malo i klevetom. To bi bilo relativno nevino i, na kraju krajeva, nemoćno sredstvo obrane. Prema tome, nemoj stezati šake.« I on uze Friedinu ruku u svoju; Frieda ju je htjela izvući, ali smijući se i bez velikog upinjanja. »Ali meni nisu potrebne klevete«, nastavi K., »jer ti njega ne voliš, čini ti se samo tako, i bit ćeš mi zahvalna kad te razuvjerim. Vidiš, kad bi te netko htio od mene oteti, bez sile ali najpromišljenije planirano, onda bi to morao učiniti služeći se obojicom pomoćnika: naizgled dobri, djetinjasti, veseli neodgovorni mladići, doletjeli ovamo iz dvorca, uz to malo sjećanja na zajedničko djetinjstvo, sve je to već vrlo sklono za pobuđivanje ljubavi, osobito kad sam ja takoreći suprotnost svemu tome, a osim toga stalno trčim za poslovima koji ti nisu sasvim razumljivi, koji tebe ljute, a mene dovode u vezu sa svijetom koji ti mrziš, i nešto od toga, uz ovu moju nevinost, pogađa i mene. U cjelini to je sve samo zlonamjerno, premda vrlo vješto, iskorištavanje nezgoda naše veze. Svaka ovakva veza ima svoje nezgode,

osobito naša, mi smo iz dva sasvim različita svijeta i, otkad se poznajemo, život svakog od nas pošao je sasvim novim putem, mi se još osjećamo nesigurni, sve je još previše novo. Ne govorim ja o sebi, to nije važno, ja sam zapravo stalno u dobitku otkad si me ti prvi put pogledala, a naviknuti se na dobit nije odviše teško. Ali ti, i kad ostavimo sve drugo po strani, ti si otrgnuta od Klamma; što to znači, ja ne mogu točno ocijeniti, ali i ja počinjem polako shvaćati: teturaš kao izgubljena, ne umiješ se snaći i, iako sam te ja spreman uvijek prihvatiti, ipak nisam uvijek prisutan, a i kad sam prisutan, tebe ponekad obuzimaju sanjarije, ili si pod utjecajem nečeg životnijeg, gostioničarke na primjer; ukoliko, bilo je dana kad si odvrćala oči od mene, sebe prenosila u neku polustvarnost, siroto dijete, i u takvim danima trebalo je samo pred tvoje oči staviti pogodne ljude pa da se izgubiš, da podlegneš varci, kao daje ono što je predstavljalo samo trenutke priviđenja, stare uspomene, zapravo tvoj negdašnji život koji je prošao i prolazi sve više, da je sve to tvoj sadašnji stvarni život. Zabluda, Friedo, ništa drugo nego, pravilno gledano, posljednja odvrtna smetnja našem potpunom sjedinjavanju. Dođi k sebi, priberi se; ako si i mislila da je pomoćnike poslao Klamm — a to apsolutno nije točno, poslao ih je Galater — i ako su te oni pomoću te varke uspjeli opčiniti tako da si ti čak u njihovim prljavštinama i svinjarijama mislila da vidiš tragove Klamma — otprilike kao što netko misli da "t'fbalezi vidi izgubljeni dragi kamen, premda ga tamo uopće ne može naći čak i kad bi tamo zaista bio — dok su, zapravo, oni samo derani onog istog soja kao i sluge u staji, samo što nemaju njihovo zdravlje, oštar zrak ih čini malo bolešljivima, i tjera ih u postelju koju oni, istina, umiju izabrati s lukavošću pravih slugu.« Frieda je glavu naslonila na rame K. i njene ruke stalno su se otvarale i sklapale. »Da smo samo«, poče Frieda polako, mirno, gotovo s udobnošću, kao da zna da joj ostaje još samo vrlo malo vremena za odmaranje na ramenu K., ali želi do kraja u tome uživati, »da smo samo još one noći otišli odavde, bili bismo sad negdje u sigurnosti, uvijek zajedno, tvoja ruka uvijek blizu moje daje mogu dohvatiti; kako je meni potrebna tvoja blizina, kako se otkad te poznajem osjećam napuštena bez tvoje blizine, vjeruj mi, tvoja blizina je jedini san koji ja sanjam, drugih nemam.« Onda netko viknu iz bočnog hodnika; to je bio Jeremias, stajao je na najnižoj stepenici, bio je samo u košulji, ali ogrnut jednim Friedinim šalom. Dok je tako stajao tamo, raščupane kose, s tankom bradicom koja je izgledala kao pokisla, umornih, preklinjućih očiju, prijekorno razrogačenih, mrka lica, s obrazima koji su pocrvenjeli, ali kao da su napravljeni od odviše mlitavog mesa, golih nogu koje toliko drhte od hladnoće da se s njima zajedno tresu i duge rese na šalu — on je izgledao kao bolesnik koji je pobjegao iz bolnice i o kojem ništa drugo ne smijete misliti nego kako će opet biti smješten u postelju. Tako je to shvatila i Frieda, ona se odvoji od K. i odmah se nade dolje pokraj Jeremiasa. Njena blizina, brižnost kojom ga je bolje uvila u šal, žurba kojom ga je htjela

ugurati natrag u sobu, sve to izgledalo je kao da već djeluje ozdravljujuće na pomoćnika. On se ponašao kao da je tek sad primijetio K. »Gle gospodina zemljomjera«, reče on i Friedu, koja nije htjela dopustiti razgovor, potapša po obrazima da bi je odobrovoljio. »Oprostite što smetam, ali za ispriku mi može poslužiti to što se ne osjećam nimalo dobro. Čini mi se da imam groznicu, moram piti čaj i preznojiti se. Prokleta željezna ograda u školskom vrtu, dugo je još neću zaboraviti, a uz to još, iako već prehladen, morao sam lutati po noći. Čovjek i ne primjećujući žrtvuje svoje zdravlje stvarima koje to zaista ne zaslužuju. A vi, gospodine zemljomjere, nemojte se zbog mene ustručavati, dođite k nama u sobu, učinite posjet bolesniku i recite pritom lijepo Friedi što još imate reći. Kad se razilaze dvoje koji su nenavikli jedno na drugo, onda naravno imaju u posljednjem trenutku toliko mnogo jedno drugom reći da treći, koji leži u krevetu i čeka na obećani čaj, uopće nije u stanju ma što razumjeti. Ali dođite samo, ja ću biti sasvim miran.« »Dosta, dosta«, reče Frieda, vukući ga za ruku. »On ima groznicu i ne zna što govori. A ti, K., nemoj dolaziti, ja te molim. To je moja i Jeremiasova soba, zapravo samo moja soba, i ja ti zabranjujem da u nju ulaziš. Ti me, K., progoniš, ah, zašto me progoniš! Ja se nikad, nikad neću vratiti tebi, jeza me obuzme kad pomislim na tu mogućnost. Idi svojim djevojkama; one, kao što su mi pričali, samo u košuljama sjede uz tebe na klupi pokraj peći, i kad te netko dođe odvesti, one reže na njega. Ti se kod njih svakako osjećaš kao kod kuće, kad te tamo toliko vuče. Ja sam te uvijek odvrćala od toga da odlaziš tamo, bez uspjeha, istina, ali stalno odvrćala, to je sada prošlo, ti si slobodan. Čeka te lijep život, zbog one jedne možda ćeš se morati malo tući sa slugama, a što se tiče one druge, nitko ti pod milim bogom neće na njoj pozavidjeti. Tvoja sprega ima unaprijed osiguran blagoslov. Ništa nemoj poricati, ti si naravno u stanju sve opovrgnuti, ali ipak na kraju ništa nije opovrgnuto. Zamisli, Jeremias, on sve opovrgava!« Kimajući glavom i smijući se, oboje potvrdiše da su se razumjeli. »Ali«, nastavi Frieda, »pretpostavimo da on sve zaista i opovrgne, što je time postignuto, što se to mene tiče? Ma što se tamo kod onih događalo, to je potpuno njihova i njegova stvar, ne moja. Moja stvar je da tebe njegujem, dok opet ne budeš zdrav, kao što si bio prije nego što te je K. zbog mene mučio.« »Dakle, vi zaista ne želite doći?« reče Jeremias, ali sad ga Frieda zaista odvuče u sobu i uopće ne pogleda K. Dolje su se vidjela jedna mala vrata, još manja od ovih ovdje u hodniku — ne samo Jeremias, nego se i Frieda morala pognuti prolazeći kroz njih — izgledalo je da je tamo svijetlo i toplo; čulo se još neko vrijeme šaptanje, sigurno je Frieda tepanjem nagovarala Jeremiasa da legne u postelju, a onda su se vrata zatvorila.

Tek sada K. primijeti kako se u hodniku sve utišalo, i ne samo ovdje, u ovom dijelu hodnika u kojem je on bio s Friedom i koji je, čini se, pripadao ekonomatu, nego i u dugačkom hodniku sa sobama u kojima je do maloprije

bilo tako živo. To znači, dakle, da su gospoda ipak napokon zaspala. I K. je bio vrlo umoran, valjda se zbog umora nije branio od Jeremiasa kako bi trebalo. Možda bi bilo pametnije ugledati se na Jeremiasa, koji je svoj nazeb očito preuveličavao — njegov žalostan izgled nije posljedica nazeba, nego mu je urođen, i nikakav ljekoviti čaj ne može ga odstraniti — sasvim se ugledati na Jeremiasa, otvoreno pokazati zaista veliki zamor, skljojati se tu u hodniku, što već po sebi mora biti ugodno, odrijemati malo, a možda će biti i malo njegovanja. Samo je pitanje bi li sve ispalo tako povoljno kao u Jeremiasovu slučaju, jer u ovom natjecanju za samilost Jeremias bi sigurno, i vjerojatno s pravom, bio pobjednik, kao uostalom i u svakoj drugoj borbi. K. je bio toliko umoran daje mislio i na to kako bi bilo da pokuša ući u jednu od ovih soba, od kojih su neke sigurno bile prazne, i dobro se ispravati u nekom lijepom krevetu. To bi mu, prema njegovu mišljenju, moglo pružiti naknadu za mnogošto. A imao je pri ruci i jedan napitak za uspavljivanje. Na poslužavniku, koji je Frieda ostavila na podu, bila je jedna bočica s rumom. K. nije žalio truda da se vrati i da je ispije.

Sad se barem osjećao dovoljno krepak da može stupiti pred Erlangera. Tražio je vrata Erlangerove sobe, ali kako poslužitelj i Gerstacker nisu više bili tu, a sva su vrata bila ista, on ih nije mogao pronaći. Pa ipak, činilo mu se da se može otprilike sjetiti na kojem su se mjestu hodnika nalazila vrata i on odluči otvoriti jedna koja su, mislio je, vjerojatno ona koja je tražio. Pothvat nije bio osobito opasan; ako je to Erlangerova soba, onda će ga ovaj tu i primiti, ako je soba nekog drugog, naći će mogućnosti da se ispriča i iziđe, a ako gost spava, što je najvjerojatnije, onda njegov posjet uopće neće biti primijećen; zlo bi bilo samo ako je soba prazna, jer onda se K. sigurno ne bi mogao oduprijeti iskušenju da legne u krevet i beskrajno spava. On još jednom preleti pogledom hodnik uzduž i poprijeko; hoće li ipak netko naići i pružiti mu obavijesti koje će smjeli pothvat učiniti nepotrebnim? Ali dugački hodnik bio je prazan i vladala je tišina. Onda K. osluhnu na vratima; ni ovdje, čini se, nije bilo nikog. On zakuca tako polako da se netko tko spava ne može probuditi, i budući da se ni sada ništa ne dogodi, najpažljivije otvori vrata. Međutim, dočeka ga jedan laki uzvik.

To je bila mala soba, više od polovice ispunjena širokim krevetom, s električnom lampom koja je gorjela na noćnom stoliću, pokraj kojeg je ležala putnička torba. U krevetu, sasvim zavučena pod pokrivače, netko se nemirno micao i šaputao kroz otvor između pokrivača i plahte: »Tko je to?« K. nije mogao sad naglo izići, nezadovoljno je gledao udobni, ali na žalost zauzeti krevet, sjeti se zatim da je upitan i reče svoje ime. Izgledalo je da je ime ostavilo dobar dojam, čovjek u krevetu zadiže malo pokrivač s lica, ali plašljivo spreman da se odmah opet sasvim pokrije ako u sobi nešto nije u redu. Ali onda bez razmišljanja odbaci pokrivač i sjede. Erlanger to svakako

nije bio. To je bio jedan omanji, prilično punačak gospodin, čije je lice istina predstavljalo proturječje utoliko što su obrazi bili punački kao u djeteta i oči djetinjasto vedre, dok visoko čelo, šiljasti nos, tanka usta, koja kao da su jedva držala usne sklopljene, i brada koje gotovo i nije bilo nimalo nisu izgledali kao u djeteta, nego su, naprotiv, odavali zrelu misaonost. To je nesumnjivo bilo zadovoljstvo svim tim, zadovoljstvo samim sobom što mu je očuvalo tako vidljiv ostatak zdravog djetinjstva. — »Poznajete li Friedricha?« upita on. K. reče da ne poznaje. »Ali on poznaje vas«, reče gospodin, smiješeći se. K. kimnu glavom, uvijek se nađu ljudi koji njega poznaju, to je štoviše jedna od glavnih teškoća na njegovu putu. »Ja sam njegov tajnik«, reče gospodin, »zovem se Biirgel.« »Oprostite«, reče K. i uhvati se za kvaku, »ja sam, nažalost, pogrešno ušao na vaša vrata. Naime, ja sam pozvan kod tajnika Erlangera.« »Šteta«, reče Biirgel, »ne mislim reći daje šteta što ste pozvani kod nekog drugog, nego što ste pogriješili vrata. Zapravo, ja kad se jednom probudim, nikako više ne mogu zaspati. Ali to vas ne treba žalostiti, to je moja osobna nesreća. Zašto se ovdje vrata ne mogu zaključati? To svakako ima svoj razlog. Kao što kaže ona stara poslovice, vrata koja vode tajniku moraju uvijek biti otvorena. Ali, naravno, ni to ne može biti shvaćeno tako doslovno.« Biirgel je pitajući vedro gledao u K.; uprkos svome jadanju, izgledao je vrlo dobro ispavan i odmoran; vjerojatno tako umoran, kao što je K. sada, Biirgel nikada nije bio. »Kamo ćete sada ići?« upita Biirgel. »Četiri su sata. Kome god odete, morat ćete ga buditi, a nije svatko naviknut na smetnje kao ja, neće to svatko primiti tako mirno, tajnici su nervozan svijet. Dakle, ostanite još koji trenutak ovdje, u pet sati počinje ustajanje, onda ćete se najbolje moći odazvati pozivu. Dakle, pustite, molim vas, napofon tu kvaku i sjednite negdje, istina ovdje nema mnogo mjesta, bit će najbolje ako sjednete ovdje na rub kreveta. Vi se sigurno čudite što nemam ovdje ni stolicu ni stol? Da, ali ja sam mogao birati ili sobu s potpunim namještajem koja ima samo uzak hotelski krevet, ili sobu s ovim velikim krevetom i, osim umiovaonika, ni s čim drugim. Ja sam izabrao veliki krevet; u spavaćoj sobi krevet je ipak najvažnija stvar! Ah, za onoga tko se samo može ispružiti i dobro spavati, ovaj krevet je zaista divan. Ali i meni, koji sam stalno umoran, on je dobrodošao, iako ne mogu spavati, u njemu provodim najveći dio dana, u njemu obavljam svu prepisku i prijeme stranaka, i ide vrlo dobro. Pozvani, istina, nemaju gdje sjesti, ali to oni prebole, i njima je ugodnije kad stoje — a i onaj koji ih saslušava osjeća se dobro — nego da udobno sjede, a da se onaj kojem su došli na njih izderava. Mogu ponuditi samo ovo mjesto na rubu kreveta, ali ono nije službeno i određeno je samo za noćne razgovore. No, što ste se tako ušutjeli, gospodine zemljomjere?« »Jako sam umoran«, reče K., koji je na učinjenu ponudu grubo i bez ikakva ustručavanja sjeo na krevet i naslonio se. »Naravno«, reče Biirgel, »ovdje je svatko umoran. Na primjer, to nije mali posao, koji sam obavio jučer, a i danas već. Da sada zaspim,

potpuno je isključeno, ali ako se ipak dogodi to što je navjerojatnije i ja ipak zaspim dok ste vi još tu, onda, molim vas, budite mirni i ne otvarajte vrata. Ali, ne bojte se, ja neću zaspiti, a u najboljem slučaju samo na nekoliko minuta. Naime, sa mnom je to tako, valjda i zato što sam naviknut na stalan dodir sa strankama, ja najlakše zaspim kad imam društvo.« »Molim vas, samo spavajte, gospodine tajnice«, reče K., obradovan tim nagovještajem, »i ja ću onda malo prileći, ako mi dopustite.« »Ne, ne«, opet se smijao Biirgel, »da zaspim na vašu ponudu, to na žalost ne mogu, tek mi se tijekom razgovora može pružiti prilika, razgovor me najprije uspava. Da, u našem poslu stradaju živci. Na primjer, ja sam tajnik za vezu. Vi ne znate što je to? Dakle, ja održavam najčvršću vezu«, pritom on živahno protrlja ruke, nehotice otkrivajući svoje zadovoljstvo, »između Friedricha i sela, vezu između njegovih tajnika u dvorcu i tajnika u selu; mahom sam u selu, ali ne stalno; svakog trenutka moram biti spreman voziti u dvorac. Vi vidite ovu putničku torbu, nemiran je to život, nije za svakog. S druge strane, točno je da se ne mogu više odreći ove vrste posla, svaki drugi posao izgleda mi prazan. A kako je sa zemljomjerskim poslom?« »Ja taj posao ne obavljam, nisam zaposlen kao zemljomjer«, reče K.; on je teško mogao usmjeriti misli na razgovor, jedino je čekao da Biirgel zaspri, ali i to je činio samo iz nekog osjećaja dužnosti prema samom sebi, jer u biti je vjerovao da je trenutak kad će Biirgel zaspiti još beskrajno daleko. »To je nevjerojatno«, reče Biirgel, živo vrteći glavom i ispod pokrivača izvuče jednu bilježnicu da nešto pribilježi. »Vi ste zemljomjer, a nemate zemljomjerski posao.« K. apatično kimnu glavom, on je lijevu ruku ispružio po ogradi od kreveta i položio glavu na nju; pokušavao se na razne načine udobno smjestiti, taj položaj izgledao je ugodniji od svih drugih, i sada je mogao malo bolje paziti na ono što je Biirgel govorio. »Ja sam spreman ovu stvar dalje tjerati«, nastavi Biirgel. »Kod nas stvari ipak ne stoje tako da se jedna stručna snaga smije ostavljati neiskorištena. A i vas to zasigurno vrijeđa; pada li vam to teško?« »Teško mi pada«, reče K. polako i nasmija se u sebi, jer baš sada to mu nije padalo nimalo teško. Isto tako i Biirgelova ponuda ne ostavi veliki dojam na njega. Ona je bila sasvim neozbiljna. Ne znajući ništa o okolnostima pod kojima je došlo do njegova pozivanja, o teškoćama koje su ga čekale u općini i u dvorcu, o zapletima koji su za vrijeme njegova boravka ovdje nastali ili prijete da nastanu; nemajući ni pojma o svemu tome, štoviše ne pokazujući da makar samo i naslućuje, što bi od tajnika trebalo bez daljnjeg očekivati — on, Biirgel, nudi se da tu stvar dovede u red, naprosto kao iz rukava, samo pomoću njegove male bilježnice. »Reklo bi se da ste vi već imali poneko razočaranje«, reče Biirgel i pokaza time da on ipak ima izvjesno znanje o ljudima kao što je K. Uopće, još otkad je stupio u sobu, s vremena na vrijeme govorio je sebi da ne treba podcjenjivati Biirgela, ali u stanju u kojem je bio bilo je teško ma o čemu drugom pravilno suditi osim o vlastitom umoru.

»Ne«, reče Biirgel, kao da čita misao K. i pun obzira prema njemu želi ga poštediti napora da tu misao izražava, »ne treba dopustiti da vas razočaranja preplawe. Ovdje je izgleda mnogošto tako podešeno da ulijeva strah, i kad početnik dođe ovamo, onda mu smetnje izgledaju potpuno nepremostive. Ja se neću upuštati u to kako je to uistinu, možda taj dojam zaista odgovara stvarnosti; zbog mojeg položaja meni nedostaje potrebno odstojanje da bih to mogao utvrditi, ali imajte u vidu da se ponekad ipak jave prilike koje su malo u suglasnosti s općim stanjem, prilike u kojima jedna riječ, jedan pogled, jedan znak povjerenja mogu više postići nego kroz cijeli život ulagani naponi koji izmožde čovjeka. To je tako, u to nema sumnje. Istina, te prilike ipak su utoliko u suglasnosti s općim stanjem što uvijek ostaju neiskorištene. Ali zašto ostaju neiskorištene? — uvijek se pitam.« K. nije znao odgovoriti; istina, on je primijetio da se to što Biirgel govori vjerojatno njega jako tiče, ali on je sad bio protiv svega što se njega tiče; on samo pomakne glavu malo ustranu, kao da otvara put Biirgelovim pitanjima da prođu i da ga više ne diraju. »To je«, nastavi Biirgel, pritom raširi ruke i zijevnu, što je bilo u čudnoj suprotnosti s ozbiljnošću njegovih riječi, »to je stalna žalba tajnika: da su prisiljeni saslušanja u selu najvećim dijelom obavljati noću. Ali zašto se oni žale zbog toga? Sto je to odviše naporno za njih? Što bi više voljeli, noć posvetiti spavanju? Ne, zbog toga se oni sigurno ne žale. Istina, ima i među tajnicima onih koji su vrijedni i onih koji su manje vrijedni, kao i svuda. Ali na preveliki napor nitko se od njih ne žali, najmanje javno. U tom pogledu mi ne pravimo razliku između običnog vremena i radnog vremena. To mi ne radimo. Što onda tajnici imaju protiv noćnih saslušanja? Da nije iz obzira prema strankama? Ne, ne, nije ni to. Prema strankama tajnici su bezobzirni, ali nimalo bezobzirniji nego prema samima sebi, nego bezobzirni točno toliko. Zapravo ta bezobzirnost nije ništa drugo do hladno obavljanje i ispunjavanje službenih dužnosti, najveća obzirnost u stvari koju stranke mogu poželjeti. U osnovi — istina, površni promatrač to neće primijetiti — to se u potpunosti uviđa i priznaje; na primjer, u ovom slučaju baš su strankama dobrodošla noćna saslušanja, protiv njih se uopće ne prave načelni prigovori. Otkud dakle to negodovanje tajnika?« K. ni to nije znao, on jedva da je nešto znao, nije čak ni razumio traži li Biirgel odgovor ozbiljno ili samo onako. »Kad bi me ti samo pustio da legnem u taj krevet«, mislio je on, »ja bih ti sutra u podne ili još bolje sutra uvečer rado odgovorio na sva tvoja pitanja.« Ali Biirgel kao da nije obraćao pažnju na njega, suviše je bio obuzet pitanjem koje je sam sebi postavio: »Koliko ja znam i koliko sam sam iskusio, protiv noćnih saslušanja tajnici imaju otprilike sljedeće prigovore: noć je zbog toga manje pogodna za primanje i vođenje razgovora sa strankama što je noću teško, ako ne i nemoguće, očuvati u potpunosti službeni karakter tih primanja. Nisu u pitanju samo vanjski vidovi, forme se mogu, naravno, i po noći, ako se želi, isto onako strogo održavati kao i po danu.

Dakle, to nije to, zbog toga ne trpi službeni karakter u noći. Ali i nevoljno postoji sklonost da se u noći stvari ocjenjuju s jednog više privatnog stajališta, gledišta stranaka dobivaju veću važnost nego što im pripada, u obzir se uopće ne uzimaju druge okolnosti u vezi s položajem stranaka, njihove muke i brige, olabavljaju se nužne ograde koje postoje između stranaka i činovnika, ma koliko one izvana izgledale besprijeorne i, gdje bi inače bila riječ, kao što i priliči, samo o postavljanju pitanja i davanju odgovora, ponekad se izvrši čudna i potpuno neprilična uloga među osobama. Tako barem pričaju tajnici, dakle u svakom slučaju ljudi koji su za takve stvari obdareni izvanredno finim osjećajem. Ali čak i oni — o tome se već često govorilo u našim redovima — malo primjećuju to nepovoljno djelovanje noćnih saslušanja: naprotiv, oni se unaprijed trude da im se odupru i na kraju vjeruju da su u tome pogledu postigli dobre rezultate. Ali kad se kasnije čitaju njihovi zapisnici, čovjek se čudi očiglednim slabostima koje oni sadrže. I to su te greške koje je barem našim propisima nemoguće ispraviti uobičajenim kratkim putem, a koje se uvijek sastoje u tome što stranke izvlače za sebe dobiti koje su samo upola opravdane. Te greške će jednom, nema sumnje, ispraviti neka kontrolna vlast, ali time će samo pravo biti zadovoljeno; onoj stranci neće se time naškoditi. Zar onda pod takvim okolnostima žalbe tajnika nisu sasvim opravdane?« K. je već proveo u dremuckanju nekoliko trenutaka, i sad je opet bio ometen. »Čemu sve to, čemu?« pitao se on i ispod spuštenih trepavica promatrao Biirgela ne kao činovnika koji s njim diskutira o teškim pitanjima, nego samo kao nešto što ga ometa u spavanju i čiji smisao ma u kojem drugom pogledu on nije u stanju shvatiti. Biirgel, međutim, sasvim predan svojim mislima, smješкао se kao da mu je pošlo za rukom zavesti malo K., ali je odlučio odmah ga izvesti na pravi put. »Dakle«, reče on, »te žalbe ne mogu se ipak bez daljnjeg smatrati sasvim opravdanima. Noćna saslušanja, doduše, nisu nigdje propisana, prema tome ne krši se nikakav propis ako ih se poftišava izbjeći, ali razne okolnosti, preopterećenost poslovima, način poslovanja činovnika, teškoće u zamjenama, propis po kojem se stranke moraju saslušati tek poslije potpunog dovršenja ostale istrage, ali tada odmah, sve to i mnogošto drugo učinilo je noćna saslušanja neizbježnom potrebom. Prema tome, ako su ona postala nužnost — kao što ja kažem — onda je to ipak, barem posredno, rezultat propisa, i gundati protiv postojanja noćnih saslušanja, to gotovo znači — ja, naravno, malo pretjerujem, ali kao pretjeranost mogu i reći — znači gotovo gundati čak i protiv samih propisa. S druge strane, tajnicima je dopušteno da se u granicama propisa osiguraju što bolje mogu protiv noćnih saslušanja i njihovih vjerojatno samo prividnih nezgoda. To oni i čine, i to u najvećoj mjeri. Oni se upuštaju u raspravljanje samo onih predmeta kojih se, prema svemu sudeći, malo treba bojati; ispituju sebe detaljno prije nego što raspravljanje počne i, ako ishod tog ispitivanja to traži, otkazuju još u posljednjem trenutku sva saslušanja; jačaju sebe time što

stranku po deset puta pozivaju prije nego što je saslušaju; rado pristaju da ih zastupaju kolege koji nisu nadležni za dotični slučaj i zato ga mogu raspravljati s većom lakoćom; rasprave određuju za početak ili kraj noći i tako izbjegavaju sate usred noći; takvih mjera ima još mnogo, tajnici ne podliježu lako teškoćama, oni su isto toliko uporni koliko su i osjetljivi.« K. je spavao; to istina nije bio pravi san, on je čuo Biirgelove riječi možda i bolje nego dok je bio budan, ali je potpuno klonuo od umora. Riječ po riječ udarala je u njegovo uho, svjesnosti koja mu je dosađivala nije više bilo, osjećao se slobodan, nije više Biirgel držao njega, nego je on pipkao Biirgela; on, istina, još nije bio utonuo u dubinu sna, ali je već bio u nju zaronio. Nitko ga više neće odatle otrgnuti. I činilo mu se kao da je time izvojevao neku veliku pobjedu, i već je tu bilo i društvo da pobjedu proslavi, i on ili netko drugi bio je podigao čašu šampanjca u čast te pobjede. A kako bi svi znali o čemu je zapravo riječ, borba i pobjeda ponovljene su još jednom, ili možda to i nije ponavljanje, nego se borba stvarno sada tek vodi, a samo je pobjeda prije slavljena, i nije propušteno da se proslavi, jer je srećom ishod borbe unaprijed bio izvjestan. Jednog tajnika, golog, sasvim sličnog kipu nekoga grčkog boga, K. je u borbi dobro pritegnuo. Izgledalo je vrlo komično, i K. se u snu slatko smijao kad bi tajnik, prestrašen njegovim napadima, napuštao svoju gordu pozu i svoju uzdignutu i stisnutu šaku morao brzo upotrebljavati da bi pokrio svoju golotinju, ali je pritom ipak stalno kasnio. Borba nije dugo trajala: K. je napredovao korak po korak, a to su bili vrlo krupni koraci. Je li to uopće bila borba? Ozbiljnog otpora nije bilo; tu i tamo čulo se samo tajnikovo cicanje. Taj grčki bog cičao je kao djevojka koju škakljaju. Napokon ga je nestalo, K. je ostao sam u velikom prostoru, okretao se, borbenu raspoložen, i tražio protivnika, ali tu više nikog nije bilo, rasturilo se i društvo, samo je na zemlji ležala razbijena čaša za šampanjac. K. je potpuno zdrobi. Međutim, krhotine su ga ubadale, i tako se on ipak, trzajući se, opet probudi i bilo mu je zlo kao probuđenom djetetu. Ipak, pri pogledu na Biirgelove razdrljene grudi, kroz glavu mu sinu misao koju je vukao iz sna: »Evo tu ovdje tvoga grčkog boga! Svući ga s jastuka!« »Međutim, postoji«, reče Biirgel, zamišljeno upirući pogled u tavanicu kao da u sjećanju traži primjere za potvrdu onog što kaže, ali ih ne može naći, »postoji, ipak, uza sve mjere opreza, mogućnost da stranke iskoriste za sebe tu noćnu slabost tajnika — uvijek pod pretpostavkom, naravno, daje to slabost. Istina, jedna vrlo rijetka mogućnost ili, bolje reći, mogućnost koja se gotovo nikad ne javlja. Ona se sastoji u tome da usred noći dođe nepozvana stranka. Vi se svakako čudite što se to toliko rijetko događa, iako izgleda tako jednostavno. Naravno, vi niste upoznati s našim prilikama. Pa ipak, trebali ste i vi već uočiti savršenost službene organizacije. Ta savršenost čini da svaki koji ima neku predstavku ili iz bilo kojih razloga treba o nečemu biti saslušan dobiva poziv odmah, neodgodivo, mahom prije nego što je i sam stigao shvatiti stvar, pa čak i prije nego što za

nju dozna. Ovaj put on još neće biti saslušan, uglavnom neće, stvar obično tada još nije zrela, ali on već ima poziv, prema tome ne može doći nepozvan, može samo doći u nezgodno vrijeme, dobro, ali onda će mu biti skrenuta pažnja na dan i sat koji stoje u pozivu, a kad ponovno dođe u pravo vrijeme, po pravilu će biti opet vraćen, to više ne predstavlja nikakvu teškoću. Poziv u rukama stranke i zabilješka u aktima, to su za tajnike njihovo odbrambeno oružje, istina ne uvijek dovoljno, ali ipak jako. Naravno, ovo se odnosi samo na tajnika koji je neposredno nadležan za dotičnu stvar; upustiti se neočekivano noću u druge stvari, 'stoji ipak svakom otvoreno. Ali malotko će to činiti, to je besmisleno. Prije svega, to bi ogorčilo nadležnog tajnika; mi tajnici sigurno nismo međusobno ljubomorni što se tiče rada, svaki nosi na leđima jedan visoko odmjeren i bez sitničarenja navaljen teret poslova, ali kad su u pitanju stranke, ne smijemo dopustiti nikakvo miješanje u nadležnost. Poneki su već izgubili svoje parnice zato što su vjerovali da se mogu izvući kod nenadležnih mjesta kad naiđu na teškoće kod nadležnih. Takvi pokušaji moraju završiti neuspjehom i zbog toga što jedan nenadležni tajnik, iako je noću neotporan i voljan pomoći, ipak baš zbog svoje nenadležnosti ne može učiniti ništa više nego bilo koji odvjetnik, odnosno zapravo još mnogo manje, jer njemu nedostaje — čak i kad bi mogao nešto učiniti, jer on bolje poznaje tajne puteve zakona i prava nego sva ta odvjetnička gospoda — njemu jednostavno nedostaje vremena za stvari koje nisu u njegovoj nadležnosti; on ne može njima nijedan trenutak posvetiti. Tko će onda pri takvim izgledima provoditi svoje noći tražeći nenadležne tajnike? Uostalom, i stranke su prezauzete kad uz svoje redovite dužnosti trebaju još odgovarati pozivima i uputama nadležnih mjesta. Naravno, 'prezauzetost' u smislu koji vrijedi za stranke, ne 'prezauzetost' u smislu koji vrijedi za tajnike.« K. je potvrđivao glavom smiješeći se, sada je vjerovao da sve točno razumije, istina ne zato što se njega ticalo, nego zato što je bio siguran da će ubrzo potpuno zaspati, i to ovaj put bez sna i bez smetnji; između nadležnih tajnika na jednoj strani i nenadležnih na drugoj, a lice u lice s masom prezauzetih stranaka, on će utonuti u dubok san i na taj način umaknuti svima. Na Biirgelov tihi samozadovoljni glas, koji je on očigledno usmjerio na to da ga uspava, samo bez uspjeha, K. se međutim bio toliko navikao da ga je taj glas više uspavljivao nego što mu je smetao. »Klepetaj, klepetaj, vodenico«, mislio je on, »u moju korist klepetaš.« »Dakle, gdje je«, nastavi Biirgel, igrajući se s dva prsta po donjoj usni, raširenih očiju i ispružena vrata kao da se poslije napornog putovanja približava jednom divnom vidiku, »gdje je, dakle, ona spomenuta, rijetka mogućnost koja se gotovo nikad ne javlja? Tajna se krije u propisima o nadležnosti. Naime, nije, niti kod ijedne velike žive organizacije može biti, da je za jednu stvar nadležan samo jedan određeni tajnik. Zapravo je tako da jedan ima glavnu nadležnost, ali i mnogi drugi imaju poneki dio, istina, manje važne nadležnosti. Tko bi mogao sam, ma bio i najveći radnik,

držati na svom pisaćem stolu skupljene sve konce i najmanjeg slučaja? Čak i ono što sam rekao o glavnoj nadležnosti, mnogo je rečeno. Zar i najmanja nadležnost nije već cijela nadležnost? Ne odlučuje li i ovdje revnost kojom se stvar vodi? I zar ona nije uvijek ista, uvijek tu u punoj mjeri? Među tajnicima mogu postojati razlike u svemu, i takvih razlika ima bezbroj, ali ne i u revnosti. Nitko od njih neće štedjeti sebe kad mu bude stavljeno u dužnost da se pozabavi slučajem za koji je on makar i najmanje nadležan. Prema svemu vanjskom, naravno, treba postojati redovna mogućnost za raspravljanje slučaja, i tako pred stranke istupa jedan određeni tajnik na kojeg su one službeno upućene. Ali to čak i ne mora biti onaj koji ima glavnu nadležnost, to je stvar koju odlučuje organizacija prema svojim trenutačnim potrebama. Tako je stvarno stanje. I sada, gospodine zemljomjere, pretpostavite sebi samo mogućnost da jedna stranka, na neki način, usprkos vama već izloženim i uglavnom sasvim dovoljnim mjerama opreza, ipak usred noći iznenadi jednog tajnika koji je barem donekle nadležan za dotičnu stvar? Svakako niste dolazili na pomisao o jednoj takvoj mogućnosti. Ja vam to potpuno vjerujem. Nema ni smisla misliti na nju, jer ona se gotovo nikad i ne javlja. Kakvo bi neobično, posebno podešeno, tanko i oštro šilo morao biti taj koji bi se provukao kroz svu tu gustu mrežu? Imate pravo, tako što ne može se uopće dogoditi. Ali jedne noći — tko smije za sve jamčiti? — može se ipak dogoditi. Istina, ja ne znam među svojim poznanicima nikog kome se to već dogodilo, ali to ne znači mnogo, moje poznanstvo je ograničeno u usporedbi sa slučajevima koji ovdje dolaze u obzir, a osim toga, nimalo nije sigurno da bi tajnik kojem bi se takvo što dogodilo to i priznao, jer je to vrlo osobna stvar, a u izvjesnoj mjeri predstavlja i službenu sramotu. Pa ipak, moje iskustvo vjerojatno govori u prilog tome da je tu riječ o jednoj rijetkoj pojavi koja postoji samo kao priča, ali koju ništa ne potvrđuje, da je dakle vrlo pretjerano bojati se nje. Čak i kad bi se zaista i dogodila, ona bi se mogla — reklo bi se — učiniti doslovno neškodljivom na taj način što bi joj se dokazalo — a to je barem lako — da za nju nema mjesta na ovom svijetu. U svakom slučaju, nezdravo je kad se iz straha Bfi nje glava zavlaci pod pokrivač i oči ne smiju podići. A i kad bi ta potpuna nevjerojatnost iznenada dobila određeni vid, zar bi to značilo da je zaista sve propalo? Naprotiv. Da bi sve propalo još manje je vjerojatno nego taj najnevjerojatniji slučaj. Istina, kad je takva stranka u sobi, to je već veliko zlo. Srce se steže. Koliko li ćeš imati snage opirati se, pitaš se? Ali jasno je da otpora uopće neće biti. Morate sebi samo jasno predstaviti tu situaciju. Ono što se nikad ne događa, ta uvijek očekivana, željno očekivana ali razumom smatrana nedostižnom, nepozvana stranka, eto, sjedi tu! Već svojom nijemom prisutnošću ona vas zove da zadrete u njen bijedni život, da ga promatrate kao nešto što vam pripada i da s njom zajedno patite zbog njenih uzaludnih potraživanja. Taj zov u noći, to je omamljivo. Podajete mu se i zapravo prestajete biti službena osoba. Situacija

je takva da vam ubrzo postaje nemoguće odbiti neku molbu. Točno rečeno, očajni ste; još točnije rečeno, presretni ste. Očajni ste zbog bespomoćnosti s kojom tu sjedite i čekate na molbu dotične stranke i znate da će molba biti ispunjena čim jednom bude izgovorena, iako ona, ta molba, barem koliko sami to možete sagledati, doslovno razdire službenu organizaciju; to je svakako ono najgore što se u praksi može dogoditi. Prije svega — ostavimo sve drugo na stranu — i zato što predstavlja proširenje nadležnosti koja prelazi sve granice na koje se trenutačno ovdje uopće može polagati. Po našem položaju mi uopće nismo ovlašteni ispunjavati molbe kao što su te o kojima je ovdje riječ, ali noćnom prisutnošću ove stranke nama takoreći raste službena moć, mi se obvezujemo na stvari koje premašuju opseg naše nadležnosti, štoviše mi ćemo ih i ispuniti. Stranka u noći, kao divlja zvijer u šumi, sili nas da činimo žrtve za koje inače nikad ne bismo bili sposobni. Lijepo, to je tako sad dok je stranka još tu; ona nas jača, ona nas prinuđuje, ona nas potiče i sve je nekako polusvjesno još u tijeku; ali kako će biti poslije, kad se sve svrši, kad nas stranka, zadovoljena i bezbrižna, napusti, a mi tu stojimo, sami, licem u lice sa zloupotrebom službenih nadležnosti — bolje je uopće i ne misliti na to! Pa ipak, mi smo sretni. Kako sreća može biti samoubilačka! Mi bismo se mogli pobrinuti da od stranke sakrijemo pravu situaciju. Ona sama od sebe jedva da uopće nešto primjećuje. Ona je, po njenu mišljenju, možda samo iz nekih ravnodušnih i slučajnih razloga — premorena, razočarana, bezobzirna i ravnodušna zbog premora i razočaranja — upala u neku drugu sobu nego što je htjela, sjedi sad tu u neznanju i razmišlja, ako je za to uopće sposobna, o svojoj zabludi ili o svom umoru. Zar je ne biste mogli tada ostaviti? Ne, ne možete. Brbljavost sretnika mora joj sve objasniti. Njoj se mora pokazati, ne štedeći pritom nimalo sebe, što se dogodilo, iz kojih se razloga to dogodilo, kako je izvanredno rijetka i jedinstvena ova prilika; mora joj se pokazati kako je ona uletjela u tu priliku, doduše sa svom onom bespomoćnošću za koju ni jedno drugo biće nije sposobno, nego jedino i isključivo jedna stranka, ali kako ona sad, ako hoće, gospodine zemljomjere, može svemu gospodariti 1 pritom ne treba ništa drugo raditi nego samo nekako izložiti svoju molbu, čije je ispunjenje već spremljeno, za kojim ona treba samo posegnuti — sve se to mora objasniti; teški su to trenuci za činovnika. Ali kad je i to učinjeno, onda je, gospodine zemljomjere, učinjeno najnužnije, ostaje još samo biti skroman i čekati.«

K. je spavao, daleko od svega što se zbivalo. Njegova glava, koja je ležala na lijevoj ruci poduprtoj o naslon kreveta, skliznula je pri spavanju i sada visjela slobodno, saginjući se polako i sve više. Ona ruka gore nije više predstavljala dovoljan oslonac i K. je nesvjesno pribavio sebi drugi, i to na taj način što je desnu ruku pritisnuo na pokrivač kreveta, pri čemu je slučajno

dohvatio Biirgelovu nogu koja je virila ispod pokrivača. Biirgel ga je pogledao i ostavio mu nogu, ma koliko mu je to smetalo.

Tada netko jako zalupa nekoliko puta o bočni zid. K. se trže i pogleda u zid. »Je li zemljomjer tamo?« upita glas. »Da«, reče Biirgel, oslobodi nogu od K. i najednom se protegne divlje i neobuzdano kao kakav mali dječak. »Neka onda već jednom dođe«, ču se ponovno glas. U tome nije bilo nikakvog obzira prema Biirgelu, kojem je K. možda još bio potreban. »To je Erlanger«, reče Biirgel šapatom; što se Erlanger nalazi u sobi do njegove, to njega, čini se, nije iznenadilo. »Pođite odmah njemu, on se već ljuti, nastojte ga umiriti. On dobro spava, ali mi smo ipak glasno razgovarali; čovjek ne može savladati sebe i svoj glas kad govori o izvjesnim stvarima. Dobro, ali krenite već jednom, izgleda da uopće niste u stanju doći k sebi od spavanja. Krenite, što ćete još ovdje? Ne, ne trebate se ispričavati zbog svoje pospanostij, čemu to? Tjelesne snage služe samo do izvjesne granice. Tko je kriv što je baš ta granica tako važna? Ne, nitko za to nije kriv. Svijet se na taj način ispravlja u svom razvoju i održava ravnotežu. To je izvanredan, neshvatljivo izvanredan poredak, iako je u drugom pogledu žalostan. Ali krenite, ne znam zašto me tako gledate. Ako i dalje oklijevate, okomit će se Erlanger na mene, a ja bih to vrlo rado htio izbjeći. Krenite već jednom, tko zna što vas tamo čeka, ovdje ima puno prilika. Samo, istina, ima prilika koje su u izvjesnom smislu suviše velike da bi bile korištene, ima stvari koje su ne zbog nečeg drugog, nego same od sebe osuđene na neuspjeh. Da, to je ono što začuđuje. Uostalom, nadam se da ću sad ipak malo zaspati. Istina, već je pet sati i galama će uskoro početi. Kad biste barem samo vi otišli!«

Još ošamućen od naglog buđenja iz dubokog sna, još beskrajno pospan, s bolovima po cijelom tijelu zbog neugodnog položaja pri spavanju, dugo K. nije mogao odlučiti da ustane, držao se za čelo i gledao u svoje krilo. Čak ni Biirgelovo neprekidno tjeranje ne bi ga pokrenulo, jedino osjećaj potpune izlišnosti daljnjeg zadržavanja u ovoj sobi mogao ga je polako navesti da ode. Ta soba izgledala mu je sada beskrajno pusta. Je li takva i bila ili je tek sada postala, njemu nije bilo jasno. Nikad više ne bi mogao ovdje opet zaspati. To uvjerenje bilo je presudno za njegovo odlučivanje. Smijući se pomalo zbog toga, on se podiže, odupirući se gdje god je bilo podrške, o krevet, o zid, o vrata, iziđe ne pozdravivši Biirgela, kao da se od njega već odavno oprostio.

Glava devetnaesta

On bi vjerojatno isto tako ravnodušno prošao i pokraj Erlangerove sobe da Erlanger nije stajao na otvorenim vratima i rukom mu davao znak. Samo jedan mali znak kažiprstom. Erlanger je već bio potpuno spreman za odlazak, imao je na sebi crni krzneni kaput s tijesnim, do vrata zakopčanim ovratnikom. Jedan sluga baš mu je dodavao rukavice i držao spremnu šubaru. »Odavno ste već trebali doći«, reče Erlanger. K. se htjede ispričati. Umornim sklapanjem očiju Erlanger dade na znanje da mu do toga nije stalo. »Riječ je o sljedećem«, nastavi on. »Ranije, u krčmi je bila zaposlena izvjesna Frieda, ja znam samo za njeno ime, inače je osobno ne poznajem, ona se mene ne tiče. Ta Frieda služila je ponekad Klamma pivom. Sad je čini se tamo neka druga djevojka. Naravno, ta promjena nije važna ni za koga, a svakako ne za Klamma. Što je neki posao veći, a Klammov je nesumnjivo najveći, to manje snage ostaje da se čovjek brani od vanjskog svijeta i zato svaka beznačajna promjena može ozbiljno ometati najbeznačajnije stvari. Najmanja promjena na pisaćem stolu, uklanjanje neke mrlje koja je tamo godinama stajala, sve to može smetati, pa tako i služavka. Istina, sve to što bi smetalo svakom drugom pri bilo kakvom poslu, Klammu ne smeta, o tome ne može biti govora. Usprkos tome, mi koji bdijemo nad Klammovom udobnošću dužni smo otklanjati i takve smetnje koje za njega nisu smetnje — a vjerojatno za njega smetnje uopće i ne postoje — ako nam se samo prikažu kao moguće smetnje. Ne otklanjamo mi te smetnje zbog njega, ne zbog njegova posla, već zbog nas, zbog naše savjesti i našeg mira. Zbog toga se ona Frieda mora odmah vratiti u krčmu, možda baš time što se vraća ona će smetati, onda ćemo je opet ispratiti, ali privremeno se mora vratiti. Vi živite s njom, kao što su mi rekli, dakle, učinite da se ona odmah vrati. Obziri prema osobnim osjećajima ne mogu se tu imati, to je po sebi razumljivo, zbog toga se uopće neću upuštati u daljnje razjašnjavanje te stvari. Već i to je suviše ako napomenem samo da će vama moći biti od koristi za vaše napredovanje ako se u ovoj maloj stvari pokažete kako treba. To je sve što sam vam imao reći.« On pozdravi K. kimanjem glave, stavi na glavu šubaru koju mu sluga pruži i u pratnji sluge ode brzo hodnikom, ali malo hramljući.

Ovdje se katkad izdaju zapovijedi koje je lako ispuniti, ali ta lakoća nije K. radovala. Ne samo što se ova zapovijed odnosila na Friedu, i to dana kao naredba, iako je njemu zvučala kao sprdnja, nego i zato što je iz nje izbijala za K. sva beskorisnost njegovih nastojanja. Naredbe se izdaju preko njegove

glave, nepovoljne kao i povoljne, a i one povoljne imaju u osnovi jedno nepovoljno zrnce, u svakom slučaju sve idu preko njega, on stoji previše nisko da bi se mogao s njima nositi, još manje ušutkati i doći do riječi. Kad Erlanger da znak rukom da je razgovor svršen, što možeš učiniti, a i ako ti ne da znak, što možeš reći? Istina, K. je bio svjestan toga da mu je njegov umor danas smetao više nego sve nepovoljne okolnosti, ali zašto on koji je vjerovao da se može pouzdati u svoje tijelo, i koji bez toga pouzdanja ne bi ni dolazio ovamo, zašto nije mogao podnijeti nekoliko slabo prospavanih i jednu neprospavanu noć, zastoje ovdje baš on bio tako nesavladivo umoran, ovdje gdje nitko nije bio umoran, odnosno, bolje rečeno, gdje je svatko i stalno bio umoran, a da ga to u poslu nije ometalo, štoviše, da ga je na posao poticalo. Iz toga se dalo zaključiti da je to bio jedan umor na njihov način, koji je bio sasvim drugačiji od umora koji je imao K. To kao da je bio umor usred sretnog rada, nešto što je izvana sličilo na umor, a zapravo je bilo nerazrušiva tišina, nerazrušiv mir. Kad je čovjek u podne malo umoran, onda je taj umor prirodna posljedica sretno provedenog dana. »Ovoj gospodi ovdje stalno je podne«, reče K. u sebi.

A to se slagalo s tim što je sad, u pet sati ujutro, svuda s obje strane hodnika postalo živo. Zamor u sobama imao je nečeg izvanredno vedrog. Čas je zvučao kao klicanje djece koja se spremaju na izlet, čas kao kad se kokošinjac otvori, kao radost u punoj suglasnosti s danom koji se rada, kao da čak negdje neki gospodin oponaša kukurijekanje pijetla. Istina, sam hodnik bio je još prazan, ali vrata su škripala, svaki čas bi se koja malo odškrinula i opet brzo zatvorila, u hodniku je škripalo od tog otvaranja i zatvaranja vrata, i na otvorima sobnih zidova koji nisu dopirali do tavana K. je tu i tamo primjećivao kako se pojavljuju raščupane tek probuđene glave i odmah iščezavaju. Iz daljine su polako dolazila kolica koja je vukao jedan poslužitelj i koja su nosila spise. Drugi poslužitelj je išao pokraj kolica s popisom u ruci i na temelju njega očigledno usklađivao brojeve na vratima s brojevima na spisima. Kolica su se zaustavljala pred gotovo svim vratima, koja su se obično tada otvarala, i kroz vrata bi bili pruženi nadležni spisi, poneki put samo jedna ceduljica — u takvim slučajevima poveo bi se mali razgovor između sobe i hodnika, vjerojatno su poslužitelju davani prigovori. Ako su vrata ostajala zatvorena, spisi su brižljivo slagani na prag. U takvim slučajevima K. se činilo da se otvaranje i zatvaranje okolnih vrata ne umanjuje, već naprotiv pojačava, iako su spisi tu već razdijeljeni. Možda su drugi pohlepno vrebali spise koji su ležali pred vratima iz neshvatljivih razloga nepodignuti, ne mogavši razumjeti kako netko treba samo otvoriti vrata da bi došao do svojih spisa, a ipak to ne čini. Možda je zaista bilo moguće da spisi koji ostanu nepodignuti kasnije budu razdijeljeni drugoj gospodi, koja se već sad čestim izvirivanjem željela uvjeriti leže li spisi još na

pragovima i ima li prema tome još nade da će ih oni dobiti. Uostalom, spisi koji su ostali ležati predstavljali su mahom debele svežnjeve; K. je to shvatio na način da su ostavljeni da privremeno tu leže iz izvjesne razmetljivosti, ili zajedljivosti, ili iz opravdanog ponosa, kako bi kolege bili potaknuti na revnost. U tom mišljenju podržavalo ga je i to što se s vremena na vrijeme, baš kad on nije gledao, iznenada i najbrže uvlačio u sobu svežanj nakon što je dosta dugo stajao izložen, i vrata bi onda postala nepokretna kao i dotad, a i okolna vrata bi se tada umirila, možda razočarana, a možda umirena time što je odstranjen uzrok neprekidnog uzrujavanja, ali bi postupno ipak počela škripati. K. je sve to promatrao ne samo radoznalo, nego i s naklonošću. On se osjećao kao da i sam sudjeluje u toj vrevi, osvrtao se lijevo i desno i pratio poslužitelje, istina iz pristojne udaljenosti — premda su se oni češće već osvrtni za njim oštrim pogledima, pognute glave i napućenih usana — i gledao kako oni razdjeljuju spise. Sto se više odvijala ta raspodjela, sve više je zapinjala: ili popis nije bio sasvim točan, ili poslužitelji nisu uvijek ffmjeli dobro razlikovati spise, ili su iz drugih razloga gospoda stavljala prigovore, u svakom slučaju događalo se da su se obavljene raspodjele morale povlačiti; onda su se kolica vraćala i kroz odškrinuta vrata pregovaralo se o vraćanju spisa. Pregovaranja su već po sebi bila povezana s velikim teškoćama, a vrlo često se događalo, kad je bilo u pitanju vraćanje spisa, da baš ona vrata koja su se dotle najživlje kretala sada uporno ostaju zatvorena, kao da o cijeloj stvari ne žele ništa znati. Prave teškoće bi tek tada počinjale. Onaj koji je smatrao da ima pravo potraživati spise bio je u najvećoj mjeri nestrpljiv, pravio u svojoj sobi veliku galamu, pljeskao rukama, treskao nogama i kroz odškrinuta vrata stalno iznova izvikavao u hodnik određen broj spisa. Kolica bi tada ostajala mahom potpuno sama. Jedan poslužitelj trudio se stišati nestrpljivca, a drugi se borio pred zatvorenim vratima da dobije natrag pogrešno razdijeljene spise. Ni jednom ni drugom nije bilo lako. Nestrpljivi je, zbog nastojanja da ga umire, postajao još nestrpljiviji, više uopće nije mogao slušati poslužiteljeve prazne riječi; njemu nisu bile potrebne utjehe, nego spisi. Jedan takav gospodin izlio je jednom kroz otvor iznad vrata pun lavor na poslužitelja. Drugi poslužitelj, očigledno viši po nadležnosti, imao je još mnogo teži zadatak. Ako se dotični gospodin uopće htio upustiti u pregovaranje, onda je nastalo stvarno razjašnjavanje, pri čemu bi se poslužitelj pozivao na popis, a gospodin na svoje zabilješke, i baš na spise koje je trebao vratiti, ali koje je privremeno čvrsto držao u ruci, tako da gotovo ni jedan njihov krajičak nije ostajao vidljiv za sumnjičave oči poslužitelja. Onda se poslužitelj, radi prikupljanja novih dokaza, morao vraćati kolicima koja bi se uvijek sama otkotrljala, jer je hodnik bio pomalo nagnut, ili je morao ići gospodinu koji je potraživao spise i tamo na razloge sadašnjeg pridržavatelja spisa dobiti proturazloge. Takve rasprave trajale su vrlo dugo, ponekad je dolazilo do sporazuma, gospodin bi vratio jedan dio

spisa ili bi u zamjenu dobio druge, jer je u pitanju bilasamo pogrešna razmjena, ali se događalo da se ponetko morao odreći svih traženih spisa, bilo da je pritjeran uza zid poslužiteljevih razlozima, bilo da ga je umorilo neprekidno raspravljanje, ali tada on nije vraćao spise poslužitelju, nego ih je najednom bacao daleko u hodnik, tako da bi veze popucale i listići se razletjeli, i poslužitelji su s mukom sve morali ponovno dovesti u red. Ali sve je to bilo prilično jednostavno prema onome kad poslužitelj na sve svoje molbe za povratak spisa uopće ne bi dobio odgovor. On je tada stajao pred zatvorenim vratima, molio, preklinjao, čitao popis, pozivao se na propise, ali sve uzalud; iz sobe nije dolazio nikakav odgovor, a sluge očigledno nisu imali pravo bez poziva ulaziti u sobe. Onda bi i tako odličnog poslužitelja napustilo strpljenje, on bi se vratio svojim kolicima, sjeo na spise, brisao znoj s čela i jedno vrijeme ne bi poduzimao ništa osim što bi bespomoćno klimao nogama. Zanimanje za takav slučaj postajalo je naokolo vrlo veliko, svuda se šaputalo, ni jedna vrata nisu stajala mirno, a gore na ogradi zida zbivanja u hodniku pratila su lica, začudo gotovo sasvim zamotana u ubruse, koja uostalom ni načas nisu ostajala mirno na mjestu. Usred te vreve K. pade u oči da su Biirgelova vrata bila stalno zatvorena i da su poslužitelji već prošli taj dio hodnika, a Biirgelu uopće nisu dodijelili spise. Možda je on još spavao, što bi, istina, pri onoj galami značilo imati dobar san, ali zašto mu nikakvi spisi nisu ostavljeni? To je bio slučaj samo malog broja soba, koje su, uostalom, vjerojatno bile prazne. U Erlangerovoj sobi, naprotiv, već je bio jedan novi i osobito nemiran gost, koji je zasigurno Erlangera u noći doslovno istjerao, što je malo odgovalaralo Erlangerovu hladnom i odmjerenom karakteru, ali na to je ipak upućivala i ta okolnost što je on bio prisiljen pred vratima čekati na K.

Ali uza sva uzgredna zapažanja, K. se stalno vraćao poslužitelju. Što se tiče ovog, za njega izvjesno nije vrijedilo ono što se znalo pričati o poslužiteljima uopće, o njihovu neradu, njihovu udobnom životu i njihovoj oholosti; bilo je, dakle, iznimaka i među poslužiteljima, ili, što je još vjerojatnije, ima među njima različitih grupa, jer i tu postoje, kao što je K. primijetio, mnoga razvrstavanja, o čemu on dotad gotovo nije imao pojma. Osobito mu se svidjela nepopustljivost ovog poslužitelja. U borbi s ovim malim jogunastim sobama —njemu se često činilo da je to borba sa sobama, jer njihove stanovnike gotovo i nije mogao vidjeti — poslužitelj nije popuštao. Istina, posustajao je — a tko ne bi? — ali bi se brzo oporavljao, silazio s kolica i uspravljen, stisnutih usta, nasrtao navrata koja bi trebalo osvojiti. I premda se događalo da je po dva i tri puta odčijjen, istina na vrlo prost način, to jest đavolskom šutnjom, ipak nije priznavao daje pobijeđen. Kad bi uvidio da otvorenim napadima ne može ništa postići, pokušavao bi na druge načine, pribjegavajući na primjer lukavstvu, barem ako je to K. točno razumio. U tom slučaju on bi tobože napustio ta vrata, ostavio bi ih da se

takoreći iscrpe u šutnji, prišao bi drugim vratima, ali bi se nakon izvjesnog vremena vratio, pozvao bi i drugog poslužitelja, sve to glasno i upadljivo, i počeo bi na pragu zatvorenih vrata slagati spise kao da je promijenio mišljenje i da zapravo dotičnom gospodinu nema prava nešto uzeti, nego mu naprotiv još nešto dodijeliti. Onda bi otišao dalje, ali ne gubeći vrata iz vida, i kad bi, kao što se obično događalo, onaj gospodin oprezno otvorio vrata kako bi uvukao spise, poslužitelj bi u dva skoka bio tamo, zavukao nogu između vrata i do vratka i prisilio dotičnog gospodina da napokon licem u lice s njim pregovara, što je obično dovodilo barem do napola zadovoljavajućeg rezultata. A ako to ne bi uspjelo, ili ako bi mu se kod nekih vrata činilo da to nije dobar način, postupio bi drukčije. On bi se, na primjer, onda bacio na gospodina koji je spise potraživao. Gurnuo bi u stranu drugog poslužitelja koji je uvijek sve radio samo mehanički — jedna ne odviše korisna pomoćna snaga — i počeo sam nagovarati gospodina, šapućući mu u povjerenju, zavlačeći glavu što više može u sobu, dajući mu očigledno obećanja i uvjeravajući ga da će drugi gospodin biti primjereno kažnjen pri idućoj podjeli spisa, barem je tako izgledalo po tome što je pritom često pokazivao na protivnička vrata i smijao se koliko mu je umor to dopuštao. A bilo je i slučajeva, jedan ili dva, kad je napuštao sve pokušaje, ali i tu se K. činilo da je to samo prividno napuštanje ili barem napuštanje iz opravdanih razloga, jer je mirno išao dalje, trpio ne obazirući se naviku zapostavljenog gospodina i samo povremenim dugotrajnim sklapanjem očiju pokazivao da ga ta vika muči. Postupno bi se ipak dotični gospodin umirio, i s njegovom drekom događalo se isto što i s isprekidanim dječjim plačem, koji polako prelazi u sve rjeđe pojedinačne jecaje. Ali i nakon što bi se sve potpuno smirilo, dolazilo bi ipak pokoji put do pojedinačnih uzvika ili naglog otvaranja i zatvaranja onih vrata. Međutim, stjecao se dojam da je i ovdje poslužitelj vjerojatno potpuno pravilno postupio. Ostao je napokon samo jedan gospodin koji se nije htio smiriti, dugo je šutio, ali samo da bi se odmorio, a onda bi opet zapeo, ništa manje glasno nego dotad. Nije bilo sasvim jasno zašto se on toliko dere i jada, možda uopće ne zbog podjele spisa. U međuvremenu, poslužitelj je bio završio svoj posao; zapravo, u kolicima je krivnjom pomoćne snage ostao samo jedan jedini spis, upravo samo jedan, cedulja istrgnuta iz bilježnice, i sada se nije moglo shvatiti kome je treba predati. »To bi mogao biti baš moj spis«, prođe K. kroz glavu. Zar nije općinski načelnik stalno govorio o tome najmanjem od svih predmeta. I ma koliko je i sam smatrao da je njegova pretpostavka u osnovi proizvoljna i smiješna, K. se ipak pokušava približiti poslužitelju, koji je zamišljeno gledao u ceduljicu. To nije bilo lako, jer poslužitelj je loše uzvrtao naklonost koju je pokazivao K., i usred najvećeg posla on je nalazio vremena nervozno se osvrnati na K. ljutitim, nestrpljivim pogledima. Tek sada, pošto je završio raspodjelu, on kao da je malo zaboravio na K., kao što je uopće postao ravnodušniji, što je bilo razumljivo s obzirom

na njegov veliki zamor, čak se ni zbog preostale bilješke nije mnogo mučio, možda je uopće nije čitao, nego se samo tako pravio, i premda bi vjerojatno ovdje u hodniku stanovnika svake sobe razveselio dodjeljivanjem bilješke, on odluči drukčije: bilo mu je dosta dijeljenja, on prinošenjem kažiprsta dade znak svom pratiocu da šuti, i — K. još nije bio stigao do njega — podera bilješku na sitne komadiće i strpa ih u džep. To je zaista bila prva nepravilnost koju je K. primijetio ovdje u obavljanju birokratskih poslova, ali on to možda nije pravilno razumio. Ako je to i bila nepravilnost, ona se mogla oprostiti; u okolnostima kakve su ovdje postojale, poslužitelj nije mogao raditi a da ne griješi, jednom su morali dobiti oduška za nakupljenu ljutnju i nemir, i ako se to odražavalo samo u deranju jedne male bilješke, onda je to još i nevinna stvar.

Kroz hodnik je još odjekivao glas gospodina koega ništa nije bilo u stanju umiriti, i njegovi kolege, koji se u drugom pogledu nisu prijateljski odnosili jedni prema drugima, što se tiče galame bili su potpuno istog mišljenja: izgledalo je sve više i više kao da je onaj gospodin uzeo na sebe zadatak da galami za sve, a oni su ga samo dovikivanjem i kimanjem glave poticali da pri tome ostane. Međutim, to se poslužitelja više nije ticalo, jer je njegov pošto bio završen; on pokaza drugom poslužitelju na ručku kolica kako bi je ovaj uhvatio rukama, i onda opet odoše kao što su i došli, samo sad zadovoljniji, tako brzo da su kolica skakutala pred njima. Samo još jednom zastadoše i osvrtoše se, kad je onaj gospodin koji je stalno vikao — a pred čijim se vratima sada šuljao K., koji bi rado bio doznao što gospodin upravo hoće — a kojem je vikanje očigledno dosadilo, vjerojatno pronašao dugme jednog električnog zvonca i, tako olakšan, umjesto da dalje više, počeo sad neprestano zvoniti. To izazva veliki žamor u drugim sobama, izgledalo je da taj žamor znači odobravanje, ovaj gospodin, reklo bi se, činio je nešto što su svi drugi već odavno htjeli učiniti, ali iz nepoznatih razloga nisu mogli. Možda je to bila posluga, možda Frieda, koju je gospodin zvonjenjem prizivao. Istina, onda je mogao dugo zvoniti, jer Frieda je bila zauzeta oblaganjem. Jeremiasa mokrim oblozima, a i ako je Jeremias već bio ozdravio, ona opet nije imala vremena, jer je u tom slučaju bila u njegovu naručju. Ali djelovanje zvonjenja ipak se odmah pokazalo. Izdaleka već je trčao gostioničar, odjeven u crno i zakopčan kao uvijek, ali izgledalo je kao da je zaboravio na svoje dostojanstvo, toliko je trčao; ruke su mu bile poluraširene, kao da su ga zvali zbog neke velike nesreće i on je dolazi rukama zgrabiti i odmah na svojim grudima zadaviti, i pri svakoj maloj nepravilnosti zvonjenja on bi kratko poskočio i još više požurio. Na priličnoj udaljenosti iza njega pojavi se sada i njegova žena, i ona je trčala raširenih ruku, ali njeni su koraci bili kratki i namješteni i K. se činilo kao da će ona zakasniti i da će gostioničar u međuvremenu završiti sve što je potrebno. I da bi gostioničarki

napravio mjesta za trčanje, K. se privi uza zid. Međutim, gostioničar stade baš pred njim, kao da je on bio njegov cilj, odmah zatim stiže i gostioničarka i oboje ga zasuše prijekorima, koje on u žurbi i iznenađen nije razumio, osobito zbog toga što se umiješalo i gospodinovo zvonce, pa su uz to još počela raditi i druga zvonca, istina sad ne više zbog neke potrebe, već zabave radi i iz prevelikog zadovoljstva. Kako mu je bilo jako stalo do toga da razumije u čemu je njegova krivnja, K. je bio sasvim suglasan s tim da ga gostioničar uzme pod ruku i izvede iz galame koja je sve više rasla, jer iza njih — K. se uopće nije okretao, jer su ga gostioničar i još više gostioničarka stalno uvjeravali — vrata su se sad sasvim otvarala, hodnik je oživio, promet u hodniku razvijao se kao u kakvoj živoj uskoj uličici; vrata ispred njih kao da su nestrpljivo čekala da samo K. prođe da bi propustila gospodu, i uza sve to zvrčala su zvonca, uvijek iznova, kao da slave neku pobjedu. Tek sada — bili su opet u mirnom bijelom dvorištu u kojem je čekalo nekoliko saonica — K. polako doznade što je posrijedi. Ni gostioničar ni gostioničarka nisu mogli shvatiti daje K. bio u stanju učiniti tako nešto. Ali dobro, što je on to učinio? pitao je K, ali dugo to nije mogao dokučiti, jer je njima oboma krivnja izgledala previše jasna i po sebi razumljiva da uopće nisu mogli misliti da on to iskreno pita. Tek vrlo polako K. je doznao sve. On je bespravno bio u hodniku, njemu je, općenito govoreći, u najboljem slučaju bila dostupna samo krčma, i to samo kao milost i uz posebnu dozvolu. Ako je on bio pozvan nekom gospodinu, morao se, istina, pojaviti tamo gdje je poziv glasio, ali je morao stalno biti toga svjestan — zar on nema barem toliko zdravog razuma? — da se nalazio negdje gdje njemu zapravo nije mjesto, kamo ga je pozvao samo jedan od gospode, i to u najvećoj mjeri nerado, samo zato što je to nalagala i opravdavala službena potreba. On se zato morao pojaviti brzo, podvrgnuti se saslušanju i po mogućnosti još brže izgubiti. Zar on tamo, u hodniku, nije imao osjećaj teške neposlušnosti? A ako ga je imao, kako se onda mogao tamo vući kao stoka po livadi? Zar on nije pozvan da bude noću primljen i saslušan, i zar njemu nije poznato zbog čega su uvedena noćna primanja? Noćnim je primanjima — i K. dobi novo objašnjenje njihova smisla — cilj samo da se stranke, koje je gospodi nepodnošljivo gledati po danu, brzo saslušaju u noći, pri umjetnoj rasvjeti, s izgledom da odmah zatim sva odvratnost saslušanja bude u snu zaboravljena. Međutim, ponašanje K. izvrgnulo je ruglu sve mjere opreza. Čak i duhovi iščezavaju kad sviće, ali on, K, ostao je tamo s rukama u džepovima, kao da očekuje, budući da se on ne udaljava, da se udalji cijeli hodnik sa svim sobama i svom gospodom. A to bi se i dogodilo — u to može biti uvjeren — sasvim sigurno dogodilo, samo kad bi ikako bilo moguće, jer gospoda su bezgranično nježna i osjetljiva. Nitko od njih nipošto ne bi K. otjerao ili barem samo rekao ono što je, istina, po sebi razumljivo, da napokon treba otići. Nitko to ne bi učinio, iako su oni vjerojatno drhtali zbog njegove prisutnosti, i prisjelo im je jutro, njihovo

najmilije vrijeme za rad. Umjesto da istupe protiv K., oni su radije pristali patiti, pri čemu je, istina, igralo ulogu i to što su se nadali da će napokon i sam K. morati polako uvidjeti ono što je očigledno, koliko je strahovito nezgodno stajati tu u hodniku pred očima svih i, kao što gospoda pate, morat će zbog toga i sam početi patiti do neizdržljivosti. Pusta nada! Oni ne znaju, ili u svojoj ljubaznosti i popustljivosti ne žele znati, da postoje neosjetljiva, tvrda srca koja nikakvo strahopoštovanje ne može omekšati. Zar se i noćni moljac, jadno stvorenje, ne sakrije u neki mirni kutak kad svane, sav se skupi i volio bi najviše da ga nema i nesretan je zbog toga što se ne može izgubiti? Međutim, on, K., postavlja se tamo gdje će ga najprije vidjeti, i kad bi mogao spriječiti da svane dan, učinio bi i to. On to ne može spriječiti, ali na žalost može oduljiti, otežati. Zar on nije prisustvovao dijeljenju spisa? Nešto što nitko ne smije promatrati, osim najpoznatijih. Nešto što ni gostioničar ni gostioničarka nisu smjeli promatrati u svojoj vlastitoj kući. Nešto o čemu su samo slušali da se priča, kao što su danas, na primjer, slušali od poslužitelja. Zar nije zapazio s kakvim se teškoćama obavlja raspodjela spisa, nešto po sebi naprosto neshvatljivo, i kako svaki od gospode služi samoj stvari i nikad ne misli na svoju osobnu korist, mora se svim snagama založiti da se podjela spisa, jedan važan temeljan posao, obavi brzo, lako i bez grešaka? I zar on, K., zaista nije naslutio, barem približno, da se glavna teškoća sastoji u tome što se raspodjela spisa mora obavljati kroz gotovo zatvorena vrata, bez mogućnosti neposrednog dodira među gospodom, koja bi se, naravno, u tren oka među sobom mogla sporazumjeti, dok podjela posredstvom poslužitelja traje satima, nikad se ne obavlja bez žalbi, predstavlja stalno mučenje i za gospodu i za poslužitelje, a uz to još može vjerojatno imati nezgodne posljedice na kasniji rad. A zašto gospoda ne mogu biti u međusobnom kontaktu? Da, zar K. još nije u stanju to razumjeti? Njoj, gostioničarki — a on gostioničar može to potvrditi za sebe — nešto slično još se nije dogodilo, a ona je imala posla s mnogim tvrdoglavim ljudima. Stvari koje se čovjek inače ne usuđuje izgovarati, moraju se njemu, K., otvoreno reći, jer inače on ne shvaća ni ono što je najnužnije. Dakle, kad već mora biti rečeno: zbog njega, da, jedino zbog njega gospoda nisu mogla izići iz svojih soba, jer gospoda su ujutro odmah poslije spavanja suviše stidljiva i osjetljiva da bi se izložila tuđim pogledima; jer ma koliko gospoda bila potpuno odjevena, ona se ipak osjećaju suviše razgolićena da bi se pokazala. Teško je reći zbog čega se stide. Možda se ti vječiti radnici ipak stide samo zbog toga što su spavali; možda se, međutim, ne stide toliko toga da se sami pokažu, koliko da vide stran svijet. Ono što su, pomoću noćnih saslušanja, sretno izbjegli, to jest da gledaju stranke, a to ne mogu podnijeti, ne žele tome ponovno biti izloženi iznebuha, sad ujutro, u punoj prirodnoj jasnoći. To je zaista za njih previše. Kakav mora biti čovjek koji to ne poštuje? To jedino može biti čovjek kao što je K. Čovjek koji s tupom ravnodušnošću i nehajem prelazi preko svega, ne samo

preko zakona, već i preko najuobičajenih ljudskih obzira; čovjek na kojeg ne utječe činjenica da je gotovo onemogućio podjelu spisa i naškodio dobrom glasu kuće, koji dovodi do onog što se dosad nikad nije dogodilo, do toga da se gospoda, dovedena do očaja, sama počnu braniti, da sa samoprijegorem, neshvatljivim za običnog čovjeka, sama potežu zvonca i zovu u pomoć kako bi otjerali K., kojega ništa nije u stanju natjerati da se sam udalji. Gospoda zovu u pomoć! Zar ne bi i on, gostioničar i gostioničarka i cijelo osoblje, zar ne bi svi već odavno dojurili, da su samo smjeli dolaziti nepozvani, makar to bilo jedino zato da pruže pomoć, pa da se odmah izgube? Drhteći od ogorčenja na K., očajni zbog svoje nemoći, čekali su tu, na početku hodnika, i zapravo je zvonjenje, iako je došlo sasvim neočekivano, predstavljalo za njih pravo iskupljenje. A najgore je prošlo. Sad mogu baciti koji pogled na veselu žurbu gospode, oslobođene napokon prisutnosti K. Istina, za K. stvar još nije svršena. On će svakako morati odgovarati za sve što je počinio.

Već su bili stigli do krčme. K. nije bilo jasno zašto ga je gostioničar uza svu srdžbu doveo ovamo. Možda je to bilo zato što je ipak uvidio da je K. toliko premoren da mu je nemoguće odmah napustiti kuću. I ne čekajući da mu bude ponuđeno da sjedne, K. se doslovno skljojka na jednu bačvu. Tu u tami osjećao se dobro. U velikoj prostoriji, iznad pivskih slavina, gorjela je sada samo jedna slaba električna lampa. Jljucani je bila još gusta pomrčina; činilo se da pada snijeg. Morao je biti zahvalan što mu je ovdje toplo i pobrinuti se da ne bude istjeran. Gostioničar i gostioničarka i dalje su stajali pred njim, kao da on još predstavlja izvjesnu opasnost, kao da s obzirom na njegovu potpunu neuračunljivost nije isključeno da iznenada ustane i pokuša opet prodrijeti u hodnik. A i oni sami bili su umorni zbog noćnog uzrujavanja i prijevremenog ustajanja, osobito gostioničarka, koja je na sebi imala široku haljinu od sive šušteće svile, malo neuredno zakopčanu i privezanu — odakle je nju samo izvukla u brzini? — klonulu glavu držala je na ramenu svog muža, jednom tankom maramicom pritiskala oči i povremeno strijeljala K. djetinjasto-ljutitim pogledima. Da bi umirio bračni par, K. reče da je sve što su mu sad ispričali za njega nešto potpuno novo, ali da on usprkos svom neznanju ipak ne bi toliko dugo ostao u hodniku, u kojem zaista nije imao što raditi, i da mu zasigurno nije bilo do toga da nekoga muči, nego da se sve to dogodilo jedino zbog njegova prevelikog umora. On im zahvaljuje što su učinili kraj tom mučnom prizoru, a ako bude pozvan na odgovornost zbog toga, to će ga jako veseliti, jer će samo tako moći spriječiti da njegovo ponašanje dobije opće pogrešno tumačenje. Svemu tome je kriv jedino zamor i ništa drugo. Taj zamor, međutim, potječe otuda što se on još nije naviknuo na napore saslušavanja. Pa on je tek odnedavno ovdje. Kad bude imao više iskustva u tome, takvo što neće se više događati. Možda on saslušanja uzima suviše ozbiljno, ali barem mu se to ne može pripisati u grijeh. On je imao dva

službena razgovora, ubrzo jedan za drugim, jedan s Biirgelom a drugi s Erlangerom, osobito gaje prvi jako iscrpio, dok, istina, drugi nije dugo trajao, jer Erlanger gaje molio samo za jednu uslugu; ali oba zajedno predstavljala su više nego što je sam odjednom mogao podnijeti, možda bi takvo što bilo suviše i za nekog drugog, na primjer za gospodina gostioničara. Nakon ova dva saslušanja, on je takoreći samo još teturao od umora. To je bila neka vrsta opijenosti, pa je on ta dva gospodina tek sad prvi put vidio i čuo, a morao je odgovarati na njihova pitanja. Sve je, koliko on zna, bilo onako kako treba, a poslije se dogodila ona nesreća koja, s obzirom na ono prethodno, jedva da mu se može uračunati u krivnju. Na žalost, da su Erlanger i Biirgel primijetili njegovo stanje, oni bi se pobrinuli za njega i sve bi dalje bilo spriječeno, ali Erlanger je odmah zatim morao otići, vratio se očigledno u dvorac, a Biirgel, vjerojatno iscrpljen onim razgovorom — kako ga je onda K. mogao podnijeti bez klonulosti? — odmah je zaspao, pa je čak prespavao i cijelu raspodjelu spisa. Da je i on, K., imao sličnu mogućnost, i on bi je iskoristio s velikim zadovoljstvom, odričući se rado svih zabranjenih gledanja, to prije što on zapravo uopće nije bio u stanju bilo što vidjeti i zbog toga se osjetljiva gospoda uopće nisu morala stidjeti pokazati se pred njim.

Spominjanje ona dva primanja — a posebno ono kod Erlangera — i poštovanje s kojim je K. govorio o gospodi, odobrovoljilo je gostioničara. Izgledalo je čak da je on spreman uslišiti molbu K., da se jedna daska položi preko bačvi kako bi on mogao tu odspavati barem do svitanja, ali je gostioničarka otvoreno bila protiv i stalno vrtjela glavom, dok je neprestano čas ovdje, čas ondje namještala haljinu, primijetivši tek sada da ona nije u redu.

Činilo se da će opet oživjeti ona, reklo bi se, stara svađa oko održavanja čistoće u kući. Razgovor između supružnika imao je za K., s obzirom na njegovu premorenost, golemu važnost. Biti sad odavde najuren, činilo mu se mnogo gorim nego sve što je dosad doživio. To se nije smjelo dogoditi, čak ako se gostioničar i njegova žena slože u pogledu njega. Zgrčen na bačvi, on je pritajeno promatrao oboje, dok gostioničarka u svojoj neobičnoj osjetljivosti, koju je K. već odavno uočio, iznenada ne kroči u stranu i — vjerojatno je s gostioničarem već razgovarala o drugim stvarima — uzviknu: »Kako me sada gleda! Potjeraj ga već jednom!« Međutim K., koristeći priliku i sada potpuno, gotovo do ravnodušnosti uvjeren da će ostati, reče: »Ja ne gledam tebe, nego tvoju haljinu.« »Zašto moju haljinu?« Upita gostioničarka, uzbuđena. K. sleže ramenima. »Hajde!« doviknu ona gostioničaru. »On je pijan, propalica. Pusti ga neka se ispava!« i uz to još naredi Pepi, koja na njen poziv iskrnsu iz mraka, sva raščupana, umorna, držeći mlitavo u ruci jednu metlu, da mu dobaci jastučić.

Glava dvadeseta

Kad se K. probudi, njemu se učini kao da nije spavao: soba je bila isto onako prazna i topla, svi zidovi ovijeni tamom, lampa nad pivskim slavinama ugašena, mrak i pred prozorima. Ali čim se opruzi, jastučić pade, daska i bačvice zaškripaše, odmah se pojavi Pepi, i on doznade da je već večer i da je spavao više od dvanaest sati. U toku dana, gazdarica se nekoliko puta raspitivala za njega, a jednom je dolazio i Gerstacker, koji je tog jutra, kad je K. govorio s gostioničarkom, sjedio tu u mraku i čekao pivo, ali se više nije usuđivao smetati K.; napokon izgleda da je dolazila i Frieda i za trenutak stajala pored K., ali nije dolazila zbog njega, već je trebala pripremiti razne stvari, jer je te večeri trebala opet stupiti na dužnost. »Ona sigurno više ne mari za tebe?« upita Pepi dok je donosila kavu i kolače. Ali ona nije više pitala onako pakosno kao što je prije imala običaj, već žalosno, kao da je u međuvremenu upoznala svu pakost svijeta, prema kojoj njena vlastita postaje beznačajna i besmislena. Govorila je s K. kao sa supatnikom, i kad on stade srkati kavu i njoj se učini da mu nije dovoljno slatka, ona otrča i donese punu posudicu šećera. Istina, to što je bila žalosna nije joj smetalo da se danas još više nalicka nego posljednji put: mašni i vrpca upletenih u kosu bilo je u izobilju, duž čela i sa strane kosa je bila brižljivo nakovrčana, a oko vrata je imala lančić koji se spuštao u duboki izrez bluze. Kad K., zadovoljan što se napokon naspavao i što može popiti dobru kavu, uhvati rukom jednu vrpca i htjede je odriješiti, Pepi reče umorno: »Ah, ostavi me!« i sjede pored njega na jednu bačvu. K. se uopće nije morao raspitivati što je muči, ona je sama počela odmah pričati, ukočeno gledajući u vrč s kavom, kao da joj je potrebna neka razbibriga čak i dok priča, kao da se ne može sasvim predati čak ni svojim jadima kojima je obuzeta, jer to premašuje njenu snagu. Kao prvo, K. doznade da je upravo on kriv za Pepinu nesreću, ali da mu ona to ne uzima za zlo. I ona je odlučno kimala glavom dok je to pričala, da ne bi dopusti J&K. da joj proturječi. On je najprije Friedu odvuкао iz krčme i tako njoj, Pepi, omogućio unapređenje. Inače se ništa drugo ne bi moglo zamisliti što bi bilo u stanju navesti Friedu da napusti svoje mjesto, jer ona je sjedila u krčmi kao pauk u mreži, svuda je prela svoje konce koji su samo njoj bili poznati; udaljiti je protiv njene volje bilo bi potpuno nemoguće, samo ljubav prema nečem što je ispod nje, što se ne slaže s njenim položajem, mogla ju je otjerati s njena mjesta. A ona, Pepi? Je li ona ikad očekivala dobiti to mjesto? Ona je bila samo sobarica, imala je beznačajno mjesto bez velikih izgleda nabolje; istina, kao svaka djevojka i ona je imala snove o velikoj budućnosti, snovi se

ne mogu zabraniti, ali na neku blistavu budućnost nije ozbiljno mislila; bila se zadovoljila onim što je postigla. A onda je Frieda neočekivano iščezla iz krčme, to je došlo tako iznenada da gostioničar nije imao pogodnu zamjenu pri ruci, osvrtao se unaokolo i pogled mu je pao na nju, Pepi, a ona je, naravno, sve učinila da bude primijećena. U to vrijeme ona je zavoljela K. kao što nikoga dotad nije voljela. Ona je mjesecima sjedila dolje u svojoj majušnoj mračnoj sobici i bila pomirena s tim da će tamo ostati godinama, a u nepovoljnom slučaju da neprimjetno provede i cijeli život, i onda se najednom pojavio on, K., junak koji oslobađa djevojke i njoj otvorio slobodan put naviše. Istina, on o njoj nije ništa znao, sve to nije činio zbog nje, ali to ne umanjuje njenu zahvalnost, i u noći koja je prethodila njenu postavljenju — postavljenje nije još bilo svršeno, ali je ipak smatrano vrlo vjerojatnim — ona je satima provela govoreći s njim i šapćući mu u uho svoju zahvalnost. A što je to bila baš Frieda koju je on uzeo sebi na teret; bilo je u tome nečeg neshvatljivo nesebičnog što je on, njegov podvig još više je porastao u njenim očima time samo da bi njoj, Pepi, pomogao, uzeo za ljubavnicu Friedu, Friedu, tu nelijepu, postariju mršavu djevojku s kratkom rijetkom kosom, jednu, uostalom, podmuklu djevojku, koja uvijek ima neke tajne, što vjerojatno stoji u vezi s njenim izgledom; budući da u licu i tijelu tako jedno izgleda, mora biti da ima neke druge tajne koje se ne mogu vidjeti i provjeriti, kao na primjer njena tobožnja veza s Klammom. A njoj, Pepi, dolazile su tada čak i ovakve misli: je li moguće da K. zaista voli Friedu, da on ne vara sebe ili možda vara samo Friedu, i možda će jedina posljedica svega toga biti njen uspon, a onda će K. primijetiti svoju zabludu ili je više neće kriti i neće uopće gledati više Friedu, već samo nju, Pepi, što ne mora biti njeno suludo umišljanje, jer, kao djevojka s djevojkom, ona bi se mogla vrlo dobro ponijeti s Friedom, to nitko ne može poreći, a ono što je trenutno zasjenilo K., to je bio Friedin položaj i sjaj koji mu je Frieda umjela dati. I tako je ona sanjala kako će, kad bude imala to mjesto, K. doći k njoj moliti je, i ona će onda moći birati, ili će uslišiti molbu K. i izgubiti mjesto, ili će odbiti K. pa dalje graditi karijeru. I ona se zarekla da će se svega odreći zbog njega i da će ga naučiti kako se istinski voli, što on nije imao prilike naučiti kod Friede, i da prava ljubav ne ovisi o svim počasnih položajima na svijetu. Ali onda je sve drukčije ispalo. A čija je to krivnja? Kriv je tome prije svega K., a zatim, istina, i Friedina prepredenost. Ali prije svega K., jer što on hoće, kakav je on čudan čovjek? Što on želi postići, kakve su to važne stvari kojima se on posvećuje i koje čine da zaboravlja ono što mu je najbliže, najdraže i najljepše? Žrtva toga je ona, Pepi, i sve je ispalo glupo i sve je izgubljeno; i onaj koji bi bio u stanju cijeli Gospodski konak zapaliti da izgori, ali do temelja, da mu ne ostane nikakav trag, da sav izgori kao u peći — taj bi bio njen izabranik. Dakle, ona, Pepi, došla je u krčmu prije četiri dana, baš pred ručak. Posao ovdje nije lak, to je posao koji gotovo ubija čovjeka, ali nije

malo ni ono što se može postići. Ona ni prije nije besposličarila, i iako ni u svojim najsmjelijim snovima nije sebi prisvajala to mjesto, ona je ipak imala dovoljno iskustva, znala je što to mjesto iziskuje, sasvim nepripremljena nije ga preuzela. Nepripremljena ga ne bi mogla ni držati, i izgubila bi ga već u početku. Naročito kad bi se ponašala kao što se ponašaju sobarice. Sobarica se s vremenom potpuno izgubi i zaboravi; to je posao kao u kakvom rudniku, bar kad je u pitanju tajnički hodnik, jer osim ono malo dnevnih posjetilaca koji se tu i tamo promuvaju i ne smiju se ni pogledati, danima se ne vidi čovjek, osim dvije ili tri druge sobarice koje su isto tako ogorčene. Ujutro se ne smije uopće izlaziti iz sobe, jer tajnici tada žele biti sami među sobom, jelo im iz kuhinje donose sluge, to obično nije stvar sobarica, a i dok tajnici jedu, one se ne smiju pokazivati u hodniku. Samo kad gospoda rade, sobarice smiju raspripremati sobe, ali naravno ne one zauzete, samo one koje su tog trenutka prazne, i posao sejnora obavljati sasvim tiho da se gospodi ne bi smetalo pri radu. Ali kako je moguće raspripremati tiho, kad gospoda ostaju u sobama po nekoliko dana, a uz to još po njima švrljaju i sluge, ta prljava bagra, i soba, kad sobarica napokon smije ući u nju, nalazi se u takvom stanju da je čak ni potop ne bi oprao. Istina, to su visoka gospoda, ali za raspripremanje sobe za njima treba imati snage, da bi se svladalo gađenje. Sobarice, uglavnom, nemaju pretjerano mnogo posla, ali on nije zavidan. I nikad lijepa riječ, samo pokude, naročito one do kojih najčešće dolazi i koje su najmučnije: da su se pri raspripremanju izgubili spisi. Stvarno, ništa se ne izgubi, svaki papirić se predaje gostioničaru; svakako spisi se gube, ali ne krivnjom sobarica. A onda dolaze komisije i djevojke moraju napuštati svoju sobu, komisije premeću krevete, djevojke nemaju gotovo ništa svoje, ono malo njihovih stvari nalazi se u jednoj košari, ali komisije satima pretražuju. Naravno, ne nadu ništa, otkud bi tamo bili spisi? Što će spisi djevojkama? I rezultat su samo preko gostioničara ponovljene pokude i prijetnje od razočarane komisije. I tako nikad mira, ni danju ni noću. Galama do pola noći, galama čim svane. Samo kad se tamo ne bi moralo spavati, ali se mora, jer dužnost je sobarica, naročito noću, donositi iz kuhinje malenkosti koje im se u međuvremenu naručuju. Tek svaki čas, iznenada, udarac šakom o vrata djevojačke sobe, priopćavanje narudžbe, trčanje dolje u kuhinju, drmusanje zaspalih kuhinjskih momaka, stavljanje poslužavnika s naručenim stvarima ispred sobaričnih vrata, odakle će ga sluge odnijeti, kako je sve to žalosno. Ali ipak, ni to nije ono najgore. Najgore je naprotiv kad nema narudžbi, kad se u poodmakloj noći, kad svi već trebaju spavati, i kad napokon mahom svi i spavaju, pokatkad netko počne šuljati oko vrata djevojačke sobe. Onda djevojke ustaju iz kreveta — kreveti su jedan iznad drugog, prostora je tamo uopće vrlo malo, cijela djevojačka soba je u stvari jedan ormar s tri pregrade — osluškuju na vratima, kleče i drže se zagrljene od straha. I stalno se čuje kako se netko šulja oko vrata. Svima bi laknulo kad bi već ušao, ali se ništa ne događa, nitko ne ulazi.

A mora se reći da ne mora tu neizostavno prijetiti neka opasnost, možda je to samo netko koji se amo-tamo seta pred vratima i razmišlja bi li nešto naručio i nikako se ne može odlučiti. Možda je samo to, a možda i nešto drugo. Uistinu djevojke i ne poznaju gospodu, jedva da su ih očima vidjele. Bilo kako bilo, tek u sobi djevojke su mrtve od straha, i kad se sve stiša, one se naslone na zid i nemaju snage opet se popeti u krevet. Takav život ponovno očekuje nju, Pepi, i ona još večeras treba opet zauzeti svoje mjesto u djevojačkoj sobi. A zašto? Zbog K. i zbog Friede. Opet natrag u taj život od kojeg tek što je pobjegla, pobjegla istina zahvaljujući K., ali ujedno ulažući sa svoje strane najveće napore. Jer u onoj službi tamo djevojke se zapuste, čak i one najurednije. Za koga da se ureduju? Nitko ih ne gleda, u najboljem slučaju samo kuhinjska služinčad; kojoj je djevojci to dovoljno, ona neka se ureduje. Inače se cijelo vrijeme provodi u svojoj sobici ili u sobama gospode, koje su takve da predstavlja lakomislenost i rasipništvo makar samo kročiti nogom u njih u čistim haljinama. I živjeti stalno pri električnoj svjetlosti i u zagušljivom zraku — jer se neprekidno loži — i u stvari biti uvijek umoran. Jer ono jedno slobodno popodne u tjednu provede se najbolje ako se prespava mirno i bez straha u nekom ograđenom kutku kuhinje. Zbog čega se onda dotjerivati? Nema čovjek volje naprosto ni za oblačenje. A onda je ona, Pepi, iznenada premještena u krčmu, gdje je bilo potrebno, pod pretpostavkom da se želi održati na tom mjestu, postupati obratno; gdje je ona stalno pred očima ljudi, a među njima ima i vrlo razmažene gospode, koja sve primjećuju, i zbog čega je uvijek morala izgledati što je moguće finije i dopadljivije. Dakle, to je bio čitav preokret. I ona, Pepi, može za sebe reći da ništa nije propustila učiniti. Kako će se to kasnije razvijati, to nju nije brinulo. Znala je da ona ima sposobnosti koje ovo mjesto iziskuje, toga je ona potpuno svjesna i to uvjerenje ona još ima i nitko joj ga ne može oduzeti, čak ni danas, na dan njena poraza. Teškoća je za nju bila samo u tome kako će se pokazati u prvim danima, dok je još samo bijedna sobarica, bez haljina i ukrasa, i zato što gospoda nemaju strpljenja čekati kako će se ona razvijati, već i hoće odmah bez čekanja imati krčmaricu kakva ona treba biti, inače okreću glavu od nje. Reklo bi se da njihovi prohtjevi nisu naročito veliki, kad ih je Frieda ipak mogla zadovoljiti. Ali to nije točno. Ona, Pepi, često je o tome razmišljala, često se sastajala s Friedom, a jedno vrijeme čak je zajedno s njom i spavala. Friedi nije lako pohvatati tragove, i tko se dobro ne pazi — a. Isoja se

gospoda dobro paze? — odmah ga ona zavede. Frieda sama i najbolje zna kako jadno izgleda, na primjer, vidjeti je prvi put s raspletenom kosom, ruke se sklope od sažaljenja; jedna takva ni djevojka, po pravilu, ne bi smjela biti čak ni sobarica. Ona to i sama zna i ponekad je noću plakala zbog toga, pribijala se uz nju, Pepi, i njenu kosu obavijala oko svoje glave. Ali kad je u

službi, onda sve sumnje kod nje iščeznu, ona sebe smatra najljepšom i zna pravi put i način da svakog u to uvjeri. Ona poznaje ljude, i to je njena velika vještina. A umije lagati i varati na brzinu, kako ljudi ne bi imali vremena to podrobnije provjeriti. Naravno, to ne može trajati stalno, ljudi ipak imaju oči i na kraju uvide istinu. Međutim, čim primijeti takvu opasnost, ona već ima spremno drugo sredstvo, u posljednje vrijeme, na primjer, to je njena veza s Klammom. Njena veza s Klammom! Ako u to ne vjeruješ, idi i provjeri; pitaj Klamma. Lukavo, zar ne, vrlo lukavo. Ali ako ti se ne ide Klammu raspitivati se zbog takve stvari, jer vjerojatno ne možeš do njega doći ni kad su u pitanju beskrajno važnije stvari, i Klamm ti je potpuno nepristupačan — naravno samo tebi i tebi sličnima, jer, na primjer, Frieda skakuće k njemu kad god hoće — ali iako je to tako, stvar ipak može biti provjerena, treba samo čekati. Klamm ipak neće dugo trpjeti takve lažne glasove; njega sigurno vrlo mnogo zanima što se o njemu priča u krčmi i gostinskim sobama, sve to ima za njega veliku važnost, i sve što je netočno, on će to odmah ispraviti. Ali on ništa ne ispravlja, i kako se nema što ispravljati, onda je to gola istina. U stvari, ono što se vidi samo je to da Frieda nosi pivo u Klammovu sobu i vraća se s naplaćenim računom; međutim, ono što se ne vidi, to priča, Frieda i mora joj se vjerovati. Uistinu, ona ništa ne priča, ona ne razglašava takve tajne, ne, tajne se same od sebe razglašavaju oko nje, a ona, budući da su već razglašene, mora i sama govoriti o njima, ali skromno, ne tvrdeći sama ništa, i jedino se poziva na ono što je i inače već opće poznato. Ali ipak ne priča sve, na primjer da Klamm, otkad je ona u krčmi, manje pije pivo nego prije, ne mnogo manje ali ipak primjetno manje; o tome ona ne govori, jer to može imati razne uzroke, da je, na primjer, došlo vrijeme kad Klammu pivo manje prija ili da on zbog Friede zaboravlja čak i piti pivo. U svakom slučaju, dakle, Frieda je Klammova ljubavnica, ma koliko to bilo čudno. A kako da kod drugih ne izaziva divljenje ono što je za Klamma dovoljno dobro? I tako je Frieda, dok se okreneš, postala velika ljepota i djevojka sasvim onakva kakva je krčmi potrebna, gotovo još i ljepša, vrednija, jedva da je krčma dovoljna za nju. I zaista — mnogi se ljudi čude što je ona još u krčmi. Biti krčmarica, to je mnogo, imati vezu s Klammom, u tom svojstvu, izgleda vrlo vjerojatno, ali kad krčmarica jednom postane Klammova ljubavnica, zašto je on onda ostavlja u krčmi, i to tako dugo? Zašto je ne uzdigne još više? Možete tisuću puta reći ljudima da tu nema proturječnosti, da Klamm ima određene razloge što tako postupa, ili da će Frieda biti unaprijedena u najkraćem vremenu i da će to biti iznenada, najedanput, sve to ne vrijedi mnogo; ljudi imaju i određena shvaćanja, i nikakva vještina nije u stanju navesti ih da ih se trajno odreknu. Nitko više u to nije sumnjao da je Frieda Klammova ljubavnica, čak i onima koji su očigledno znali bolje bilo je već dosta sumnjati u to. »Neka, do đavola, bude Klammova ljubavnica«, mislili su oni, »ali kad je već to, onda hoćemo vidjeti i kako se ona uzdiže.« Međutim, od toga nema ništa,

Frieda je ostala u krčmi kao i dotle, i potajno je bila vrlo radosna što je to tako. Ali, istina, kod ljudi je izgubila od ugleda, to je naravno ona dobro primijetila; ona obično primijeti stvari i prije nego što se dogode. Jedna zaista lijepa, ljupka djevojka, kad se uživi u krčmarski poziv, ne mora se služiti trikovima: dok je lijepa, bit će i krčmarica, osim ako se ne dogodi neki izuzetno nesretan slučaj. Međutim, djevojka kao Frieda mora se stalno plašiti za svoje mjesto, naravno ona to iz razumljivih razloga neće pokazati, prije se žali na mjesto da ga drugi ne bi poželjeli. Međutim, potajno, stalno motri kakvo je raspoloženje kod ljudi. I tako je uvidjela kako su ljudi postali ravnodušni, kako se za njih ne isplati ni oči podići kad se ona pojavi, da joj čak ni sluge više ne poklanjaju pažnju, da se više drže Olge i sličnih djevojaka, što je razumljivo; primijetila je i po gostioničarevu ponašanju da je ona sve manje nezamjenljiva, iznalaziti stalno nove priče o Klammu nije moguće, sve ima svoje granice, i tako se dobra Frieda odlučila na nešto novo. Tko bi samo bio u stanju odmah to prozreti! Ona, Pepi, slutila je, ali prozrela jasno, na žalost, nije. Frieda se odlučila napraviti skandal, da se ona, Klammova ljubavnica, baci u naručje bilo kome drugom, po mogućnosti nekom tko je najniži po rangu. To će uzvitlati prašinu, o tome će se dugo govoriti i napokon, napokon će se svijet ponovno sjetiti što to znači biti Klammova ljubavnica i što znači tu čast baciti pod noge u zanosu jedne nove ljubavi. Teško je bilo samo naći odgovarajućeg čovjeka s kojim će odigrati ovu mudru igru. To nije smio biti neki Friedin poznanik, čak ni neki sluga, on bi je sigurno pogledao razrogačenih očiju i otišao dalje, a prije svega on ne bi izgledao dovoljno ozbiljan, niti bi sva govorljivost bila u stanju stvoriti uvjerenje da je on Friedu napastovao, da se ona nije mogla braniti i da mu se podala u trenucima bezumnosti. Jer iako je to trebao biti netko sasvim s dna, on je ipak morao biti takav da se može vjerovati da se on pored svih svojih zatucanih prostačkih navika ni u koju drugu nije zaljubio nego baš u Friedu, i da nema nikakvu veću želju nego — Gospode Bože! — oženiti se Friedom. I to je morao biti čovjek, iako priprost — po mogućnosti priprostiji od sluge, mnogo priprostiji od sluge — ipak čovjek zbog kojeg neće svaka djevojka biti ismijana, netko u kome i druge razumne djevojke mogu vidjeti nešto privlačno. Gdje naći takvog čovjeka? Druga djevojka bi ga možda uzalud tražila cijelog života. Ali Friedina sreća dovodi joj zemljomjera ravno u krčmu, i možda baš one večeri kad joj je taj plan prvi put prošao kroz glavu. Zemljomjer! Da, što on, K., uopće misli? Kakve to neobične stvari on ima u glavi? Hoće li on postići nešto naročito? Dobiti dobro mjesto, odlikovanje? Teži li on za tim? Ako je tako, onda je on od samog početka morao drukčije postupiti. Pa on je nitko i ništa, žalosno je čovjeku pogledati njegov položaj. On je zemljomjer, to je možda nešto, znači da je nešto naučio, ali ako s tim ne može ništa poduzeti, onda ipak znači da nije ništa. Uz to on još ima prohtjeve, nema uopće nikakvu podršku a postavlja zahtjeve, istina ne neposredno, ali se

primjećuje da postavlja nekakve zahtjeve, i to ipak ljuti. Zna li on da čak i jednoj sobarici šteti ako s njim duže razgovara? I sa svim tim naročitim prohtjevima on još prve večeri ulijeće u najjednostavniju klopku! Zar ga nije stid? Cime ga je to Frieda privukla? Sada bi ipak mogao to priznati. Je li mu se zaista moglo svidjeti to mršavo žutičavo stvorenje? Ah ne, pa on nju nije ni pogledao, ona mu je samo rekla da je Klammova ljubavnica, za njega je to onda bila novost, i bio je izgubljen. Sada se Frieda morala iseliti, jer naravno njoj nije bilo više mjesta u Gospodskom konaku. Ona, Pepi, vidjela je Friedu još onog jutra kad se selila, cjelokupno osoblje bilo se iskupilo, svatko je bio radoznao da vidi taj prizor. A njena moć bila je tolika da su je svi sažalijevali, svi, caki njeni neprijatelji. Tako se od početka njen račun pokazao točan: podati se jednom takvom čovjeku izgledalo je svima neshvatljivo i kao neka zla kob, a male kuhinjske djevojke, koje naravno obožavaju krčmaricu, nisu se mogle utješiti. Čak i ona, Pepi, bila je dirnuta, ni ona se nije mogla potpuno obraniti, iako je njenu pažnju privuklo nešto drugo. Naime, primijetila je kako je Frieda u stvari vrlo malo ožalošćena. To je napokon ipak bila užasna nesreća, ta koja je nju zadesila; ona se istina pravila kao da je vrlo nesretna, ali ipak ne dovoljno, i njeno pretvaranje nije moglo prevariti nju, Pepi. Sto joj je, dakle, ulijevalo nadu? Da nije valjda sreća nove ljubavi? Ta mogućnost otpada. Što onda? Što joj je davalo snagu da čak i prema njoj, Pepi, koja je već tada važila za njenu nasljednicu, ostane onako odmjereno prijateljski raspoložena kao što je uvijek bila? Ona, Pepi, tada nije imala dovoljno vremena o tome razmišljati, imala je toliko mnogo posla spremajući se za novu službu. Mogla je svakog trena stupiti na novo mjesto, a još nije imala ni lijepu frizuru, ni elegantnu haljinu, ni fino rublje, ni upotrebljive cipele. Sve je to moralo biti stvoreno za nekoliko sati; jer ako se ne može opremiti kako treba, onda je bolje da se odrekne mjesta, jer će ga ionako izgubiti za pola sata, to je sasvim sigurno. Djelomično je ipak uspjela. Što se tiče češljanja, ona je tu naročito darovita, čak je nju i gostioničarka jednom zvala k sebi da je frizira; to je stvar njene naročito lake ruke, a uostalom i njena bujna kosa je takva da može raditi s njom što hoće. A pomogla se i haljinom. Njene obje kolegice ostale su joj vjerne: to je u izvjesnom pogledu i za njih bila čast da jedna djevojka iz njihove grupe postane krčmarica, a zatim će im ona, Pepi, kasnije, kad bude na vlasti, moći činiti razne usluge. Jedna djevojka je imala već odavno skupocjenu tkaninu koja je bila njeno blago, često ju je pokazivala drugima da bi joj se divili, sanjala je o tome kako će je jednom zanosno nositi i — to je bilo vrlo lijepo od nje — budući da je sad bila potrebna, njoj, Pepi, ona ju je žrtvovala. I obje su joj pomagale pri šivenju; ne bi se više zalagale ni da su za sebe šile. Štoviše, rad je tekao u dobrom raspoloženju izreći. Sjedile su svaka na svom krevetu, jedna iznad druge, šile i pjevale i dodavale, čas gore čas dolje, jedna drugoj gotove dijelove i pribor. Kad ona, Pepi, misli na to, njoj je još teže na srcu što je sve to bilo uzalud i

što se ona sada praznih ruku vraća svojim prijateljicama! Kolika je to nesreća i kako je lakomisleno izazvana, prije svega od njega, K.! Kako su se onda sve radovale zbog haljine; haljina je izgledala kao jamstvo uspjeha i kad je ona, Pepi, naknadno pronašla još i mjesto za vrpčicu, nestalo je i posljednje strepnje. A zar haljina zaista nije lijepa? Sad je već izgužvana i malo umrljana, ali ona nema nikakvu drugu haljinu, ovu je morala nositi i danju i noću, ali se još vidi kako je lijepa — ni one proklete Barnabasove ne bi bile u stanju napraviti bolju. A to, da se haljina po volji može zategnuti i opet popustiti, gore kao i dolje, da je to doduše jedna haljina, ali vrlo promjenljiva — to je najveća prednost koju haljina ima, ona se ne želi time hvaliti, mladoj zdravoj djevojci sve lijepo stoji.

Mnogo je teže bilo nabaviti rublje i obuću, i tu je upravo počelo s neuspjesima. Prijateljice su joj i tu pomagale koliko su mogle, ali nisu mogle mnogo. Bilo je to ipak vrlo jednostavno rublje koje su one sakupile i iskrpile, a umjesto cipelica s visokim potpeticama morala je ostati pri papučama, koje je bolje sakriti nego pokazivati. Tješili su je: ni Frieda nije bila naročito lijepo obučena, a ponekad je izgledala tako neuredna da su gosti više voljeli da ih služe drumski momci nego ona. Tako je zaista i bilo, ali Frieda je to mogla, ona je već bila u milosti i uživala ugled. Kad se jedna dama pokaže jednom prljava i neuredno obučena, to je utoliko primamljivije, ali kod početnice kao što je ona? Uostalom, Frieda i nije imala ni trunke ukusa. Ako netko već ima žutičavu kožu, onda mora to trpjeti, ali ne mora uz to još, kao što radi Frieda, navući izrezanu bluzu krem boje, tako da ti se od žutila mora smučiti. A čak i kad toga ne bi bilo, ona je bila preškrta da bi se dobro oblačila; sve što je zarađivala sklanjala je na stranu, nitko ne zna zašto. Novac joj u službi nije bio potreban, Frieda je prolazila s lažima i trikovima; ona, Pepi, nije se htjela ugledati na nju, i zato je opravdano što se toliko dotjerivala da bi potpuno došla do izražaja, naročito na početku. Da je raspolagala jačim sredstvima, ona bi ostala pobjednica usprkos svom lukavstvu Friede i ludosti K. Ono malo umješnosti i znanja što je bilo potrebno, ona je već prije naučila. Čim je stupila na posao, odmah se uživjela. Nitko na poslu nije primjećivao da Frieda nije tu. Tek drugog dana neki gosti su se raspitivali gdje je Frieda. Nije napravljena nijedna greška, gostioničar je bio zadovoljan; iz straha da se nešto ne dogodi, prvog dana nije izlazio iz krčme, poslije je dolazio samo s vremena na vrijeme i na kraju, budući da je blagajna bila u redu — prihodi su štoviše prosječno bili veći nego u Friedino vrijeme — gostioničar je sve prepustio njoj, Pepi. Ona je uvela novine. Frieda je voljela sve nadgledati, ali ne iz marljivosti, već iz škrtosti, iz vlastohleplja, iz straha da nekome ne ustupi nešto od svojih prava; nadgledala je i sluge, bar djelomično i naročito kad je netko promatra; međutim, ona, Pepi, prepustila je taj posao potpuno podrumske momcima, koji su za taj posao i bili mnogo pogodniji. Na taj

način imala je više vremena za gostinske sobe i goste je brže posluživala; pa ipak stizala je sa svakim progovoriti po nekoliko riječi, a ne kao Frieda, koja se tobože potpuno čuvala za Klamma i na svaku riječ i svaki pokušaj približavanja nekog drugog gledala kao na vrijeđanje Klamma. To je uostalom bilo pametno, jer kad bi ipak nekog pustila da joj se približi, to je značilo ukazati nekome nečuvenu milost. Ona, Pepi, mrzila je, međutim, takve trikove, a u početku joj ne bi ni koristili. Ona je bila ljubazna prema svakom i svaki joj je uzvraćao ljubaznost ljubaznošću. Svi su bili vidno zadovoljni nastalom promjenom. Kad poslom zamorena gospoda napokon sjednu na trenutak da popiju pivo, onda ih jedna riječ, jedan pogled, jedno slijeganje ramenima može doslovno preporoditi. Sve ruke su se tako rado zavlačile u njene uvojke da se ona morala i po deset puta dnevno češljati, tim se uvojcima i ne može nitko oduprijeti, čak ni on, K., inače toliko rasteresen. Tako su protjecali uzbuđljivi dani, istina puni napora, ali i puni uspjeha. Da nisu samo tako brzo protekli, da ih je samo bilo malo više! Četiri dana je previše malo, ma koliko da se nije žalilo napora; peti dan možda bi već bio dovoljan, ali četiri dana bilo je vrlo malo. Doduše ona, Pepi, već za ta četiri dana stvorila je sebi pokrovitelje i prijatelje, i kad bi samo smjela vjerovati svim pogledima koji su je pratili, ona je takoreći plivala u moru prijateljskih osjećaja; jedan pisar, Bartmeier po imenu, zaljubio se u nju, darovao joj je jedan lančić s medaljonom, a u medaljonu je bila njegova slika, što je istina bila drskost; to i mnogošto drugo se dogodilo, ali to su ipak bila samo četiri dana, a za ta četiri dana kad se ona, Pepi, za to založi, Frieda je mogla biti prilično zaboravljena, iako ne potpuno. Međutim, Frieda bi ipak bila zaboravljena, možda još i prije, da se nije pobrinula da zbog njenoga velikog skandala ljudi pričaju o njoj; ona je time za ljude postala nešto novo, i samo iz radoznalosti oni bi je htjeli opet rado vidjeti. Ono što im je bilo nezanimljivo do dosade, dobilo je za njih ponovno izvjesnu draž zaslugom inače potpuno ravnodušnog K.; istina oni se ne bi odrekli nje, Pepi, dok god bi ona tu stajala i djelovala svojom prisustvošću, ali to su mahom starija gospoda, s ustaljenim navikama, dok se naviknu na novu krčmaricu, ma koliko to bila promjena nabolje, to ipak traje nekoliko dana, traje nekoliko dana i protiv volje same gospode, možda traje samo pet dana, ali četiri dana nije dovoljno, i zato, usprkos svemu, ona, Pepi, važila je još kao samo privremena. A onda ono što je možda najveća nesreća: za ta četiri dana Klamm, iako je bio u selu prva dva dana, nije dolazio u gostinsku sobu. Da je došao, ona, Pepi, bila bi stavljena na sudbonosni ispit, na ispit kojeg se ona, uostalom, nije bojala, kojem se prije radovala. Ona, istina, ne bi — u takve stvari najbolje je uopće ne zadirati — postala Klammova ljubavnica, i ne bi se laganjem uzdizala do toga, ali bi znala bar isto onako koketno kao Frieda staviti čašu piva na stol, bez one Friedine nametljivosti ljupko pozdraviti i ljupko zahvaliti i, ako Klamm uopće nešto traži u očima jedne djevojke, onda bi toga u njenim, Pepinim, očima

mogao sigurno naći koliko god želi. Ali zašto nije došao? Slučajno? I ona je onda u to vjerovala. Oba ta dana očekivala ga je svakog trenutka, čekala ga je i noću. »Sad će Klamm doći«, stalno je mislila i trčala gore-dolje bez ikakvog razloga, ponesena nemirom očekivanja i u želji da ga vidi odmah, prva, čim ude. To neprekidno razočaranje jako ju je izmorilo; možda zbog toga nije dala od sebe onoliko koliko bi ona inače mogla dati. Kad bi dobila malo vremena, ona bi se ušuljala gore u hodnik, u koji je pristup osoblju bio strogo zabranjen, zavukla bi se u jedno udubljenje u zidu i čekala. »Kad bi samo Klamm sada naišao«, mislila je, »kad bih ga samo uzela iz njegove sobe i na svojim rukama odnijela dolje u gostinsku sobu. Pod takvim teretom ja se ne bih srušila, ma koliko da je on inače velik.« Ali on nije došao. U tom hodniku gore tako je sve mirno da to ne može sebi predočiti onaj koji nije bio tamo. Toliko mirno da se tamo ne može dugo izdržati, ona mirnoća tjera. Pa ipak, deset puta istjerana, deset puta se ona ponovno penjala tamo. Bilo je to, naravno, besmisleno. Ako je Klamm htio doći, on bi došao, ako nije htio doći, ona, Pepi, ne bi ga namamila da dođe pa makar se tamo u udubljenju i ugušila od silnog lupanja srca. Smisla to nije imalo; ali, ne dođe li Klamm, onda je sve bilo bez smisla. A on nije došao. Ona, Pepi, zna danas zašto Klamm nije onda došao. Frieda bi imala divnu zabavu da je mogla vidjeti nju, Pepi, gore u hodniku, u udubljenju, s objema rukama pritisnutim na srce. Klamm nije sišao, jer Frieda to nije dopustila. Ona je to postigla ne svojim molbama, jer njene molbe ne dolaze do Klamma. Ali ona je pauk, ona ima veze za koje nitko ne zna. Kad ona, Pepi, kaže nešto nekom gostu, ona to kaže otvoreno, i susjedni stol može to čuti. Frieda ništa ne govori, ostavi pivo na stolu i ode: samo njena svilena donja suknja, jedino na što troši novac, šušti. Međutim, kad jednom nešto kaže, ona to ne kaže glasno, već gostu šapuće, naginje se prema njemu, tako da za susjednim stolom svi čule uši. To što kaže vjerojatno nema , nikakve važnosti, ali ipak ne uvijek; veze ona ima, održava jednu s. pomoću druge, i ako u većini veze ne pomažu — tko bi se stalno i brinuo za Friedu? — ipak tu i tamo drži jednu čvrsto u ruci. Te> veze počela je sada iskorištavati. On, K., omogućio joj je to, jer umjesto da sjedi pokraj nje i da je čuva, on se nije gotovo ni zadržavao kod kuće; lutao je unaokolo, vodio razgovore tu i tamo, za sve je imao vremena samo ne za Friedu i, da bi joj dao još više slobode, on se napokon iz gostionice Kod mosta preselio u praznu školu. Sve je to predstavljalo lijep početak medenog mjeseca. Ona, Pepi, sigurno je posljednja koja će prekoračiti K. što nije izdržao pokraj Friede; izdržati pokraj nje i nije moguće«?

Ali zašto je nije onda sasvim napustio, zašto se stalno vraćao njoj, jzašto je svojim lutanjima stvarao dojam da se bori za nju? Izgledalo je zbog toga kao da je on tek u dodiru s Friedom otkrio svoju stvarnu ništavnost, da se želi pokazati dostojnim Friede, nekako se progurati naprijed i zato se privremeno

odriče zadovoljstva da bude pokraj nje, da bi poslije smio neometano nadoknaditi to odricanje. U međuvremenu Frieda nijesjedila prekriženih ruku: ona je u školi, gdje je vjerojatno nagovorila K. da dođu, motri odatle Gospodski konak i motri na K. Pri ruci ima odlične izvjestitelje: njegove pomoćnike, koje je K. — što je teško shvatiti, što je teško shvatiti čak i kad se zna kakav je K. — potpuno prepustio njoj, Friedi. Ona ih šalje svojim starim

prijateljima, podsjeća ih na sebe, žali se kako je pala u ruke jednog čovjeka kao što je K., huška ih protiv nje, Pepi, nagovještava svoj skori dolazak, moli za pomoć, preklinje ih da ništa ne odaju Klammu, pravi se kao da joj je stalo da poštedi Klamma i da zato treba po svaku cijenu spriječiti da on silazi ovamo. Ono što jednima objašnjava kao štedenje Klamma, prikazuje gostioničaru kao svoj uspjeh, skreće mu pažnju na to da Klamm više ne dolazi. Kako bi on i mogao doći, kad tamo dolje poslužuje samo neka Pepi! Istina, gostioničar nije kriv, ova Pepi je ipak najbolja zamjena koja se mogla naći, ali nije dovoljna zamjena za nju, Friedu, čak ni za nekoliko dana. O cjelokupnoj toj Friedinoj aktivnosti on, K., ništa ne zna, jer kad ne luta naokolo, on, ne sluteći ništa, sjedi pokraj njenih nogu, dok ona broji sate koji je još odvajaju od krčme. Ali pomoćnici ne obavljaju samo ovu kurirsku službu, oni služe i zato da njega, K., prave ljubomornim, da se ne ohladi. Frieda poznaje pomoćnike još od svoga djetinjstva, sigurno je da oni nemaju više nikakve tajne među sobom, ali u čast njemu, K., počinju čeznuti jedno za drugim, i on se plaši da se iz toga ne rodi neka velika ljubav. I za ljubav Friedi on, K., čini sve, i ono najproturječnije, dopušta i pomoćnicima da ga prave ljubomornim, ali ipak trpi da sve troje i ostaju zajedno dok on sam odlazi na svoja putovanja. Izgleda i gotovo kao da je on Friedin treći pomoćnik. I napokon, na temelju svojih zapažanja, Frieda se odlučuje na veliki potez: odlučila se vratiti. Zaista, krajnje je vrijeme i naprosto je za divljenje kako je Frieda, ta lukava žena, umjela to osjetiti i iskoristiti, tu sposobnost da uoči i odluči se u pravom trenutku, nju ima samo Frieda; kad bi tu sposobnost imala ona, Pepi, kako bi njen život drukčije izgledao! Da je Frieda ostala u školi samo dan ili dva dulje, ona, Pepi, ne bi više mogla biti otjerana; konačno bi postala krčmarica, održala bi se, bila bi omiljena kod svih, zaradila dovoljno novca da svoju sjajnu garderobu upotpuni; samo još dan-dva, i Klamma nikakve smicalice više ne mogu zadržati od gostinske sobe, on dolazi, pije, osjeća se ugodno i, pod pretpostavkom da uopće primijeti Friedinu odsutnost, zadovoljan je promjenom u najvećoj mjeri; samo još dan-dva i Frieda s njenim skandalom, s njenim vezama, s pomoćnicima, sa svim tim i usprkos svemu tome potpuno je zaboravljena i nikad više ne može doći do *ux%iz*)&. Ona bi se možda mogla čvršće uhvatiti za K. i mogla bi naučiti istinski ga voljeti, pod pretpostavkom

da je ona to uopće u stanju. Ali ne, nije ni to. Jer ni njemu nije potrebno više od jednog dana da mu ona dosadi, da uvidi kako ga beskrajno vara sa svim i svačim, svojom tobožnjom ljepotom, svojom tobožnjom vjernošću, a najviše tobožnjom Klammovom ljubavlju, i njemu je potreban samo jedan dan, ne više, da i nju i cijelu tu pomoćničku bagru istjera iz kuće; zamislite samo, čak ni njemu, K., nije potrebno više! I tu, između te dvije opasnosti, kad se grobnica počinje već doslovno zatvarati nad njom — K. u svojoj naivnosti ipak još drži otvoren posljednji mogući izlaz — Frieda se izvlači. Iznenada — nitko to više nije mogao očekivati, to je u suprotnosti s prirodom — iznenada ona je ta koja otjera njega, K., njega koji je i dalje voli, koji i dalje juri za njom, i, posredstvom prijatelja i pomoćnika, prikazuje se gostioničaru kao spasiteljica, zahvaljujući svom skandalu još primamljivija nego prije, željena od najnižih do najviših, ali tom najnižem podana samo trenutno da bi ga ubrzo odgurnula, kao što je red, i opet i za njega i za sve druge postala nedostižna kao ranije, samo što se prije u sve to s pravom sumnjalo, a sada se opet pokazalo točno. I tako se ona vraća, gostioničar se koleba, gleda iskosa na nju, Pepi — da li da je žrtvuje, nju koja se tako dobro pokazala? — ali brzo je nagovoren, mnogo što govori u prilog Friedi, a prije svega to da će ona opet pridobiti Klamma za gostinsku sobu. I tako mi sad čekamo, ona, Pepi, neće čekati da Frieda dođe pred večer i u trijumfu preuzme mjesto. Novac je već predala gostioničarki i može ići. Posteljna pregrada u djevojačkoj sobi već je spremna; otići će tamo, dočekat će je uplakane prijateljice, skinut će haljinu s tijela i vrpce s kose, sve će to nabiti u neki zapećak, gdje će biti dobro skriveno da je bez potrebe ne podsjeća na vremena koja treba predati zaboravu. Onda će uzeti veliku kantu i metlu, stisnuti zube i dati se na posao. Zasada još, međutim, morala je sve to ispričati njemu^K., koji bez njene pomoći ni sada ništa ne bi znao, da bi uvidio jednom kako se ružno ponio prema njoj, Pepi, i koliko ju je unesrećio. Istina, i on je sam pritom bio zloupotrijebljen.

Pepi je završila. Odahnuvši, ona obrisa nekoliko suza u očima i na licu i gledaše K. kimajući glavom, kao da je htjela reći da u osnovi uopće nije u pitanju njena nesreća; ona će je znati podnijeti i zato joj nije potrebna ničija ni pomoć ni utjeha, a najmanje njegova, jer usprkos svojoj mladosti ona poznaje život i njena nesreća je samo potvrda njena iskustva, ali je riječ o K.; njemu je ona htjela otvoriti oči i smatrala je da je to potrebno učiniti i sada kad su se srušile sve njene nade.

»Neobuzdanu maštu imaš, Pepi«, reče K. »Uopće nije istina da si ti tek sada otkrila te stvari; to su sve samo snovi i zone vaše mračne, uske djevojačke sobe dolje, i tamo su oni na svome mjestu, ali ovdje, u slobodnoj krčmi, oni čudno odudaraju. S takvim shvaćanjima ti se ne bi mogla ovdje održati, to je sasvim jasno. Već i tvoja haljina i tvoja frizura, kojima se ti

toliko hvališ, samo su ružan proizvod onog mraka i onih kreveta u vašoj sobi, tamo svakako izgledaju vrlo lijepo, ali ovdje se svatko zbog toga smije, bilo pritajeno ili javno. I što ti tu još pričaš? Dakle, zloupotrijebljen sam i prevaren? Ne, draga Pepi, ja sam isto tako malo zloupotrijebljen i prevaren kao i ti. Točno je da me je Frieda zasad napustila, odnosno da je, kako si se ti izrazila, pobjegla s jednim pomoćnikom, neki tračak istine ti vidiš, isto tako je zaista vrlo malo vjerojatno da će ona još postati moja žena, ali je potpuna neistina da je ona meni dosadila ili da sam je ja, štoviše, otjerao već prvog idućeg dana, ili da je ona mene varala u onom smislu u kojem inače žena obično vara čovjeka. Vi sobarice naučile ste viriti kroz ključanice i vaš način razmišljanja je takav da po jednoj sitnici koju zaista vidite isto tako lako, kao i pogrešno sudite o svemu. Posljedica je toga, na primjer, da ja o cijeloj ovoj stvari mnogo manje znam nego ti. Ja ne mogu objasniti ni približno tako točno kao ti zbog čega je mene Frieda napustila. Meni se čini daje najvjerojatnije objašnjenje, koje si i ti dodirnula ali nisi iskoristila, to da sam je ja zanemarivao. To je na žalost istina, ja sam je zanemarivao, ali to ima posebne razloge koji ne spadaju ovdje; ja bih bio sretan kad bi se ona vratila, ali bih je opet odmah počeo zanemarivati. Tako je to. Dok je bila kod mene, ja sam stalno bio na tim toliko ismijavanim putovanjima, pošto je sad otišla, ja sam gotovo nezaposlen, umoran sam, imam sve veću želju da se uopće ničeg ne prihvatim. Možeš li mi ti, Pepi, dati neki savjet? « »Naravno«, reče Pepi, oživje najedanput i uhvati K. za ramena: »Mi smo oboje prevareni, budimo zajedno. Dođi dolje k nama, djevojkama.« »Dokle god se žališ na to kako smo prevareni«, reče K., »ja se ne mogu složiti s tobom. Ti stalno hoćeš biti prevarena, jer ti to godi i dira te. Istina je, međutim, u tome da ti nisi stvorena za ovo mjesto. Koliko je to točno, kad to uviđam čak i ja, koji sam, po tvom mišljenju, najveća neznalica! Ti si, Pepi, dobra djevojka, ali doći do tog saznanja nije baš lako; ja sam te, na primjer, u početku smatrao surovom i oholom, ali ti to nisi, samo ti je ovo mjesto zavrtjelo glavom, jer mu ti ne odgovaraš. Neću reći da je mjesto previše visoko za tebe; to ako hoćeš, nije neko izuzetno mjesto, malo je cjenjenije od tvog prijašnjeg, ali uopće uzevši razlika nije velika, prije su oba toliko slična da ih čovjek može pomiješati; gotovo bi se još moglo tvrditi i to daje položaj sobarice bolji od položaja krčmarice, jer tamo si stalno među tajnicima, dok ovdje, iako istina u gostinskim sobama služiš i nadglednike tajnika, ipak se moraš upuštati i s potpuno priprostim svijetom, kao što sam, na primjer, ja; eto, po pravilu ja se smijem zadržavati samo ovdje, u krčmi, a zar ta mogućnost druženja sa mnom treba značiti neku izuzetno veliku čast? Lijepo, tebi se to možda tako čini i ti vjerojatno imaš svoje razloge. Ali baš zbog toga nisi za ovo mjesto. To je mjesto kao i svako drugo, ali za tebe je to nebesko carstvo, i zato u svemu pretjeruješ, lickaš se, kao što se po tvom mišljenju lickaju anđeli — u stvari, oni drukčije izgledaju — drhtiš za mjesto, osjećaš se stalno proganjana,

pokušavaš prevelikom ljubaznošću pridobiti sve za koje misliš da te mogu podržati, ali im baš time smetaš i odbijaš ih od sebe, jer oni žele u krčmi imati mir, a ne uz svoje brige još i brige krčmarice. Sasvim je moguće da Friedin odlazak nitko od visokih gostiju nije stvarno primijetio, ali sad svi znaju za taj događaj i svi zaista čeznu za Friedom, jer Frieda je ipak sve vodila sasvim drukčije. Ma kakva ona inače bila i ma koliko umjela iskoristiti svoje mjesto, ona je u službi bilaiskusna, hladna i pouzdana, ti i sama to ističeš, ali iz toga nisi izvukla nikakvu pouku. Jesi li ikad pratila njen pogled? To više nije bio pogled djevojke za šankom, to je bio skoro pogled gazdarice. Sve je vidjela najedanput i pritom svakog posebno, a pogled koji Joj je ostajao za pojedinca bio je dovoljno jak da ovoga podčini. Sto to smeta što je ona možda malo mršava, malo postarija, što se može zamisliti i kosa čišća od njene, sve je to sitnica kad se uspoređi s onim što ona stvarno ima, a oni kojima ti nedostaci smetaju pokazuju samo da im nedostaje smisao za nešto veće. Klammu se to svakako ne može predbaciti, i to je samo uslijed pogrešnog gledanja jedne mlade, neiskusne djevojke što ti sumnjaš u Klammovu ljubav prema Friedi. Tebi se čini — i s pravom — da je Klamm nedostižan, i zbog toga vjeruješ da ni Frieda nije mogla doprijeti do njega. Varaš se. Ja bih, što se toga tiče, vjerovao svakoj Friedinoj riječi, čak i kad ne bih imao nepobitne dokaze o tome. Ma koliko to tebi izgledalo nevjerovatno i ma koliko se to ne slagalo s tvojim pojmovima o svijetu, o činovnicima, o otmjenosti i djelovanju ženske ljepote, ipak je istina, kao što mi ovdje jedno pokraj drugoga sjedimo i ja uzimam tvoju ruku u svoje, da su Klamm i Frieda sjedili jedno uz drugo kao da je to najprirodnija stvar na svijetu, i da je on dobrovoljno silazio ovamo, štoviše žurio sići, niti ga je tko vrebao u hodniku zanemarujući drugi posao, već se Klamm morao sam potruditi da side, i njemu uopće nisu smetali nedostaci na Friedinoj haljini, zbog kojih si se ti užasavala. Ti joj ne želiš vjerovati! A i ne slutiš koliko se time sama otkrivaš, koliko naivnost time pokazuješ! Čak i netko tko ništa ne bi znao o vezi s Klammom, morao bi po njenu biću zaključiti da je njega izgradio netko tko je nešto više nego ti i ja i sav ovaj svijet u selu, i da njeni razgovori premašuju šale koje su uobičajene između gostiju i konobarica, a koje su, izgleda, cilj tvog života. Ali ja nisam pravedan prema tebi. Ti i sama dobro uviđaš Friedine « prednosti, vidiš njenu sposobnost zapažanja, njenu odlučnost, li njen utjecaj na ljude, samo, istina, sve to pogrešno tumačiš, vjeruješ da ona iz sebičnosti sve to upotrebljava u svoju korist i radi zla, ili čak kao oružje protiv tebe. Ne, Pepi, čak kad bi ona i imala takve strijele, ne bi ih mogla odapinjati na tako kratkoj udaljenosti. A što se tiče samoživosti, prije bi se moglo reći, kad se uspoređi ono što je ona imala i žrtvovala s onim što je imala pravo očekivati, da je ona nama oboma pružila prilike da se ogledamo na višim položajima, ali da smo je mi oboje razočarali i takoreći prisilili da se ovamo vrati. Ne znam je li to tako, ni meni baš nije sasvim jasna moja krivnja, ali kad sebe usporedim s tobom, meni tako

nešto sine u glavi kao da smo se mi previše trudili, previše glasno, previše djetinjasto, s premalo iskustva da postignemo nešto što bi se, na primjer, lako i neprimjetno postiglo s Friedinom mirnoćom, s Friedinom smišljenošću, da to nešto dobijemo plaćem, grebanjem, natezanjem — kao što dijete vuče stolnjak, ali time ne dobiva ništa, već naprotiv sve te sjajne stvari koje ga privlače sruši na zemlju i tako ih zauvijek učini nedostižnim — ne znam je li to baš tako, ali da je prije tako nego kako ti pričaš, to znam sigurno.« »Pa da«, reče Pepi, »ti si zaljubljen u Friedu jer je pobjegla od tebe; lako je biti u nju zaljubljen kad nije tu. Međutim, neka je tako kako ti hoćeš, neka ti u svemu imaš pravo, čak i u tome kad me ismijavaš, ali što ćeš sad raditi? Frieda te je napustila i po mome mišljenju i po tvome, nemaš nade da će ti se ona vratiti, pa čak i kad bi se vratila, ti bi morao negdje provesti to vrijeme do njena povratka; hladno je, ti nemaš ni posla ni postelje, hodi k nama, moje prijateljice će ti se dopasti, ti ćeš se osjećati udobno, pomagat ćeš nam na poslu, koji je zaista suviše težak samo za djevojke; mi djevojke nećemo biti upućene same na sebe i noću se bojati. Dođi k nama! I moje prijateljice poznaju Friedu, one će ti pričati priče o njoj dok ti ne dosadi. Dođi! Imamo i Friedine slike i pokazat ćemo ti ih. Onda je Frieda izgledala još gore nego danas, jedva ćeš je moći prepoznati, osim po očima koje su i onda imale vrebajući pogled. Dakle, doći ćeš?« »Zar je to dopušteno? Jučer je nastao veliki skandal zato što su me zatekli tamo u vašem hodniku.« »Zato što su te zatekli, ali kad budeš kod nas, nitko te neće zateći. Nitko neće znati za tebe, osim nas tri. Ah, bit će veselo. Već mi život tamo izgleda mnogo podnošljiviji nego prije nekoliko trenutaka. Možda uopće i ne gubim mnogo što sad moram ići odavde.

Slušaj, ni mi tri nismo osjećale dosadu; treba zasladiti ovaj gorki život, on nam je zagorčan još u mladosti, ali eto, nas tri držimo se zajedno, živimo lijepo, ako je to tamo moguće; tebi će se naročito svidjeti Henrietta, ali Emilie isto tako, ja sam im već o tebi pričala, takve priče zvuče tamo neuvjerljivo, kao da se izvan soba ne može ništa dogoditi; tamo je toplo i tjeskobno, stisnut ćemo se još više jedno uz drugo; ne, iako smo upućene jedna nadsugu, mi ipak nismo postale dosadne jedna drugoj, naprotiv, kad mislim na prijateljice, gotovo sam zadovoljna što se vraćam; zašto da ja stignem dalje od njih? To je baš ono što nas je zadržalo, da je za nas sve tri budućnost na isti način bila zatvorena, a eto, ja sam se ipak progurala i odvojila od njih. Istina, ja ih nisam zaboravila i moja prva briga bila je što bih mogla za njih učiniti. Moj vlastiti položaj bio je još nesiguran — koliko nesiguran to ni sama nisam zala — a već sam gostioničaru govorila o Henrietti i Emilie. Što se tiče Henriette, gostioničar nije bio sasvim nepopustljiv, ali u pogledu Emilie, koja je mnogo starija od nas, ona je otprilike Friedinih godina, nije mi davao nade. Ali zamisli samo, one uopće ne žele ići na neko drugo mjesto, one znaju da je

bijedan život taj koji tamo vode, ali su se već pomirile s tim, dobre dušice; ja vjerujem da su suze prilikom rastanka potekle najprije iz žalosti što napuštam zajedničku sobu i odlazim u hladno — nama se tamo čini da je hladno svuda izvan soba — u velike tuđe prostorije, moram se boriti s velikim tuđim ljudima, što sam dotad uspijevala i u zajedničkom kućanstvu s njima. One se vjerojatno uopće neće čuditi kad se vratim i, samo da bi meni ugodile, proliće koju suzu i oplakivat će moju sudbinu. Ali onda će vidjeti tebe i primijetit će da je ipak bilo bolje što sam otišla. To što sad imam jednog čovjeka kao pomoć i zaštitu, to će ih činiti sretnim i posebno će biti oduševljene time što sve to mora ostati tajna i što ćemo se zbog te tajne zbližiti još više nego dosad. Dođi, molim te, dođi samo k nama! Ti ne primaš na sebe nikakve obaveze, ti nećeš stalno biti vezan za našu sobu, kao što smo vezane mi. Kad grane proljeće i ti nađeš neko drugo sklonište i kod nas ti se više ne sviđa, možeš ići; istina, i ti isto tako moraš čuvati tajnu i ne smiješ nas izdati, jer onda bi nam odzvonilo u Gospodskom konaku, a i inače morat ćeš, dok si kod nas, biti obazriv, nigdje se ne pokazuj gdje mi smatramo da nije bez svake opasnosti i uopće slušaj naše savjete; to je jedino što tebe obavezuje, a to je isto toliko u tvom interesu koliko i u našem, ali inače si potpuno slobodan, posao koji ćemo ti dodijeliti neće biti težak, toga se ne trebaš bojati. Dakle, dolaziš?» »Koliko imamo još do proljeća?» upita K. »Do proljeća?» ponovi Pepi. »Kod nas je zima duga, vrlo duga i jednolična. Ali mi dolje ne žalimo se na to, mi smo protiv zime osigurane. Naravno, jednom dođe i proljeće, i ljeto, sve u svoje vrijeme; ali sada, u sjećanju, proljeće i ljeto izgledaju kratki toliko kao da ne traju mnogo dulje od dva dana, pa čak i u tim danima, čak i po najljepšem danu još poneki put pada snijeg.«

Tada se otvoriše vrata. Pepi se trže, ona je u mislima sasvim zaboravila krčmu, ali to nije bila Frieda, bila je gostioničarka. Ona se kao začudi što je K. još tu. On se ispriča rekavši da je čekao gostioničarku, i ujedno se zahvali što mu je bilo dopušteno da ovdje prenoći. Gostioničarka nije razumjela zašto je K. čekao nju. K. reče daje imao dojam da gostioničarka hoće s njim nešto razgovarati i moli za oprost ako je bio u zabludi; uostalom on sad neizostavno mora otići, predugo je ostavio samu školu u kojoj je poslužitelj, svemu je tome kriv jučerašnji poziv, on još nema dovoljno iskustva u tim stvarima, svakako se neće opet dogoditi da on gospodi gostioničarki priređuje takve neugodnosti kao što je bilo jučer. I on se pokloni, spreman da pode. Gostioničarka ga je gledala takvim pogledom kao da sanja. Taj pogled zadržava K. dulje nego što je htio. Sada se malo i smješkala, i tek je začuđeno lice K. nekako razbudi. Izgledalo je kao da je očekivala neki odgovor na svoje smješkanje, i kako odgovor nije dolazio, ona se razbudila. »Ti si, čini mi se, jučer bio drzak i nešto kazao o mojoj haljini.« K. se nije mogao sjetiti. »Ne sjećaš se? Prvo drskost, a onda kukavičluk.« K. se ispričavao svojim

jučerašnjim umorom, sasvim je moguće da je jučer nešto izbrbljao, ali sada se toga više ne može sjetiti. A što je i mogao reći o haljinama gospođe gostioničarke? Da su ljepše od svih koje je dosad vidio. U svakom slučaju on još nikad nije vidio ni jednu gostioničarku u takvim haljinama, kad radi. »Dosta s tim primjedbama«, reče brzo gostioničarka. »Neću više ništa kazati o mojim haljinama. Moje haljine nisu tvoja briga. Zabranjujem ti to za svagda.« K. se još jednom pokloni i pode vratima. »A što treba značiti to«, viknu gostioničarka za njim, »da nijednu gostioničarku nisi vidio pri radu u takvim haljinama? Što znače te besmislene primjedbe? Pa to je potpuna besmislica. Što hoćeš time kazati? K. se okrene i zamoli gostioničarku da se ne uzbuđuje. On se uopće ne razumije u haljine. U njegovu položaju, svaka neiskrpljena i čista haljina izgleda mu skupocjena. On je samo bio iznenađen što tamo u hodniku, u noći, među ljudima gotovo neobufjenim, vidi kako se pojavljuje gospođa gostioničarka u tako lijepoj večernjoj haljini, to je i ništa drugo. »Dakle«, reče gostioničarka, »napokon izgleda da si se ipak sjetio svoje jučerašnje primjedbe. I još je nadopunjuješ daljnjim besmislicama. Da se ti ništa u haljine ne razumiješ, to je točno. Zbog toga i prestani — ja sam te to ozbiljno molila — ocjenjivati koje su haljine skupocjene ili koje večernje haljine odgovaraju kojoj prilici i tome slično... Uopće...«, u tom trenutku izgledalo je kao da je podilazi jeza, »nemoj se petljati oko mojih haljina, jesi li razumio?« I kad se K., šuteći, opet okrene, ona upita: »Otkuda tebi to znanje o haljinama?« K. sleže ramenima, on nema nikakvo znanje. »Nemaš«, reče gostioničarka. »Ali onda se ne trebaš pretvarati da ga imaš. Dođi tamo u poslovnicu, pokazat ću ti nešto što će te, nadam se, zauvijek izliječiti od drskosti.« Ona prva iziđe na vrata. Praveći se kao da hoće naplatiti piće, Pepi pritrča K. i oni se brzo sporazumješe; to je bilo lako, jer K. je poznavao dvorište čija vrata vode na sporednu ulicu; uz vrata su jedna vratašca, iza njih će Pepi stajati za jedan sat i otvoriti ih kad K. triput zakuca.

Poslovnica se nalazila do krčme, trebalo je samo proći kroz hodnik, gostioničarka se već nalazila u osvjetljenoj sobi nestrpljivo očekivala K. Bila je još jedna smetnja. Gerstacker je čekao u hodniku i htio razgovarati s K., nije ga se bilo lako osloboditi, pomagala je i gostioničarka i grdila Gerstackera zbog nasrtljivosti. »A gdje da čekam? Gdje?« čulo se kako Gerstacker gundđa i kako su vrata već bila zatvorena, njegove riječi su se miješale s neugodnim stenjanjem i kašljanjem. To je bila jedna mala pregrijana soba. Uz uske poprečne zidove stajali su jedan stol i jedna željezna blagajna, a kraj uzdužnih zidova ormar i divan. Najviše prostora zauzimao je ormar; ne samo da je zaklanjao sav uzdužni zid, već je suzio cijelu sobu, bila su mu potrebna troja vrata da bi mogao biti otvoren.

Gostioničarka pokaza rukom na divan da K. tamo sjedne, a ona sama sjede za stol na jednu stolicu koja se može okretati. »Jesi li ti nekad učio

krojenje?« upita gostioničarka. »Ne, nikad«, odgovori K. »Pa što si ti zapravo?« K. reče: »Zemljomjer«. »A što je to?« K. objasni; objašnjenje ne ostavi nikakav dojam na nju. »Ti ne govoriš istinu. Zašto ne kažeš istinu?« »Ni ti je ne kažeš.« »Ja? Opet postaješ drzak? A ako je i nisam rekla, moram li se praviti pred tobom? I po čemu to ja ne kažem istinu?« »Ti nisi samo gostioničarka, kao što se praviš.« »Pazi molim te! Ti si pun otkrića. Što sam ja onda još? Tvojoj drskosti zaista nema kraja.« »Ja ne znam što si ti još. Vidim samo da si gostioničarka, a nosiš haljine koje ne priliče jednoj gostioničarki i koje, koliko ja znam, nitko u selu ne nosi.« »Lijepo, sad smo dakle došli na stvar. Ti to, naravno, nisi mogao prešutjeti, možda uopće nisi drzak, ti si samo kao dijete koje zna neku glupost i ništa ga ne može natjerati da je prešuti. Govori, dakle! Sto je to posebno na ovim haljinama.« » Ti ćeš se ljutiti kad ti to kažem.« »Neću, samo ću se smijati, to je samo djetinjasto brbljanje. Kakve su, dakle, moje haljine?« »Želiš to znati. One su od dobrog, skupog materijala, ali staromodne, prenatrpane, mahom s previše ukrasa, iznošene i ne priliče ni tvojim godinama, ni tvom stasu, ni tvom pozivu. One su mi odmah upale u oči kad sam te vidio prvi put, bilo je to prije tjedan dana otprilike, ovdje, u hodniku.« »To je, dakle! One su zastarjele, prenatrpane, i što još sve? I otkud ti sve to znaš?« »Vidim, za to nije potrebno nikakvo znanje.« »Ti to vidiš odmah, bez daljnjeg. Nije potrebno raspitivati se, odmah znaš što moda traži. Ti ćeš zbog toga biti meni neophodan, jer lijepe haljine su moja slabost. I što ćeš reći na to što je ovaj ormar pun haljina?« Ona otvori sva vrata, i u ormaru su se vidjele haljine zbijeno poredane jedna do druge cijelom širinom i dubinom ormara; bilo je tu zagasitih, sivih, mrkih i crnih haljina, sve pažljivo obješene i sređene. »To su moje haljine, sve staromodne, sve prenatrpane, kao što kažeš. Ali to su samo haljine za koje nemam mjesta gore u svojoj sobi; tamo imam još dva ormara, dva, oba velika gotovo kao i ovaj. Čudiš se?« »Ne čudim se, ja sam i očekivao nešto takvo, pa rekao sam ti već, ti nisi samo gostioničarka, ti imaš neki drugi cilj.« »Jedini moj cilj je da se lijepo oblačim, a ti si ili budala, ili dijete, ili vrlo zao i opasan čovjek. Idi, idi već jednom!«